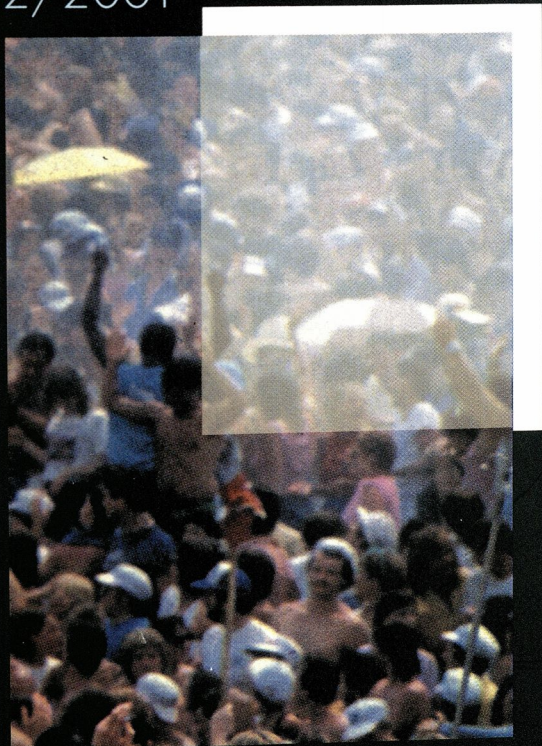

TEORIJA IN PRAKSA

2/2001

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

Let. XXXVIII št. 1
Januar / februar 2001,
UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN
IZDAJATELJ/Publisher
Fakulteta za družbene vede v
Ljubljani

GLAVNI UREDNIK/Editor
Igor Lukšič

SEKRETARKA/Secretary
Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC
/Designer
Ismar Mujezinović

IZVEDBA
Epromak

TISK
Tiskarna Jože Moškrič, d.d.

UREDNIKI/Associate Editors
Ivan Bernik, Anton Grizold,
Marko Lah, Igor Lukšič,
Breda Luthar, Zdenka Šadl

UREDNIŠKI SVET/Editorial
Advisory Board
Milan Balažic, Marjan Brezovšek,
Ljubica Jelušič, Maca Jogan, Stane
Južnič, Andrej Kirn, Vlado Miheljčak,
Zdravko Mlinar (predsednik),
Marjan Svetličič, Niko Toš,
Mirjana Ule, France Vreg

MEDNARODNI UREDNIŠKI
SOSVET/International Advisory
Board
Luigi Graziano
(University of Torino, Italija),
Michael T. Greven
(University of Hamburg, Nemčija),
Stein Kuhnle
(University of Bergen, Norveška),
Arend Lijphart
(University of California, USA),
Philippe Manigart
(Bruxelles, Belgija)
Helmut Willke
(University of Bielefeld, Nemčija),
Peter Dahlgren
(University of Lund, Švedska),
Henry Teune
(University of Pennsylvania, USA)

Članki se referirajo v:

Political Science Abstracts, Sociological Abstracts, Cobiss, IBZ-International
Bibliography of Periodical Literature, IBZ-DC-ROM, IBZ-International Bibliography
of Books Reviews of Scholarly Literature, IBR-CD-ROM

Uredništvo/Editorial board
1000 LJUBLJANA, Kardeljeva pl. 5, tel. 01/5805-147, faks: 01/5805-108
E-pošta: teorija.praksa@uni-lj.si

Teorija in praksa je dostopna na internetu
http://www.uni-lj.si/~fd_tip/index.html

Naročnina za 1. polletje 2001
za študente in dijake 3.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 4.000,00 SIT,
za podjetja in ustanove 8.000,00 SIT, za tujino 9.000,00 SIT
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2.000,00 SIT

Revija izhaja ob podpori Ministrstva za znanost in tehnologijo in Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

TEORIJA IN PRAKSA

Družboslovna revija

TEORIJA IN PRAKSA

družboslovna revija

Letnik XXXVIII, št. 2, str. 177-368

Ljubljana, marec - april 2001

ČLANKI

France VREG: VOLITVE 2000 IN PREDVOLILNA KAMPANJA	181-200
Breda LUTHAR: ŽURNALIZEM: POETIKA SKUPNOSTI POD KRINKO KRONOLOGIJE DOGODKOV	201-212
Monika KALIN GOLOB: JEZIKOVNOKULTURNI VIDIKI VKLJUČEVANJA SLOVENIJE V EVROPSKO UNIJO	213-230
Milan BALAZIČ: VELIKA SLOVENIJA: KLASIČNI IN NOVI GEOPOLITIČNI KONCEPTI	231-243
Barbara VERLIČ-CHRISTENSEN: REGISTRACIJA PREBIVALCEV IN PRIJAVA STALNEGA PREBIVALIŠČA V SLOVENIJI LETA 2000	244-256
Urban VEHOVAR: OD KVANTITATIVNIH H KVALITATIVNIM RAZSEŽJEM POLIARHIJ	257-271
Gorazd MEŠKO: V SKUPNOST USMERJENO POLICIJSKO DELO - IZZIV ZA SLOVENSKO POLICIJO?	272-289
Roman VODEB: KONCEPT "MANE" V ŠPORTU - ŠPORT KOT MANA IN ZDRAVJE KOT MANA	290-306
Jelena ALEKSIČ: IDEOLOGIJA HRANE	307-327
Sebastjan JERETIČ: POLITIČNA KOREKTNOST: PRIMER UPORABNIC IN UPORABNIKOV NEDOVOLJENIH DROG	328-345

PRIKAZI, RECENZIJ

Drago Zajc: PARLAMENTARNO ODLOČANJE (France Vreg)	346-348
John Allcock: EXPLAINING YUGOSLAVIA (Sergej Flere)	348-350
Igor Lukšič, Andrej Kurnik: HEGEMONIJA IN OBLAST, GRAMSCI IN FOUCAULT (Urban Suša)	350-352
Alenka Krašovec: MOČ V POLITIČNIH STRANKAH: ODNOSI MED PARLAMENTARNIMI IN CENTRALNIMI DELI POLITIČNIH STRANK (Simona Kustec)	352-354
Inga Miklavčič-Brezigar (ur.): LJUDSKE SKRINJE NA GORIŠKEM (Ana Barbič)	355-356
Gabrijel Devetak: EVROPSKI MARKETING STORITEV (Peter Ješovnik)	356-358

AUTHOR'S SYNOPSES

359-363

ARTICLES

France VREG: Elections 2000 and Pre-electoral Campaign	181-200
Breda LUTHAR: Journalism: Community Poetics Under the Disguise of Events	201-212
Monika KALIN GOLOB: Linguistically-cultural Aspects of Slovenia's Integration into the European Union	213-230
Milan BALAŽIČ: Great Slovenia: Classic and New Geopolitical Concepts	231-243
Barbara VERLIČ-CHRISTENSEN: Registration of Population and Registration of Permanent Residence in Slovenia in 2000	244-256
Urban VEHOVAR: From Quantitative Towards Qualitative Dimensions of Polyarchies	257-271
Gorazd MEŠKO: Community Oriented Police Work - A Challenge for the Slovenian Police?	272-289
Roman VODEB: Concept of Manna in Sport - Sport as Manna and Health as Manna	290-306
Jelena ALEKSIČ: Ideology of Food	307-327
Sebastjan JERETIČ: Political Correctness: The Case of Illegal Drug Users	328-345

PRESENTATIONS, REVIEWS

Drago Zajc: Parliamentary Decision-making (France Vreg)	346-348
John Allcock: Explaining Yugoslavia (Sergej Flere)	348-350
Igor Lukšič, Andrej Kurnik: Hegemony and Power, Gramsci and Foucault (Urban Suša)	350-352
Alenka Krašovec: Power in Political Parties: Relations Between the Parliamentary and Central Parts of Political Parties (Simona Kustec)	352-354
Inga Miklavčič-Brezigar (Ed.): Folk Chests of Goriško (Ana Barbič)	355-356
Gabrijel Devetak: European Marketing of Services (Peter Ješovnik)	356-358

AUTHOR'S SYNOPSES

359-363

France VREG¹IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEK

VOLITVE 2000 IN PREDVOLILNA KAMPANJA

Volilne strategije, politični marketing in volilno izbiranje

Povzetek: V članku analiziram predvolilno kampanjo, programe strank in politične konflikte v predvolilnem obdobju. Programe strank osvetlim s trendi ekonomske in politične globalizacije; ugotavljam, da programi premalo upoštevajo pasti nove informacijske in komunikacijske tehnologije. Obravnavam ideološko in politično vsebino predvolilne kampanje, primere pristranske in negativne propagande, pa metode predvolilnega marketinga. Volilno izbiranje skušam pojasnjevati z opredelitvami volilcev, neopredeljenih volilcev in nevolilcev ter rezultati javnomnenjskih raziskav. Analiziram pozitivne in negativne primere televizijskih soočanj in informativnih oddaj. Odpiram dilemo, ali so mediji 'objektivno' spremljali predvolilna dogajanja, ali so ohranjali status neodvisnih javnih institucij ali pa je prevladovala levosredinska 'oligarhija medijev'.

Ključni pojmi: volitve, politične stranke, programi strank, predvolilna kampanja, volilna strategija, globalizacija, informacijska in komunikacijska tehnologija, volilci, mediji, televizijska soočanja, rezultati javnomnenjskih raziskav.

Uvod

Razvoj znanstveno tehnološke revolucije je imel za posledico strukturne spremembe javnosti, zlasti politične javnosti. Tradicionalno javnost je zamenjala "nova javnost", politični trg, ki ga obvladujejo profesionalni eksperti za marketing, odnose z javnostjo in oglaševanje. Klasične oblike argumentiranega prepričevanja in vplivanja nadomesti "retorika predstavljanja".

Teorija političnega izbiranja skuša pojasniti razloge za odločitve volivcev. Pri tem se opira na marketinško pojmovanje volivca kot potrošnika, ki izbira med kandidati na potrošniškem trgu. Avtorja teorije, Newman in Sheth, trdita, da marketinška usmeritev omogoča kandidatu, da bolje razume osnovne potrebe volivca. Če kandidat formulira svojo politiko na podlagi volivčevih vrednot in to politiko uresničuje po volitvah, bo to dvignilo javno zadovoljstvo in volivčev čut za politično odgovorno institucijo (Newman in Sheth, 1987: 10).

Teorija o vedenju političnega izbiranja predvideva, da volivec izbira na podlagi vrednot. Te vrednote so: politični problemi, socialna pojavnost kandidata, kan-

¹ Dr. France Vreg, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani

didatova osebnost, situacijske naključnosti in epistemske vrednote. Politični problemi se nanašajo na osebno prepričanje volivca o kandidatomem stališču do ekonomskih, socialnih in zunanjepolitičnih problemov, ki so bistvo kandidatovega programa. Volivec bo izbral kandidata, katerega program bo maksimaliziral volivčeve koristi kot državljana (te so na primer razni socialni programi). Avtorja menita, da je ta vidik najpomembnejši pri odločanju.

Marketinški raziskovalci predvolilno kampanjo začenjajo z analizo političnega trga. Najprej proučijo potrebe in pričakovanja izbranega občinstva. Analizirati morajo rezultate prejšnjih volitev in takratno porazdelitev političnih sil. Raziskava obsega analizo političnih sil v javnosti, raziskave javnega mnenja, programov in kandidatov nasprotnih strani, volilno kredibilnost kandidata in nasprotnih kandidatov, analizo volilnih list, stališč vodij javnega mnenja ter identifikacijo lastnosti kandidata in njegovih protikandidatov. To dosegajo z raziskovalnimi metodami (sondaže, ankete, globinski intervjuji itd.) in raznimi tehnikami (analiza komentarjev, klasifikacija fotografij, ugotavljanje vrednot itd.). Analizirati je treba konstituiranje volilnih list, stališča različnih kategorij volilnega telesa, stališča mnenjskih vodij o kandidatu oziroma o volilni listi.

Šele na temelju takih primerjalnih analiz je mogoče 'zgraditi' osebnost kandidata in njegovo podobo v javnosti. Strokovnjaki natančno analizirajo njegove pozitivne in negativne ter nevtralne lastnosti, njegove moralne značilnosti (poštenost, odkritost itd.), možne deviacije v preteklosti (ljubezenske afere, korupcije itd.). Presoditi je treba njegovo sposobnost za nastope v javnosti, v parlamentu, v vladi, njegovo sposobnost za politične akcije, za govorniške nastope na prireditvah, njegove nastope na radiu in na televiziji, spodobnost njegovega soočanja z nasprotnimi kandidati (Vreg, 2000: 155-156).²

Predvolilni čas je za vsako stranko stresno obdobje. Volilna kampanja je ogromen organizacijski in finančni napor. Aktivisti in vodstva strank so po volitvah psihično in fizično povsem iztrošene. Najhujše pa je, da nekatere zabredejo v finančne izgube in dolgove, ki jih odplačujejo do naslednjih volitev. Vendar stranke morajo sprejeti to tveganje, kajti brez tega velikega napora ne bi uspele na volitvah. Bolj kot sama tehnologija prepričevanja volilcev je namreč pomembna 'reprodukcija' integrativnosti strankinih članov. Stranka ponovno najde svojo identiteto in samozavest, člani si utrdijo verovanje v svojo stranko, učvrsti se skupinska pripadnost. Nekateri marketinški strokovnjaki pravijo, da je v volilni kampanji pomemben občutek favoriziranosti lastne stranke. Ta občutek se utrjuje ne samo med volilno kampanjo, pač pa se izgrajuje več mesecev ali let.

Programi, kandidati in pozicioniranje strank

Programi slovenskih političnih strank o razvoju Slovenije so poudarjali globalizacijske trende in evropske smernice razvoja. Analiza predvolilnih kampanj

² Analiza vključuje tudi identifikacijo ideologije in njen namen, kontekst, identifikacijo marketinškega propagandista (pa tudi nasprotnega), raziskavo strukture propagandne organizacije (pa tudi nasprotnih), selekcijo ciljnega občinstva, razumevanje koristnosti medijskih tehnik, analizo posebnih tehnik, da bi maksimizirali učinek. Pomembno je raziskati reakcije občinstva in njihove identifikacije, razčleniti protipropagando ter oceniti in ovrednotiti protipropagando.

pokaže zelo podobno pozicioniranje štirih ključnih strank (LDS, ZLSD, SDS in SLS SKD). Nobena kampanja pa ni dala zelo jasnega odgovora na to, kam želijo pripeljati Slovenijo.

Program Liberalne demokracije Slovenije (LDS) je novo razvojno strategijo gradil na političnem cilju vključujoče družbe in odprte države. Glavno sporočilno geslo je bilo "Slovenija gre naprej!". Osnovna koncepcija, okoli katere se je osredotočal politični smisel celotne propagandne kampanje, je bila kontinuiteta politike osemletne vlade (zgodbe o uspehu), uveljavljanje nove ekonomije (tehnološki razvoj in investicije v znanje, višja produktivnost, nova kakovostna delovna mesta, avtonomija podjetij, privatizacija bančništva, energetike, prometa, telekomunikacij).

Ključni dejavniki rasti gospodarstva naj bi bili moč idej in podjetništva, moč znanja in informacij. Zato bo stranka pospeševala znanje za prihodnost (izobraževanje, znanost, kultura), računalniško pismenost in dostopnost interneta ("Okna v svet so odprta, vstopimo!"). Razvijala bo protibirokratski program (elektronsko poslovanje državljanov z državo in javnimi ustanovami). Zagotavljala bo socialno varnost, učinkovito zdravstvo, stanovanjsko oskrbo, regionalni razvoj. Stranka je tudi naglasila svojo povezanost s svetovno politično in ekonomsko elito (Clinton - Drnovšek, EU, NATO). Odprtost v svet bo spodbujala konkurenčnost slovenskega gospodarstva in omogočila vključevanje vrhunskih slovenskih talentov v mednarodne odnose in ustanove.

Program je vseboval spodbudne politične, ekonomske in kulturne cilje, ki so bili privlačni za različne socialne skupine volilcev. Poleg tega so programske korake spremljala izvirna in domiselna sporočilna gesla. Volilni štab je razpravljал o glavnem geslu za kampanjo "Slovenija gre naprej!" in tehtal, ali lahko izkoristijo geslo, ki je že bilo uporabljeno med evropskim nogometnim prvenstvom. Avtor gesla je to geslo odstopil liberalni demokraciji kot politično geslo, kar je stranka sprejela. Uporaba nogometnega slogana je bila zelo koristna logika: uporabiš tisto, kar je že znano, kar je že v ušesih Slovencev, in tako nagovarjaš volilce.

Enako težo pa je volilna strategija dala tudi *prezentacijski osi svojih kandidatov*. V ospredju je bila predstavitev kandidata, voditelja stranke dr. Janeza Drnovška. Voditelj personificira politični program stranke in je 'lokomotiva' promocije stranke. Dr. Drnovšek je bil v ospredju volilne akcije in predvolilne kampanje. Tako je prišla do izraza njegova osebnost, politična izkušnost, mednarodna uveljavljenost, politično in ekonomsko znanje, pa tudi njegova politična kultura.³

Kandidati so bili na slikah, fotografijah in jumbo plakatih prikazani popularno, v domačih oblekah; nihče ni bil formalno politično oblečen. Drnovškov šarmantni Artur je na prejšnjih volitvah dal Drnovšku osebnostni pečat humanega prijatelja živali, politiki pa vsaj navidezno mehkobo; popestril je trd, grob videz volilne kapanje. Tokrat na volitvah ni nastopal, češ da ni pokazal pretiranega zanimanja za politiko, temveč je svoje pasje ambicije usmeril na druga področja.

³ Pri projektih volilnega marketinga v Sloveniji leta 1990 so bili v ospredju politični programi strank, ker so mislili, da so za volivce najpomembnejša programska sporočila. Med kampanjo pa se je pokazalo, da so osebnost kandidata, njegov politični profil, njegova mladost in politična kultura, prikupna zunanost in kulturno nastopanje v javnosti najmanj toliko pomembni kot politični program njegove stranke.

Dr. Drnovšek je napisal še posebno pismo Sloveniji, v katerem je poudaril, da je LDS od vseh slovenskih političnih strank najboljše usposobljena za soočanje s prihodnostjo. Pri tem je opozoril na številne kvalificirane sodelavce, izkušene kadre, ministre, ki so glavnina, pripravljena na prihodnost.

LDS je organizirala na internetu bogato spletno stran. Na barvnih straneh si lahko videl slike kandidatov, njihove govore, govore strankinih ideologov, poročila o volilnih zborovanjih, najave zborovanj, navodila aktivistom, rezultate glasovanj na internetu, rezultate javnomnenjskih raziskav in druge informacije. Po Sloveniji sta krožila dva kombija z vodilnimi funkcionarji LDS, ki so prek interneta nudili informacije, program stranke in se z interaktivnim komuniciranjem pogovarjali z uporabniki interneta.

Pomembna je bila tudi tematska os. Tematika omogoči kandidatu, da pojasni svoja stališča o gospodarskih, socialnih, izobraževalnih, zdravstvenih in drugih perečih problemih družbe in da zavrne njihovo poenostavljanje in prazne obljube nasprotnih kandidatov. To so kandidati LDS opravljali zelo uspešno in propagandno učinkovito. Videlo se je, da imajo znanje in izkušnje iz preteklosti, ko so bili v vladi, pa tudi jasno razvojno strategijo.

Tematika je bila izredno zanimiva, sodobno rešena, ne preveč politična, temveč bolj poljudna. Propagandno nagovarjanje je bilo zelo sredinsko usmerjeno. Ničesar ni bilo v vsebini takega, kar bi jo polariziralo, ne levo ne desno. Tako so lahko za svoj program in kandidate pridobili široko javnost, dosegli agregacijo interesov socialnih skupin, etničnih manjšin, podstruktur javnosti. Izjema, ki je v programu izstopala, je bila gospodarska politika, ki je bila zelo futuristično naravnana. Naslanjala se je na novo ekonomijo, kar pa se je zdelo, da je za večino ljudi korak predaleč (Kline, 2000: 2).

Center za raziskovanje javnega mnenja (JMMK) je v raziskavi Barometer (avgust 2000) zabeležil, da je LDS med strankami LDS, SDS in ZLSD najbolj usposobljena za reševanje problemov in je zato najvišje uvrščena, zlasti za vključevanje v EU (16,6), za razvoj gospodarstva (15,9), zmanjševanja nezaposlenosti (13), pa tudi za reševanje problemov višjega standarda (10,6), socialnega varstva (9,9), politične kulture (9,9), pokojninskega sistema (9,5) in osebne varnosti (8,5). Pri večini vprašanj je ZLSD na drugem mestu usposobljenosti, zlasti ji pripisujejo, da se bo dobro zavzemala za zmanjševanje nezaposlenosti (7,3). SDS je glede vseh vprašanj znatno nižje uvrščena (2,2 do 4,9).

Združena lista socialnih demokratov (ZLSD) in njen predsednik Borut Pahor sta že na letni konferenci v Mariboru (3. julij 1999) izpostavila, da uveljavljajo Tretjo pot - zavezništvo za novo Slovenijo in da se pridružujejo Stranki Evropskih socialdemokratov.

Na kongresu so opozarjali na izčrpanost sedanje politične prakse, se zavzemali za moderen program (vlaganje v znanje in ustvarjalnost), za socialno partnerstvo, za povezovalno in strpno politično vedenje, zavezništvo s strankami, ki so sposobne popeljati Slovenijo v novo tisočletje. ZLSD bo v Sloveniji uveljavljala program Stranke evropskih socialdemokratov: delovna mesta, spodbujanje rasti, skrb za socialno Evropo, za enoten trg; podprla bo izobraževanje in uvajenje nove tehnologije, podprla pravice državljanov, podprla mlade. Med programske cilje je evropska socialdemokracija naglašeno uvrstila zamisli o Močni Evropi, ki naj na

svetovni ravni predstavi njene vrednote demokracije, solidarnosti, pravice in svobode. To so vsekakor napredni cilji, ker temelje na vzpostavljenju ravnotežja med globalnim kapitalom in socialno državo. To je zgodba o državah blaginje. Vendar so države blaginje skoraj povsod v krizi. Zato je vprašanje, ali je bilo koristno Blairovo zgodbo v predvolilnem času proklamirati kot osrednjo temo.

Tretja pot je obširneje obrazložena v zborniku "Nova socialdemokracija. Opredelitve in kontroverze", v katerem urednik zbirke Igor Lukšič v uvodniku podaja zgodovinski izvor idej o tretji pot, pojasnjuje politično doktrino Tonyja Blaira in ugotavlja, da je osnovni namen Blairovih političnih strateških ciljev poglobljanje demokratizacije, kar pomeni približevanje odločanja ljudem na nižjih ravneh in decentralizacijo (Lukšič, 2000: 20).⁴

Za predvolilno kampanjo je Združena lista izdala dva dokumenta: Prvi vsebuje Prednostne usmeritve vlade Združene liste v letih 2000 do 2004. Osrednji cilj je dvig življenjske ravni oziroma kakovosti življenja slehernega posameznika in celotne družbe. Zato stranka na prvo mesto postavlja znanje in ustvarjalnost kot najpomembnejši strateški surovini, dinamično in konkurenčno gospodarstvo, večjo socialno povezanost družbe in socialno varnost ter priprave za vključitev v Evropsko unijo ob kreptitvi nacionalne identitete v pogojih odprtosti. Tudi v tem dokumentu naglaša strategijo odpiranja delovnih mest, učinkovitejšega upravljanja javnih financ, razumnega obdavčevanja, privatizacijo dela državnega premoženja, razvoj podeželja, socialni razvoj, novo zdravstveno politiko, regionalni razvoj in lokalno samoupravo ter druge strateške usmeritve.

V dokumentu Nova energija obširneje utemeljuje Prednostne usmeritve vlade 2000-2004. V ospredje postavlja metode političnega delovanja. Naglaša, da je potrebno nasprotni interese usklajevati, ne pa izločati. Uveljaviti želi novo politično kulturo, bolj strpno in povezovalno politično vedenje. Politiko vidi kot prostor sodelovanja, kjer se kljub razlikam iščejo sorodnosti. Verjame v zavezništvo kot način doseganja političnih uspehov. Posamični, strankarski ali celo privatni interesi se morajo podrediti skupnim ciljem. Posebej želi uveljaviti partnerstvo med spoloma, socialno partnerstvo, partnerstvo med generacijami, partnerstvo med državo in lokalnimi skupnostmi, med mestom in podeželjem, med političnimi strankami.

Edina med strankami poudarja, da bo uveljavljala pozitivna izročila narodnoosvobodilnega boja, antifašizma in osamosvojitvenih prizadevanj. Med vsemi strankami se nabolj zavzema za sodelovanje delavskih predstavnikov v upravah podjetij, za krepitev svetov delavcev in za zastopanost predstavnikov delavcev v nadzornih svetih družb. Delavsko usmeritev bo uveljavljala skupaj s sindikati. Poudarja tudi vlogo in vpliv civilne družbe.

Natančno so obdelane tudi druge strateške usmeritve, vendar so za preproste volilca preobširne in s premalo naglašenimi poudarki. Volilci so pogrešali tudi učinkovita sporočilna gesla, ki bi morala biti dodana sleherni usmeritvi. Prednostne usmeritve so pisane v tradicionalnem stilu in marketinško niso učinkovite.

V programsko ospredje je stranka potisnila splošne nacionalne, gospodarske, socialne, politično-participativne, kulturne, znanstvene in druge vizionarske pro-

⁴ V zborniku so prispevki Tonyja Blaira in drugih utemeljiteljev in analitikov 'tretje poti'.

grame. Volilna propaganda se ni osredotočala na nacionalne cilje, pač pa na vizije 'tretje poti' in enakopravnosti v Evropski uniji.⁵

Glavno sporočilno geslo Nova Energija naj bi simboliziralo, da bo stranka prispevala nove kadre v razvoj Slovenije in tako udeležila vizijo socialdemokratske Slovenije. Toda uporaba električnih simbolov : + in -, pozitivni in negativni pol je bila preveč enigmatična, za volilce nejasna. Pozitivni pol naj bi predstavljal Združeno listo, negativni verjetno črno reakcijo. Geslo Nova energija bi kvečjemu simbolizirala mlajši del vodstva in mladinsko sekcijo. Geslo je simboliziralo Pahorja kot mladega človeka polnega energije.

Združena lista je imela svojo spletno stran s slikami in biografijami kandidatov, programi stranke in kandidatov, z govori na zborovanjih po Sloveniji in drugimi informacijami. Tudi tu se je pokazalo, da se za internetno komuniciranje zanima predvsem mlajše generacije in izobraženci, se pravi, specifične ciljne skupine.⁶ Raziskave javnega mnenja (Barometer CJMMK) pa opozarjajo, da se je volilna baza ZLSD v zadnjih štirih letih pomladila. Leta 1996 je bilo 42,2% volivcev starejših od 61 let, leta 2000 pa je teh le še 26,2%. Povečalo se je število volilcev od 46 - 60 let (32,8%), pa tudi od 31 do 45 let (25,9%). Število mladih volilcev starih do 30 let je naraslo na 15,1%. Glavnina volilne baze je pred štirimi leti živela v Ljubljani ali Mariboru (30,1%), raziskava leta 2000 pa je pokazala, da živi v obeh mestih le še 18,7% in da glavnina živi v manjših krajih in podeželju.

Nedvomno je mlado vodstvo s predsednikom Borutom Pahorjem pripeljalo stranko iz krize v novo rast, tudi nove usmeritve 'tretje poti' so moderne in evropske. Stranka je marca 1997 na kongresu zamenjala dotedanjega predsednika Janeza Kocjančiča z Borutom Pahorjem. Predsednik programskega sveta je postal Igor Lukšič. Sekretar stranke Dušan Kumer se je umaknil 'v ozadje'. Aurelio Juri in Miloš Pavlica sta postala podpredsednika stranke. Nesporno najprivlačnejša identifikacijska osebnost v ZLSD je postal Borut Pahor.⁷

Propaganda je bila obilna in zelo uspešna v predstavljanju predsednika stranke, pa še nekaterih znanih politikov, ki so se uspešno uveljavili v parlamentu, na primer Miran Potrč, Aurelio Juri, Samo Bevk in Feri Horvat. Uspeh na volitvah so imeli tudi župani, ki so imeli bazo pri volilcih v občinah. Kandidati Združene liste so tudi kot osebnosti imeli ugled in zaupanje v javnosti. Združena lista kot edina stranka v svojih vrstah ni beležila korupcij, kriminala in političnih afer.

⁵ Tako so bile na primer v Sloveniji in na Hrvaškem na prvih volitvah izhodišče teme o uveljavitvi samostojnosti, o državnosti in suverenosti naroda, desne stranke pa so teme 'nadgrajevale' s protikomunistično kampanjo. Združena lista (takrat SDP) je na prvih večstrankarskih volitvah leta 1990 dosegla najvišji rezultat med posameznimi strankami. Ob nastopu koalicije Demos je prešla v opozicijo. Na volitvah leta 1992 je ZLSD zasedla tretje mesto in vstopila v i. veliko koalicijo. Na volitvah leta 1996 je padla na peto mesto ter skoraj prepolovila rezultat iz leta 1990.

⁶ Združena lista pogosto pozablja na temeljno volilno bazo, na borce in upokojeince. Upokojeni borci so organizirani v Zvezo združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, politično pa mnogi, zlasti v Ljubljani, v Združeno listo in DeSUS, stranko upokojeincev ter druge stranke. Na predvolilnih sestankih, pa tudi na zborih Mestne organizacije Ljubljane so bili večinoma upokojeinci, člani Zveze združenj borcev.

⁷ Ko je Pahor postal predsednik stranke je bil star 34 let. Dobil je razvejan in delujoč strankarski aparat in je na leviči počasi, previdno in potrpežljivo izoblikoval sodobno stranko. Z diplomatskim izražanjem je posrbel, da mu nihče ni mogel ostro nasprotovati. Nejasen je bil edino pri pravni izjavi. Takrat so Pahorja najbolj trdo prijeli člani ZLSD, borci NOB.

Socialdemokratska stranka (SDS) je kot stranka slovenske pomladi naglašala, da je bila eden izmed pglavitnih pobudnikov suverene in demokratične Slovenije. Zavzemali se bodo za svobodo, demokracijo, družbeno pravičnost in domoljubnost, kar naj bi bile vrednote prihodnosti, novega časa. Glavno sporočilno geslo "Čas je za Slovenijo" ni jasno pojasnjevalo njen simbolni pomen. Program je bil izrazito usmerjen v prihodnost. Govoril je o tem, da je SDS prihodnost. Toda ni povedal, kakšna je SDS in kakšna naj bi bila Slovenija, za katero je prišel čas. Prihodnost SDS je bila zelo abstraktno, frazersko formulirana. Vizualno je bil program čisto abstrakten: vrtnice, lastovke kot znanilke pomladi. Volilcu ni bilo jasno, kaj SDS pravzprav obljublja v svoji poziciji pomladnosti.

Na internetskih straneh je bil ekonomski program zelo 'revolucionaren', vendar se je zdelo, da zagovarja nekakšen državni intervencionizem, tako v gospodarstvu kot na drugih področjih. Program je zvenel demokratsko, vendar zelo socialno in državno, kar pa je bolj koncept preteklosti kot prihodnosti (Kline, 2000: 2).

Njen predsednik Janez Janša je povsem s svoje osebne perspektive bivšega in Bajukovega obrambnega ministra zagotavljal, da bo Slovenija 2004 pravna in socialna država, da bo modernizirala vojsko in da bo postala enakovredna članica NATO. Drugi kandidati, na primer dr. Milan Orožen - Adamič, so populistično zagotavljali, da bodo vsi ljudje imeli možnost za dostojno življenje, zaposlitev, socialno varnost in izobraževanje. Toda med volilci so bile žive traume preteklosti, avtorskega obrambnega ministra, pa izkušnje Bajukove vlade in Janševih kadrovske čistk.

Predsednik Janša je tudi večkrat napovedal, da bosta SDS in NSi v državnem zboru dosegli relativno večino, kar je bilo očitno samo volilno napihovanje.⁸

SDS je v predvolilni kampanji poglobljala politični konflikt. Na politični sceni so oživljali stare dileme: kaj je levo in kaj je desno, kaj je kontinuiteta, kaj diskontinuiteta. Janšev propagandni stroj je po Sloveniji razposlal nagovor pisatelja Draga Jančarja na konvenciji SDS na Bledu 16. septembra 2000. Pismo je bilo klasičen primer negativne propagande. V njem so shizofrene trditve, da slovenski mediji perejo ljudem možgane. Naj citiram: "Zaprta prostor medijskega usmerjanja in pranja možganov generira shizofreno stanje. Nadaljuje se komunistični totalitarizem" (Jančar, 2000: 1). Take politične stereotipe v Evropi najdemo samo pri ekstremni desnici. Taka propaganda izostruje ideološki in politični konflikt. Slovensko družbo vodi k razdvajanju in peha v razkol. Neti sovraštvo in vzbuja strah pred prihodnostjo.⁹

Slovenska ljudska stranka (SLS SKD) je izbrala izrazito političen program. Program je gradila na politični usmeritvi socialne kapitalistične države, ki so jo imeli nemški modeli v šestdesetih letih. Ohranila je vezanost na domovino,

⁸ Na volitvah leta 1996 je liberalna demokracija osvojila 25 sedežev v državnem zboru, ljudska stranka 19, socialdemokrati 16, krščanski demokrati 10, združena lista 9, DeSUS 5, SNS pa štiri. Napovedi za volitve 2000 so bile različne, vendar enotne v tem, da bo LDS preseгла rezultat iz let 1996 (kakih 34 mest) in da bo Združena lista dosegla boljši rezultat.

⁹ Politični barometer Centra za raziskovanje javnega menja in množičnih komunikacij (CJMMK) je namreč ugotovil, da so anketiranci večinsko odgovorili, da so partizani bili pravičen boj, domobranci pa so nedopustno sodelovali z okupatorjem; le 6,2 odstotkov vprašanih je menilo, da so se domobranci upravičeno uprli partizanski komunistični revoluciji.

povezanost mesta in dežele. V programu je bilo premalo programskih ciljev, kam v prihodnosti in kako. V oglaševalni reklami so skušali vzbuditi patriotsko čustvo z nacionalno zastavo, s prikazovanjem velike, lepe Slovenije, vso v zelenju. Z osrednjim geslom "Za Slovenijo s ponosom!" naj bi simbolično sporočali, da so ponosni na Slovenijo in da bodo v prihodnje samo oni tisti, ki bodo s ponosom delali za Slovenijo. Verjetno so s tem ponesrečenim geslom želeli simbolizirati tri vrednote: varnost, razvoj in trdnost. Tudi kandidati so bili na jumbo plakatih predstavljeni s političnimi fotografijami.

Predsednik stranke dr. Franc Zagožen je v intervjuju za Delo dejal, da je med ljudmi zmeda zaradi novoustanovljene politične stranke NSi. Vendar upa, da se bodo med t.i. strankami pomladi odločali za njegovo stranko, ker ni stranka skrajnežev, marveč stranka dialoga, ki ji je prednostna naloga razvoj države in ne izgubljanje v ideoloških sporih. Naloga politike je, da spore rešuje, ne pa da jih ustvarja in potencira, kar počneta SDS in NSi. Med prednostnimi programskimi cilji navaja: 1. državna uprava bi morala biti dober servis državljanom in podjetjem, 2. v sodstvu bi morali državljanom in podjetjem zagotoviti pravno varnost in vzpostaviti vzpodbudno okolje in 3. stabilne javne finance.

Tudi njen kandidat Zvonko Ivanušič je poudarjal, da bi morali biti 'trdni na tleh', njegov slogan je bil: realnost, delavnost, skromnost, poštenost, usmerjenost k ljudem, k izvedljivim ciljem, nadrejenost splošnih interesov nad parcialnimi interesi.

Med strateškimi cilji smo v teh izjavah pogrešali politične cilje na področju kmetijstva, pa tudi religiozne in cerkvene cilje. Glavnina volilne baze SLS SKD živi namreč na podeželju ali v manjših krajih.

Nova Slovenija Krščanska ljudska stranka (NSi) je uveljavljala krščansko-demokratski politični in ekonomski program bivše Peterletove SKD. Predsednik dr. Andrej Bajuk je izjavljal, da je za njega ključno poglobiti in uveljaviti lastno demokracijo, zmanjšati razdaljo med državo, državno upravo in državljanji, ker smo vsi v službi državljanov. Uglajeno nastopanje je motila njegova stilsko in slovnično slaba slovenščina in frazerstvo. Po vzgledu ameriških kandidatov se je pojavljal v družbi svoje družine, žene in otrok.

Njegov program je podpirala cerkvena propaganda. V cerkvah so delili pismo Za srečno domovino, v katerem volilce pozivajo, naj volijo stranko Bajuka z besedami: "Zavedamo se, da se bo stara kača upirala z vsemi silami... Zato je politično delovanje danes pri nas sveta dolžnost pravih kristjanov in poštenih Slovencev." V cerkvah so delili tudi Bajukove propagandne letake.¹⁰

Filozof Tine Hribar je ocenil, da to ekstremno klerokatoliško propagando spodbujajo cerkveni jastrebi, znova obujeni aktivisti Katoliške akcije. "Zaradi svojega nenehnega povzdigovanja glasu, zagotavljanja, da zastopajo več kot tri četrte Slovencev, ter zaradi cerkvenega vrha, ki stoji za njimi, so dobili tolikšno politično težo. Duhovne teže pa tako in tako nimajo, je nikoli niso imeli... Gre za skupino teologov, od Janeza Juhanta prek Draga Ocvirka do Ivana Štuhca. Manj kot deset jih je, toda iz tedna v teden, iz meseca v mesec in iz leta v leto zastrupljajo duhovno ozračje ali, če sem malce manj oster, onemogočajo sproščeno dihanje na Slovenskem" (Hribar, 2000: 5).

¹⁰ Župnik Ivo Kožuh pa je v glasilu župnij Davče in Sorica pozival pomladne stranke, predvsem Zagožnovo, da se ja ne bi po volitvah spajdašila z Drnovškom.

Demokratska stranka upokojenecv Slovenije (DeSUS) je izjavljala, da kot stranka starejših občanov želi biti udeležena pri soodločanju o nadaljnjem razvoju Slovenije. Upokojenci, skupaj s predčasno upokojenimi, tvorijo skoraj polmilijonsko volilno bazo. Vsi ti pa so ciljna skupina vseh strank.

Predsednik Janko Kušar je dejal, da so glede na število upokojenecv upravičeni, da imajo svoje predstavnike v parlamentu. V državnem zboru se bodo zavzemali za uravnoteženo vlaganje v gospodarstvo glede na potrebe v socialni politiki.

Slovenska nacionalna stranka (SNS) in njen predsednik Zmago Jelinčič želijo kot opozicijska stranka biti vest parlamenta. Na programskem delu je Jelinčič izpostavil vprašanje mladih, izobraževanje, zaposlovanje in stanovanjsko politiko. Pozival je volivce, naj volijo SNS, ker Slovenija pada v začetni stadij kapitalizma, kjer so delavci odrinjeni, novonastali bogataši s pomočjo tujcev pa bodo kraljevali. Zavzemal se je za uravnoteženost razvoja vseh delov glavnega mesta Ljubljane, še zlasti tistih delov, kjer živi nacionalno mešano prebivalstvo. Program je meril tudi na delavske in socialno šibkejšje sloje.

Presenečenje volitev je bila *Stranka mladih Slovenije (SMS)*. Njen predsednik Dominik S. Černjak se je zavzemal za mlade, ki verjamejo v skupno prihodnost. Njegovo geslo je bilo "Pojdite na volitve, podprite mlade, podprite prihodnost!" Kot direktor turistične agencije za mlade je dokazal, da se razume na marketinško propagando. Tudi njegovi prijazni in ideološko neobremenjeni nastopi v javnosti, zlasti na televiziji, so budili zaupanje.

Programi, slovenska stvarnost in globalizacija

Nove tehnologije in informacijski sistemi spreminjajo svet, načine življenja in komuniciranja. Žal pa v volilnih programih strank ni bil močnejše poudarjen nesluten razvoj globalnega informacijskega in komunikacijskega sistema niti pasti globalizacije.

Programi slovenskih političnih strank o razvoju Slovenije so bili populistični in niso bili povsem prilagojeni slovenski stvarnosti. Bili so vizija razvitih evropskih držav in niso temeljili na možnostih srednje razvitih držav kot je Slovenija. Niso opozarjali dovolj razvidno, da procesi globalizacije, globalni kapital, nove tehnologije in informacijski sistemi 'kruto' spreminjajo svet, načine življenja in komuniciranja.

Nedvomno je interes slovenske države, da sledi globalnim trendom. V programih pa nismo zasledili kritične analize, da so svetu zavladale globalne korporacije, ki ogrožajo nacionalna gospodarstva in nacionalne interese. Ameriški informacijski strokovnjaki trdijo, da bo čez 50 let zadostovalo za proizvodne in upravne storitve samo 20% za delo sposobnega prebivalstva. Ostalih 80% bo brez dela; iskati bodo morali druge oblike preživetja.

V svetu je vedno večja globalizacija. Nastaja globalni turbokapital, globalna ekonomska in politična elita. Transnacionalke rastejo. Brezposelnost narašča. "Konkurenca, ki jo globalizacija prinaša in jo hkrati tudi uničuje, vse bolj spominja na nekakšen gospodarski kanibalizem, ki morda vodi... tudi h koncu tržnega gospodarstva, razvoj informacijskega sistema pa vodi, kot kaže, v družbo velikega brata" (Mencinger, 2000: 28).

Evropski socialni demokrati in liberalni demokrati skušajo vzpostavljati optimalno razmerje med kapitalom in socialnim razvojem in pozabljajo, da so v teh odnosih izostrena razredna in socialna nasprotja. Celotno angleški laburisti, ki koreninijo v delavskih Trade Unionih, nimajo dovolj kritične pozicije do ustanavljanja svetovnih kapitalskih mastodontov. Tudi slovenska Združena lista, ki posnema laburistični program o Tretji poti, si zatiska oči pred posledicami globalizacije.

Poleg tega evropske države evforično vnašajo liberalistične kapitalске odnose v sisteme državnih, gospodarskih in družbenih institucij, pa tudi v zasebni svet občanov in civilne družbe. Novodobni evropski socialdemokratski voditelji (Blair, Schröder in drugi) si zamenjajo prizadevanja, da bi 'umirili' državnooblastniške in pridobitniške interese korporacij.

Tudi Slovenijo je zajela globalizacijska past. V Sloveniji je liberalistično-kapitalska usmeritev sicer usposobila nekaj slovenskih podjetij za kompeticijo na svetovnem trgu, hkrati pa je spravila v stečaj na stotine velikih in malih podjetij ter postavila na cesto tisoče delavcev. Še več podjetij bo propadlo in še več bo brezposelnih. Že v letu 2001 lahko pričakujemo socialno krizo in socialne nemire. Kdo bo branil interese armade brezposelnih in revežev?

Državoliberalistični tržni model obvladuje slovensko gospodarstvo, družbene institucije in množične medije. V manj kot desetih letih 'demokracije' je v Sloveniji zrasla bajno bogata manjšina, ki je nesramno agresivno zajela kapital ob denacionalizaciji in privatizaciji. Novi kapitalisti kontinuirano bogate z milijonskimi mesečnimi plačami. Podjetniška, državna in politična elita, se pravi, nekaj odstotkov prebivalstva, danes 'pogoltni' 70 % prihodkov vseh Slovencev. Večina prebivalstva pa živi slabše kot v času socializma.

Če analiziramo Prednostne usmeritve vlade Združene liste v letih 2000 do 2004, lahko ugotovimo, da se program v bistvu ne razlikuje od projekta liberalnih demokratov ali Janševih socialnih demokratov. To velja zlasti glede širjenja znanja, hitrejše gospodarske rasti, zmanjšanja stopnje nezaposlenosti, pa tudi glede priprav za vključitev v Evropsko Unijo in Nato.

Stranke niso upoštevale pravila volilne strategije: stranke se morajo glede na dani problem razlikovati tako, da bo samo ena stranka zastopala preferirano rešitev. Ljudje morajo preferirano rešitev povezovati s političnim programom samo ene stranke.

Prednostne usmeritve niso podale kritične analize sedanjega stanja. Dokument je bil verbalni predvolilni proglas. Podobno evforičen je bil pred desetimi leti politični projekt prenovljenih komunistov "Evropa zdaj!", ki pa je vsaj odpiral pot v politični pluralizem in parlamentarno demokracijo. Poleg tega sta jezik in vsebina tega dokumenta bila politični diskurz tistih, ki profesionalno delujejo v političnih strankah, v parlamentu, v državni upravi. Jezik in diskurz preprostega ljudstva pa sta povsem drugačna.

V programu Združene liste je bilo naglašeno socialno partnerstvo. Ne opozarja pa, da so v teh odnosih izostrena razredna nasprotja. Ni kritične pozicije do ustanavljanja svetovnih kapitalskih mastodontov. Spregleduje dejstvo, da ima globalizacija kapitala usodne posledice za politične in družbene organizme.

Mnogo bolj kot pri prejšnjih volitvah so se izrazili družbeni in politični konflikti kot sestavina družbenega življenja. V Sloveniji se namreč vse bolj kaže razce-

pljenost družbe v socialne razrede: oblikuje se zgornji sloj gospodarsko-politične, obrtniško-podjetniške in cerkvene strukture, ki vedno bolj akumulira družbeno bogastvo (tovarne, hiše in stanovanjske bloke, zemljo, gozdove). Na dnu družbene lestvice pa se širi spodnji sloj brezposelnih delavk in delavcev, revnih družin, snažilk in podobnih poklicev, ki živijo na robu preživetja in se utapljajo v najnižji spodnji sloj revščine in socialne apatije (Vreg, 2000: 193).

Družbeni in politični konflikt med 'novim razredom' bogatih in močnih ter spodnjim razredom revnih in nemočnih se vedno bolj kaže kot pravo razredno nasprotje dveh ideološko, politično in socialno nasprotujočih si strani. V prihodnosti se bo to socialno nasprotje še poglobilo.

V Sloveniji se starejši državljani še živo spominjajo, da so delavci in občani v prejšnjem sistemu lahko soodločali o vprašanih dela in življenja. Združena lista bi lahko s ponosom ugotavljala, da je naslednica prenovljenih komunistov, ki so ustvarili sistem samoregulacije družbenih organizmov.

Predvolilne kampanje strank in negativna propaganda

Slovenija ima svojo zgodovinsko utemeljeno, evropsko politično kulturo; zato so za slovenske volilne kampanje značilne umirjenost, resnost, strokovnost in racionalna argumentacija. Ta politični stil so slovenski politiki imeli že v času jugoslovanske federacije, ki pa se v velikosrbskem preglasovalnem mehanizmu ni mogel uveljaviti, ker je prevladovala vzvišena dominacija in agresivna retorika.

Slovenski politiki se tudi v svobodnem vzdušju samostojne države obnašajo resno in zadržano, tako da so nekateri govori in mitingi pogosto že kar določasni. Slovenski politični slog je veliko bolj zadržan in nam vsebina pomeni več od predstavitve.

V Sloveniji je bila v predvolilni kampanji leta 2000 bolj ali manj ohranjena raven politične kulture, ki se je rojevala v osemdesetih letih. Uveljavljene so bile evropske norme predvolilne kampanje. Politične analize kažejo, da so volilci tokrat pokazali večjo pripravljenost sodelovati v kampanji. Slovenci so politično ozavešeni, politične presoje ljudi zadevajo vsebinska vprašanja. Za državljane so bile najbolj pomembne tele politične teme: na prvem mestu socialni problemi (socialno, zdravstveno, pokojninsko varstvo), ustvarjanje novih delovnih mest in odpravljanje nezaposlenosti, odpravljanje socialnih razlik, gospodarski razvoj. Žal pa elektronski mediji niso našli oblik razprav in soočanj, v katerih bi vsebinska vprašanja prišla bolj do izraza.

Politična situacija je bila zelo zaostrena. Vrstile so se izredne seje strank, združitev in razdružitveni kongresi, tajni sestanki koalicijskih partnerjev, zaprte seje nove vlade, spori med ministri, afere. Številni so bili primeri, ko so kandidati desnice sprevažali politično komuniciranje v merjenje moči, v besedni "boj". Pri tem so brezobzirno smešili kandidate drugih strank. Brez vsake etike in politične morale so govorili neresnico in širili politične laži ter s svojimi interpretacijami skušali zavajati javnost.

Predvolilna kampanja se je začela že spomladi, ko je nova vlada dobila dostop do medijev. Vse vladne akcije so bile obtoževanje prejšnje vlade. Izvajala je

slaboumne propagandno-marketiške afere. Notranji minister Peter Jambrek je 'odkrival' zlato v policijskem trezorju. Gospodarski minister Jože Zagožen je slaboumno razkrival prisluškovalne naprave v svojem kabinetu. Kadrovik Janša je izvajal nezakonite kadrovske menjave.

Bajuk-Janševa vlada je politične konfrontacije vnašala v parlament. Državljeni so opazovali njene politične mahinacije. Njeno vladanje so lahko primerjali s prejšnjo Drnovškovo vlado, ki je Slovenijo vodila v politično in ekonomsko stabilnost. Premier Drnovšek in njegovi ministri so vzbujali zaupanje in imeli kredibilnost v ZDA in Evropi.

Izostrila so se tudi ideološka nasprotja. Mediji nekaterih političnih strank so brezobzirno vodili diskvalifikacijske kampanje proti nasprotnim kandidatom. Cerkveni mediji pa so vernike opozarjali na stranke in kandidate, ki bi državo 'vračali' v brezbožnost in samoupravno kontinuiteto.

Pred volitvami se je situacija nekoliko umirila. Politiki so morali sprejeti pravila predvolilne kampanje v medijih, upoštevati medijski red, kar ni bilo mogoče doseči s pravilniki v parlamentu. Predsedniki desnih strank so v televizijskih in radijskih ter časopisnih soočanjih odpirali ideološke probleme: probleme Avnoja in preteklosti, zgodovinske dileme (NOB, pretekle krivice, vloga domobranstva). Pojavila se je zahteva RKC, da se vključi v politično odločanje. Javnost je vznemirilo Bajukovo pismo beneški komisiji in poskus, da bi se beneška komisija vmešavala v notranje politična vprašanja. Oživila so finančna in premoženjska vprašanja, uresničevanje zakona o denacionalizaciji. Državljeni so se zgražali zaradi visokih plač direktorjev, poslancev, političnih funkcionarjev. O teh vprašanjih so bile ostre politične konfrontacije. Manj preprirov je bilo o vključevanju v Evropo in Nato.

Klasični primer pristranske politične propagande in agitacije je bil poziv združenja lastnikov razlaščenega premoženja (ZLRP), naj člani (ki jih je po njihovi navedbah okoli 200.000) volijo Janšo in Bajuka. V svojem glasilu Poročevalec so zapisali, da bi ponovni prihod Drnovškove ekipe na oblast v najkrajšem času izničil vse napore druge slovenske pomladi. Nova vladna koalicija, podobna tisti iz preteklih štirih let, bi pomenila nadaljevanje agonije slovenskih razlaščenec. Zlasti so pozdravili, da je Bajukova vlada imenovala predsednika Združenja Martina Jakliča za državnega sekretarja za denacionalizacijo pri kmetijskem ministrstvu.¹¹

SDS in NSi sta velik del kampanje zasnovali na kritiki SLS SKD, na njenem domnevem izdajstvu (na točki volilnega sistema) in delovanju zoper pomladni blok (s triletnim sodelovanjem v vladi z liberalno demokracijo). Nova Slovenija je celo zasnovala svoje volilno geslo "Beseda velja! na kritiki SLS SKD, ki ne drži besede. Socialdemokrati so podprli Novo Slovenijo predsednika Bajuka tudi na lokalni ravni, kjer so pomagali postavljati lokalne odbore, iskati kandidate za volitve, javno podpirali NSi in pozivali volilce naj volijo NSi.

¹¹ Katoliška propaganda je delovala tudi med slovenskimi emigranti, ki so se zaradi domobranstva izselili v Argentino. Argentinski Slovenci, na primer, so v veliki večini glasovali za Bajuka in Janšo. Na slovenskem veleposlaništvu v Buenos Airesu je volilo 969 slovenskih državljanov, od katerih je kar 814 glasovalo za Novo Slovenijo - Krščansko ljudsko stranko (NSi), sledila ji Janševa SDS s 100 glasovi in Zagožnova SLS-SKD s 26 glasovi. Vse druge stranke so dobile le po dva ali tri glasove.

Dr. Franc Zagožen je v intervjuju za Delo ugotovil, da je k neuspehu SLS močno pripomogla akcija večjega dela Cerkve: "Ne vem, kako bo lahko Cerkev opravičila svoje dejanje. Ne samo, da so prispevali k takemu volilnemu rezultatu, ampak so dejansko razbili tudi katoliško občestvo, ga znova razdelili. Celo tako, da se ljudje med seboj sovražijo." Zagožnova stranka je bila žrtev kampanje cerkve in socialdemokratov.

Levosredinski politiki so vodili umirjeno kampanjo. Skušali so uvajati politični dialog. Politično komuniciranje je razumevanje argumentov drugega, je sporazumevanje.

Kandidati so v predvolilni kampanji, bolj kot v prejšnjih, upoštevali komplementarno rabo formalnega in neformalnega vplivanja. Zavedali so se, da je posebej učinkovita metoda osebnega stika: kandidat uporabi metodo prijateljskega prepričevanja in obljublja trajno prijateljstvo in osebno pomoč v socialni stiski.

Kandidati so intenzivno iskali osebni stik z volilci. Križarili so po vsej Sloveniji: obiskovali so zaostale kraje, spoznavali predmestno revščino, šli so tudi v oddaljene vasice. Gazili so po blatu, samo da bi si pridobili glas. Na terenu je bila kampanja zelo agresivna.

Učinkovita je bila tudi oglaševalna kampanja, ki je preplavila medije, ceste in ulice, kioske, ograje, stebre in drevesa, poštne predale volilcev. Raziskave so ugotovile, da so si Slovenci najbolj zapomnili oglase štirih parlamentarnih strank z LDS na prvem mestu. Vrstni red spominjanja je bil približno enak kot pri volilnih napovedih strank (LDS, SDS, ZLSD, SLS SKD, SNS, NSi). Edina izjema je bila SNS, ki se je z najbolj eksplicitno izraženim sporočilom (oskubljena kokoš) po prepoznavnosti svojega sporočila uvrstila višje. Ljudje so si najbolj zapomnili plakate (zlasti plakate SDS in SNS), zatem TV oglase, sledi tisk, najmanj pa radio in letake. Mnenjska analiza pa je pokazala, da je več kot dve tretjini anketirancev ostalo neopredeljenih. Razlog za to lahko iščemo v skromnih kreativnih rešitvah oglasov oziroma v dejstvu, da slovenski politični 'show business' ne dosega evropskih in ameriških. Med najbolj prepričljivimi, provokativnimi in všečnimi kampanjami najbolj izstopa LDS s 13,3% glasov (pred ZLSD s 4,2%), prav tako je bila kampanja LDS s 10,4% (pred SDS s 2,7%) ocenjena kot bolj prepričljiva. Najbolj pa je 'šokirala' oglaševalna kampanja Zmaga Jelinčiča (7,1%) (Gral Iteu 2000: 12).

Več kot prejšnja leta je bilo uničevanja plakatov, mazanja obrazov kandidatov, dopisovanja parol, lepljenja plakatov desnice čez plakate leve, lepljenje na zidove, ograje, smetnjake in podobno.

Na medmrežju pa so bile tudi volilne kršitve: čeprav je bilo sedem dni pred volitvami prepovedano objavljati izide predvolilnih raziskav, so na različnih spletnih straneh objavljali izide tovrstnih raziskav, anket in minianket. Žal pa si internet prilaščajo tudi antisocialne skupine, na primer neonacisti, fašisti, teroristi. Celo pri nas je bil primer ostudne anonimke proti Drnovšku.

Volivci, neopredeljeni volivci in nevolivci ter javno mnenje

V predvolilni kampanji razlikujemo zanesljive volivce, neopredeljene volivce in nevolivce. Zanesljivi volivci so člani stranke, simpatizerji in volivci, ki so stranki

politično ali ideološko blizu. Neopredeljeni so po navadi apolitični volivci, ki se zadnji trenutek odločijo, da gredo volit in koga bodo volili. Nevolivci so volilni upravičenci, ki ne pridejo volit; za stranko so nevolivci tudi tisti privrženci nasprotne stranke, ki bodo verjetno glasovali proti. V kampanji se bije boj za neopredeljene volivce in nevolivce. Zato moramo točno opredeliti ciljne skupine.

V Sloveniji so opredeljeni člani političnih strank, tako da so razmerja med strankami vzpostavljena že leta nazaj. Člani strank si samo utrjujejo svoja stališča in mnenja. Enako je s simpatizerji; le redki spremenijo strankarsko pripadnost. Volilna kampanja samo potrjuje že sprejeta stališča. Raziskave Centra za raziskovanje javnega mnenja so pokazale, da je bilo 60 odstotkov volivcev že na začetku kampanje odločenih, razporejenih po strankah. Vendar tudi ta razporejenost ni trdna; volilna propaganda in aktualni dogodki (Drnovškov vatikanski sporazum, Bajukovo pismo beneški komisiji) lahko vplivajo na to, da se razporeditve bodisi utrdijo bodisi volivci še naprej ostanejo v stanju polodločenosti. Lahko pa pride do premikov znotraj opredeljenih. Raziskave centra so razkrile, da dve petini tistih, ki jih raziskave uvrščajo med opredeljene volivce, sami sebe razvrščajo med netrdne, negotove volivce. Najbolj so nihali volivci stranke SLS SKD. Možni pa so tudi primeri, da člani strank ali volivci spremene stranko (Zagožnovo stranko so zapustili člani krščansko-demokratske stranke).

Ključno vprašanje vsake predvolilne kampanje je, kako pridobiti neopredeljene volivce in tiste, ki nihajo med levo in desno opcijo ali so polodločeni. Pri pridobivanju volilcev zato ni pomemben samo nagovor neopredeljenih volivcev, temveč tudi ohranitev svojih, že opredeljenih, ker jih stranka med kampanjo ravno tako ne sme zgubiti.

Objavljanje rezultatov javnomnenjskih raziskav vpliva na oblikovanje javnega mnenja in volilnih odločitev posameznikov. Zato je v tednu pred volitvami z zakonom prepovedano objavljati rezultate javnomnenjskih raziskav. Lahko pa ima objavljanje rezultatov tudi negativen vpliv. Žrtev raziskav je lahko stranka, ki ji napovedujejo veličastno zmago: zato njeni aktivisti morda zmanjšajo svoje napore in 'umirijo' kampanjo, privrženci pa ne gredo volit, češ saj bomo zmagali. Ta nevarnost je grozila liberalni demokraciji, ki so ji sprva napovedi dajale izredno visoke odstotke.

Napovedi volilnih izidov (Delo Stik in Ninamedia) so ustvarjale vtis, da so vsaj glavni zmagovalci in poraženci že naprej znani. Visok delež so napovedali Drnovškovi LDS. Pri Dnevniku so ji ves september napovedovali 40%, medtem ko se je Delova napoved začela pri 37% in dva tedna pred volitvami prav tako pristala na 34%. SDS je bila pri Dnevnikovih napovedih ves mesec na drugem mestu (14 - 16%), medtem ko je pri Delu začela šele s četrtnim mestom in 13%, vendar se je njen položaj popravljal iz tedna v teden. ZLSD je dobivala od 12 do 14% (Dnevnik) oziroma od 10 - 13,3% (Delo). Precej neustaljeni so bili deleži glasov, ki so jih anketiranci dajali SLS SKD. Medtem ko so bili v Delovi napovedi na začetku na drugem mestu (14%), so kasneje močno upadli. Nova Slovenija je nihala med 6 in 9 % tako pri Dnevniku kot Delu. Stranka mladih SMS je po napovedih kmalu prekoračila prag z 4,5% (Delo Stik, 3 - 5. oktobra). Na meji vstopa v parlament sta se gibali DeSUS in SNS. Izgledov za prekoračitev praga pa niso imeli Združeni zeleni, Glas

žensk, Demokratska stranka, Naprej Slovenija, Nova stranka, Komunistična partija in še nekatere ter neodvisni kandidati.¹²

Po mnenju dr. Nika Toša stranke niso sorazmerno zajemale iz bazena neopredeljenih (Politbarometer januar-oktober 2000). Z zmanjšanjem deleža neopredeljenih se je dvigal delež levosredinsko opredeljenih volilcev (LDS, ZLSD, DeSUS). Zlasti v obdobju tik pred volitvami njihov delež strmo narašča. Nasprotno pa je delež desnosredinskih volilcev (SDS, SLS+SKD, NSi) vse obdobje ostajal nespremenjen. Volilci SLS, ki so stranko volili leta 1996, se niso dali več razpoznati. Delež tistih, ki so priznali, da so takrat volili SLS, je znašal približno 40 odstotkov.

Agencija Dela Stik je respondente vprašala, kaj je najbolj vplivalo na njihovo volilno odločitev? (Telraz Delo Stik, 19. 10. 2000, N = 484). Aketiranci so odgovorili takole: odločil sem se že pred začetkom kampanje (66,7%), vplivali so posvetovanja z bližnjimi (3,9%), raziskave javnega mnenja (0,6%), televizijska soočanja (15,1%), predstavitev v drugih medijih (časopisi, radio) (2,1%), reklamne kampanje (1,0%), spoznavanje predstavnikov strank v domačem okolju (2,1%), drugo 7,4%, ne vem 7,0%.

Televizijska soočanja in nastopi kandidatov

Televizijska soočanja in informativne oddaje na TV lahko bistveno vplivajo na volilne opredelitve volilcev, zlasti neopredeljenih. Glede na število predvolilnih oddaj je količina informacij (stališč, presoj, mnenj, pobud, obljub) tolikšna, da se povprečen TV gledalec težko znajde in si ustvari predvsem splošen vtis o nekom in njegovi stranki.

Za gledalce so zanimiva zlasti soočanja, ker si ustvarijo vtis o kandidatu, o njegovi argumentaciji, retoričnem nastopu, samozavesti, intelektualni čustvenosti, dominantnosti in aroganci. Televizijski stik je oblika parasocialnega osebnostnega stika, ko gledalec lahko spozna fiziognomijo kandidata: zunanjo podobno, obraz, kretnje in druge oblike neverbalnega komuniciranja, način oblačenja in druge značilnosti. Presoja njegovo retoriko, znanje jezika, stil političnega komuniciranja, njegov način odnosov z drugimi kandidati (kar jim nudi presojo o njegovem načinu odnosov s soljudmi in javnostjo in doseganja človeških stikov z ljudmi z ulice, s preprostimi državljani).

Učinkovita so bila tista soočanja, na katerih sta sodelovali le dve stranki. Soočanji predsednikov strank je bilo preveč, nekatere stranke, na primer LDS, zaradi vrstnega reda tematike, niso mogle sodelovati na soočanjih o pokojninski blagajni in pokojninski reformi.

Prva televizijska soočenja so običajno zanimiva, pokažejo konfliktnost situacije, toda potem se ljudje začnejo dolgočasiti. Zanimanje je vzbujalo fizični nastop kandidatov, govorica telesa, retorika in sposobnost za duhovito ali slaboumno polemiko in replike. Opazovali so obleke in pričeške, umirjeno ali agresivno mimiko obraza, vesele ali kisle nasmeha.

¹² Rezultati volitev (15. oktobra) so bili zelo skladni z napovedmi: LDS je dobila 34 (36,28%) sedežev v parlamentu, SDS 14 (15,79%), ZLSD 11 (12,09%), SLS SKD 9 (9,54%), NSi 8 (8,64%), DeSUS (5,17%), SNS (4,39%) in SMS (4,33%) po 4 sedeže, dva sedeža pa poslanca narodnosti. Glasovalo je 70,01 odstotka volilcev. SLS SKD je bila največja poraženka na volitvah.

Samo nekateri nastopi kandidatov na televiziji so bili prepričljivi in argumentirani. Ugotovili smo lahko politične vsebinske spodrslejaje pri Stranki mladih Slovenije (SLS), počasnost govorjenja pri Zagožnu, branje tekstov pri starejših. Pri mnogih kandidatih smo opazili pomanjkljivo znanje financ in ekonomije ter političnih dejstev, neznanje slovenščine in retorike ter okornost nastopanja. Samo nekateri kandidati so imeli imidž in so z nastopom osvajali.

Nekateri kandidati so se spuščali v ostrejšo dvoboje (Janša - Rop) in izgubili živce; nekateri so bili žaljivi (Jelinčič, Peče). V nekem drugem soočenju pa sta Jelinčič in Peče spretno zapeljala bivšega poslovneža Marjana Cerarja in Alfreda Killerja (oba NSi) v vrtinec trdih obtožb in brezkompromisnih obsodb, v branjenje pred očitki o njuni domobranski, izdajalski stranki. Iz nastavljenih zank se obema ni uspelo izviti: Killerju zaradi toge in trde drža, Cerarju pa zaradi nenadzorovanega govoričenja. Janša pa je, na primer, neusmiljeno napadel dr. Franca Zagožna in ga v prvem delu soočanja uspel poraziti. Zagožnov nastop je bil premalo jasen, neprepričljiv in medel. Janša je z neprestanim očitanjem Zagožna tako razburil, da je slednji popolnoma instinktivno in prvič javno Janši povedal, da je nestrpen in agresiven politik, da ni sposoben voditi dialoga, da skuša vse podrediti, da očrni vsakega, ki se z njim ne strinja. Meril je na njegov avtorski značaj.

Na prvem krogu soočanj se je namesto predvidenega Gregorja Golobiča v oddaji pojavil sam predsednik Janez Drnovšek. Skupaj s Tonetom Ropom sta Pahorjevo vizionarno govorjenje o socialnem programu paralizirala z vzkliki "Tako bi bilo, če bi živeli v raju" in "Dovolj je leporečja!" in s tem močno zmanjšala Pahorjevo učinkovitost. Drnovšek in Rop pa sta pretiravala z naštevanjem projektov v pripravi in pozabljala, da oddaja ni namenjena strokovni javnosti. Ker so nastopali tudi novi kandidati brez izkušenj, lahko ocenjujemo, da je bila predvolilna kampanja manj kakovostna, kot je bila zadnja predsedniška kampanja.

Soočenja, tako na televiziji kakor tudi na radiu in drugod, so bila preobilna. Bila so nadaljevanje konfrontacij med novo in staro vlado. Ljudje so se naveličali gledati medsebojna obtoževanja vlad in ministrov. Soočenja so se spreminjala v politični show, v politični cirkus.

Ljudje niso redno spremljali soočanj. Na nacionalni televiziji jih je spremljalo kakih 15% gledalcev, na POP TV še manj, kakih 5%. Ninamedia pa je menda ugotovila, da občasno ali redno 65,8 % anketirancev spremlja soočanja v predvolilni kampanji.¹³

Nekateri moderatorji niso imeli ustrezne novinarske prakse za vodenje intervjujev. Moderatorji so se spreminjali v zaslisevalce, niso pa znali odločneje poseči v razpravo, kadar so nastopi nekaterih politikov bili že na robu slabega okusa in žaljivosti.

Ambivalentnost medijev in dominantna verzija mnenjskega konsenza

Za nacionalne medije je izjemno pomembno, da ohranjajo status neodvisnih javnih institucij. V predvolilnem boju morajo ohraniti nepristranskost, obje-

¹³ Predvolilno soočanje kandidatov na televiziji vpliva zlasti na neopredeljene. Raziskave volilnega vedenja v ZDA so pokazale, da je soočanje med kandidati spremenilo vedenja samo kakih 4% volivcem (TV soočanje Kennedy Nixon). Televizijski spopadi Bush Al Gore so vplivali samo na nekaj odstotkov volivcev.

ktivnost in kompleksnost poročanja. Zadržati morajo kritično razdaljo do vseh strank. Novinar naj bi bil na strani resnice in naj bi politične konflikte predstavil takšne kot so v resnici, objektivno in nepristrano.

Mediji so to dolžni storiti zaradi javnosti, kajti pred njo so odgovorni za sporočanje resnice in za kulturo javnega dialoga. To je še zlasti pomembno zato, ker javnost zlasti ob volilnem boju razpade v strankarske 'javnosti', v pristaše strank, ki bodo volili svojo stranko. Toda javnost sestavlja tudi skoraj tretjina neopredeljenih ali tistih, ki se šele odločajo, koga bodo volili. Za te je objektivna predstavitev kandidatov in programov izredno pomembna.

V Sloveniji ni prišlo do prevlade ali celo diktata večinskega levosredinskega mnenja, marveč so mediji vrževali pluralizem javnomnenjskega spektra. V medijih so bile precej enakopravno zastopane tudi manjšinske strani. Tako je bilo uveljavljeno ravnotežje medijskih vsebin.

V knjigi *Demokratično komuniciranje* (Vreg, 1990) sem ob kritiki pluralnega modela medijev omenjal, da je pluralnost lahko le navidezna, saj je v ozadju hegemonija lastnikov, torej kapitala. V Sloveniji imajo državni kapitalski skladi lastninske deleže v Delu, Dnevniku, Večeru in drugih časopisih, v tiskarnah, pa v radijskih postajah. Neuspešen poskus 'državne pluralizacije' časopisnega trga (Slovenec) in (enako neuspešni) poskusi ustanavljanja časopisov kot političnih projektov so opozicijske stranke utrdili v prepričanju, da je edini možen način 'pluralizacije' časopisnega trga lastniški prevzem dnevnikov ob pomoči privatizacijsko-investicijskih družb, ki jih posredno nadzorujejo politične stranke (Hrvatini, Vregov zbornik, 2000: 62). Tako je Bajuk-Janševa vlada poizkusila 'osvojiti' Delo s pritiskom na Gorenje, da proda delnice Dela državnemu skladu, ki si ga je prilastila. V predvolilnem obdobju je bilo še nekaj takih poskusov.

Bajuk-Janševa vlada je tudi postavila novo direktorico urada za informiranje Alenko Pavlin (PR za SDS in kandidatko na listi SDS), ki je takoj prekinila pogodbo s Centrom za javno mnenje Nika Toša.¹⁴ Pavlinova je naročila in plačala Janezu Jerovšku novo raziskavo, ki naj prikaže 'objektivna' (ugodnejša) mnenja o SDS in NSi, Bajuku in Janši, češ da so zato krivi mediji.

Njegov sodelavec inž. Andrej Aplenc je v reviji Ampak (oktober 2000:11) v članku *Oligarhija medijev* pisal o Delu in Sobotni prilogi, da sta antidesničarsko usmerjena, da črnita Bajukovo vlado, da sta glasilo dominantne politične stranke. Zapisal je celo: "Tudi drugi mediji so v podobnem položaju, kar nas postavlja v absolutistično demokracijo tipa generala Franca". Ker ne obvlada politologije in političnih sistemov, tudi strokovno ne opredeljuje te trditve. Vsak preprost človek pa bo razumel, da je prejšnjo (Drnovškovo) vlado opredelil kot absolutistično, kot fašistično. S take pozicije je pisal tudi o slovenskih medijih. Članek v Ampak je strupen politični pamflet. Aplenc je tudi trdil, da slovenski medijski prostor ni pluralističen in da so "uredništva časopisov le orodje v rokah politike". Take poenostavljene trditve so izrekli tudi predstavniki Bajukove prehodne vlade in tako kasneje opravičevali svoj volilni poraz.

Že v knjigi *Demokratično komuniciranje* sem opozoril na ambivalentni značaj javnosti in množičnih medijev: množični mediji so javnopravne, državne ali

¹⁴ Ta je s svojim barometrom meril ugled institucij, osebnosti, strank, medijev in cerkve (zadnja telefonska anketa je prikazala padec ratinga predsednika vlade Bajuka).

komercialne institucije in so pretežno posredniki 'vladnih akcij', hkrati pa artikulatorji 'ljudske volje'. Jürgen Habermas je o ambivalentnosti dejal, da se v javnosti soočata instrumentalna racionalnost sistema (ki tendira k proizvodnji množične lojalnosti) in komunikativna racionalnost sveta življenja. Množični mediji ne služijo samo manipulativni publiciteti, marveč konstituirajo komunikacijsko omrežje, ki je prvi pogoj avtonomne javnosti (Vreg, 1990, 233-234).¹⁵

Medijsko okolje sestavlja, prvič, družbena elita, in drugič, množično občinstvo. Družbena elita (predsedniki vlad, ministri, voditelji vladnih in opozicijskih strank, gospodarstveniki itd.) je potencialni dobavitelj informacij visoke vrednosti (novice). Uporabo informacij (ki jih posredujejo medijem) lahko relativno dobro nadzorujejo. Mediji pa, če želijo biti vsak dan aktualni, morajo kontinuirano producirati konstanten output informacij (novic). Zato si morajo zagotoviti kontinuiran dotok informacij. Senzorji podsistema (reporterji, novinarji) morajo gojiti pristne stike z družbeno elito, ker so predvsem člani elite udeleženci informacijsko pomembnih dejanj. Zato so novinarji odvisni od informantov družbene elite. Zaradi medsebojne odvisnosti elit in medijev je primarna funkcija medijev, da omogočajo medsebojno komuniciranje v politični proces zapletenih grupacij elite.

Množični mediji lahko oblikujejo dominantno verzijo mnenjskega konsenza o nekem problemu. Naj navedem primer Socialistične stranke Nemčije in tvorca 'vzhodne politike' predsednika Brandta. Ta politika je bila pot v prihodnost in javnost je to doumela. Brandt je na volitvah prepričljivo zmagal, desničarski konservativci so doživeli katastrofalen poraz. Mimogrede, kakih 200 nemških novinarjev je bilo prepričanih v pravilnost Brandtove politike in je o njej pozitivno pisalo in pripomoglo k uveljavitvi te politike. Podobne primere lahko najdemo v vseh evropskih državah, pa tudi v ZDA. Morda bi lahko naredili tudi analogijo z medijsko politiko slovenskih dnevnikov in RTV. Uredniki in novinarji svoj pogled upirajo v prihodnost, kritično analizirajo spopade med strankami, se zavzemajo za evropske zgledе demokracije in razvojno usmeritev Slovenije. To je tudi splošen trend velike večine slovenske javnosti, kar je nazorno izrazila na volitvah.

Mediji so glavna vez med kandidati in pretežno večino javnosti. Če pravimo 'vez', to ne pomeni, da so mediji nevtralni. Odnosi med mediji in kandidati so ambivalentna mešanica konfliktov in kooperacije, podpore in destrukcije. Vzrok je v tem, da so potrebe medijev in cilji kandidatov različni. Volilni štabi strank skušajo z informacijami, primernimi za izvolitev njihovih kandidatov, ter z dogodki (nastopi v parlamentu in v občinskih organih, razglasi, protesti, spoti, napadi na nasprotnike) preplaviti televizijo, radio in časopise.

Novinarji in uredniki pa si žele novic, ki jih opredelijo kot konflikt, kontroverzno, dvoumnost, škandal. Preizkušajo kandidatovo šibkost, zmotnost, prikrite tajnosti. Kandidatom skušajo vsiliti medijske definicije tega, kaj je pomembno. Prednost dajejo problemom, ki se prilegajo medijem. Ignorirajo ali zavračajo predloge kandidatov in strank ter iščejo zgodbe za medije. Mediji dajejo prednost problemom in zgodbam, ki vzbujajo pozornost in šo na meji senzacionalnosti. To metodo uporabljajo zlasti komercialni mediji.

¹⁵ Zato je popolnoma nestrokovno ne videti teh razsežnosti medijev. Mediji so 'advokati javnosti', so tista 'javna sfera', ki omogoča, da družbeni problemi in konflikti postanejo javni, vlade, parlamenti, institucije in kapital pa transparentni. Mediji osvetle tiste temne dele stvarnosti, ki so prikriti ali izkrivljeni.

Raziskave v posameznih državah ugotavljajo, da mediji in novinarji kažejo politično naklonjenost, kadar poročajo o volitvah in o političnih zadevah. Urednika zbornika Mediji in volitve Yasha Lange in Andrew Palmer pravita, da je vedno odprto vprašanje, komu bodo mediji naklonjeni: ali politikom ali pa javnosti. Njun odgovor je nedvoumen: "Kot posredniki morajo novinarji obojim omogočiti, da se sliši njihov glas, toda ko gre za intervjuje in razprave, je jasno, da morajo novinarji igrati vlogo predstavnikov poslušalcev in bralcev" (Lange in Palmer, 1995/1996: 13-14).

Bistveni postulat sleherne demokratične družbe je njena usposobljenost in pripravljenost za samorefleksijo. Družbene institucije morajo graditi svojo legitimnost na transparentnosti do javnosti, na interakciji med institucijo in civilno družbo. Mediji morajo uveljaviti mehanizme samoregulacije. Mediji ne morejo biti državni, ne moreje biti dekla politike in strank. Mediji so kulturna institucija naroda, so narodov razum, spomin in vest. Njeno avtonomnost ustvarjajo avtonomni, pokončni novinarji, ki so kljub vsakodnevnim pritiskom političnih strank, raznih ministrov, gospodarskega lobija in drugih pripravljeni braniti svoje prepričanje.

LITERATURA

- Drnovšek, Janez (2000): Pismo Sloveniji. Ljubljana, oktober.
- Črnugelj, Silva (2000): Nova energija. Voli modro! Barvna kartica volilcem. Ljubljana, september.
- Gral Iteo (2000): Koga so najbolj opazili volilci? Poročilo o raziskavi. Delo, 17. oktobra.
- Habermas, Jürgen (1988): *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Hribar, Tine (2000): Drnovškov pogled nazaj, Zagožnova priložnost, Janšev Mefisto. Intervju v Sobotni prilogi, Delo 29. aprila 2000.
- Hrvat, Sandra B. (2000): Korak naprej, dva koraka nazaj. V: S. Splichal (ur.) Vregov zbornik, 111-121. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.
- Jančar, Drago (2000): Iz nagovora pisatelja Draga Jančarja na konvenciji SDS na Bledu 16. septembra 2000. Pismo.
- Kline, Miro (2000): Slovenija gre s ponosom in novo energijo v prihodnost? Intervju v Nedelu, 1. oktobra 2000, str. 2.
- Lukšič, Igor (ur.) (2000): Nova socialdemokracija - opredelitve in kontroverze tretje poti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Martin, Hans-Peter in Harald Schumann (1997): *Pasti globalizacije. Napad na demokracijo in blaginjo*. Ljubljana: Co Libri.
- Mencinger, Jože (2000): Globalizacija uničuje konkurenco. Intervju. Dnevnik, 7. oktobra 2000.
- Meyer, Thomas (2000): Tretja pot na razpotju. V: Lukšič (ur.) Nova socialdemokracija - opredelitve in kontroverze tretje poti.
- Mlinar, Zdravko (1994): *Individuacija in globalizacija v prostoru*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Zdravko (2000): Globalizacija komuniciranja in teritorialne identitete. V: S. Splichal (ur.) Vregov zbornik, 111-121. Ljubljana: Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani.

- Newman, Bruce, I. in Sheth, Jagdish, N. (1987): *A Theory of Political Choice Behavior*. New York: Praeger Publishers.
- Nova energija. Prednostne usmeritve vlade 2000-2004. Volilni program ZLSD. Ljubljana 1. julij 2000, strani 26.
- Pavlica, Miloš (2000): *Nova energija*. Pismo volilcem, Ljubljana, 18. septembra 2000.
- Prednostne usmeritve vlade 2000-2004, ZLSD, Predlog za javno razpravo 31. marec 2000 strani 8.
- Pogovori s predsedniki strank. Zakaj bi jih volili? Delo 4. oktobra 2000, stran 4.
- Ribičič, Ciril (2000): *Podoba parlamentarnega desetletja*. Ljubljana: Samozaložba.
- Russett, Bruce in Starr, Harvey (1992/1996): *Svetovna politika. Izbira možnosti*. Ljubljana: FDV.
- Slovenija gre naprej. 10 korakov nove razvojne strategije. Vizije Liberalne demokracije Slovenije. Ljubljana, julij 2000, strani 24.
- Širca, Majda (2000): *LDS. Slovenija gre naprej*. Ljubljana, 7. oktobra 2000, strani 4.
- Tekavčič, Metka (2000): *Nova energija*. Pismo članom Mestne organizacije ZLSD Ljubljana. Ljubljana, 18. septembra 2000.
- Toš, Niko (2000): *Barometer*, januar - oktober 2000.
- Tretja pot - Zavezništvo za novo Slovenijo. Letna konferenca ZLSD. Maribor 3. julij 1999, strani 77.
- Vreg, France (1990): *Demokratsko komuniciranje*. Maribor: Obzorja (Sarajevo 1991).
- Vreg, France (2000): *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Komunikacijska strategija, diskurzi, prepričevalni modeli, propaganda, politični marketing, volilna kampanja. Ljubljana: Knjižna zbirka JAVNOST. FDV.

ŽURNALIZEM: POETIKA SKUPNOSTI POD KRINKO KRONOLOGIJE DOGODKOV

Povzetek: Članek poskuša denaturalizirati nekatere zdravo-razumske predpostavke, na katerih temelji obravnava odnosa med mediji in močjo ter med mediji in realnostjo. Te predpostavke so del novinarske samoidentitete. Avtorica ugotavlja, da je glavna naloga medijev "reprodukcija normalnosti" (in ne realnosti) in obenem, da je žurnalizem bolj "poetika skupnosti" kot kronologija dogodkov. To pomeni, da zgodba o pribežnikih, na primer, vedno več pove o viziji ali kozmologiji "našega načina življenja" kot pa o pribežnikih, torej o tistem, o čemer govori. Je torej bolj poetika nacionalne Stvari kot pa kronika "pripežniške problematike". Ugotavlja, da ravno profesionalni kanon objektivnosti marginalizira argumentacijo kot obliko novinarskega upovedovanja. Ker zahteva po objektivnosti implicira odsotnost moralne tematizacije, se na ta način oblikuje potreba po implicitnem opredeljevanju. Želi pokazati, kako na ideološko strukturo "žurnalističnega polja" ni dovolj pogledati skozi vpletene interese (politične ali ekonomske), temveč predvsem kot na artikulacijo odnosa med vsaj še dvema vidikoma vpletenima v žurnalistično produkcijo: med profesionalno mitologijo in samopredstavo in popularno ideologijo/mitologijo, ki jo žurnalizem konstruira in reproducira.

Ključni pojmi: reprodukcija normalnosti, konsenz, objektivnost, aktualnost, neutralnost, namera v tekstu, naravna govorica, zgodba prvega in drugega reda, poetika skupnosti.

Čeprav je ideologija objektivnosti vrhovna ideologija novinarskega poklica, se praktično mediji nanjo zanašajo le, kadar poročajo o spopadu dveh jasno definiranih političnih akterjev (Janša -Drnovšek, opozicija - vladna koalicija, Izraelci - Palestinci, minister - sindikati). Takoj pozabijo na ideal objektivnosti, ko domneva-jo, da o neki zadevi obstaja jasno prepoznaven splošni družbeni konsenz, kjer je težko določiti "suverena" ali personaliziranega zastopnika enih ali drugih interesov, in kjer je zlo in dobro domnevno vsem jasno prepoznavno. V takem primeru mediji reproducirajo normalnost (ne pa realnost) ter na podlagi tega kon-

* Dr. Breda Luthar, docentka na Fakulteti za družbene vede.

senza oz. predpostavljenega strinjanja o nekem fenomenu reproducirajo "Miskupnost". Žurnalista-profesionalca tedaj olajšano zamenja žurnalisti-ljudski tribun. Čeprav ne bomo analizirali rasističnega ali šovinističnega diskurza v medijih, nam bo rasistična žurnalistična govorica o ilegalnih pribežnikih služila kot podlaga za razmišljanje o nekaterih predpostavkah, na katerih "žurnalistično polje", kot bi dejal Bourdieu (1998), deluje in legitimira svojo prakso.

Te predpostavke temeljijo na zdravorazumskem vedenju, ki ga je potrebno denaturalizirati, da bi lahko smiselno analizirali vlogo žurnalizma v konstrukciji rasistične (in vsake druge marginalizirajoče) govorice in politike. V tem članku bomo govorili o konceptu namere ali intence v tekstu in uvedli pojem medijske reprodukcije normalnosti. Problematizirali bomo predpostavke o odnosu med mediji in realnostjo, na katerih počiva ideologija objektivnosti in nevtralnosti. Tematizacija zdravorazumske percepcije odnosa med mediji in močjo ter med mediji in realnostjo je pomembna, saj ta govorica sooblikuje samopredstavo žurnalizma in legitimira njegove prakse. Ali rečeno drugače, diskurz uravnava nediskurzivni prostor - prakse. Diskurz je tisto, za kar in prek česar se borimo, oblast, ki se je želimo polastiti. Vse raznovrstne publicistične konceptualizacije odnosa med mediji in močjo ter mediji in realnostjo, ki smo jih našli v slovenskih medijih v zadnjih mesecih, bi lahko uvrstili v vsaj tri "teorije zarote": zarota kapitala ali politike, zarota starih elit in zarota ideološkega aparata države.¹ Poglejmo, kako ti trije pogledi epistemologizirajo razmerje med ideologijo - realnostjo - mediji.

1. *Dobri fantje proti kapitalu*: Prva oblika teorije zarote je političnoekonomski pogled na medije. Ta meni, da neodvisnost od kapitala ali politike, od oblastnika ali lastnika pomeni tudi neodvisne novinarje. "Dobri fantje proti kapitalu" ima tudi svojo politično različico, ki jo bomo imenovali "slabi fantje proti slovenski pomladi".

2. *Slabi fantje proti slovenski pomladi*: Ta pogled kritizira domnevno politično neobjektivnost novinarjev in urednikov, ki kot del starega sistema in kontinuitete elit ostajajo na ključnih položajih. Opravka naj bi imeli z "indoktrinacijo, ki je značilna za totalitarne sisteme", kritiko vseh manjšinskih političnih mnenj in medijsko oligarhijo. Politično si sicer prvi in drugi pogled ne bi mogla biti bolj daleč vsaksebi, ujemata pa se glede njune epistemologizacije odnosa med močjo in mediji ter glede na njuno razumevanje "ideološkega učinka".

3. *Intelektualni pogled - ideološki aparat proti vsem*: Na medije po Althusserjansko gleda kot na ideološke aparate države ali pa "države kapitala". Ideologija s katero mediji delujejo, je vladajoča ideologija, ki je ideologija vladajočega razreda. Zelo splošna teza, o konkretnem ideološkem delu medijev ne pove nič.

¹ Publicistični pogled na odnos med mediji in močjo in mediji in realnostjo sem poskušala prvič opredeliti v prispevku "Oslepljeni in ohromljeni od nevtralnosti" v zborniku *Mit o zmagi levece*, OSF, Ljubljana 2001.

Tri normalnosti

Samo ikonografija pogojev produkcije

Vprašanja, kako mediji vplivajo na družbo ali kakšen je njihov ideološki učinek, zgornje tri teze sicer eksplicitno ne tematizirajo, je pa njihovo percepcijo delovanja ideologije mogoče zlahka razbrati iz teh tez. Ideologija je tako v ekonomski kot politični različici implicitno razumljena kot popačena resnica, ki jo razširjajo lastniki, oblastniki ali politično/strankarsko opredeljeni novinarji v svojem interesu. Vse tri teze ideologijo v medijih razumejo kot neposredni avtomatski učinek kapitalskega oziroma političnega interesa. Gotovo je političnoekonomski pogled na pogoje žurnalistične produkcije ključen, toda v zgornjih izpeljavah kaže na veliko poenostavljanje. Novinarji so bodisi dobri fantje, ki jih dači oblastnik ali lastnik ali jih ovira v iskanju resnice, bodisi slabi fantje, ki zaradi politične pristranosti in strankarske opredeljenosti pačijo resnico.² Novinarji imajo na ta način poseben status v družbi - status tistih, ki imajo dostop do resnice in poseben privilegiran položaj zunaj diskurzivnih formacij, v katere smo vsi umeščeni.

Tretja teza, ki smo jo imenovali "ideološki aparat države proti vsem", sicer temelji na implicirani predpostavki, da ideologija ni le popačenje resnice ali avtomatski učinek kapitalске produkcije, temveč mreža podob, simbolov, praks in konceptov, ki delujejo na podlagi interpelacije. Žal aktualne slovenske artikulacije te teze tega koncepta ne uspejo ustrezno operacionalizirati, ko govorijo o medijih. Problem te teze je, da v člankih o medijih ne daje prav nobenega namiga o konkretnem delovanju ideologije skozi medije in nobenega argumenta za svojo veljavnost, razen avtoritete pisca. Ker teoretično sofisticiranega koncepta ideologije ne uspe operacionalizirati v njeni konkretnosti, delo medijev obravnavajo tako kot prvi dve tezi, kot preprosto artikulacijo vladajoče ideologije, še več, vladajoča ideologija je personalizacija ideologije vladajoče stranke. Mediji so govorica kapitalskih interesov ali interesov vladajoče ideologije - in tako dobijo podobno vlogo kot v političnoekonomski deterministični razlagi in teoriji zarote "retencijskih elit". Politično ta teza spada h kategoriji dramatične levopopulistične manihejske borbe "dobrega proti zlu" kritike, ki "lovi somišljenike levo od leve", kot bi rekli politični komentatorji. V svoji epistemologizaciji odnosa med mediji in močjo je nenavadno podobna tezam o zaroti vladajoče stranke.

Za vse zgornje teze o medijih in moči so kulturni produkti torej neposredna artikulacija sistema lastništva (kapitalskega gospostva) ali političnega gospostva. Konkretne analize pa te neposredne zveze nikoli ne morejo potrditi. O delovanju medijev ne moremo razmišljati samo kot o boju političnih interesov. Analiza medijske hegemonije mora vključevati tudi zapleteno mrežo reprodukcije popularnih mitologij in cele vrste sedimentiranih institucionaliziranih diskurzivnih sis-

² To tezo zastopajo predstavniki desnice, ki o sebi govorijo kot o zastopnikih civilne družbe (glej praktično vse številke revije *Ampak*, npr. Bernard Nežmah, Jadranka Rebernik, Marko Kos, vsi št. 3, november 2000 ali Andrej Aplenc, Marko Kos, številka 4, december 2000). Tako desna kot leva različica političnoekonomske teorije govori o koncentraciji lastništva, ki učinkuje tako, da mediji služijo interesom svojih lastnikov (ob tem, da desna različica izpostavlja vlogo "retencijskih elit", ki naj bi obvladovale medije). Dodatni problem te teze je v tem, da kolonizira koncept civilne družbe.

temov, novinarske samopercepcije in profesionalne ideologije. Na "globoko ideološko strukturo" slovenskega novinarstva ni dovolj pogledati samo skozi (a) vpletene interese (politične in ekonomske), temveč je nanjo treba pogledati kot na artikulacijo odnosa med vsaj še dvema vidikoma, vpletenima v žurnalistično produkcijo: med (b) novinarsko profesionalno samopredstavo in mitologijo (katere del je tudi mit o objektivnosti)³ in (c) popularno ideologijo/mitologijo.

Moč in subjekt

Druga "naravnost" političnoekonomskega in političnega pogleda, ki pa je tesno povezano s prvo "naravnostjo" (z razumevanjem ideologije kot popačene resnice), zadeva razumevanje koncepta namere in interesne pristranskosti avtorja, pisca, novinarja. Intenca je behavioristično razumljena kot zasebno mentalno stanje pisca/novinarja, ne pa kot učinek umeščenosti pisca/novinarja znotraj institucionaliziranih diskurzivnih sistemov.

Komunikacija je torej enostavno učinek govorečega/pišočega subjekta in njegove namere, izhajajoče iz njegovih motivov ali stališč.

Toda za analizo medijskega diskurza motiv pisca ni pomemben, ker pomen teksta ne izhaja iz zasebnega motiva pisca, ampak je vedno izraz diskurzivne kulture, ki jo ljudje zasedamo. Stvari, ki jih novinarji pišejo, snemajo ali pripovedujejo, so instance diskurzov, manifestacija enega ali več diskurzov ali trenutki, ko imajo posebni diskurzi možnost konstruirati nek dogodek na tak način in ne na drugačen. Pomen tega, kar je izrečeno, je torej odvisen od splošnega konceptualnega okvira, znotraj katerega je nekaj upovedovano. V tem smislu je diskurz neke vrste referenčni okvir za pripovedovanje o politiki, pribežnikih, nasilju nad ženskami, romantični ljubezni. Diskurzi se torej artikulirajo v stvareh, ki jih ljudje napišejo in povedo, pomen teh stvari pa je odvisen od diskurzivnega konteksta, znotraj katerega se pojavijo. Mnenje ni manifestacija notranjih značilnosti pisca (njegovega ali njenega političnega stališča, osebnosti), temveč manifestacija konceptualnega okvira in rezultat reprezentacij dogodkov, ljudi.

Vsaka naša komunikacija torej predpostavlja diskurz, znotraj katerega smo kot komunikatorji vedno umeščeni. Subjektiviteta je konstruirana v komunikaciji - je torej rezultat komunikacije ali različnih diskurzivnih sistemov (od družinskega ali šolskega do profesionalnega, organizacijskega ali medijskega). Njena umeščenost v te sisteme subjekt opremlja z interpretativnim konceptualnim aparatom, prek katerega aktivno interpretiramo svet in znotraj katerega smo tudi sami umeščeni. Namera je torej res element procesa komuniciranja, toda element, ki ga vedno umeščajo v kontekst načini, na katere nas diskurzivne prakse oblikujejo kot subjekte. Ali, rečeno drugače, naše izkustvo je produkt naših interpretativnih shem. Te interpretativne sheme so tisto, kar bi nas moralo zanimati, ko govorimo o "reprodukciji normalnega rasizma" v medijih, saj so motivi individualnega pisca/no-

³ Mit bolj zadeva metafizična vprašanja smrti, seksualnosti, rojstva, svetih časov, prostorov in nastankov, ideologije so specifične, pragmatične oblike diskurza, ki vse zgoraj našeto povezuje neposredno z vprašanjem moči.

vinarja vedno samo posebna artikulacija interpretativnih shem (pravil igre, bi lahko dejali). V tem kontekstu je seveda namera (kot izraz mnenja, naravnosti) pisca/novinarja irelevantna, relevantna so pravila, znotraj katerih se igra lahko odvija. Sam koncept mnenja je esencialističen koncept - mnenje naj bi bilo izraz osebnostnih značilnosti pisca in vpliva na to, kar pisec napiše, reče. En rasistični tekst je pomemben le kot enkratna artikulacija konsenzualnih interpretativnih shem, znotraj katerih se razizem v javni govorici normalizira in postane legitimen zdravorazumski javni diskurz.

To pa pomeni, da se moramo znebiti ločevanja subjekta (pisca) in diskurza (članka), kjer naj bi bil jezik nevtrarno sredstvo reprezentacije dogodka, fenomena, ljudi, novinar pa prenašalec že nekje zunaj, v družbi, oblikovanih idej. Komunikacija v resnici oblikuje odnose moči. Sam akt komunikacije in svet, o katerem pišemo, govorimo, nista jasno ločena. Subjekt je učinek komunikacije. To stališče nam omogoča koncentracijo na problem diskurzov in praks moči in dominacije. Ljudje so prostor diskurza, rezultat nenehnih poskusov oblikovanja in utrjevanja subjektivitete na določen način. Nocija "Mi-skupnosti" je diskurzivno konstruirana prek različnih sistemov diskurza (pravnega, historičnega, medijskega, literarnega, političnega). Če pa govorimo o namenu, ne moremo prepoznati, da se pripovedovanje vedno dogaja znotraj konteksta širših odnosov, znotraj diskurzivnih sistemov, ki obstajajo neodvisno od vsakega individualnega namena, ki naj bi ga specifična komunikacija imela. Novinarji imajo namen, ker so že umeščeni znotraj diskurza in so obenem učinek, rezultat komunikacije, - institucionaliziranih diskurzivnih praks. Namera je torej produkt že interpeliranih subjektov.

Vse tri teze v svojih izpeljavah implicitno ali eksplicitno predpostavljajo, da je vir gospostva vedno mogoče personalizirati oz. locirati v konkretni politični ali ekonomski skupini. Ali kot bi dejal Ernesto Laclau (1991), tako pojmovanje moči v javnem diskurzu o medijih se ne more osvoboditi suverena. Ne more si predstavljati, da moč lahko deluje brez subjekta. Da sega v mreže vseh odnosov, praks, rutin in v najbolj vsakdanje govorice. Vsaj za prvi dve tezi velja, da ideologijo in moč razumeta samo v ožjem smislu, samo v njenih očitnih, državno/političnih manifestacijah. Zagovorniki pogleda "dobri fantje proti oblastnikom in lastnikom" in njene podteze "slabi fantje proti slovenski pomladi" zanemarjajo, da se komunikacija odvija v kontekstu odnosov, ki obstajajo neodvisno od vsakega posameznega interesa. Ideologija namreč ni samo v novinarjevi glavi, ampak v sistemih diskurza, znotraj katerega so pisci (in vsi drugi, tudi producenti tez tez) umeščeni.

Kaj prikriva depolitizirana govorica?

Vrhovna boginja, neizogibni del samopredstave novinarskega poklica, strateška podlaga novinarske prakse in merilo dobrega žurnalizma je ideal objektivnosti, ki jo sestavljajo podelementi, kot so nepristranost, uravnoteženost, faktualnost (ali jasno eksplicirano ločevanje dejstev in mnenja), distanca.⁴ To so ključne vrednote, na katerih temelji kolektivna identiteta novinarstva in na katerih so utemeljena praktična navodila za delovanje. Cilj nepristranosti in uravnoteženosti je nevtralnost, ki zahteva od pisca depersonalizirano obravnavno dogodka ali fenomena. Ideal objektivnosti ali nevtralnosti temelji na pozitivistični in empiricistični predstavi o realnosti tam zunaj, ki čaka, da bo odkrita in predstavljena skozi proceduralna pravila žurnalističnega poklica. Tak pogled predpostavlja, da sta vedenje na eni strani in interes na drugi ločena, ne pa neločljivo povezana. Zaradi tega ostaja zveza med jezikom in ideologijo ter med profesionalnimi protokoli upovedovanja zgodb netematizirana. Z drugimi besedami, ideal ne upošteva, da so dejstva in zgodbe medsebojno konstitutivne, ali drugače, da tipi diskurza (oz. interpretativne sheme) narekujejo, kakšne podatke iščemo. Na tej predepistemološki podlagi novinarji rutinsko uporabljajo dejstva kot evidence, ki dokazujejo veljavnost trditev iz interpretativne sheme. Dejstva (sliko prenatrpanega "Doma za odstranjevanje tujcev", kjer imigranti spijo na stopnišču) je mogoče pretvarjati v dokaze (za slabe higienske navade in neciviliziranost imigrantov), ki podpirajo diskurz oz. interpretativne sheme.

Zahteva po objektivnosti vedno implicira izogibanje moralni tematizaciji svojega delovanja - pisanja.⁵ Ta relativistični režim obravnave, ki odklanja moralno tematizacijo, obravnava dejanja, ki izhajajo iz popolnoma drugačnih motivov in preferenc kot eno in isto - ne kot različna prepričanja z različnimi motivacijami, temveč zgolj kot vidik različnih individualnih preferenc. "V tem redukcionističnem scenariju je vse tako kot kaj drugega, ničesar ni, za kar bi se bilo vredno potegovati, niti bojevati, niti živeti. (...) Od posameznika to zahteva moralno plitkost, da se ne razume kot nekdo, ki je predan nečemu, temveč kot nekdo, ki je predan spoštovanju tistih, s katerimi se ne strinja" (Fish 2000: 41). Diskurz nevtralnosti oz. objektivnosti, ki vse strani obravnava enako, se torej odpove moralni tematizaciji ali pa ne želi razkriti svojega stališča, ker bi s tem razkril svoje preference in mehanizme izključevanja, ki jih zastopa. Če se naslanjamo zgolj na splošni princip nevtralnosti v delovanju/pisanju, to pomeni, da se izogibamo soočenju s praktičnimi posledicami svojih odločitev in s posledicami svojega delovanja ali pa prikrivamo svoje preference. Po drugi strani pa ideal nepristranskosti in nevtralnosti ne upošteva, da nevtralnega principa ni. Vsako delovanje pripelje do načrtovanih ali nenačrtovanih posledic, retorika objektivnosti (in znotraj nje nevtralnosti) pa daje vtis, kot da je rezultat neopredeljenega in uravnoveženega delovanja/pisanja samo produkt brezosebne logike stanja stvari, ki se mu ni bilo mogoče izogniti.

⁴ Seveda obstajajo tudi drugačne novinarske tradicije in prakse, se pa ob poudarjanju drugih vrednot (npr. nadzorovanja oblasti) vedno znova zatekajo k mitu objektivnosti.

⁵ Moralno tematizacijo moramo razlikovati od moralizacije, ki parazitira na zdravorazumskih konceptih.

Nevtralna obravnava stvari pomeni, da dogodek ali fenomen izvzamemo iz historičnega konteksta, ki šele daje pomen dogodkom, situacijam in problemom ter omogoča razumeti pogoje njihovega nastanka. S tem ko stvari obravnavamo nevtrarno (uravnoteženo, distancirano, faktualno, nepristransko), dogodkov in situacij ne tematiziramo znotraj konkretnih okoliščin, zunaj zgodovine, genealogije njihovega nastanka. Če dogodke ali pojave izvzamemo iz zgodovine in kulture, s tem historične situacije obravnavamo, kot da so ahistorične, torej zunaj zgodovine in družbenega sveta, utemeljene v naravi stvari in torej nespremenljive.

Zgodbe prvega in zgodbe drugega reda: od analize sporočila k analizi pomena

Novinarji ne želijo biti nevtralni in objektivni, ampak želijo sodelovati pri oblikovanju javnega diskurza, toda tako, da lahko ostanejo zvesti proceduralnim pravilom legitimne novinarske prakse in kolektivni profesionalni identiteti, ki temelji na objektivnosti. Zato uporabljajo različne oblike upovedovanja kot način implicitnega izjavljanja. Ista realistična in pozitivistična epistemologija, ki behavioristično razume problem intence kot mentalno stanje pisca/producenta teksta, tudi zapostavlja način upovedovanja (kako, ne kaj), ko analizira pomen teksta. Pomen teksta se namreč oblikuje v kombinaciji paradigmatške in sintagmatske strukture teksta - poenostavljeno, na podlagi izbora znakov med možnimi znaki (npr. objestnej namesto kriminallec, skrajnej namesto borec za svobodo) in na podlagi medsebonega odnosa znakov v tekstu. Ali z drugimi besedami, z obliko imamo v mislih retorično organizacijo tekstov in organizacijo upovedovanja. Za ugotavljanje, kateri interpretativni okvir je podlaga posameznim zgodbam o "Nas" in o "ilegalnih pribežnikih", je ločena uporaba teh dveh vidikov v tekstu sploh problematična. Medijskega učinka ravno zaradi ideala objektivnosti ne moremo proučevati brez proučevanja oblike upovedovanja ob vsebini pripovedi. Oblika in interpretacija sta neločljivo povezani in oblika (način ozgodbenja) je absolutno osrednjega pomena, ko govorimo o tem, kakšen je pomen zgodb o tujcih. Ni torej učinka brez pomena, oblika pa je vir pomena in ne sme biti izpuščena iz nobenega premišljanja o "vplivu" medijev.

Kakšno vrsto pripovedi je mogoče združiti z ideologijo objektivnosti in nevtralnosti? Zgodbe o beguncih, ki temeljijo na tem diskurzu, so organizirane na podlagi kanonične tekstualne sheme ali metastrukture, ki sestoji iz hierarhično organiziranih konvencionalnih kategorij (povzetek, zaplet, razrešitev, vrednotenje, zaključek), ki so v tekstu lahko samo implicitno prisotne, ter standardnih opozicij (dobro - slabo, civilizacija - necivilizirano, Evropa - Balkan, mi - oni). Te pripovedi večinoma vključujejo dve zgodbi v eni - zgodba prvega in zgodba drugega reda. Brez analize oblike upovedovanja (tako retorične, narativne, vključno z vizualno ikonografijo) nam zgodba drugega reda analitično ni dostopna, čeprav jo seveda lahko preberemo na osnovi zdravorazumske kulturne kompetence. Zgodba prvega reda lahko pripoveduje o prostorskih težavah v "Domu", zgodba drugega reda pa o zviti tujcih, ki "izkoriščajo pravico do azila" ali zgodbo o naših higienskih

normah in vrednotah, ki jih "oni" ne morejo doseči. Zgodba prvega reda je sporočilo teksta, zgodba drugega reda pa pomen teksta. Zgodba prvega reda postane praktično irelevantna in služi le kot kontekst za pripoved metazgodbe o zviti tujci.⁶ Ravno zaradi profesionalnega kanona, ki mora spoštovati princip uravnoveženosti, faktualnosti in nevtralnosti, žurnalizem uporablja celo vrsto retoričnih orodij, da posreduje sporočilo, ki mora ostati skrito na nivoju zgodbe prvega reda (od t.i. zunanjih glasov intervjuvancev, ki jih umešča v prispevek tako, da skozi njihova usta posreduje svoje sporočilo, do retoričnih orodij za implicirano izjavljanje - npr. ironija). Ravno zaradi ideologije objektivnosti in nevtralnosti je argumentacija, kot oblika utemeljevanja, ki mora vzpostavljati eksplisitne zveze med trditvami, popolnoma marginalizirana oblika žurnalističnega upovedovanja.

Reprodukcija normalnega pogleda na stvari

Kaj pa preostane, ko novinarji želijo sodelovati pri oblikovanju javnega diskurza? Čeprav se novinarstvo tematsko pravzaprav ukvarja s stvarmi, ki ogrožajo konsenz (korupcija, vojne, konflikti, ilegalni pribežniki, politični spori), so različne oblike "nereda" vredne, da postanejo novice le, če v osnovi žurnalističnega diskurza obstaja predpostavka o osnovnem konsenzu v družbi, ki ga ti dogodki, fenomeni ogrožajo. Ilegalni imigranti ogrožajo podobo Slovenije, kakršna naj bi bila. Ko žurnalizem predpostavlja, da glede problema, fenomena, obstaja konsenzualno enotnost v družbi, proceduralna profesionalna pravila zamenja reprodukcija "normalnega" pogleda na svet. V idejo konsenza je vgrajena predpostavka, da je interes celotne populacije ali "navadnega človeka", kadar je geografski ali politični pojem zamenjan z moralnim, enak.

Samo predpostavlanje, da obstaja splošni konsenz in enotnost v družbi, pomeni zanikanje strukturalnih razlik med skupinami in različnimi pomenskimi kartami v družbi. V strukturalno in kulturno razdeljeni družbi ni skupnega interesa vseh pripadnikov družbe in ni mogoče govoriti o obstoju političnega konsenza. Nacionalni interes je predmet pogajanja in stalnega boja za definicije in pomen v javnem prostoru. Zato mora biti konsenz konstruiran skozi kulturne prakse in jezike, danes prevladujoče preko medijskega diskurza. Da bi bilo ustvarjanje in ohranjanje iluzije o "enotnem narodu" in skupni realnosti mogoče, je potrebno veliko diskurzivnega dela (retorika, naracije, ikonografija zgodb). Diskurz je tisto, za kar se borimo, oblast, ki se je želimo polastiti. Država, družba, narod so v konsenzualnem modelu "od vseh nas". Konsenz sicer implicira družbeno in kulturno enotnost glede "skupne" nacionalne kulture, "skupnih"

⁶ Glej npr. v T. Van Dijk 1993: 140. Poglejmo si tipičen primer iz Delov Črne kronike: "Nemalo presenečena je bila uslužbenka gimnazije Ledina na Resljevi cesti, ko je v četrtek okrog pol enih popoldne stopila v svojo pisarno in v njej zalotila neznanca. Predrznéž jo je hotel popihati z denarnico, ki jo je prej vzel iz njene torbice. ... Na policijski postaji so ugotovili, da so zgrabili 26-letnega R.Ž., sicer našega državljanca, ki pa nima stalnega bivališča in se med klatenjem ukvarja z vsemi vrstami tatvin." Zgodba prvega reda pripoveduje sicer o kraji denarnice, toda obenem služi kot podlaga zgodbi drugega reda, ki govori o neetičnih Slovencih s slovenskim državljanstvom, ki ogrožajo red v deželi.

nacionalnih interesov, toda "temeljni skupni vrednotni sistem", ki si ga delijo vsi Slovenci, mora biti torej šele vzpostavljen. Skupine zunaj konsenza - torej tiste, ki konsenz ogrožajo oz. tiste, ki so oddaljeni od normativnega središča - so reprezentirane kot drugačne ali kot strukturno zunaj družbe. Pojem konsenza je očiten v zaimku "mi" ter v besednih zvezah "naše meje", "naša policija", "naši ljudje", "naša država", "naša varnost" itd.

Konsenz vedno implicira predstavo o "Mi-skupnosti".⁷ Skupnost (Mi-Slovenci) seveda ni iluzorna ali umetna, ampak obstaja v svoji realni dimenziji (historični, geografski, politični, ekonomski ...) kot pozitivna entiteta, toda obenem obstaja tudi kot "poetska skupnost" ali imaginirana entiteta.⁸ To pa pomeni, da je "skupnost" diskurzivno producirana in da so se določene kulturne konfiguracije "slovenske skupnosti" konsolidirale in podprle določeno poetiko te skupnosti skozi proces naturalizacije z izključevanjem. Tako diskurz o tujcih vedno več pove o predpostavkah skupnostnega obstoja in izključevanja v družbi, v kateri nastaja, kot pa o tistem, o čemer govori. Samo po skonstruirani podobi skupnosti in kriterijih izključevanja lahko presojamo politično naravo žurnalističnega diskurza ali mentalnega zemljevida, znotraj katerega nastaja govorica o fenomenu.

Žurnalistični diskurz o pribežnikih v vseh svojih različicah prav gotovo več pove o nociji slovenstva kot o ilegalnih imigrantih ali globalizacijski drami, ki producira "tretji svet" in pribežnike. Empirični podatki o pribežnikih, ki nam jih ponuja žurnalistični diskurz, so manj pomembni kot pa žurnalistična vizija ali kozmologija o našem načinu življenja in pribežnikih. Ali, kot je v drugem kontekstu dejal Bourdieu: "Družbeni subjekti, ki klasificirajo in ki se s svojim klasificiranjem sami klasificirajo, se razlikujejo en od drugega skozi razlikovanje lepega in grdega, prefinjenega in vulgarnega. To razlikovanje izdaja in razkriva njihov položaj v objektivni klasifikaciji" (1988: 25). Presojanje o tem, kaj je civilizirano in kaj necivilizirano, klasificira - predvsem tiste, ki klasificirajo. Zgodbe o pribežnikih reprezentirajo naravo žurnalistične kulture in njeno percepcijo narave "Mi-skupnosti". Zgodbe o srečanju zahodne civilizacije, ki jo zastopa slovenstvo (personalizirano v različnih zgodbah, bodisi z branilci meje - policaji ali z ogroženimi šišenskimi prebivalci) z Neciviliziranim, so bolj realistična poetika slovenstva (nacionalne stvari) kot pa kronika "pibežniške problematike". Ta poetika nastaja tako, da intenzivno konstruira "Mi-občutek" z dramatisiranjem distance in razlike med nami in pribežniki. Vizija o ilegalnih tujcih v Sloveniji je torej bolj ideja Slovenije kot superiorne v primerjavi s kulturami, iz katerih prihajajo pribežniki, in utemeljene na esencialistično pojmovani "avtentični" zgodovini in etnični identiteti ter biološkem konceptu državljanstva in političnih pravic. Iz neesencialistične perspektive je Slovenec politično in kulturno konstruirana kategorija, ne pa idealizirana naravna skupnost, utemeljena samo v avtentični zgodovini, naravi in

⁷ Barbie Zelizer (v D. Mumby 1993) poudarja pomen novinarske interpretativne skupnosti pri utrjevanju konsenza. Novinarje združuje skupen diskurz in kolektivna interpretacija sveta, neformalne mreže, ki utrjujejo skupnost in stabilizirajo konsenz.

⁸ Metaforo "poetska skupnost" povzemamo po G. Bachelardu v Edward W. Saidu (1978: 54-55). "Objektivni prostor hiše - njeni koti, hodniki, klet, sobe - so precej manj pomembni kot to, kar pomeni v poetičnem smislu, kar je ponavadi njena imaginativna ali figurativna vrednost."

krvni pripadnosti. Članki in prispevki o pribežnikih so torej reprezentacija Drugega, t.j. neciviliziranega sveta, in imaginarij o slovenstvu in civilizaciji. Biti član neke skupnosti je učinek. Ta skupnost (Mi-Slovenci) seveda ni iluzorna ali umetna, ampak obstaja v svoji realni dimenziji, toda obenem obstaja tudi kot "poetska skupnost". To pa pomeni, da so se določene kulturne konfiguracije "slovenske skupnosti" konsolidirale in podprle to "poetsko skupnost" skozi proces naturalizacije. Individualni novinarski teksti so le del diskurzivne formacije "o pribežnikih in dehistorizirani monolitno homogeni nacionalni Stvari".

Zaključek: ideološka produktivnost naravne govorice

Pojem konsenza je neločljivo povezan s pojmom zdravega razuma in naturalizacije. Konstrukcija konsenza je lahko učinkovita tedaj, ko parazitira na zdravem razumu in temelji na uporabi "zdravega razuma". Kot sociološka kategorija je zdrav razum podmena, ki jo v našem vsakdanjem ravnanju implicitno predpostavljamo. Ta "naravna naravnost" je seveda konstruirano vedenje, katerega 'resnica' se zdi kot naravna, očitna, večna, kar že od nekdaj vemo. Kolonizirati zdrav razum, to hegemonično ideologijo pomeni, imeti moč definirati, kaj je zdravorazumski in torej naravni pogled na stvari. Mera, v kateri nekdo uspe kolonizirati zdrav razum, je tudi mera njegove hegemonije proti skupini, katere "razum" se zdi kot marginalen, čuden, nezdrav ali celo nevaren za tiste, ki so navdahnjeni z zdravim razumom (v našem primeru intelektualci ali aktivisti za človekove pravice). Eden glavnih bojov, ki se danes odvija preko medijev, je boj za pomen oz. boj za definiranje enega stanja (oblike bivanja) kot naravnega in drugega kot nenaravnega. Zdrav razume gre torej z roko v roki s konstrukcijo konsenza na podlagi reprezentacije kulturno in historično konstruiranih fenomenov (npr. kaj pomeni biti Slovenec) kot v biologiji ali avtentični zgodovini utemeljenih, torej naravnih.

Danes ideološki diskurz torej deluje na dva načina: tako, da naturalizira to, kar je kulturno in historično proizvedeno (naša kultura je naravnejša, torej bolj "človeku lastna" kot njihova), in s kolonizacijo zdravega razuma. Ideološka produktivnost naturalizacije je ravno v tem, da pomene ali pogoje, ki so utemeljeni v kulturi, zgodovini, ekonomiji, ... in torej spremenljivi, konstituira kot naravne. To pa pomeni, da postanejo brezčasni, univerzalni, utemeljeni v naravi in torej večni. Tekstualno orodje vzpostavljanja konsenza je javna govorica medija kot govorica impliciranega bralca - časopisna različica govorice občinstva, ki ga medij nagovarja. Ta jezik je model ali hipoteza jezika "idealnega" občinstva, zato bi mu lahko rekli "naturalizirani diskurz". Ta govorica se vzpostavlja kot naravna in pri tem prepričuje, da bi se druge govorice uveljavile kot naravne ali prav tako nenaravne.

Šele operacionalizacija piščeve namere kot posebne artikulacije interpretativne sheme (ne pa kot individualnega psihološkega stanja ali političnega stališča pisca), nam pomaga premestiti analitični interes na diskurz, znotraj katerega je njegov/njen namen sploh mogoč. Sistemi diskurzov so predpogoj za komuniciranje in določajo ter presegajo vsak individualni namen. To sicer ne pomeni, da realni novinarji ne komunicirajo z namenom, pomeni pa, da je vsako izkustvo, vsak

namen produkt interpretativnih shem - ni izkustva zunaj reprezentacije in ideologije. Namesto analize avtorskih motivacij (kaj je avtorjevo stališče, motiv, kaj je hotel povedati), nam ta rekonceptualizacija daje epistemologijo za politično relevantno analizo o boju za pomen v javnem prostoru. Ne gre torej za vprašanje, kako mediji (njihova sporočila) učinkujejo na misli, emocije in stališča občinstva, ali govorijo resnico ali razširjajo neresnico, temveč za vprašanje, kakšno skupnost konstituirajo s tem, ko konstituirajo posameznika kot člana določene kulture in družbe. To pomeni, da obstaja tesna zveza med praksami reprezentiranja določenih področij realnosti in vrstami vedenja o teh področjih realnosti. Politizacija je vedno del govornice, saj ni govornice, ki ne bi pripeljala do posledic. Razlikovanje med govorico in delovanjem, na kateri počivajo pozitivistične zahteve po objektivnosti, je nesmiselno, saj je govorica neločljiva od delovanja. Družbeno delovanje se namreč konstituira skozi govorico. V tem smislu se je pri žurnalistični obravnavi migracij bolj smiselno vprašati, kaj "delajo" s tem poročanjem. Vprašanje, ali gre za resnico ali laž, pa je nesmiselno in neuporabno.⁹

To seveda ni nič posebno novega, presenetljivo pa je, da pozitivistično ločevanje med govorico in delovanjem in razmišljanje o komunikaciji kot enostavnem, linearnem toku informacijskega transferja ali izmenjave idej v razmišljanju o žurnalizmu še vedno trdno vztraja. Govornica je del svojih lastnih posledic, ki bodo prijazne za nekoga in sovražne do nekoga drugega. Ker vsako delovanje pripelje do praktičnih posledic, je objektivnost ali nevtralnost vedno politično opredeljena, vendar pa njena politika ni razkrita, temveč je skrita pod krinko splošnega principa nepristranosti in uravnoveženosti, splošnosti in profesionalnih proceduralnih pravil. Diskurz je najbolj učinkovit v normaliziranju oz. institucionaliziranju ne samo vedenja o nas in drugih, ampak tudi normaliziranju politike do vseh odmaknjenih od normativnega središča.

LITERATURA

- Bourdieu, Pierre (1988): *Die feinen Unterschiede*. Frankfurt/M. Suhrkamp.
 Bourdieu, Pierre (1998): *On Television*. New York. The New Press.
 Chaney, David (1993): *Fictions of Collective Life*. London. Routledge.
 Ettema, James, Glasser, Theodore (1998): *Custodians of Conscience*. New York. Columbia University Press.
 Featherstone, Mike (1995): *Global Modernities*. London. Sage.
 Fish, Stanley (1999): *The Trouble with Principle*. Cambridge. Harvard University Press.
 Foucault, Michel (1991): *Vednost - oblast - subjekt*. Ljubljana. Krt.
 Glasser, Theodore (ed.) (1999): *The Idea of Public Journalism*. New York. The Guilford Press.
 Laclau, Ernesto (1991): *New reflections on the revolution of our time*. London. Verso.
 Lukšič, Igor, Andrej Kurnik (2000): *Hegemonija in oblast. Gramsci in Foucault*. Ljubljana. Sophia.

⁹ Delovna definicija diskurza bi se torej v tem primeru lahko glasila takole: Diskurz je sistem izjav, ki konstruirajo objekt, o katerem govorijo. Zadeva vrsto pomenov, zgodb, izjav, ki producirajo posebno verzijo dogodkov, odnosov.

- McGuigan, Jim (1996): *Culture and the Public Sphere*. London: Routledge.
- Morley, David in Robins, Kevin (1995): *Spaces of Identity*. London: Routledge.
- Mumby, Dennis (1993): *Narrative and Social Control*. London: Sage.
- Mumby, Dennis (1997): "Modernism, Postmodernism, and Communication Studies: A Rereading of an Ongoing Debate". *Communication Theory*, 1, 1-28.
- Said, Edward (1978): *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. London, Penguin.
- Tester, Keith (1994): *Media, Culture and Morality*. London, Routledge.
- Todorova, Maria (1997): *Imagining the Balkans*. Oxford. Oxford University Press.

JEZIKOVNOKULTURNI VIDIKI VKLJUČEVANJA SLOVENIJE V EVROPSKO UNIJO**

Povzetek: V članku je na podlagi slovenske in tuje literature predstavljen jezikovni okvir EU, z vidika teorije jezikovne kulture je kritično analizirano trenutno stanje glede na morebitno priključitev Slovenije. Jezikovnokulturno vprašanje slovenščine kot malega jezika in jezika, ki ohranja slovensko samobitnost, je povezano z vprašanji jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja. Trenutno stanje kaže, da R Slovenija nima konsenzualno sprejete jezikovne politike, da je od samostojnosti naprej jezikovno vprašanje zanemarjeno. Institucije, ki so prej skrebele za razvoj slovenščine, so bile ukinjene. To se posej kaže v neurejenem strokovnem izrazju in slabitvi lojalnosti do slovenščine. Če bomo želeli ustopiti v družbo evropskih jezikov enakovredno, potem ne moremo pristati na nikakršne kompromise: slovenščina mora formalnopravno (v teoriji) in praksi (z dejansko in samoumevno rabo v protokolarnih položajih) postati eden od uradnih jezikov EU.

Ključni pojmi: slovenski jezik in EU; enakopravnost jezikov; jezikovna kultura in jezikovna politika

213

Jezikovni okvir EU v pravnih aktih

Razpravljalci, ki se ukvarjajo z vprašanji jezikovnega položaja v Evropski uniji (EU), se strinjajo, da jezikovna politika te skupnosti ni bila nikoli izoblikovana, vsaj izrecno ne (Leitner, 1991: 284; Gifreau, 1996: 127). Zadnji člen Rimske pogodbe (podpisana je bila 25. marca 1957 ob ustanovitvi Evropske gospodarske skupnosti) tako po njihovem mnenju le opisuje prakso, ko določa, da je dokument sestavljen v posameznih izvirnikih v različnih jezikih in da so vsa besedila enako avtentična. Pravno gledano, kot temeljno normo za uravnavanje jezikovnih vprašanj štejemo prav ta, 248. člen Rimske pogodbe, ki je zajet v 248. členu pogodbe o Evropski gospodarski skupnosti (EGS) in 225. členu pogodbe o Evropski skupnosti za jedrsko energijo (Evratom):

“Ta pogodba je izvirnik v nemščini, francoščini, italijanščini in nizozemščini, pri čemer je vsako besedilo enako obvezujoče.” (nav. v: Loehr, 1998: 50).

* Dr. Monika Kalin Golob, docentka za področje slovenskega knjižnega jezika in stilistike.

** Članek je nastal v okviru raziskave v projektni skupini Mednarodni odnosi (2000).

Že takrat v to formulo niso bili zajeti manjšinski jeziki znotraj držav članic, npr. galščina, bretonščina ali baskovščina. Flemščina ni bila dovolj različna od nizozemščine, da bi imela pogodbo v svojem jeziku, danes jo belgijska vlada šteje kot enako nizozemščini (Leitner, 1991: 284).

Leta 1972 so se Evropski gospodarski skupnosti pridružile Irska, Velika Britanija in Danska, tako da se je jezikovna formula samodejno povečala na angleščino, irščino¹ in danščino. Skupnost se je razširila 1981. in 1985. (pridružile so se ji Grčija, Portugalska in Španija) in tako so postali uradni jeziki še grščina, portugalsščina in španščina. Po razširitvi v 90. letih² petnajst članic Evropske unije uporablja 11 uradnih jezikov: angleščino, danščino, finščino, francoščino, grščino, italijanščino, nemščino, nizozemščino, portugalsščino, španščino in švedščino.

Pravna določenost uradnih jezikov EU

Kljub trditvam kritikov jezikovne politike EU pa je treba ugotoviti, da ob navedenem členu iz Rimske pogodbe, ki določa temeljno normo glede rabe jezikov, obstaja še nekaj dopolnil, ki se prav tako nanašajo na jezikovno problematiko (Loehr, 1998: 51–52):

a) V 217. členu Rimske pogodbe je zapisano, da sprejme pravila, ki urejajo jezik organov skupnosti, svet ministrov soglasno in neodvisno od procesnih pravil evropskega sodišča.³

b) Odlok št. 1 k urejanju jezikovnega vprašanja za EGS, pretvorba 217. člena pogodbe o EGS, obravnava vse podrobnosti o uradnih in delovnih jezikih skupnih organov in določa, da morajo biti "občevaljavni dokumenti" predloženi v vseh (takrat štirih) uradnih jezikih. Poleg Rimske pogodbe in skupnih evropskih dokumentov z dne 28. 2. 1986, ki so obvezujoči v vseh jezikih pogodb, velja enakovrednost jezikov ne le za prvotne pogodbe (pogodbe prvotnih članic), ampak tudi za vse spremembe. Členi 155 BA, 147 BA Grčija, 397 BA Španija in Portugalska predpisujejo, da morajo biti pravni akti pred pridružitvijo vsake nove članice izdani v njenem jeziku, z enakim pogojem: da je besedilo obvezujoče kot v vseh drugih dotedanjih jezikih. To pomeni, da je avtentično tudi besedilo pogodbe v jezikih držav članic Evropske skupnosti oz. EU, ki so se pridružile kasneje s pogodbo o pristopu v polnopravno članstvo.

c) V pravilniku Sveta EU je določeno, da lahko ta o pravnih aktih odloča le, če so predloženi osnutki v vseh jezikih, razen če zaradi nujnosti ni soglasno odločeno drugače. Podobno določa Poslovnik Evropskega parlamenta, ki je za uradne jezike parlamenta imenoval in predpisal nemščino, francoščino, italijanščino in

¹ Irščina ima poseben položaj: vsi uradni dokumenti so objavljeni v irščini, Irska pa se z EU pogaja v angleščini.

² Leta 1995 so se pridružile Avstrija, Finska in Švedska.

³ "The rules governing the language of institutions of the Community, shall, without prejudice to the provisions contained in the rules of procedure of the Court of Justice, be determined by the Council, acting unanimously." *The European Communities (Amendment) Act 1993 with the Treaty of Rome*; nav. po Kranjc, 1998: 19).

nizozemščino, v te jezike mora biti prevedeni tudi vso pisno gradivo (čl. 15 I, II Poslovnika Evropskega parlamenta).

d) Načelo enakopravnosti jezikov na splošno velja tudi za sodišče. Procesna pravila evropskega sodišča v členu 29, § 1 priznavajo vse jezike kot uradne. Sodišče je to potrdilo v eni zgodnejših sodb (10. 5. 1960; prim. Loehr, 1998: 51, op. 209) o razmerju med štirimi ustanovitvenimi jeziki. V njej je izreklo neizpodbitno podmeno o takratni štirijezičnosti sodišča. Pravila pa vsebujejo tudi omejitve, in sicer da se kot t. i. "procesni jezik" v pravnem sporu uporablja le eden izmed uradnih jezikov: tisti, ki ga izbere tožnik, ali tisti, v katerem so proces začeli. V praksi je interni delovni jezik francoščina, pripravljalna sporočila, npr. osnutki posameznih zapisnikov in sodb, so sestavljena v francoščini. Zasedanja so do leta 1973 potekala večinoma v francoščini, dandanašnji tudi v angleščini. Predpostavlja se, da vsi sodniki poleg maternega jezika in angleščine obvladajo tudi francoščino.

Vsa ta številna določila jasno kažejo, da je jezikovno vprašanje že ob začetkih zaposlovalo evropske skupnosti. Čeprav se vsak zapisani stavek ne pojavi v vseh jezikih, pa so redno izhajajoči uradni list, vsi dokumenti sveta, parlamenta, gospodarskega in socialnega odbora izdani v vseh uradnih jezikih. Tudi pri zasedanjih teh organov se simultano prevaja v vse uradne jezike, kar pa vseeno ne pomeni, da so v vsakdanji praksi vsi jeziki enakovredno zastopani (Bormann, 1970: 114, 120). Ob uradnih jezikih obstajajo namreč tudi delovni jeziki, to sta angleščina in francoščina, pa tudi nemščina, ki je dejansko manj v rabi, poznavalci ocenjujejo, da tretjinsko.

Raba jezikov EU v praksi

Analize zadnjih let kažejo (Laitin, 1997: 287), da je pri pogajanjih in v neprotokolarnih položajih, predvsem pa kot delovni jezik angleščina prevladala francoščino in nemščino, pravzaprav vse evropske jezike, in postala jezik mednarodnega sporočanja. V študiji, ki jo je podprla Evropskih komisija, je bilo ugotovljeno, da se 83 % dijakov v EU uči angleščine kot prvega tujega jezika, 32 % se uči francoščine in le 16 % nemščine (Laitin, n. m.). "Angleščina kot tuji jezik" je postala globalna industrija in Velika Britanija z njo zasluži okoli šest milijonov funtov letno. Nemci porabijo 450 milijonov mark za promocijo nemške kulture in jezika v drugih državah, Francija žrtvuje 1,5 % svojega bruto narodnega proizvoda za obrambo francoščine. Ali kot iz teh podatkov izpeljuje Laitin (1997: 288): "Ljudje so pripravljeni iz lastnih sredstev veliko porabiti za učenje angleščine; podkupiti pa jih morajo za učenje francoščine in nemščine." Laitin pri tem pozablja na opozorila kritikov angleščine kot globalnega jezika. Dejstvo, da so ljudje pripravljeni plačati za njeno učenje, je plod prefinjene jezikovne politike, ki jo njeni nasprotniki imenujejo jezikovni imperializem, in je posel, dober posel z velikimi dobički. Nikakor ne gre za spontan potek rabe jezika, ampak za načrtno ekspanzionistično jezikovno (in kulturno) politiko (Phillipson, 1998: 108).

Seveda ima francoščina še vedno pomembno vlogo v okviru EU. Bila je edini uradni jezik v Evropski skupnosti za premog in jeklo (ESPJ), v Bruslju, Strasbourgu

in Luksemburgu je še vedno prevladujoči jezik evropskih uradnikov, gotovo jo bodo politični pritiski ohranjali kot delovni jezik tudi nadalje.

Prevlada angleščine in zaščita manjšinskih jezikov

Vprašanje jezika je izredno občutljivo politično vprašanje, zato se je Evropska komisija dolgo "izogibala vsaj priznati težnje" glede naraščajoče rabe angleščine, vendar je prav zaradi njih leta 1988 oblikovala politično izjavo, da "je treba članice spodbujati, naj v izobraževalnem sistemu zagotovijo ponudbo vseh uradnih jezikov EU, četudi se kaže določena težnja po učenju le določenih jezikov" (Laitin, 1997: 288). Logika trga pa je jasna, angleščina je postala lingua franca EU, vendar zaradi političnih vzrokov to ni bilo nikoli uradno priznано. Kljub temu ali prav zato pa se v evropskih organih kažejo institucionalizirana prizadevanja za podporo regionalnim jezikom. Leta 1981 je bil v Dublinu ustanovljen Evropski urad za manj razširjene jezike in do leta 1983 je politika zaščite manjšinskih jezikov postala del evropskega proračuna. Parlamentarna skupščina projekta ni odobrila vse do leta 1988 (resolucija 192), konvencijo pa so podpisali predstavniki 11 držav (z izjemo Francije) šele leta 1992 (Gifreu, 1996: 132). Maja 1999 so države članice EU podpisale listino o regionalnih in manjšinskih jezikih, ki zagotavlja njihovo uporabo v izobraževanju, občilih, kulturnih dejavnostih, gospodarskem in socialnem življenju, javnih službah in sodstvu. Težave je povzročila preambula listine, ki podeljuje regionalnim skupinam tudi posebne pravice na teh območjih. Francozi so tako na primer ugotovili, da je to v nasprotju z njihovo ustavo. Kako bodo rešili težavo, je težko vprašanje, saj vemo, kako zatirajo vse poskuse osamosvajanja (Bretonci, Baski, Korzika). Podobne težave se pojavljajo v Španiji, Angliji, Italiji - povsod, kjer so "narodno enotnost" reševali z zatiranjem regionalnih in manjšinskih skupin ter njihovih jezikov.

Leta 2000 je pravna služba Evropske komisije odločila, da obravnava manjšinskih jezikov ne sodi k šolstvu, ampak v sklop kulture. Amsterdamska pogodba v 151. členu (v nasprotju s členom o šolstvu, kjer zadošča večina) zahteva soglasje vseh držav članic, zato je stanje brezizhodno: obstaja nevarnost, da bo Evropska komisija po skoraj dvajsetih letih prekinila financiranje projektov za vrednotenje in ohranjanje manjšinskih jezikov, "kar bi lahko ocenili kot 'kulturni' škandal" (Brezigar, 2000: 37).

Raba jezika kot znak državnega prestiža

Težave v EU pa povzročajo ne samo nasprotovanja posameznih držav institucionalizirani in pravno določeni skrbi za manjšinske in regionalne jezike, ampak tudi želja po uveljavljanju nacionalnega prestiža prek vprašanja delovnih jezikov. Zgled je iz leta 1999 in kaže, da celo pri Velikih zadeve niso enostavne. Ko so Finci prevzeli predsedovanje EU, so upoštevali pravilo o uporabi jezikov na delovnih sestankih: raba angleščine (lingua franca), francoščine (tradicionalni jezik sve-

toвне diplomacije) in jezika trenutne predsedujoče države (torej finščine). Nemci in Avstrijci so zato bojkotirali neformalno srečanje industrijskih ministrov EU in tako dosegli, da je nemščina med finskim predsedovanjem bila eden izmed delovnih jezikov (Delo, 5. 7. 1999, 4). Dotedanja praksa je namreč bila, da so nemščino ponekod upoštevali kot delovni jezik, ni pa bilo to obvezno, vendar ko sta pred Finsko zaporedno predsedovali Avstrija in Nemčija, je bila pač tretji delovni jezik vedno nemščina, saj je bila jezik predsedujoče države oz. gostiteljice sestanka. Finska vlada je potemtakem ravnala formalno pravilno, ko je namesto nemščine uvedla finščino. A jezik, kot vemo, v rokah politike ni samo sredstvo sporazumevanja, ali kot je zadevo komentirala Mojca Drčar Murko (Delo, 6. 7. 1999, 3):

Jezikovni konflikt ne pomeni, da države nenadoma ne bi več znale govoriti "istim jezikom", temveč da država, ki plačuje proporcionalno in absolutno največ v proračun EU - od tega lahko francoski kmetje dobijo subvencije, Španci in Grki sredstva za razvoj manj razvitih območij, Britanci "rabat" (v obdobju premierke Thatcher izbojevaní popust od dolžnega prispevka v skupno blagajno EU) itd. - zahteva simbolično priznanje pomena in prestiža. /.../ Ni nemogoče, da se bo ugotovilo, da je bilo izsiljeno uprašanje delovnega jezika neprimeren način za uveljavitev nacionalnega prestiža.

Uradni jeziki EU – proračunski zalogaj

Tretja praktična težava glede rabe jezikov zadeva določilo o uradnih jezikih in je finančne narave. Leta 1999 je bilo simultano prevajanje organizirano na 11.156 konferencah in srečanjih, v uradih so prevedli 1.139.400 strani besedil, za katera ni bilo dovolj samo jezikovno znanje, ampak visoka pravna ali ekonomska usposobljenost (Marinković, 2000: 6). Evropska komisija ima največjo prevajalsko službo na svetu: Economist (29. 8. 1998, 27) navaja, da več kot 1500 ljudi na dan prevede okoli 5000 strani v vse uradne jezike, v celem letu blizu milijon strani. Že sedaj, ko se v EU sporazumevajo v 11 uradnih jezikih, znašajo stroški tolmačenja in prevajanja več kot bilijon nemških mark na leto, kar je približno dva odstotka celotnega proračuna EU. Če in ko se bo unija širila na vzhod, bodo stroški velikanski; ne samo zaradi zaposlovanja novih kadrov (parlament ima sedaj na voljo več kot 400 prevajalcev in 160 tolmačev, da lahko izpelje vseh 8500 sestankov na leto, dodatno pa lahko najame še 900 prevajalcev; druge evropske institucije imajo prevajalsko službo s 600 zaposlenimi prevajalci in 1600 najetimi),⁴ ampak tudi za preureditev konferenčnih dvoran, v katere bodo morali postaviti nove kabine za prevajanje in kjer bodo lahko sedeli novi člani. Če bi se število uradnih jezikov povečalo na primer na 15, bi se število iz sedanjih 110 kombinacij (vsak jezik mora biti preveden v 10 drugih jezikov, kar v celoti pomeni 110 prevodov) povečalo na 210: "To bi pomenilo, da bi število interpretov – sedaj ne več kot trije na jezik – grozovito prekašalo število delegatov." (European, 21. 11. 1991, 28). Evropski parlament je edina institucija, ki se je zavezala, da bo tudi v prihodnje skrbela za enako-

⁴ Številke navajam po članku Babilonski stolp, ki ni poceni (Dnevnik, 19. 4. 1997, Marjana Lavrič).

pravno zastopanost vseh uradnih jezikov. Je tudi edina institucija EU, ki je pri gradnji novih prostorov predvidela potrebe po večjem številu kabin za tolmače (Leban, 2000: 254).

Neizpodbitno dejstvo je, da se EU kljub zavedanju, kako pomembna je za Evropo večkulturnost in večjezičnost, že sedaj srečuje s številnimi praktičnimi težavami pri prevajanju in tolmačenju, nove članice pa bodo to le še stopnjevale. Tako Jan-Erik Enestam, finski minister za nordijsko sodelovanje, ki je sodeloval pri svetovanjih slovenskim pogajalcem, meni, da postaja jezikovno vprašanje v EU čedalje bolj zapleteno in da bo že zaradi praktičnosti treba razmisliti o nekatereh "delovnih jezikih", v katerih bi potekalo delo Evropske komisije. "Nekaj drugega pa je z uporabo jezika v ministrskem svetu Unije; tam bom moral imeti kot predstavnik svoje države vselej možnost, da se izrazim v svojem jeziku." (Delo, 8. 6. 2000, 8). Pričakujemo lahko, da se ne bo večalo število delovnih jezikov, ampak da se bo manjšalo število teles, v katerih bo zagotovljena prevajalska služba za vse jezike.

Med teorijo in prakso

Med teorijo (pravno določenostjo) in prakso jezikovne rabe se je v EU nakopičilo mnogo nedorečenosti, zato ni čudno, da se unija skuša izogniti izrecni obravnavi jezikovne politike. S tega vidika moramo pritrditi omenjenim kritikom, ki trdijo, da ni bila nikoli izrecno izoblikovana. Tudi Maastrichtska pogodba (9. 2. 1992) se je z ohlapno formulacijo, da morajo članice spoštovati kulturno in jezikovno raznolikost 15 držav, izognila obravnavi jezikovnih zadev in jezikovnega sistema, kot da Evrope vprašanje jezikov ne skrbi. V pomembni politični pogodbi je tako vprašanje jezika ostalo prezrto (Gifreu, 1996: 127). Gotovo bo zopet aktualno ob morebitni širitvi EU; takrat bo treba doreči, ali bodo jeziki pridruženih članic samodejno postali tudi uradni delovni jeziki. Za to si bodo morali prizadevati posebno t. i. mali jeziki (jeziki majhnih narodov po številu govorcev). Če jezik ni v rabi tudi na politični ravni, postane drugo- ali tretjerazreden jezik, in ker ne moremo več govoriti o njegovi rabi na vseh funkcijskih področjih človekovega delovanja, se tako približamo tistemu, kar je jezikoslovna definicija ogroženosti jezika. Voja jezikov je pred vrati, in kot pravijo vodilni zagovorniki manjšinskih jezikov: "Kdor se hoče izogniti vojni, mora biti nanjo pripravljen."⁵ Ali je slovenska država glede jezikovnega vprašanja nanjo pripravljena?

⁵Vir: gl. op. 4.

Slovenščina in EU

Slovenščina kot uradni jezik

Šele z ustavo Socialistične republike Slovenije leta 1974 (Uradni list SRS, 6-44/1974) je slovenščina formalnopravno postala uradni jezik.⁶ Ne glede na razliko med ustavno določeno in praktično rabo slovenščine v SFRJ (neenakopraven položaj v JLA, skupščini in drugih skupnih organih)⁷ je bil šele takrat (Toporišič, 1991: 272) z 212. členom ustave "dan pravni temelj za odločnejše uveljavljanje jezikovnih pravic pri uradnih dejanjih državnih in drugih organov in hkrati argument v procesu slovenskega osamosvajanja" (Kranjc, 1998: 181). Nova Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, 33/1991) v 11. členu določa: "Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območju občin, v katerih živita italijanska in madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi madžarščina in italijanščina." Kranjc (n. d.: 182) meni, da je razlog za tako ustavno ureditev jasen: specifični pomen, ki ga ima slovenščina v samostojni državi, saj je bistveni element nacionalne identitete oziroma "tista prвина, brez katere bi le težko govorili o narodu. Ohranitev slovenskega jezika je potemtakem pogoj za ohranitev slovenskega naroda."

In tu smo pri temelju. V zahodni Evropi se pojem naroda, oz. sociološko rečeno nacije, navezuje na pripadnost določeni državi, v srednji in vzhodni Evropi pa so se narodi oblikovali kot etične skupine, katerih bistvena in najpomembnejša prвина je bil jezik. Še tako liberalni nasprotniki kakršnekoli zaščite slovenščine (prim. Kalin Golob, 1994) so pripravljeni priznati, da je slovenščina ohranila Slovence kot narod, da bi nas brez nje pogoltnili veliki narodi, s katerimi vso svojo zgodovino sobivamo, oz. veliki jeziki, s katerimi je (bila) slovenščina v stiku. Zaradi teh posebnosti se je razvila posebna občutljivost do jezikovnih vprašanj, ki se včasih kaže tudi v občutku ogroženosti in skrajnem (pretiranem) purizmu, večinoma pa v skrbi za razvoj in nego slovenščine, upoštevajoč njene razvojne posebnosti in položaj malega jezika (zmerni, pozitivni purizem). Sodobna izhodišča slovenske jezikovne kulture, tj. dela teorije knjižnega jezika, ki se ukvarja s teoretično nego jezika, morajo – kljub navidezni spornosti – pri obravnavi jezikovnokulturnih vprašanj upoštevati tudi aksiološke prvine: za Slovence je jezik vrednota, ohranjevalec naroda. Vsako kulturno vrednoto je treba gojiti, ali kot bi rekel Levstik, "izobraževati" za vsa področja. Torej tudi za Evropo. Vendar za to ne potrebujemo emocionalnih in proti vsemu tujemu naperjenih razprav, ne smemo se zapirati v svojo majhnost, ampak se moramo samozavestno odpreti novim možnostim: s spoštovanjem do lastnega jezika in njegovih zmožnosti, ki so pred vstopom v EU postavljene pred velik izziv. Potrebujemo institucionalno skrb za razvoj knjižnega jezika, ustanavljanje institucij, ki bodo skrbele za usposabljanje izrazij vseh strok; potrebujemo politike, ki bodo s svojim ravnanjem, vedenjem in vedanjem s samoumevnostjo izkazovali slovenščini položaj enakopravnega evropskega jezika.

⁶ Zgodovinskorazvojne vidike in sedanje stanje ustavnopravne ureditve slovenščine kot uradnega jezika račlenjuje Kranjc (1998).

⁷ Dejansko stanje slovenščine v SFRJ in prizadevanja za njeno na vseh funkcijskih področjih so račlenjena v številnih člankih Jožeta Toporišiča, ki jih zbral v (1991).

Pogajalska izhodišča

Slovenski pogajalci za vstop Slovenije v EU so se jezikovne problematike doslej dotaknili:

- ob vprašanih prostega pretoka blaga (označevanje izdelkov v slovenskem jeziku sodi k varstvu potrošnikov);
- na davčnem področju (predvidene so olajšave za prenosnike besede, slike in zvoka);
- pri pravu družb (poslovodstva podjetij naj pri nas zagotovijo notranje sporazumevanje zaposlenih v slovenskem jeziku) – EU je tej zahtevi nasprotovala, tudi pogajalec Janez Potočnik meni, da je treba to spremeniti, po njegovem mnenju to ni vprašanje v zvezi z vključevanjem v EU, ampak vprašanje globalizacije svetovnega gospodarstva);
- v kmetijstvu (označevanje vin v domačem in enem tujem jeziku);
- pri avdiovizualni kulturi (kjer se pojavljajo težave zaradi kvot evropskih del in del neodvisnih producentov, Slovenija je zato zaprosila za dveletno prilagoditveno obdobje).

V Pogajalskem izhodišču Republike Slovenije za področje 20 (kultura in avdiovizualna politika), datiranim z 10. septembrom 1998 (<http://evropa.gov.si/iso/euf-001.html>), beremo:

Republika Slovenija ugotavlja, da bo v skladu z obstoječo pravno ureditvijo skupnosti ob vstopu v Skupnost slovenski jezik postal eden od uradnih jezikov Evropske unije. Republika Slovenija pričakuje enakopravno obravnavo slovenskega jezika v družbi drugih uradnih jezikov Evropske skupnosti, še zlasti pa obojestransko skrb za nadaljnji razvoj slovenskega jezika znotraj kulturne produkcije.

V utemeljitvi pa:

Po vsebini je problematika kulture in avdiovizualne politike mnogo širša od problematike, ki jo zajema pravni red Skupnosti, vsebovan v področju Kultura in avdiovizualna politika. Za Slovenijo so vsebinsko najbolj pomembna vprašanja, vezana na uporabo slovenskega jezika v kulturni produkciji in varovanja kulturne dediščine.

Ena izmed ključnih opredelitev Republike Slovenije na področju kulture je, da postane z dnem pridružitve slovenščina eden od uradnih jezikov Evropske unije v skladu z načeli ohranjanja kulturne identitete, enakopravnosti evropskih kultur, kulturne avtonomije narodov ter načela enakopravnosti držav članic. V obdobju pred osamosvojitvijo je slovenščina v skupini jezikov drugih narodov tedanje Jugoslavije uživala formalno enakopraven položaj. Z vstopom Republike Slovenije v Evropsko unijo se položaj slovenščine – v primerjavi z doseženim zgodovinskim stanjem v polpreteklem obdobju – ne bi smel poslabšati.

8 Vprašanje sploh ni tako preprosto, kot se zdi slovenskim pogajalcem, saj se že sedaj v družbah s ujem kapitalom dogaja, da morajo Slovenci za skužbo v Sloveniji prositi v neslovenščini, da morajo zaposleni prositi za dopust v nematernem jeziku. To je v nasprotju z ustavo in krati temeljne jezikovne pravice. Temu in podobnim vprašanjem se bo treba v prihodnje natančno posvetiti in jih vključiti tudi v morebiten novi zakon o slovenskem jeziku kot uradnem jeziku Republike Slovenije.

Odgovor EU je zajet v Skupnem stališču Evropske unije za področje 20: Kultura in avdiovizualna politika (<http://evropa.gov.si/iso/euf-001.html>). Ubesedena je dosedanja praksa unije glede jezikovne politike, vendar opremljena z varovalom (poudarila M. K. G.):

EU se zaveda pomena, ki ga Slovenija pripisuje položaju slovenskega jezika, še zlasti kot enega možnih uradnih jezikov Evropske unije. EU prav tako ugotavlja zaskrbljenost Slovenije, da pristop k EU ne bi poslabšal kakovosti in obsega rabe slovenskega jezika na kulturnem področju. Vendar pa bi EU želela spomniti slovensko stran na to, da je podpora kulturni in jezikovni raznolikosti predvidena v 128. členu Pogodbe o ES.⁹

Slovenska formulacija pogajalskih izhodišč ni bila omejena le na skrb za slovenščino v kulturi, ampak tudi, "da postane z dnem pridružitve slovenščina eden od uradnih jezikov Evropske unije v skladu z načeli ohranjanja kulturne identitete, enakopravnosti evropskih kultur, kulturne avtonomije narodov ter načela enakopravnosti držav članic" (poudarila M. K. G.). Evropsko sklicevanje je razumljivo, saj sodi problematika jezikov h kulturni politiki, katere pravno podlago zagotavlja Amsterdamska pogodba o EU v 151. členu (nekdanjem členu 128).¹⁰ Jezikovno problematiko pa določa ta pogodba v 314. členu, kjer so prepisane stare - že navedene - določbe, da je poleg štirih jezikov Rimske pogodbe avtentično tudi vsako besedilo držav članic, ki so se pridružile kasneje.

Če smo optimistični, lahko glede na pregledano pravno ureditev EU ter glede na slovenska pogajalska izhodišča in evropski odgovor nanje ugotovimo, da bi ob ohranjanju sedanjih določil slovenščina z enakopravnim članstvom v EU postala eden od uradnih jezikov skupnosti. Če smo malo bolj stvarni, moramo upoštevati dejansko stanje pri jezikovni rabi, povezano s pragmatičnimi okoliščinami morebitne širitve: stroški prevajanja v 15 ali 16 jezikov, kasneje ob nadaljnji širitvi še več; izkazovanje politične moči prek rabe jezikov, zlasti glede delovnih jezikov; vprašanje manjšinskih, regionalnih jezikov v okviru velikih jezikov, ki ga veliki nočejo rešiti (Francija, Anglija, Španija, Italija). V Evropi torej obstajajo različna pojmovanja enakosti in demokracije, vsaj sodeč po obravnavi jezikovnih vprašanj, ali kot meni dolgoletni bорец za enakopravnost slovenščine in Slovencev v Italiji: "Ni, da bi obupali, po drugi strani pa tudi ni, da bi vse vprek verjeli visokodonečim besedam. In medio stat virtus." (Pahor, 2000: 195).

⁹ Glede na načelo subsidiarnosti kulturni vidiki evropskega združevanja ne sodijo v okvir institucij EU in so v pristojnosti regionalnih in lokalnih organov oblasti. Tako so sestavljene določbe čl. 126 in 128 Pogodbe o Evropski uniji. Nanašajo se na izobraževanje, poklicno usmerjanje mladine in kulturo. EU bi morala ob doslednem spoštovanju načela subsidiarnosti pokazati večjo zavzetost za spodbujanje kultur majhnih evropskih narodov (Devetak, 2000: 24).

¹⁰ "1. Skupnost prispeva k razcvetu kultur držav članic, pri čemer mora spoštovati njihovo narodno in regionalno različnost ter istočasno spodbujati skupno kulturno dediščino. 2. Aktivnosti Skupnosti morajo biti usmerjene v spodbujanje sodelovanja med državami članicami in morajo, če je to potrebno, podpirati in dopolnjevati njihovo dejavnost na naslednjih področjih: - izboljševanje poznavanja in razširjanje kulture in zgodovine evropskih narodov (ljudstev); - obnavljanje in varovanje kulturne dediščine evropskega pomena; - nekomercialne kulturne izmenjave; - umetniško in literarno ustvarjanje, vključno z avdiovizualnim področjem. 3. /.../ 4. Skupnost mora upoštevati te kulturne vidike tudi pri dejavnostih na podlagi drugih določb te pogodbe, še posebej z namenom, da spoštuje in spodbuja raznolikost svojih kultur..." (nav. po. Žagar, 1998: 15).

Slovenci poznamo jezikovno neenakopravnost in kratenje jezikovnih pravic, ne le iz preteklosti: članici EU, Avstrija in Italija, ne izvajata določil o varstvu manjšine in Slovencem kratita temeljne jezikovne in narodnostne pravice, organi EU pa se ne odzovejo.¹¹ To dejansko stanje nas opozarja, da reševanje položaja slovenščine v EU ne bo samoumevno in da je od nas samih odvisno, koliko smo pripravljeni popuščati, predvsem pa, kje smo pripravljeni popustiti. Zato me osebno zelo skrbi mnenje zunanjega ministra dr. Dimitrija Rupla, ki se je nedavno na javnem predavanju¹² na temo odnosov med Slovenijo in Hrvaško ukvarjal tudi o vprašanih Slovenije in EU ter izjavil, da bo morala Slovenija pri vključevanju v unijo pristati na vse, ker da nima veliko manevrskega prostora. Njegovo mnenje se ujema s stališčem analitikov, ki pri poročilih o napredovanju Slovenije radi zapišejo, kot je zapisal *The Economist* (6-12. Junij 1998, 37; nav. po Kranjc, 1998: 20): "Če želi Slovenija vztrajati, bo morala sprejeti nekatere neprijetne odločitve." Res je, marsikaj bomo morali žrtvovati in "/s/amo od nas je odvisno, ali bosta med žrtvami tudi naša samobitnost in jezik kot njen najznačilnejši zunanji izraz" (Kranjc, 1998: 186).

Pogajalska praksa

Ker je jezikovno vprašanje odvisno od nas, to pomeni, da je odvisno od naših pogajalcev in politikov. Ti žal pogosto izkazujejo občutek manjvrednosti, manjka jim samozavesti pri sosporočanju z velikimi narodi. Občutek manjvrednosti se kaže že v pogajalski praksi. Po Potočnikovih besedah (DN 10. 3. 2000, 3) lahko pogajalci za vstop v Evropsko unijo govorijo v slovenščini in v katerem koli od treh delovnih jezikov, a se večinoma govori kar v angleščini. To zelo spominja na prakso v SFRJ, ko so slovenski predstavniki takoj preklopili v srbohrvaščino, čim so prestopili meje Slovenije. Zato bi bilo treba natančno uzavestiti ali določiti govorne položaje, v katerih bo slovenščina eden od enakopravnih uradnih jezikov, in v zavesti slovenskih politikov doseči, da bodo takrat zavestno uporabljali slovenščino kot predstavniški organizem in ji s samozavestno in samoumevno rabo podelili enakovredno vlogo.¹³ Drugo je seveda vprašanje delovnih jezikov in medsebojnega sporočanja, ki ga po eni strani določajo pravila o treh delovnih jezikih oz. praktične okoliščine vsakokratnega govornega položaja. V protokolarni rabi pa nikakor ne sme biti prostora za kakršnakoli opravičila o večji "praktičnosti" in morebitni rabi kateregakoli tujega jezika.

¹¹ Položaj v Italiji razčlenjuje Samo Pahor (2000: 183): "Poleg neizvajanja določil o varstvu manjšine se oblasti poslužujejo za omejevanje uživanja pravice do varstva tudi izkrivljenega tolmačenja teh določil. Pri tem se je posebej izkazalo sodstvo. Pritožbe na osrednje državne organe ostajajo brez odgovora. Organi Evropske zveze, ki se je obvezala, da bo sprejela sankcije proti državam članicam, ki kršijo štiri temeljna načela, se proglašajo za nepristojne, čeprav je dokazano, da gre za 'hudo in dolgotrajno kršitev' vsaj dveh temeljnih načel."

¹² Predavanje je bilo 17. januarja 2001 na Fakulteti za družbene vede, izvečki so objavljeni na spletnih straneh FDV (<http://www.fdv.uni-lj.si/obvestila/rupel/rupel.doc>).

¹³ Svar bi morala biti samoumevna, a žal ni. Edini vzorni zgled je predsednik Kučan, ki v predstaviški vlogi vedno in samoumevno uporablja slovenščino.

Problem presega jezikovnokulturno obravnavo in sodi k psihologiji majhnega naroda, ki se mora znebiti kompleksa majhnosti in s tem manjvrednosti. V pogajalskih izhodiščih se sklicujemo na stanje v SFRJ, a pri tem pozabljamo, da smo iz te federacije izstopili tudi ali predvsem zato, ker so nam bile kratene jezikovne pravice na pomembnih državnih področjih, kot sta vojska in diplomacija, ter v šolstvu in kulturi (spomnimo se predloga o skupnih izobraževalnih jedrih – slovenska pomlad se je začela prav leta 1983, ki so slovenski jezikoslovci in književniki nasprotovali tem jedrom in v imenu enakopravnost slovenščine zahtevali večjo demokratičnost).

Številne razprave v zgodovini so pokazale, da se slovenski intelektualci strinjajo: slovenski jezik je temeljna identifikacijska točka Slovencev, brez jezika nas ne bi bilo več. Spraševanje o jeziku v združenem več stomilijonskem evropskem prostoru je torej nujno. Ni pa samo slovenska posebnost, saj tudi v EU zadnja leta poteka razprava o suverenosti narodov v novih povezavah. Ne nazadnje, ne smemo pozabiti, da slovenska suverena država posledica identitetnega boja, ki se je kazal prav in zgolj z jezikom. Prepričati zahod o tem je naša naloga, pokazati na njihove lastne zglede bo najbrž edina možna pot k razumevanju te problematike in nikakor ne posebnost v evropskem okviru. Dejanska raba slovenščine v uradnih, protokolarnih in narodnopredstavnih položajih v Evropi in svetu mora postati za slovenske politike in predstavnike samoumevna praksa, namesto da se servilno zatekajo k angleščini takoj, ko vstopijo v družbo Veličih.

Jezikovna kultura in strokovno izrazje

Jezikovnokulturno vprašanje slovenščine kot malega jezika in jezika, ki ohranja slovensko samobitnost, je povezano z vprašanji jezikovne politike in jezikovne vzgoje. Trenutno stanje kaže, da Republika Slovenija nima konsenzualno sprejete jezikovne politike (prim. Stabej, 2000a, 2000b) in da je od samostojnosti naprej jezikovno vprašanje zanemarjeno. Institucije, ki so prej skrbele za razvoj slovenščine, so bile ukinjene (Delovna skupina v okviru SZDL, Jezikovno razsodišče, akcije Slovenščina v javnosti v okviru Slavističnega društva Slovenije, številne terminološke komisije, v katerih je jezikoslovje vzorno sodelovalo s posameznimi strokami).

Služba Vlade Republike Slovenije za evropske zadeve je ustanovila prevajalsko službo, ki jo vodi Darja Erbič. Pogovori in analiza gradiva o dosedanjem delu so pokazali, da je opravljeno ogromno delo, vendar so opozorili tudi na temeljno pomanjkljivost: neurejenost in neenotnost slovenskega strokovnega izrazja ter pomanjkanje visoko usposobljenih ljudi za zahtevno strokovno prevajanje. Na temeljno težavo pri prevajanju evropske zakonodaje opozarja že analiza usposobljenosti slovenskega pravnega jezika (Kranjc, 1998: 180):

Zlasti približevanje evropskim integracijam in harmonizacija našega pravnega sistema s pravom Evropske skupnosti bosta zahtevala številne, hitre in določne odgovore na pravno-terminološka vprašanja. Bati se je, da so slovenski pravniki na ta naziv enako nepripravljeni kot njihovi kolegi v drugi polovici prejšnjega sto-

letja in da imajo za razliko od svojih starejših kolegov manjše jezikovno znanje, manjšo afiniteto do slovenskega jezika, manj idealizma in predvsem manj časa.

Res je, druga polovica 19. stoletja je bila najpomembnejša za razvoj slovenskega knjižnega jezika, tudi v strokovno-znanstveni zvrsti. V slabih 50 letih se je iz literarne tradicije izvila in razvila strokovna slovenščina, nad katere poimenovalnimi rešitvami še danes občudujoče strmimo. V pol stoletja smo dobili učbenike in strokovne knjige s slovenskim izrazjem v naravoslovnih, tehniških, družboslovnih in humanističnih vedah. Zavest o pomembnosti slovenščine, zapisana že v programu Zedinjene Slovenije, o potrebi po enakopravnosti z nemščino in tekmovalen odnos do nje je spodbudila poimenovalno, slovarsko in terminološko delo. Danes je predvsem terminološko delo zastalo. Velik razvoj strok in ved prinaša vsak dan novo izrazje, ki ga slovenske stroke nekritično prevzemajo.

Stanje izhaja iz neupoštevanje ene temeljnih zahtev jezikovne kulture, tj. zahteve, da slovenski strokovnjaki ob razvijanju stroke razvijajo in tvorijo slovensko strokovno izrazje. Predvsem mlajše stroke so glede tega vprašanja izrazito nepoučene, saj slovenski jezik pri njih v strokovnem pogledu izumira. Tako slovenščina, ki je v zgodovini svoje izrazne sposobnosti dokazala prav z možnostjo izražanja zapletenega in abstraktnega sveta strok, izgublja pomembno funkcijsko področje, postaja neenakopravna in v jezikoslovnem smislu, če se bo ta težnja nadaljevala, resnično ogrožen jezik. Za tako razmišljanje je kriva na eni strani univerzitetna politika, ki pri napredovanju upošteva predvsem tuje objave. Mlajši univerzitetni sodelavci se tako vse pogosteje odločajo za pisanje doktoratov v angleščini, saj lahko po njem relativno hitro objavijo članek ali monografijo v angleščini. Sami priznavajo, da jim je o strokovnih zadevah včasih težko predavati v slovenščini ... Slovenski znanstveniki ne poskrbijo za prevajanje v slovenščino, ko v Sloveniji organizirajo mednarodna strokovna srečanja, celo več, popolnoma samoumevno je, da slovenski udeleženci govorijo v tujem jeziku. Kako to rešujejo Vélíki? Poglejmo francoski primer (Phillipson, 1998: 108): njihova zakonodaja vsebuje obveze in spodbude, ki zagotavljajo, da so objave visokošolskih učiteljev v francoščini enakovredne tistim v angleščini.

Na drugi strani povzroča takšno stanje tudi jezikovna politika. Ker je ni, ni nikakršne institucije, ki bi spodbujala terminološko delo. Razvoj strokovnega izrazja je izrazita interdisciplinarna dejavnost, povezuje delo stroke, ki tvori izrazje, in jezikoslovja, ki ob poimenovalni teoriji upošteva tudi splošna teoretična načela knjižnega jezika, jezikovnokulturna načela in zgodovinske posebnosti. Bolje je torej daljšati čas za doseganje strokovnega soglasja o posameznem poimenovanju, kot pa prehitro omagati in se sprijazniti z več poimenovanji. Ob hitenju v EU se zdi, da časa za temeljito delo ni, kar pomeni, da se strokovnjaki prehitro zadovoljijo z nepremišljenimi rešitvami.

Mlajše stroke (menedžment, ekonomija, odnosi z javnostmi)¹¹ o problemih slovenskega strokovnega izrazja premalo razmišljajo, posebno tiste, ki menijo, da je slovensko strokovno izrazje nepotrebno, da ga bo prej ali slej nadomestilo

¹¹ Pohvale vredno je prizadevanje računalnikarjev, ki si prizadevajo za slovensko računalniško izrazje, kar je razvidno v poljudnostrokovnih revijah (npr. Monitor). Če bi se institucionalizirano povezali z jezikoslovjem, bi bile njihove rešitve še boljše in manj kalkirane.

angleško, zato so njihova besedila polna angleških izrazov, ki "se delajo", da so slovenski termini, saj imajo slovensko samo obrazilo ali pa še to ne. Res pa je, "skrb za urejenost izrazja štejemo za dokaz višje zavesti, praviloma sloneče na spoštovanju pomena nacionalnega jezika kot komunikacijske in aksiološke kategorije, tako da se eno z drugim pojmuje kot civilizacijsko-kulturna zadeva, kot taka pa se mora naložiti v odgovornost nacionalni državi" (Korošec, 1996: 257). To višjo zavest pa v angleščino verujoče stroke dandanes pri nas izgubljajo, če so jo sploh kdaj imele, država pa se mačehovsko obnaša do znanstvenega raziskovanja in ne ve, kaj je jezikovna politika, da o spodbujanju terminološkega dela sploh ne govorimo.¹⁵

Slovenščina bo lahko v EU vstopila kot enakopraven jezik samo, če bo pri nosilcih tega jezika, torej tudi ali predvsem pri slovenskih strokovnjakih, sprejeta kot izrazno sposoben in razvit jezik, če bo sledila poimenovalnim zahtevam.

Med nerazvito strokovno izrazje lahko prištejemo tudi jezik slovenske diplomacije. Kot kažejo izkušnje SFRJ, se slovenščina v skupnih organih države ni razvijala, ker so slovenski predstavniki uporabljali le srbsčino. Jezik slovenske diplomacije se po osamosvojitvi šele razvija. Ob novih strokovnih in univerzitetnih programih, ki izobražujejo (bodoče) slovenske diplomate, ni opaziti prizadevanj po predmetu, ki bi poskrbel za razvoj slovenskega diplomatskega jezika. Kako bodo slovenski diplomati o strokovnih zadevah seznanjali slovensko javnost? V angloslovenščini? Snovalci učnih načrtov bi morali poskrbeti za resen in temeljni predmet, ki bi raziskovalno razvijal in kultiviral slovenski diplomatski jezik. Če diplomatom ne bo ponujeno slovensko orodje za izražanje, ga sami po sebi ne bodo razvijali. Samoumevno se zdi, da je v predmetnikih ogromna izbira tujih jezikov, prilagojena sporočanju v diplomaciji. Žal se zdi samoumevno tudi to, da slovenskega strokovnega jezika v tovrstnih programih ni. Tako zopet izgubljammo funkcijsko področje delovanja slovenskega knjižnega jezika in se bližamo črnim napovedim o izgubah jezikovnih pravic. Razvit knjižni jezik je po teoriji jezikovne kulture tisti jezik, ki je sposoben izražanja na vseh področjih človekovega ustvarjanja in delovanja.

Jezikovna kultura in predlog zakona o rabi slovenščine kot uradnega jezika

Formalnopravno urejanje statusa slovenskega jezika trenutno poteka v polemikah in zahtevah po sprejetju novega zakona o slovenščini kot uradnem jeziku Republike Slovenije. S stališča jezikovne kulture je treba pretresti zahteve, ki jih izražajo predlagatelji zakona in njegovi nasprotniki, ter ugotoviti, kakšne so posledice te razprave za vključevanje Slovenije v EU.

Teze za zakonsko ureditev (2000) v oceni stanja navajajo, da Slovenija nima aktivne oz. jasne jezikovne politike, kar je posebej problematično v času, ko

¹⁵ O tem, kako mlada slovenska država ceni terminološko delo, dovolj pove dejstvo, da slovenski vojaški slovar že pet let počiva v predalu nekega uradnika na Ministrstvu za obrambo. Da ne bo pomote: devet ljudi je štiri leta po naročilu tega istega ministrstva strokovno opravljalo zahtevno terminološko-slovaropisno delo: predstaviti slovenski vojaški jezik in navesti tuje ustreznice slovenskim vojaškim izrazom – za nič.

vstopamo v evropske integracije. Kljub ustavnim določilom in členov v posameznih področnih zakonih predlagalci menijo, da potrebujemo nov zakon, katerega cilji so (Teze 2000: 11):

- *da se celovito uredi in zagotovi raba slovenskega jezika kot uradnega jezika na vseh področjih javnega sporazumevanja v Republiki Sloveniji;*

- *da se s predvidenim spodbujanjem, svetovanjem, upravnimi mehanizmi in (le deloma) kazenskimi sankcijami skuša zagotoviti doslednejše uresničevanje zakonodaje, ki se nanaša na rabo slovenskega jezika (izboljšanje prakse).*

Razprava, ki se je razvila po predstavitvi (Uršič, Jan, 2000), je pokazala dve jezikovnokulturni usmeritvi razpravalcev: zmerno, ki je opozarjala, da je res treba razmišljati o načrtni jezikovni politiki in morda tudi zakonu, pred sprejetjem katerega pa je treba najprej doseči soglasje o tem, kaj naj zakon ureja. Zmerna struja meni, da gre za vprašanje položaja jezika, torej kateri jezik, medtem ko bi druga struja rada zakonsko urejala tudi vprašanje, kakšen jezik je ustrezen za uradno rabo. Z upoštevanjem jezikovnozgodovinskih in -kulturnih vidikov menim, da bi bil zakon, ki bi določal, kakšen naj bo uradni jezik (kvalitativno presojanje), torej ki bi opozarjal in sankcioniral tudi odklone od norme, kontraproduktiven.

V razpravi o zakonu je bilo opozorjeno tudi na to, da je premajhna vloga posvečena izobraževanju in razvijanju strokovnega izrazja. In tu je srž problema - potrebujemo jezikovno politiko, ki bo spoznala, da je brez jezikovnega načrtovanja kakršenkoli zakon neučinkovit. Jezikovno politiko, ki jo bo podprla država, tako da ne bo samo načelno, ampak tudi dejansko podpirala jezikoslovno raziskovanje, ki bo omogočila kakovostno jezikovno izobraževanje tudi na univerzitetni ravni, kjer bi se bodoči strokovnjaki seznanjali z rabo knjižne slovenščine v strokovnih besedilih in bili usposobljeni za brezhibno strokovno sporočanje z obvladovanjem jezika stroke - predvsem pa potrebujemo institucijo, ki bo skrbela za razvoj strokovnega izrazja. Bolj kot Državni urad za jezik, ki ga predlagajo pobudniki in je bil konec leta 2000 tudi ustanovljen, vendar kolikor vem, še ne deluje, se mi zdi smiselno oblikovanje širšega strokovnega in posvetovalnega organ, zato se priključujem mnenju Marka Stabeja (2000a: 75), ki predlaga ustanovitev nacionalnega sveta za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko. Njegova naloga naj bi bila "oblikovanje temeljnega dokumenta o slovenski jezikovni politiki in nato njeno spremljanje in preoblikovanje v vedno novih družbenih razmerah". Te nove družbene razmere so pred durmi: vstopili naj bi v večjezično skupnost, kjer bo možnost uporabe slovenščine zmanjšana; če je ne bomo obravnavali kot enakovredne drugim jezikom, če je ne bomo razvijali in bili njeni samozavestni uporabniki, bomo za vstop v EU žrtvovali preveč. Slovenska jezikovna politika se mora institucionalizirati in si za prvo nalogo zadati uveljavljanje in uzaveščanje položaja slovenščine kot državnega jezika. Delovna skupina za jezikovni načrtovanje in jezikovno politiko pri Državnem zboru RS si je to nalogo zadala (Stabej, 2000b: 242), vendar zaradi notranje neenotnosti, neustrezne organizacije delovanja ter številčne in časovne omejenosti delovnih moči ostaja le pri mrtvi črki na papirju.

Kaj je bilo storjeno in kako naprej?

- V okviru jezikovnih vprašanj se Slovenija najhitreje in najučinkoviteje pripravlja na vstop v EU s prevajanjem evropskega pravnega reda (okoli 90.000 strani). Kot rečeno, se 35 prevajalcev, redaktorjev, terminologov in pravnikov srečuje s številnimi izrazoslovnimi težavami, predvsem pa imajo na voljo premalo časa za doseganje strokovnih soglasij glede uporabljenih strokovnih izrazov. Njihovo delo je opozorilo na zanemarjeno stanje slovenskih terminologij, zato je za slovenski jezik prevajanje evropske zakonodaje izziv, ki bo, upajmo, spodbudil stalno interdisciplinarno strokovno delo. Lahko se veselimo baze izrazov, ki nastaja ob prevajalskem delu, iz nje bodo lahko nastajali novi večjezični terminološki slovarji. Oblikovala se bo skupina visoko usposobljenih strokovnih prevajalcev, terminologov in lektorjev, ki bodo svoje izkušnje in znanje prenašali na mlajše generacije. Če bi bila ustanovljena institucija, ki bi skrbela za razvoj izrazij, bi bilo delo ob prevajanju evropske zakonodaje uvod v kakovostno razvijanje izrazja tudi na drugi področjih.

- Glede prevajanja pa je smiselno upoštevati tudi pripombo (Leban, 2000: 257), da se "službe vlade Republike Slovenije posvečajo predvsem pripravam na sprejem v Evropsko unijo, ne pa tudi pripravam za polno delovanje v njej. Tako predstavlja trenutno največji prevajalski izziv prevod in objava evropskega pravnega reda v slovenščini, ne pa tudi usposabljanje prevajalskega in tolmaškega osebja za nove izzive in naloge". Avtorica opozarja na težave Oddelka za prevajanje in tolmačenje na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki ga je postavila in sofinancirala Evropska komisija v okviru projekta Tempus. Odkar je svoje obveznosti sprejela slovenska država, je zaradi slabega financiranja slovenskega visokega šolstva vsako leto vprašljivejša izpeljava novega študijskega letnika (prostorska stiska, učno osebje).

- Uspešno poteka tudi načrtovanje slovenščine kot drugega oz. tujega jezika, ki se je institucionaliziralo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, v Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik. V okviru priprav za vključevanje Slovenije v EU sodelujejo tudi z državnimi službami, trenutno pa potekajo tri bistvene dejavnosti: prilagoditev dokumenta Threshold Level – Sporazumevalni prag za slovenščino, predakademski jezikovni program za študente v okviru evropskih študijskih izmenjav in jezikovni tečaji za prevajalce Evropske komisije in Evropskega sveta v Luksemburgu in Bruslju (Zemljarič Miklavčič, 2000).

- Evropska skupnost in njihovi organi izdajajo publikacije v slovenskem jeziku. V njih predstavljajo novim članicam Evropsko skupnost in njeno ureditev. Prebrala sem knjižico Evropska unija vaša soseda (Luksemburg 1995), ki je tako polna jezikovnih napak, od najbolj običajnih do strokovnih (napačni prevodi skupnosti, zakonov ipd.), da je strokovnjakinja mednarodnih odnosov Irena Brinar napisala pritožbo vodji slovenske pogajalske skupine, Janezu Potočniku. Opozorila ga je na "omalovaževaleen odnos do našega jezika, ki ga prevajalske in publicistične službe Evropskih skupnosti kažejo z malomarno in nestrokovno pripravljenimi publikacijami v slovenskem jeziku". Kljub dvakratnim korekturam se v Strasbourgu niso potrudili, da bi jih dosledno in v celoti upoštevali, recenzije v Sloveniji ni opravil nihče, ker se posameznikom v Strasbourgu zdi, da dovolj obvladajo

slovenščino. Pismo je bilo napisano 19. 12. 1998, do danes mag. Brinarjeva še ni dobila odgovora.¹⁶ Zgled se morda zdi malenkosten, vendar dobro ponazarja odnos do jezika, pretirano potrpežljivost slovenskih predstavnikov do vsega, kar prihaja iz Evrope.

Evropski pravni okvir je zasnovan na priznavanju in spoštovanju različnosti, kulturne in jezikovne. Evropska skupnost lahko obstane le, če bo to raznolikost upoštevala tudi v prihodnje – cena omejevanja te raznolikosti bi bila prevelika, omejevanje uradnih jezikov bi pomenilo pri državljanih, nosilcih tega jezika, občutek drugorazrednosti in odpor proti združeni Evropi. Če tega ne bo razumela, je Evropa v nevarnosti:

Evropa jezikov je določena čisto samosvoje in pri tem se ne more zgledovati po drugih. Medtem ko v Združenih državah nacionalno identiteto vsakega priseljence utemeljuje prevzem enega samega jezika, je posebnost Evrope v neovirani raznolikosti njenih jezikov in prek njih predstavljenih kultur. Nadvlada enega samega jezika, npr. angleščine, ne ustreza njenemu bistvu. To terja edinole trajno odprtost do raznolikosti.

Evropejci živimo sredi množice jezikov. Svoje otroke bi morali vzgajati v več- in ne enojezičnosti. Tako se glasi zahteva preteklosti in prihodnosti (Hagege, 1996: 8).

Polnopravno članstvo Sloveniji gotovo ne bi prineslo samo dobrega, zato bo pred vstopom treba pretehtati pozitivne in negativne posledice vključevanja tudi na področju jezika.

S stališča jezikovne kulture lahko ob sklepu ugotovimo:

- Določila evropskih pogodb, povezana s kulturo, lahko pomenijo uspešno promocijo naše kulture, spodbujajo literarno in drugo ustvarjanje v slovenskem jeziku, slovensko literaturo s prevodi predstavijo drugim evropskim narodom in pospešijo prevajanje v slovenščino. To je pozitivna stran in pomeni promocijo naše kulture in jezika.

- Slovenski knjižni jezik bo ob morebitnem članstvu Slovenije v EU postavljen v množico velikih jezikov. Terminološko delo, spodbujeno s prevajanjem evropske zakonodaje, je pokazalo, da je slovensko strokovno izrazje iz leta v leta bolj osiromašeno, ker v zavesti strokovnjakov ne deluje načelo o njegovem razvijanju in ker nimamo institucije, ki bi skrbela za terminološko delo. Seveda to ne pomeni, da se moramo pred svetom zapreti, ampak da moramo sprejeti izziv in stanje spremeniti:
- z ustrezno jezikovno politiko, ki bo usmerjena v prihodnost ter bo spodbujala spoštovanje lastnega jezika in njegove izrazne sposobnosti, in z jezikovnim načrtovanjem v njenem okviru;

- s kakovostnim poučevanjem jezika, tudi na univerzitetni ravni;

- z zakonsko ureditvijo statusa slovenskega knjižnega jezika, ne pa njegove kakovostne ravni, saj mora to nalogo prevzeti šolsko in izvenšolsko izobraževanje, jezikoslovno raziskovanje in kakovostni jezikovni priročniki;

- z državno politiko, ki bo resnično, ne le deklarativno podpirala jezikoslovno raziskovanje in institucionalizirano jezikovno politiko.

¹⁶ Poglejmo nekaj prevajalskih napak, kot jih je v pritožbi Potočniku posredovala Brinarjeva: Sporazum o združevanju → pridružitveni sporazum, budžetska zakonodaja → proračunska z., trening in mladina → usposabljanje in mladina; enoglasno → soglasno, kriminalno pravo → kazensko pravo ...

- Če bomo želeli vstopiti v družbo evropskih jezikov enakopravno, potem ne moremo pristati na nikakršne kompromise: slovenščina mora formalnopravno postati eden od uradnih jezikov EU, slovenski politiki in drugi predstavniki se morajo znebiti občutka manjvrednosti, ki se kaže v nepotrebnem preklapljanju v tuj jezik takoj, ko se srečajo s predstavnikom večjega naroda. Samoumevna raba slovenščine v vseh narodnopedstavnih, protokolarnih položajih doma, v Evropi in povsod po svetu bo najmočnejši dokaz, da jemljemo slovenščino za enakovredno sredstvo sporazumevanja.

- Univerzitetna politika mora začeti spodbujati in motivirati objavljanje kakovostnih znanstvenih del v slovenskem jeziku, tako bo slovenski znanstvenik moral skrbeti tudi za sporočanje znanstvenih dosežkov slovenski javnosti in s slovenskim izrazjem.

- Kot se zdi tujcem samoumevno, da se učimo njihovih jezikov, se mora nam zdeti samoumevno, da se bodo tujci (Evropejci), ki bodo bivali pri nas, naučili slovenščine, če bodo želeli v Sloveniji delati ali študirati. Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik se je na tovrstno jezikovno izobraževanje temeljito pripravil, tako da imamo kaj ponuditi.

- Za enakopraven položaj med drugimi jeziki bo morala biti za učinkovito rabo slovenščine visoko usposobljena skupina ljudi, saj bo slovenščina obstajala tudi po pridružitvi. Pričakuje se, da bi takoj po priključitvi potrebovali vsaj 200 prevajalcev, terminologov in lektorjev, ki bodo evropske dokumente sproti prevajali v slovenščino (Zemljarič Miklavčič, 2000: 267). Če država ne bo pokazala posluha za izobraževanje in usposabljanje, tudi v okviru Oddelka za prevajanje in tolmačenje, enostavno ne bo dovolj ljudi, ki bi lahko korektno opravljali tovrstno delo.

Izzivov in čeri je veliko in samo od nas je odvisno, kako bomo izkoristili prednosti, ki jih prinaša EU, ter se pametno in pravočasno pripravili na jasno določitev priorit in ciljev. Pravna ureditev EU zagotavlja, da med stvarmi, ki bi jih Slovenija morala žrtvovati za vključitev v EU, nikakor ne bi smela biti jezik in kultura.

Leto 2001 je evropsko leto jezikov, v katerem Evropski svet spodbuja učenje jezikov z utemeljitvijo: "Jezikovna raznolikost je ključni element evropske kulturne dediščine /.../ Tako evropsko leto ni posvečeno samo učenju najbolj razširjenih jezikov, da bi bilo naše sporazumevanje lažje. Če želite resnično razumeti neko kulturo, je treba razumeti njen jezik." (<http://europa.eu.int/comm/education/languages/actions/year2001.html>). Slovenci bi morali leto jezikov izkoristiti predvsem za promoviranje lastnega jezika, za spodbujanje spoštovanja slovenščine, za razvoj jezikovne lojalnosti, torej za to, da bi se Slovenci bolj zavedali, kako pomembno narodnozdrževalno in narodnoreprezentativno vlogo ima slovenščina kot razvit knjižni jezik.

LITERATURA

- Brezigar, Bojan (2000): Različnost: izziv za Evropo prihodnosti. V: Inka Štrukelj (ur.), *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije I*, 31-41. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje.
- Bornmann, Werner (1970): *Das Sprachenproblem in den europäischen Institutionen*. La

monda lingvo-problemo, 114-126.

Devetak, Silvo (2000): Etnični, kulturni in jezikovni vidiki širjenja Evropske unije. V: Inka Štrukelj (ur.), *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije I*, 20-30. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje.

Gifreu, Josep (1996): Linguistic order and spaces of communication in post-Maastricht Europe. *Media, Culture & Society* Vol. 18, 127-139.

Hagège, Claude (1996): Welche Sprache für Europa? Verständigung in der Vielfalt. Iz francoščine prevedel Victor von Ow. Frankfurt/New York: Campus Verlag.

Kalin Golob, Monika (1994): Sodobni pogledi na ogroženost slovenščine. *Javnost/The Public*, vol. I, št. 4, 23-36.

Korošec, Tomo (1996): O nekaterih poimenovalnih vprašanjih v oglaševanju. V: Anton Kramberger (ur.), *Slovenska država, družba in javnost*, 257-266. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kranjc, Janez (1998): Slovenščina kot uradni jezik (zgodovinski vidiki). *Zbornik znanstvenih razprav*, letnik LVIII, 167-188. Ljubljana: Pravna fakulteta.

Laitin, D. David (1997): The Cultural Identities of a European State. *Politics & Society*, Vol. 25, št. 3, 277-302.

Leitner, Gerhard (1991): Europe 1992: A Language Perspective. *Language Problems and Language Planning*, št. 3, str. 282-296.

Loehr, Kerstin (1998): *Mehrsprachigkeitsprobleme in der Europäischen Union*. Frankfurt, Berlin, Bern: Peter Lang.

Leban, Ksenija (2000): Slovenski jezik in njegov položaj v Evropski uniji: kako zagotoviti zastopnost slovenskega jezika in kakovostnega tolmaškega dela? V: Inka Štrukelj (ur.), *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije I*, 251-259. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje.

Marinković, Ilija (2000): *Graditev babilonskega stolpa*. Delo, 8. 9. 2000, 6.

Pahor, Samo (2000): Italijanska republika - Evropska unija represija rabe slovenskega jezika. V: Inka Štrukelj (ur.), *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije I*, 183-197. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje.

Philipson, Robert (1998): Are linguistic human rights an alternative to linguistic imperialism? *Language Sciences*, Vol. 20, št. 1, 101-112.

Teze za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot uradnega jezika R Slovenije (2000). V: Sonja Uršič in Zoltan Jan (ur.), *Javna predstavitev mnenj o tezah za zakonsko ureditev slovenščine kot uradnega jezika*, 6-35. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.

Toporišič, Jože (1991): *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Stabej, Marko (2000a): Dodatna mnenja za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot uradnega jezika R Slovenije. V: Sonja Uršič in Zoltan Jan (ur.), *Javna predstavitev mnenj o tezah za zakonsko ureditev slovenščine kot uradnega jezika*, 73-75. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.

— (2000b): Nekatera vprašanja formalnopravnega urejanja statusa slovenskega jezika. V: Inka Štrukelj (ur.), *Kultura, identiteta in jezik v procesih evropske integracije I*, 234-245. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje.

Uršič, Sonja, Zoltan Jan, ur. (2000): *Javna predstavitev mnenj o tezah za zakonsko ureditev slovenščine kot uradnega jezika*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.

Žagar, Mitja (1998): Pravica do javne rabe svojega jezika. Teza za razmišljanje ob vključevanju Slovenije v EU. *Jezik za danes in jutri: zbornik referatov na II. kongresu Društva za uporabno jezikoslovje Slovenije*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje.

VELIKA SLOVENIJA: KLASIČNI IN NOVI GEOPOLITIČNI KONCEPTI

Povzetek: *Geopolitika je državotvorna veda v smislu geografije Gospodarja. Skozi projekte prostorske tehnologije oblasti države tekmujejo za življenjski prostor. Do praga nove dobe v mednarodnih odnosih je geopolitika prakticirana predvsem kot vojaška geopolitika. Šele v zadnjem desetletju se razvija geoeconomija, ki geopolitiko distance, rivalstva in ekskluzivnosti nadomešča s kronopolitiko tokov, bližine, sodelovanja in ekvivalence. Svojo politično, ekonomsko in vojaško varnost lahko Slovenija doseže le z razvojem lastne krono-strategije: vmesitve v pozicijo vhodne točke in kretnice za EU v omrežja jugovzhodne Evrope - in obratno. Za Slovenijo kot geopolitično majhno državo je ključnega pomena vzpostavitev suverenosti v kiberprostoru kot podlage slovenskega megamestnega hiperzemlja.*

Ključni pojmi: *Klasična geopolitika, geostrategija, geoeconomija, kronopolitika, geopolitika tokov, geopolitika megamest*

Vmeščenost Slovenije na rob največjega evropskega kriznega žarišča terja resen razmislek o slovenskem nacionalnem interesu. Ta nacionalni interes velja še posebej jasno definirati z ozirom na grenko zgodovinsko izkušnjo, ko je slovenski prostor služil predvsem in samo za uveljavljanje tujih interesov in so se slovenske politične sile opredeljevale po ideološki in siceršnji pripadnosti zunanjemu centru - Berlinu, Rimu, Moskvi, Londonu in Beogradu - kot nam priča še ne povsem presežena polpreteklost in kakor se je izkazalo v notranjih slovenskih delitvah. Obstaja tudi primerjava pravkar naštetih centrov z evropskim združevanjem in z Brusljem kot novim zunanjim sovražnim in ogrožajočim centrom, ki bo zgolj nadaljeval politiko geopolitične "poškodovanosti" Slovenije. Naša hipoteza bo ravno nasprotna: slovenski geopolitični prostor je mogoče resno ovrednotiti in geopolitično zaokrožiti samo z evropsko kooperacijo, z novim konceptom slovenske evropskosti ali evropske slovenskosti in s prevrednotenjem, t.j. "globalizacijo" slovenstva kot bogate lokalne simbolne tradicije. Ne le novi koncepti kronopolitike, geopolitike tokov, deteritorializirane države in megamest, geoeconomije itd. - celo klasični geopolitični analitični instrumentarij, ki je zgodovinsko opravičeval nacionalizme in agresivno politiko do sosedov, v spre-

* Dr. Milan Balažic, docent na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

menjeni Evropi po padcu "železne zaves" utemeljuje nujnost združevanja, sodelovanja in konec koncev jamči obstoj tudi majhnim državam, kot je Slovenija. To dejstvo bi želeli poudariti v kontekstu slovenske geopolitične vmeščenosti med Alpami in Jadranom ter Panonijo in Padanijo, kar predstavlja intersekcijo relativne evropske stabilnosti z območjem nestabilnosti: območje trganja (shatter zone) se z Balkana vleče tja do kitajskih meja.

Geopolitika je bila vedno državotvorna veda, manj "objektivna" znanost in bolj geografija Gospodarja: učinkovita gesla, namenjena politični akciji, propaganda z mobilizacijsko močjo, domoljubna vzgoja in nenazadnje neka meta-politika, sistem vrednot kot podlaga za teorijo "nacionalne usode" v mednarodnem prostoru. Ali drugače, "ostaja dejstvo, da nikjer na svetu ne oblikujejo zunanje in obrambne politike, ki ne bi izhajala iz okvirov geopolitike" (Gray, Geopolitika jedrske dobe, v: Parker, 1997). Dovolj simptomatičen je že fenomen, da se v stoletni zgodovini geopolitike ni nikoli razvila kaka liberalistična, marksistična ali konservativna geopolitika - poznamo nemško, ameriško, angleško, francosko, italijansko, rusko, islamsko itd. geopolitiko kot multidisciplinarne in holistične projekte prostorske tehnologije državne oblasti, ki tekmuje in se bojuje za življenjski prostor. Boj za ozemlja med nosilci moči paralelno poteka v teoriji oz. geopolitični ideologiji: koncepti lebensraum in schicksalsraum, drang nach dem..., herrenvolk, klein-staatengerümpel ali teufelsgürtel, mainland, pivot, heartland, inner in outer crescent, ecumene, rimland, shatter in crush zone, cordon sanitaire, limites naturelles ali mare nostrum - vsi obravnavajo prihodnji čas. Od reinterpretacije preteklosti do napovedi razvoja tekme za oblast nad prostorom klasična geopolitika časti moč države kot organicistične celote/teles v rasti, boju, evoluciji in propadu in prevladi. Darvinizem je kombiniran s socialnim naturalizmom: narodi so raumstreben, težijo k pridobitvi moči in dodatnih ozemelj. Nemška geopolitika Haushoferja eksplicitno, ostale pa implicitno, v temelju ločijo narode na prostorsko vezane, ki niso sposobni ekspanzije (raumgebundene), in prostor presegaajoče narode, ki so sposobni kolonizacije (raumüberwindende). Toliko o vrnitvi v prihodnost.

Če bi klasična geopolitična misel adekvatno pojasnila še obdobje hladne vojne, se po letu 1990 pojavijo zagate: nenadni konec bipolarnosti, urejenosti in gotovosti, nova razmerja sil in drugačna pravila, iskanje nove identitete, tako držav kot mednarodnih organizacij. Vse to je divje vpeto v procesa globalizacije in balkanizacije sveta, rastoče medsebojne odvisnosti in razpadanja držav. Tekma za prostor se nadaljuje z drugimi sredstvi, v mediju ekonomije, svet pa se zvija v krkih strahu pred civilizacijskimi vojnami, v katere lahko prerastejo konflikti med različnimi kulturnimi identitetami, sistemi vrednot in predstav, opremljenih z M.A.D. V teh razmerah geopolitika koplje po nezavednem teorij o mednarodnih odnosih, priča o potlačenem politike med narodi, spremlja vračanje Realnega in analizira alternative. Renesansa geopolitike je odgovor na duh časa: geopolitika ne sme ostati skrivna veda raznih generalštabov ali intelligence servisa, temveč mora postati del politiki in javnosti dostopnih politoloških analiz.

Če sintetiziramo dosedanje geopolitične analize samostojne Slovenije, hitro pridemo do nekaj splošnih geopolitičnih razsežnosti slovenskega prostora - pogljemo. Prvič, majhnost in utesnjenost države (po velikosti in številu prebivalstva sodi

Slovenija med sedem najmanjših evropskih držav). Drugič, novost države (Slovenija se uvršča med štirinajst novih evropskih držav, nastalih po koncu hladne vojne v letih 1989-1993). Tretjič, vmesni geografski položaj (Slovenija leži na geografskem križišču Apeninskega in Balkanskega polotoka s srednjo Evropo). Četrtič, kulturno, ideološko, versko in gospodarsko stičišče (naštejmo le stičišče dveh svetovnih kultur in treh velikih etničnih skupin - Slovanov, Germanov in Romanov). Petič, civilizacijska pripadnost Zahodu (samo-identifikacija, ki ji nikoli ne moremo odšteti poganjkov narcisizma). Šestič, transportna prehodnost slovenskega ozemlja (prek njega vodijo najkrajše poti v smereh vzhod-zahod in sever-jug). Sedmič, dostop do morja (Slovenija je kontinentalno-pomorska država brez neposrednega dostopa do odprtega morja in epikontinentalnega šelfa, oz. je dostop trenutno zgolj pogojen - več kot koridorjski ne bo realističen, kar Slovenijo opredeli za half land-locket country; lasten akvatorij je osnova za pomorsko naravnost države in izhod na svetovno morje, čemur mednarodnopravna norma innocent passage ne zadošča). Osmič, geografska oblika prostora, relief, klima ter demografija (horizontalna zbitost slovenskega prostora v obliki kvadrata s strateškim središčem - Ljubljansko kotlino; kontrastni relief in klima; nezadostna stopnja izobrazbe, predvsem visoke in višje; omejeni naravni viri, kar rezultira v odvisnosti od uvoza tekočih energentov in lastne jedrske energije; vojaško-tehnološka inferiornost) (Bebler, 1991: 401-405, Žabkar, 1997: 183-209, Klemenčič, 1994: 67-84).

Slovenski geopolitiki, še posebej geostrategi, so znali opozarjati, kako je bila Slovenija - ne le po drugi svetovni vojni, ko je kot vmesno območje predstavljala ozemlje, na katerem bi potekale največje vojaške operacije na južnem evropskem vojskovališču - ves moderni čas objekt in rezultat križanja različnih nacionalnih geopolitičnih šol, katerim nasproti stoji program Zedinjene Slovenije. Slovenija je tudi danes vojaško šibkejša od vseh sosednjih držav, spričo majhnih dimenzij slovenskega prostora in velikih taktičnih radijev sodobnega letalstva pa je celoten prostor izpostavljen eventualnim zračnim napadom in desantom. Resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti Slovenije zaznava naslednje vire vojaškega ogrožanja: prvič, nerazrešeni nacionalni, gospodarski, politični in vojaški odnosi novonastalih držav na območju nekdanje Jugoslavije; drugič, možne zahteve sprememb slovenskih državnih meja s katerokoli utemeljitvijo v primeru izrazite oslavitve Slovenije ali v mogočih procesih dezintegracije sosednjih držav; in tretjič, večji zastoj v integracijskih procesih in ponovno oživljanje kriznih žarišč v Evropi. Čeprav bi danes, po nekaj letih od njenega sprejetja v parlamentu, Resolucijo mirne duše lahko označili za nekoliko zastarel paranoiden dokument, menda nikomur ne bi zbledeli poudarki o nenehni potencialni nevarnosti, ker Slovenija ni ekonomsko sposobna bistveno okrepiti svojih oboroženih sil. Iz tega logično izhaja optimalna rešitev vprašanja varnosti z vključevanjem v mednarodne varnostne integracije (NATO). Najpomembnejši geopolitični element, ki ga Slovenija lahko ponudi, je njena prehodna oz. mejna geografska lega - in seveda geoekonomska izraba te lege - saj severnojadranska geostrateška lega narekuje specializacijo na transportno-posredovalne funkcije med pristanišči severnega Jadrana in srednjeevropskim ter podonavskim zaledjem, da niti ne omenjamo znamenitega evrokoridorja št. 5, ki Slovenijo pripenja na transevropsko transportno omrežje.

Slovenija je ena od najbolj stabilnih in uspešnih tranzicijskih držav z družbenim bruto produktom na nivoju Portugalske ali Grčije, je kandidatka za vstop v EU v prvi skupini in kandidatka za članstvo v NATO v drugem krogu. Ne glede na to, da države ne obstajajo samo v funkciji zunanjih interesov, je bila Slovenija geopolitični privesek prve Jugoslavije in geopolitična motnja druge (Švarc 2000,13). Tretje obnove jugoslovanske državne tvorbe (za Slovenijo) ne bo: raznovrstne pobude in pakti, ki se vsi reducirajo na formulo 5-1+1 napotujejo Slovenijo v evropske integracije, v katerih stopata moč in zgodovina nekoliko v ozadje. Jugoslovanski prostor bo nekoč reintegriran v EU "od Atlantika do Urala", tako kot je bil tragično dezintegriran z razpadom struktur kolektivne varnosti evropskega reda (Versailles, Jalta), upadom moči prej dominantnih evropskih sil (Francija, Anglija, Rusija) in prevlado novih dominantnih sil (Nemčija, ZDA). Z odrinjenjem Rusije v notranjost evrazijskega Pivotalanda, se gospodarsko središče Evrope pomika proti njenemu zemljepisnemu središču, se pravi, Srednji Evropi. V teh tektonskih premikih velja kvalitativno revalorizirati slovenski geopolitični položaj južno od Alp, ki se nahaja na idealni novi južni prečni razvojni smeri evropskega "sončnega pasu". Soseščina, jugovzhodna Evropa, bo definitivno ostala pod ameriškim in natovskim nadzorom v takšni ali drugačni obliki - Rusija je Miloševiću ZRJ tako ali tako izbrala le za dvigovanje svoje sicer relativno nizke cene pri pogajanjih z Zahodom. S sistemom protektoratov, omejene suverenosti in politično-vojaških pritiskov, je južno krilo NATO pakta vzpostavilo omrežje utrjenih postojank in mostič, ki se z osamosvojitvijo Črne Gore zaokrožajo z doslej jugoslovanskim akvatorijem.

Politika zadrževanja (containment) ni bila nikoli preklicana: pomorska velesila bolj kot kdajkoli obvladuje Rimland, obrobje evrazijske zemeljske mase, Heartland, osrčje pa je prepuščeno oslabljeni naslednici Sovjetske zveze. Pot k svetovni dominaciji še vedno vodi prek obvladovanja svetovnih morij (ob obujeni "vojni zvezd" smo pravkar priča vznemirljivi geopolitični menjavi obvladovanja morskega prostora z vesoljem), ki obkrožajo svetovni otok. Pax americana deluje kot selekcijski mehanizem, vključujoč zavezniške države, kar pa je izključenega, podleže nevtralizaciji oz. finlandizaciji - v obeh primerih lahko govorimo zgolj o različni aplikaciji doktrine omejene suverenosti. Zgledi so na moč blizu: med obema svetovnima vojnama je skušala Kraljevina Jugoslavija s profrancosko in probritansko politiko nevtralizirati nemške in italijanske geopolitične težnje. Francoski geopolitični koncept je temeljil na povezavi zavezništev v trdno protifašistično alianso. Po drugi svetovni vojni se na teh tleh soočata sovjetski koncept prodora na toplo morje kot osi glavnega udara Varšavskega pakta na južnoevropskem vojskovališču, temu prodoru ruskih tankov iz Panonije skozi Ljubljanska vrata v Padanijo pa nasproti stoji zahodni koncept prodora v obratni smeri. Izpostavljeno obrambno predpolje severne Italije in Slovenije igra vlogo Rimlanda, ki naj preprečuje izhod Sovjetske zveze na obale Sredozemskega morja in vzpostavitev logističnih mostov do prosovjetskih režimov Afrike in Bližnjega Vzhoda. Tudi danes je vprašanje sprejema Slovenije v NATO tesno povezano z razvojem geopolitične situacije v jugovzhodni Evropi. Ameriška geopolitična šola ta del Evrope reflektira kot fragmentirano geostrateško celoto drugorazrednega

pomena, locirano med stabilno srednjo Evropo in eksplozivni Bližnji Vzhod. Slovenija je tako po eni strani "izvoznik stabilnosti" v balkansko področje in zato opažena in vzpodbujana iz Washingtona, po drugi strani pa je prav tako ujetnik svoje nemirne sosesčine, ki ji megli njeno srednjeevropsko samopodobo in načrte.

Nemška geopolitična šola je Slovenijo v zgodovini vedno videla kot sestavni del nemške Mitteleurope od Baltika do Jadrana. Po zatonu drangovskega koncepta Intermarium nemška geopolitična šola mrkne za petdeset let in znova vznikne v okrilju ameriške geopolitike. S propadom komunizma in razpadom Sovjetske zveze ZDA postanejo edina svetovna politična, gospodarska, tehnološka in vojaška supersila, ki lahko kadarkoli poseže na vseh celinah. Ob zaščiti svojih zaveznikov in varovancev ZDA prenašajo vse večji del svojih geostrateških zadolžitev na združeno Nemčijo (srednja Evropa) in na Italijo (jadranska obala, Balkan). Nova mednarodna teža Nemčije izvira iz gospodarske in tehnološke moči: temeljno orodje pri vzpostavljanju hegemonskega vpliva predstavlja agresiven investicijski kapital. Skupaj z Avstrijo oblikuje t.i. "germanski blok", katerega pritiskom je vse bolj izpostavljena tudi Slovenija. Nekateri ob tem znova opozarjajo na arhetipsko težnjo Nemčije po mostu do Jadrana kot sredstvom obvladovanja srednje Evrope. Per aspera ad astra - Evropska unija je nadaljevanje evropskih vojn z drugimi sredstvi (Foucault): nemško obvladovanje srednje Evrope je stopnica k veliki igri - ker geopolitika nacionalnih držav v EU ni presežena, ta lahko kot celota manometrično postane vplivno območje Nemčije ne glede na francosko-angleško protiutež. Ne smemo pozabiti niti šibkejšega člana "germanskega bloka", Avstrije, ki je v preteklosti mejila na "železno zaveso", zdaj pa v odpiranju evropskega Vzhoda vidi zase veliko priložnost. Z vlogo posredovanja med Vzhodom in Zahodom Avstrija uveljavlja svojo geostrateško lego v smislu odskočne deske pri prodoru zahodnih multinacionalnih družb na vzhodnoevropska tržišča. Avstrija računa na premik iz prejšnjega obrobnege položaja v središče evropskega ekonomskega dogajanja, pri čemer je še posebej izpostavljena funkcija Dunaja kot lokacije proizvodnih, trgovinskih in finančnih operacij tujih investitorjev. S koncentracijo tovrstnih dejavnosti Dunaj postaja finančno središče srednje Evrope, Avstrija pa poleg Nemčije gospodarska sila tega prostora.

EU namenja podobno posredniško vlogo pri prenosu učinkov integracije v sosednje regije pridruženih članic Italiji. Italijanska geopolitična šola je v prvi polovici 20. stoletja zagovarjala koncept iredentizma kot podlage združitve vseh Italijanov v novem rimskem imperiju, ki ga bodo oblivale vode Mare Nostrum, celotnega Sredozemlja. V današnjih spremenjenih geopolitičnih razmerah se znova povečuje pomen Italije, ki nemško-avstrijskim diplomatskim pobudam za povezovanje prostora srednje in vzhodne Evrope parira s svojo iniciativo kot protiutežjo "germanskemu bloku". Če se Nemčija ukvarja predvsem z geopolitiko srednje Evrope, potem Italija izvaja geopolitični prodor v vzhodno Sredozemlje in na Balkan. Italija finančno močno vzpodbuja razvoj Trsta, ki mu je namenjena vloga operativnega središča za vodenja Ostpolitik. Gravitacijski vpliv Trsta že v tem trenutku presega še obstoječo mejo med Slovenijo in Italijo - z notranjo evropsko mejo pa bo podrta tudi ta bariera. Vendar postane zgodba za Slovenijo črn sce-

narij, ko bi se pokrila geopolitična interesa Italije po prodoru na jugovzhod Evrope s hrvaškimi ambicijami po nekakšnem voditeljstvu na nekdanjem jugoslovanskem severozahodu.

Slovenski prostor se nahaja na severozahodnem robu nestabilnega območja nekdanje Jugoslavije. Spričo robnega geostrateškega položaja še vedno obstaja realno tveganje, da se bo ta prostor spremenil v tamponsko cono, v cordon sanitaire med stabilnim in nestabilnim delom Evrope. Takšen prehodni prostor bi kvalificirale naslednje značilnosti: tranzitne povezave z oskrbo bojujočih se strani z orožjem, zbirno območje za begunce in izgnance, logistično oporišče za izvajanje mednarodnih mirovnih in humanitarnih organizacij in prostor tihotapljenja mamil z možnimi oporišči za mrežo mednarodnega kriminala. Porta balcanica in schengenska meja na Kolpi: če Slovenija v novi "misionarski" vlogi dokaže, da zna sodelovati s sosedomi, je to hkrati dokaz, da je dobra kandidatka za članstvo v EU. Jugovzhodno od Kolpe se bo evropska pravila ob oddaljenih možnostih za vstop v EU le oponašalo, kar bi ob regijskih lokomotivah na severu (Slovenija) in jugu (Grčija) Balkan spravilo v gospodarski tek in tako preprečilo nove politične razdore ali celo vojne. Sedanje stanje v jugovzhodni Evropi bi lahko označili za stabilizirano, a nič več kot to: "Daytonska ureditev lahko dolgoročno zdrži samo ob mednarodnem nadzoru, z mednarodno vojaško navzočnostjo in politično arbitražo. (Geo)politično pa vzpostavlja sistem interesnih con, koridorjev, avtonomij in kompromisnih rešitev (federacija, kantoni) ter paritetnega sistema, kar pomeni, da so v Daytonu že skovali vzroke prihodnjih kriz prav zato, ker so skušali vzpostaviti ravnotežje na podlagi zunanjega posredovanja" (Švarc, 1997: 13).

Z zadnjo vojno na Kosovu in okrog njega se zaključuje desetletje "nasledstvenih" vojn za dediščino avnojske Jugoslavije. Za razliko od Slovenije je Hrvaška ostala trdna ujetnica Balkana, od koder je z osamosvojitvijo poskušala zbežati. Hrvaška politika do Balkana je razdvojena veliko globlje od površinskih zaznav. Po eni plati imamo opravka celo z ustavno formulacijo o prepovedi državnopravnih povezav v balkanski prostor, po drugi pa jo niz sporazumov vanj neposredno vpenjajo (Washingtonski sporazum o posebnih odnosih z BiH, Daytonski sporazum o BiH, naveze s t.i. Herceg-Bosno). Če pustimo ob strani narcisistično travmatiko, je Slovenija za Hrvaško razmeroma preprosta geopolitična zanka. Slovenski čep, ki Hrvaški zapira pot na Zahod, hoče "obiti" s sodobnimi prometnicami na linijah Zagreb-Gradec in Reka-Trst. Oba "koridorja" sta kajpada cena za ureditev odnosov med državama. Prave hrvaške težave so na vzhodu: geopolitično je Bosna spaček, ki hrvaškega "polža" znova spreminja v "kifelj", poleg tega pa Bosno vzpostavljajo daytonski sporazumi in ne dejanska volja njenih državljanov. Muslimane so Srbi in Hrvati večno delili medse. Oboji so si z Daytonom zagotovili svoje interesne sfere, hkrati pa Bosna figurira kot tamponska država med enimi in drugimi, s čimer so pokopane muslimanske sanje o enotni "državljski" državi. De facto Bosna zgolj oponaša suvereno državo, saj daytonska BiH brez protektorata in zunanje arbitraže ne bi mogla samodejno funkcionirati. Republika Srbska predstavlja geopolitično prehodno rešitev, Muslimanom mednarodna skupnost preprečuje oblikovanje islamske države, hrvaška stremjenja po lastni tretji entiteti

pa ne gredo v kontekst pacifikacije področja, da bi NATO lahko za čim nižjo ceno nadzoroval geostrateški savsko-donavsko in moravsko-varždarsko prometno smer.

Brez kakršnihkoli iluzij velja poudariti, kako so se v novonastalih razmerah zgodovinski nacionalistični projekti Velike Srbije, Velike Hrvaške in Velike Albanije zgolj potuhnili, čakajoč na novo zgodovinsko priliko. Brez evropeizacije Balkan ostaja sod smodnika, vedno pripravljen in suh za novo vžigalico. Srbija se je iz nasilnega balkanskega osvajalca spremenila v največjega zgubarja, ki mu "federalizacija" grozi z redukcijo na "beograjski pašaluk". Črnogorska zgodovinska razcepljenost na prosrbske "bjelaše" in osamosvojiteljske "zelenase" zna voditi v državljansko vojno v poreferendumskih dneh, situacijo pa dodatno zapleta dejstvo, da je črnogorski akvatorij edini srbski izhod na svetovno morje. Menda temu geopolitičnemu konglomeratu odpomore konfederalizacija pod skrbništvom EU in silami NATO na terenu. Nad bivšim Titovim vmesnim odbojnim področjem (buffer zone) Mackinderjev "zračni angel" še vedno šepeta svoj znameniti triptih: "Kdor vlada Vzhodni Evropi, vlada Osrčju; kdor vlada Osrčju, vlada Svetovnemu otoku; kdor vlada Svetovnemu otoku, vlada svetu" (Parker, 1997: 84). Ni naš namen prognozirati, toda slepo črevo Evrope bo ne glede na vse turbulence ostajalo v prihodnjih desetletjih v senci evropske velike igre na renski osi, ta pa bo znova zaznamovana z globalno igro moči, kjer ni nihče bolje od velikega ameriškega geopolitika Spykmana pred več kot pol stoletja bolje opredelil geopolitiko ZDA: "Niti razvidna resničnost naših načel niti božja osnova naših moralnih vrednot sami po sebi ne zadoščata, da bi zagotovili svet, zgrajen po naših predstavah... Sila je očitno nepogrešljivo sredstvo za nacionalno preživetje in za ustvarjanje boljšega sveta" (Spykman, 1944, Parker, 1997: 178).

Toliko lahko ponudi klasična geopolitika, ki je v tej nekoliko arhaični podobi cvetela tja do kraha bipolarnega sveta. Skozi terminologijo "stare" geopolitike se je dalo, poleg lokalnih geopolitik, ustrezno zapopasti globalni konflikt kopenske (ZSSR) in pomorske sile (ZDA). V opustitvi wilsonovskega in rooseveltovskega liberalizma Trumanova doktrina legitimira ameriško poseganje na katerikoli točki planeti, da bi zaščitila *american way of life* in ves "svobodni svet". Hegemonizacija ZDA zahteva homogenizacijo sveta na črti prijatelj-sovražnik in naturalizacijo konflikta, ki naj prepreči domino-efekt, t.j. verižno reakcijo, ko zaradi enega gnilega jabolka zgine cel sod jabolk. Na drugi strani imamo zrcalno doktrino Ždanova in nato Brežnjeva o spopadu imperialističnega in ljudsko-demokratskega tabora, v katerem kot zmagal proletarski internacionalizem. Za utrjevanje socialistične skupnosti kot največjega dosežka mednarodnega delavskega gibanja doktrina predvideva intervenco bratskih dežel in Partij, kjer bi bil socializem ogrožen. Mackinderjev model obrobja in osrčja je bil kot naročen za koncipiranje ekspanzionističnega Osrčja, ki želi prodreti na Obrobje Svetovnega otoka in ga združiti pod oblastjo ene same, Ameriki sovražne sile. Odmev "angelskega triptiha" je tokrat zapovedoval: "Kdor vlada Obrobju, vlada Evraziji; kdor vlada Evraziji, ima v rokah usodo sveta". Geopolitika strahu govori o "rdečem madežu" v Evraziji, o gigantskem bloku dveh komunističnih velesil - Osrčje je delovalo kot velika trdnjava, obkrožena z okopom železne zaves in idiomom Kremlja nad tretjino zemeljskega površja. "Dolgi telegram" v avtorstvu "Mr.X" (pod to šifro se skriva

takrat še malo znani odpravnik poslov veleposlaništva ZDA v Moskvi, George Kennan) razkrinka marksistično-leninistični figov list ZSSR, pod katerim se vsled večjega moralnega ugleda po svetu skriva staro rusko barbarstvo, nestrpnost in ekspanzionizem. Odgovor je znan: strategija zadrževanja, obkolitev Sovjetske zveze (NATO, CENTO, SEATO, ANZUS itd.) in retrogradna samolegitimacija početja "ameriške pravičnosti", razširjane po vsem svetu skozi različne variacije iste geopolitike: Dulles, Kissinger, Brzezinski.

Prav do praga nove dobe v mednarodnih odnosih (1989) je geopolitika prakticirana predvsem kot geostrategija, torej kot vojaška geopolitika. Ta je proučevala geopolitiko znotraj polja *raison d'état*: nacionalni interesi so ščiteni z interesnimi sferami, te pa s sistemom odbojnih področij. Neodvisno od aktualnega utemeljevanja pravic države do ekspanzije - naravne, etnične, zgodovinske, geografske, ideološke, gospodarske ali deistične - geostrategija pripravi elemente za igro moči: velike sile igrajo na moč, majhne države iščejo zaveznitva. Vzporedno z demokratično revolucijo v komunističnih deželah doživlja prevrat tudi geopolitika v geostrateški izvedbi, ki osvobodjena neznosnega pritiska *raison militaire* odkrije novo znanstveno polje: geopolitično proučevanje odnosa med prostorom in političnim človekom zamenja proučevanje odnosa prostora in homo *oeconomicus*, z eno besedo, geoekonomija. Gre za analizo vplivanja prostorskega dejavnika na produkcijo in menjavo/trgovino ter ugotavljanje človekove uporabe prostora za ekonomske dejavnosti. V razliko od političnega prostora, ovrednotenega s stalnostjo, zamejenostjo in zaprtostjo, ekonomski prostor skoz logiko ponudbe in povpraševanja odlikujeta gibanje in odprtost. Če je bila prej ekonomija instrument politike, se zdi, da zdaj ekonomija instrumentalizira politiko: politični konflikti so spopad za naravna bogastva in komunikacije, so skratka konflikti za moč, toda najprej ekonomsko moč. Ta določa položaj države v hierarhiji mednarodnih odnosov - Slovenija je npr. geopolitični liliputanec, a gledano geoekonomsko, je v prostoru jugovzhodne Evrope lokalna "velesila". V ekonomski tekmi ni bistveno poraziti tekmeca, pač pa okrepiti lastno ekonomsko moč. Na globalnem trgu štejejo gospodarska rast, produktivnost in dvig družbenega standarda prebivalstva. Večji delež na enotnem globalnem trgu predstavlja ekonomsko "orožje" in za uporabo ekonomskih instrumentov država lažje doseže svoje politične cilje.

Velika Srbija, Hrvaška, Albanija itd. so arhaični geopolitični programi, Velika Slovenija pa je sodobni geoekonomski koncept. Metode poslovanja zamenjujejo vojaške metode (Luttwak, 1990): kapital je učinkovitejši od ognjene moči, civilna inovacija profitabilnejša od vojaškega tehnološkega napredka, penetracija trga trdnjša od vojaških oporišč. Svetovno politiko vse intenzivneje impregnira logika poslovanja, geoekonomija pa se izkazuje kot orožje prihodnosti poznega kapitalizma. Politične elite prisiljuje k racionalizaciji delovanja in podreja konflikt kooperaciji - distanco, rivalstvo in ekskluzivnost geopolitike nadomešča kronopolitika ali politika tokov, politika bližine, sodelovanja in ekvivalence. Koncepti nove geopolitike, politike globalizacije, pa že porajajo odpor, kronopolitiki in politiki tokov se zoperstavlja globalna civilna družba ("ljudstvo iz Seattla"), ki v redefiniciji upora proti novim globalizacijskim elitam nastopa z anti-geopolitiko kot "geopolitiko od spodaj", pravzaprav globalizirano etiko.

Geopolitika moči predpostavlja, da imajo države skozi koncept suverenosti monopol moči znotraj svojih meja. Moč je torej prostorsko vezana na teritorialno nacionalno državo. Globalizacija na prelomu 20. v 21. stoletje ruši to klasično pojmovanje teritorialne države. Odpiranje državnih meja za prost pretok kapitala, ljudi, storitev itd. in razvoj proizvodnih sredstev, povezanih z novo komunikacijsko tehnologijo, državo decentralizira in deterritorializira. Po "državotvornih" razdobjih civilizacijske (1815-1875), naturalizirane (1875-1945) in ideološke geopolitike (1945-1990), kronopolitika in metropolitika obideta državo z elektronskimi informacijskimi avtocestami, omrežji satelitov in hipno komunikacijo podatkov, kar globalno delokalizira človekovo dejavnost (Virilio, 1974). Geopolitika v klasični izvedbi je bila plod newtonovske dobe, dobe strateške vrednosti ozemlja in nadzora nad geofizičnim prostorom kopenskih in pomorskih poti. Kronopolitika je plod einsteinovske dobe, dobe strateške vrednosti časa (telemetričnost) in mikrofizičnega nadzora absolutne/svetlobne hitrosti. Ta s seboj nosi krizo teritorialne države (Castells, 1996, 1997, 1998). Če je klasična teritorialna država po Poulantzasu vsrkala družbeni čas in prostor, postavila zanju matrike in monopolizirala organizacijo časa in prostora, da bi s tem spletla omrežje državne dominacije in moči, teritorialne države v zadnjih desetletjih izgubljajo nadzor nad časom in prostorom. Zaobhajajo jih svetovni tokovi kapitala, dobrin, storitev, tehnologij, komunikacij in informacij, skozi globalizacijo ekonomije, medijev, elektronskih komunikacij in kriminala pa državo vse bolj presegajo nad-nacionalne institucije. Avtoriteta in moč sta pluralizirani in država predstavlja le eno od točk moči znotraj omrežij kapitala, proizvodnje, komunikacije, mednarodnih institucij, mednarodnega vojaškega aparata, ne-vladnih organizacij, trans-nacionalnih religij, javnomnenjskih gibanj in kriminala. Ob stopnjujoči se globalizaciji državi grozi kriza identitete, zato se kot odziv na ta proces množijo gibanja in države, ki skušajo za vsako ceno obdržati in zavarovati tradicionalno identiteto. Na eni strani imamo nove brezčasne globalizacijske elite brez lokalne identitete, posameznike z identiteto svetovljana ali državljana sveta; na drugi se krepi upor proti globalizacijskim učinkom z renesanso lokalnih identitet, ukoreninjenih v nacionalizmu in verskem fundamentalizmu.

V vmesnem prostoru globalizacije in tradicionalne lokalizacije nastaja kronopolitika konfliktov sodobnega bojevanja z elektronsko komunikacijsko tehnologijo in "zmag od daleč". Svetovne velesile na področju mikroelektronike se z de-reulacijo prodaje naprednega orožja soočajo s tehnološko podrejenimi državami, ki pa si lahko pridobijo veto-tehnologijo za proizvodnjo orožja za množično uničenje. To preostalo velesilo naravnost sili v kompresijo časa na področju vojskovanja, v instant vojno. Če v vojni namesto splošne mobilizacije sodelujejo usposobljeni poklicni vojaki, če je vojna kratka, učinkovita in človeški ter gospodarski resursi niso neposredno ogroženi, če je vojna čista in kirurško natančna, potem bo zelena luč javnosti zasvetila ne glede na "vietnamski sindrom" in neodvisno od CNN-ovskega upravljanja informacij in ustvarjanja medijske podobe vojskovanja. Info-bojevanje (cyberwar, netwar, infowar) postane ključni element ameriškega spopada za novi svetovni red. Razpad komunizma in umanjkanje sovražnega Drugega je v prvem trenutku povzročilo krizo identitete. Toda info-

bojevanje je s konstituiranjem držav-izobčencev priskrbelo novo legitimacijo diskurza Pentagona: brezoblično po-hladnovojno obdobje, nove nevarnosti, nepredvidljivosti, nestabilnosti in kaosa grozijo svetovnemu redu. "Velika šahovnica", ki je "Izven nadzora" (Brzezinski), sta simbola novega svetovnega nereda, ki preči vzpostavljane "varne družbe", organizirane okrog diskurza nevarnosti in predanosti spopadu z Drugim.

Da ne bo nesporazuma, načrt za "novi svetovni red" se izvaja: neo-liberalizem v izvedbi neokonservativcev ali socialdemokratov tretje poti pomeni najprej gospodarsko svobodo za velekapital. "Nacionalna" gospodarstva naj bodo "osvojenjena" vseh socialnih, političnih ali ekoloških ovir ter državnih restrikcij - prost pretok kapitala trans-nacionalnih korporacij je le neko drugo ime za izkoriščanje dela in okolja. Državno ekonomijo velja sprivatizirati in deregulirati, da je možen lažji dostop do človeških in naravnih virov. Nad pravilno uporabo doktrine bedijo razpite črke WB, IMF, WTO, pa vendar zgodovinska kontingenca obeta alternative in transformacijski prostorčas. Wallerstein detektira vse nižjo stopnjo preživetvene sposobnosti kapitalističnega produkcijskega načina in uvod v dobo zgodovinskega prehoda: "Tisti na oblasti niso bili še nikoli tako močni oziroma tako bogati, kot so v sodobnem svetu. Tistim pa, ki niso na oblasti (ali vsaj večini takih), še nikoli ni šlo tako slabo, še zlasti, če mislimo relativno, v precejšnjem obsegu pa tudi v absolutnem smislu" (Wallerstein, 1999: 74). Nova utopistika substantivne racionalnosti nima zagotovil zmage. Privilegirani ne bodo odstopili od svojih pravic in lastnine brez boja zgolj zaradi "zgodovinske vizije" prenove kapitalizma, demokracije in države. Ne da bi klicali na pomoč Kasandro, čakajo reformno "mavrično koalicijo" konservativne sile z učinkovitimi in močnimi sredstvi represije, liberalci pa bodo vedno znali odstopiti nekaj, da rešijo večino privilegijev po načelu Tomasa di Lampeduse: spremeniti vse, da se ne bi nič spremenilo.

Slovenija se približuje Zahodu neo-liberalizma in utopistike, ker je to v geostrateškem interesu Zahoda: v strahu pred spopadom civilizacij (Huntington, 1996) in nevarne geopolitične pozicije west against the rest, hegemonia sila Zahoda krepi mit o univerzalnosti zahodnih vrednot in imperializem človekovih pravic, instrumentaliziranih v povsem geopolitične cilje. Vodilna vloga ZDA in Zahoda bo v naslednjih desetletjih zagotavljana z vzdrževanjem vojaške premoči, preprečevanjem vojaške krepitve islama in Kitajske ob strateškem sodelovanju z Japonsko in taktičnem z Rusijo, preprečevanju znotraj-civilizacijskih konfliktov in večjega poenotenja znotraj Zahoda ter -nenazadnje- s pridružitvijo Latinske Amerike in srednje ter vzhodne Evrope. Na jugovzhodu Evrope hočejo nekatere države (Hrvaška, Srbija, Albanija) postati regionalne sile po geopolitičnih načelih distance, rivalstva in ekskluzivnosti, na kar je uradna Slovenija že pred leti odgovorila s strategijo vključevanja v EU in NATO. Vendar pa to vsekakor ni dovolj. Svojo politično, ekonomsko in vojaško varnost zmore Slovenija doseči le z razvojem lastne krono-strategije, ki skoz kronopolitiko sodelovanja, bližine in ekvivalence zagotavlja sodobno dominacijo v prostoru tokov jugovzhodne Evrope. Cel niz smiselno povezanih kronopolitičnih dejanj lahko Slovenijo že v prvi fazi vmeti v pozicijo vhodne točke in kretnice za EU v omrežja jugovzhodne Evrope - in obratno. Druga faza je zahtevnejša, ker terja ne le prevrednotenje geopolitike, temveč nacionalno-državnega samodojemanja. Državo Slovenijo bi veljalo namreč

s ščepcem soli in obveznim *mutatis mutandis* ugledati kot nekoliko bolj razvlečeno, na širšem geografskem področju vzpostavljeno lokalno evropsko dvomilijonsko megamesto.

Koncept geopolitike megamesta izhaja iz spreminjanja mest - velikih aglomeracij ljudi, vozlišč svetovne ekonomije, nadzora medijev in politike, simbolne sposobnosti ustvarjanja in distribucije sporočil - ki se danes iz replik Manchesterja, kot prvega industrijskega mesta, preoblikujejo v info-mesta skozi proces koncentracije znanja, omrežij in tokov. Megamesto je središče ekonomske, tehnološke in družbene dinamike, center kulturne in politične inovacije in poseduje vhodne točke do svetovnih omrežij. Nove telekomunikacijske inovacije in tehnologije razširjajo nadzor nad uporabo in povezovanjem geografskega prostora (Graham-Marvin, 1996), kar ob kvalitetni kronopolitiki Slovenijo jutri konstituira kot državno članico EU in lokalno evropsko megamesto z vsemi prostorskimi in tehnološkimi pogoji za formiranje virtualnega mesta-države, mestne države kot digitalnega mesta ali telemesta. Razpoložljiva telekomunikacijska infrastruktura, ki premošča teh dvajsetisoč kvadratnih kilometrov, že omogoča obstoj informacijskega mesta kot slovenskega ekonomskega področja v novi svetovni ekonomiji, izrinjajoči "nenaravne" in disfunkcionalne nacionalne teritorialne države (Ohmae, 1993) - bolj ko izgubljajo svojo vlogo nacionalne države, bolj se vzpenjajo mesta. Kdor danes ne vlaga v znanje in informacijsko infrastrukturo, da bi oblikoval lasten center v globalni medmrežni ekonomiji, se bo kaj hitro znašel pred informacijskimi monopoli in v omrežnem getu (Network Ghetto). Nova omrežja se koncentrirajo tam, kjer nastaja največji dobiček, medtem ko bo kronopolitična periferija prepuščena stari infrastrukturi in ne bo vstopala v novo ekonomijo ter elektronske oblike "atenske" e-demokracije. Že sedaj lahko govorimo o nepravilni teritorialni telekomunikacijski opremljenosti, ostro kontrastirani na kronopolitične metropole multidimenzionalne koncentracije moči, financ, storitev, informacijskih industrij itd., in na telekokomunikacijsko deprivilegirana območja.

Logika telekomunikacijske kronopolitike podpira urbano decentralizacijo, čemur je Slovenija sledila že v preteklosti: lokacija postane nepomembna, geografske razlike so zabrisane, zato razširjeno slovensko kronopolitično informacijsko megamesto pridobi na pomembnosti. Nova organizacijska struktura megamesta je virtualna in združuje delo in dom, producira nove izobražene razrede in nove elite, a tudi anacionalno množično kulturo, diskriminacijo "nepismenih" in možnost panoptizacije privilegiranih. Zadeve so neizogibne: organizacijska logika pred-informacijske družbe se je oblikovala v prostoru prek državne, vojaške ali monetarne meje. Monopol suverenosti nad državnim ozemljem pogojuje varnost in stabilnost - suverenost lahko vzamemo za sinonim popolnega nadzora. Informacijska družba sledi novi organizacijski logiki: prvič, fleksibilni akumulaciji (hitri, intenzivni pretoki idej, dobrin, simbolov, ljudi, predstav in kapitala na svetovni ravni); drugič, pretokom, ki so disjunktivni, fragmentarni, neurejeni in anarhični; ter tretjič, hitrosti, intenzivnosti, zgoščenosti prehoda iz geopolitike v geoeconomijo brez nacionalnih, geografskih in monetarnih meja, v kronopolitiko. Gre za soobstoj nominalne nacionalnosti s transnacionalnostjo in geopolitične prostorske s kronopolitično pretočnostjo. Za Slovenijo kot geopolitično majhno

državo je zato kardinalnega pomena lastna trans-nacionalizacija, decentralizacija in dematerializacija suverenosti v kiberprostoru. Seveda bo še naprej obstajala Slovenija kot "real estate", kot lastništvo lokalnega fizičnega ozemlja teritorialne države. Toda ta nepremičnina služi zgolj kot osnova za izgradnjo hiperozemlja Velike Slovenije, pri čemer "hyperreal estate" označuje lastništvo nad prostorom tokov.

Topovi in maslo, moderna sredstva uničevanja in sodobni transnacionalni informacijski sistemi se prepletajo skozi geopolitiko države in kronopolitiko tokov: moč, prebivalstvo, ozemlje, vojska in vse, kar spada v zastarelost prostorske širitve, dominacije nad prostorom, ozemeljske graditve nacije in teritorialnega imperializma - kjer se Slovenija ne more meriti niti s svojimi sosedi. Koncept kiber-države s kiber-ozemljem znotraj transnacionalnih tokov, nova ekonomija, kiberprostorski portfeli in elektronski kapital pa štejejo v info-bogastvo; tudi heker-terorizem bi težko vdrl ali omejil Slovenijo kot hiper-ozemlje. V novem svetovnem redu kronopolitičnega hiperrealizma se geopolitični elementi nacionalne države z vsemi pripadajočimi simboli kombinirajo s kronopolitiko skrajno hitrih telekomunikacij. Nacionalne teritorialne države morajo kiber-prostor računalniških transakcij nenehno vzdrževati, v kolikor želijo napredovati z realizacijo svojih interesov za nove trge, ozemlja in prepričanja. Prav ta tekma, površinsko spregledana kot klasična geopolitika, raztaplja teritorialno državo do te mere, da lahko v propadanju sistema teritorialnih držav najdemo porajajoči se "kiber-fevdalizem". Tako kot so pred konstituiranjem modernih nacionalnih teritorialnih držav imele legitimno moč ne-prostorske organizacije - cerkev, gilde, fevdalci - podobno se danes kvazi-državne, ne-državne ali pol-državne sile z ramo ob rami ranjene teritorialne države spopadajo za ozemlja, vire in prebivalstvo. Westfalski sistem avtonomnih nacionalnih držav, ki so organizirane okrog prostorske logike dominacije, je ireverzibilno prepleten z nastajajočim post-westfalskim sistemom svetovnih omrežij, transnacionalnih tokov, info-skupnosti in kronopolitične interakcije. Slovenija je obsojena, da postane evropsko megamestno hiperozemlje, ali pa je ne bo.

LITERATURA

- Agnew, John A. (1987): *Place&Politics: The Geographical Mediation of State&Society*, Routledge, Chapman&Hall
- Bebler, Anton (1991): O geopolitičnem in vojaškopoličnem položaju Slovenije, *Teorija in praksa*, let. 28, št. 3/4, str. 401-405
- Bookchin, Murry (1986): *The Limits of the City*, Black Rose Books, Montreal-Buffalo
- Castells, Manuel (1989): *The Informational City, Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process, The Space of Flows*, Basil Blackwell
- Castells, Manuel (1996-1998): *The Information: Economy, Society and Culture: I. The Rise of the Network society (1996), II. The Power of Identity (1997), III. End of Millennium (1998)*
- Friedman, Thomas (2000): *The Lexus and The Olive Tree, Understanding the Globalization*, First Anchor Books Edition, Routledge, New York
- Graham, Stephen - Marvin, Simon (1996): *Telecommunications and the City, Electronic Spaces, Urban places*, Routledge, New York

- Huntington, Samuel (1996): *The Clash of Civilisations*; upor. Huntington, Samuel (1998): *Sukob civilizacija i preustroj svijetskog poretka*, Izvori, Zagreb
- Klemenčič, Vladimir (1994): *Prostorsko-strukturne spremembe Slovenije kot države*, Znanstvena revija, Družboslovje in filozofija, let. 6, št. 1, str. 67-84
- Luttwak, Edward (1990): *From Geopolitics to Geoeconomics - Logic of Conflict, Grammar of Commerce, The National Interest*
- Ohmae, K. (1993): *Rise of the Region State*, Foreign Affairs, LXXII, št. 2, str. 78-87
- Parker, Geoffrey (1983): *A Political Geography of Community Europe*, Butterworth, London
- Parker, Geoffrey (1997): *Geopolitika v XX. stoletju*, FDV, Ljubljana
- Spykman, Nicholas J. (1944): *The Geography of Peace*, Harcourt Brace, New York
- Švarc, Mladen A. (2000): *Konec igre: urejanje prostora bivše Jugoslavije 1989-1999*, Vir, 22. in 27.1.2000, str. 13-14
- Švarc, Mladen A. (1997): *Daytonska Bosna*, Svobodna misel, 28.11. in 12.12.1997, str. 12-13;
- Žabkar, Anton (1997): *Geostrateški in geopolitični položaj Slovenije v 20. stoletju*, Nova revija, let. 16, št.187/188, str. 183-209

REGISTRACIJA PREBIVALCEV IN PRIJAVA STALNEGA PREBIVALIŠČA V SLOVENIJI LETA 2000

Prispevek k izboljšanju pogojev, pod katerimi se prebivalci lahko potegujejo za pridobitev stanovanja glede na svoje prijavljeno prebivališče

Povzetek: Predmet analize so posamezna izhodišča predloga novega Zakona o prijavi prebivališča in to v luči ciljev, ki jih novi zakon želi zasledovati. Pogoji in postopki evidence občanov ter točnost registra prebivalcev so predpostavke daljnosežnega pomena. Prijava stalnega prebivališča je za vsakega posameznika v nacionalnem in občinskem kontekstu predpogoj za uveljavljanje vseh državljskih in socialnih pravic. Med njimi je tudi pravica do iskanja možnosti pridobitve stanovanja. Povezanost med državljskim statusom in/ali pridobljeno pravico stalnega bivanja ter stanovanjskim statusom posameznika je podmena, ki odpira številne dileme pravic in dolžnosti v odnosu med državo in posamezniki. Interesi obeh akterjev niso nujno kompatibilni niti recipročni. V prispevku opozarjamo na normativne in socialne posledice te povezanosti; obenem pa je (ne)točna evidenca občanov izhodišče za oceno stanovanjskih potreb ter za spremljanje mobilnosti prebivalstva.

Ključni pojmi: zakon o prijavi prebivališča, državljske in socialne pravice, stanovanja

Uvod

Prijava stalnega prebivališča je za vsakega posameznika v nacionalnem in občinskem kontekstu predpogoj pri uveljavljanju osnovnih državljskih ter ostalih socialnih pravic. Med njimi je tudi pravica do iskanja možnosti pridobitve stanovanja. Lahko gre za kandidiranje pri sredstvih za nakup ali obnovo stanovanja ali za dodelitev uporabe stanovanja določenih kategorij - na primer socialnega ali pa službenega. V tem smislu je sam akt prijave prebivališča povezan s stanovanjskim statusom osebe na določenem teritoriju države. Pri prijavi stalnega prebivališča se mora tako vsak državljan ali oseba priseljena v Slovenijo izkazati z lastnino stanovanjem ali dovoljenjem za uporabo določenega stanovanja (Zakon o prijavi prebivališča, Ur.l. 1981, 1983, Poročevalec DZ RS, marec 2000).

Ta povezanost med statusom državljana ali pridobljeno pravico stalnega bivanja in stanovanjskim statusom posameznika je podmena, ki odpira številna

* Dr. Barbara Verlič Christensen, docentka na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

vprašanja pravic in dolžnosti v odnosu med državo ter posamezniki. Ti interesi obeh akterjev niso zmeraj nujno kompatibilni niti niso recipročni. Predlog novega Zakona o prijavi prebivališča to povezanost ohranja in naš namen je, da opozorimo na nekatere socialne in normativne posledice takšne povezanosti. Med drugim pa točna evidenca o prebivalcih predstavlja osnovno izhodišče lokalnih in nacionalnih inštitucij, ki formulirajo stanovanjsko politiko ali načrtujejo obseg potrebnih sredstev za stanovanjsko gradnjo na vsakem posameznem teritorialnem območju.

Točnost evidence in registra prebivalstva je tako predpostavka daljnosežnega pomena. Ne samo v luči sprejetega nacionalnega stanovanjskega programa, ampak tudi v smeri nekaterih osnovnih človekovih pravic kot sta svoboda gibanja ali uveljavljanje državljskih pravic. Med temi je tudi pravica in možnost, da se posameznik v pogojih, ki jih ponuja okolje in zagotavlja lokalna vlada, lahko, ob svojih lastnih vlaganjih in naporih, poteguje za sredstva ali uporabo primerne stanovanja. Prostorska mobilnost prebivalcev se v zadnjih desetih letih strmo povečuje, saj se lokacija bivanja posameznika podreja trgu dela (Christensen, 1999). Zato je pričakovati rast povpraševanja po stanovanjih v nekaterih mestnih centrih Slovenije. Točna evidenca o prebivajočem prebivalstvu je torej ena od osnov za načrtovanje stanovanjske gradnje in predvidevanje bodočih stanovanjskih potreb. Hkrati je prebivalcem potrebno omogočiti, da svoje prijave in povpraševanje lahko izrazijo v kraju, kjer želijo živeti ali kjer upajo, da bodo našli svoje delo in streho nad glavo - in kjer morda že živijo, pa tega dejstva ne morejo prijaviti zaradi formalnih ovir v zakonodaji.

Prispevek je namenjen predvsem kritični presoji Državnemu zboru RS predloženih sprememb zakonodaje v Sloveniji, ki se nanašajo na Zakon o centralnem registru prebivalstva (1999) ter na pripravo nove zakonodaje o prijavi prebivališča (Poročevalec DZ RS, 17. marec, 2000). Oba zakona naj bi predvsem prispevala k večji točnosti ali preglednosti poselitve prebivalcev, regulirala in registrirala naj bi prostorsko mobilnost ter slovensko zakonodajo približala praksi evropske skupnosti. Zakon o centralnem registru prebivalcev je nedvoumno uperjen k tehnološkemu posodabljanju samega registra, točnosti evidenc in preglednosti stanja (Tršinar, 1999). Vendar pa je točnost evidence o prebivalstvu povsem odvisna od drugega zakona v pripravi (prvo branje), torej od sistema prijavljanja prebivališča ter morda še bolj, od izvedbene zakonodaje in pravilnikov ali postopkov prijavnih služb (Tršinar, 1999).

Zdi se, da je že v samih izhodiščih osnutka zakona (Poročevalec 17.marec, 2000) povsem spregledan tisti moment kritične presoje predlagatelja zakona o prijavi prebivališča, kjer si stojita nasproti (relativno suveren) posameznik in postopkom zavezan uradnik različnih inštitucij. Suverenost posameznika v pravnem smislu običajno ni opredeljena enako kot suverenost države, zato ima slednja možnost, da posega v absolutno suverenost subjekta - če ščiti javni interes, varnost države ali svoboščine drugih - vendar v nekem sorazmerju s cilji, ki jih zakon želi uresničiti. Torej zakonski postopki ne smejo kršiti same svobode posameznika (svobode gibanja ali s slovensko Ustavo podane pravice o svobodni izbiri prebivališča in neomejitvi pri njegovi menjavi) niti spregledati v izhodišču osnutka zakona citi-

ranega Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah iz l. 1966 glede "poudarjene dolžnosti držav, da skrbijo za lastne državljane in uveljavljanje njihovih pravic" (ibid., 86).

Predmet analize bodo torej posamezna izhodišča predloga Zakona o prijavi prebivališča in to v luči ciljev, ki jih želi zasledovati novi zakon. Moč je predpostaviti, da je to predvsem točna in verodostojna evidenca o prebivališču prebivalcev, ki so upravičeni do statusa bivanja v državi. Za predlagano analizo je bistvena predvsem presoja o uvajanju instrumentov in pogojev, ki naj jih posameznik izpolni ob prijavi prebivališča, v razmerju do ciljev, ki jih zakon uresničuje. Če obrnemo misel, gre za vprašanje upravičenosti (pravičnosti) uporabe določenih sredstev za doseganje družbeno zaželenih ciljev. Pod vprašaj se torej postavlja možnost dejanskega uresničevanja osnovne podmene izhodišča zakona, da uveljavlja pravice prebivalcev do svobodne izbire kraja bivanja in omogoča uveljavljanje državljanskih ali socialnih pravic prebivalcev.

Kritičnost do nekaterih osnovnih izhodišč predloga novega zakona

Kriza zaupanja v državljane in ostale prebivalce?

Zakon ne upošteva splošno sprejemljivega izhodišča razvitih demokratičnih držav o normativih ustvarjanja osnovnega medsebojnega dialoga zaupanja med državnimi institucijami / uradniki in posameznikom (Marcuse, 1996). Ne samo, da takšno izhodišče ni omenjeno v novem predlogu, ampak je implicitno negirano z zahtevo, da se posameznik, ki nima samostojnega stanovanjskega statusa (tudi v primerih, ko ga ima, mora prav tako podati dokazili kot sta pogodba o lastništvu ali pogodba o najemu), izkaže z "dovoljenjem" stanodajalca ali pokroviteljstvom občinskega organa (po posebnem postopku), da resnično lahko stanuje, kjer izjavlja, da dejansko živi. Torej je posameznikova suverenost omejena in odvisna od tretje osebe ali inštitucije ali pa od osebnega finančnega položaja (moč kupiti si stanovanje).

Še posebno je takšno implicitno "nezaupanje" vprašljivo, ko gre za tako enostavne postopke kot je prijava prebivališča. Prijavna služba namreč po zakonu pričakuje 11 dokazil o identiteti, državljanstvu, gospodinjstvu itd. osebe, ki pa so vse že organu dostopne prek lastne evidence - poleg dokazila o pravici uporabe stanovanja. Ali to slednje "dokazilo" res nujno prikazuje resnično stanje kaj bolj kot osebna izjava? Pridobili smo nekaj izjav: uradnica za okencem prijavnega urada je bila mišljenja, da bi brez zahtevanih dokazil "nastala anarhija" - zakaj, ni vedela. Osebno mnenje šefa prijavne službe je bilo v prid odprave teh "stanovanjskih dokazil", saj bi to odpravilo lažno solidarnost in "končno povečalo točnost evidenc".

Predlagatelj osnutka zakona ne razloži, na čem temelji takšno nezaupanje do večinskega deleža državljanov in normalnih prebivalcev; oziroma, kakšen interes bi naj prebivalci zasledovali z na primer prijavljanjem napačnega naslova? Krivda za potvarjanje dejstev ali krivo pričanje mora biti dokazana, da se posameznika lahko inkriminira ali proti njemu uvaja izredno hude sankcije - kot je na primer v

zakonu predvideno (zdaj bolj izjemna oblika) brisanje iz registra prebivalcev ali paternalizacija s strani občinske službe. Država naj bi bila izkazano manifestativna v demokratičnosti prav v normativnih in zakonodajnih postopkih, ki so prebivalcem prijazni in jim omogočajo, da svoje dejanske življenjske razmere lahko suvereno predstavijo takšne, kakršne so. Takšno izhodišče je tudi nujno, če zakonodajalec želi pridobiti točne ali verodostojne registre.

Omenjena pravica suverenosti posameznika in izkazanega zaupanja v osebne izjave bi bila lahko omejena le z javnim interesom države in pravne varnosti ali svobodo drugih oseb. Ker predlog zakona ne omenja razlogov, zaradi katerih bi takšne razmere lahko nastale, je težko uganiti, ali so razlogi poseganja v suverene izjave prebivalcev dovolj utemeljeni s cilji, ki jih zakon zasleduje. Prepuščeni smo torej le ugibanjem o možnih razlogih, o čemer več v nadaljevanju. Dejstvo je, da večina demokratičnih in razvitih držav postopek prijave prebivališča v normalnih pogojih ter ob urejenem statusu bivanja oseb ne veže na zatečene birokratske procedure in prinašanje dokazil ali dovoljenj od tretjih oseb o stanovanjskem statusu polnoletnih prebivalcev. Med temi državami so tudi na primer ZDA, za katere bi stežka trdili, da nimajo problemov z visoko stopnjo mobilnosti prebivalcev in z visoko stopnjo imigracij. Oba fenomena namreč prinašata vrsto socialnih in pravnih problemov, ki pa se rešujejo na drugačen način - na primer z imigracijsko ali socialno politiko.

Tudi Danska, ki jo uvrščamo med države z visoko stopnjo normativne regulacije, takšnih dokazil ne zahteva. Lahko jih zahteva le v posebnih postopkih zaradi suma, da oseba ni podala verodostojnih informacij - kar je potrebno dokazati. V obeh primerih državljan ali oseba, ki je pridobila pravico stalnega bivanja, poda na registrskem uradu osebno izjavo, da živi na določenem naslovu. Takšen naslov je lahko tudi hotel ali dijaški/študentski dom oziroma katerikoli naslov, ne glede na stanovanjski status uporabnika. Spremembe naslova je moč javiti tudi na posebnem obrazcu, ki so na voljo na pošti ali drugih uradih. Predpostavlja se, da posameznik že zaradi vrste pragmatičnih opravil, kot je urejanje dokumentov, želi in mora biti dosegljiv ter opredeliti svoj domicil (kar je lahko dolgotrajen postopek za nedržavljanke) in prebivališče - saj je to v njegovem interesu.

Domicil je okolje v neki državi in status posameznika v njej in ne stanovanjski status osebe - kar predlog novega zakona že v izhodišču sicer tolmači, vendar nato izvede na vprašljiv način (Poročevalec DZ, marec, 2000: 86-88):

"V Resoluciji Sveta Evrope je pojem domicil opredeljen kot razmerje med osebo in državo, medtem ko se prebivališče določa izključno z dejanskimi kriteriji in neodvisno od pridobljene pravice do prebivanja"... "Tako je bilo na dan 11.6. 1999 iz registra stalnega prebivališča izbrisanih 366 oseb (in leta 1993 več kot 3500!, op. avt.), analiza teh izbrisov pa je pokazala, da je bila večina oseb iz registra izbrisana, ker ob prijavi prebivališča ni imela zagotovljene pravice do prebivanja v določenem stanovanju"... "čeprav dejansko živijo v tem kraju" (ibid.,87).

"Predlog novega zakona naj bi to dosedanje pomanjkljivost zakonodaje (iz leta 1983 in kasnejših popravkov v l.1991, 1992) odpravil tako, da bi se v teh primerih za stalno prebivališče štel naslov organa ali organizacije, kjer posameznik dobiva pomoč v materialni obliki, če na območju pristojnega organa tudi dejansko živi"... "in pred prijavo pridobi njihovo pisno soglasje" (ibid.,88).

To je nedvomno dobra in že dolgo pričakovana rešitev za vse resnične brezdomce (klošarje), ki jih je bilo doslej nekoliko težje registrirati; vendar to ne rešuje težav vseh ostalih prebivalcev (prikrito brezdomstvo?), ki zaradi vrste drugih razlogov nimajo samostojnega stanovanjskega statusa ali pogodbe o najemu uporabe stanovanja. Poleg tega je v vseh teh primerih potrebno uvajati postopek "ugotavljanja dejanskega stanja", torej ugotoviti skrbstveno (paternalistično) vlogo organa ali organizacije. Zaradi posledic in zapletov, ki utegnejo doleteti osebo "brez stanovanjskih dokazil", je upravičen sum, da v večini takšnih primerov družina ali prijatelji solidarnostno ohranijo takšno osebo prijavljeno na svojem naslovu, čeprav tam dejansko ne živi več. To brez dvoma ne pripomore k točni evidenci nastanitve prebivalcev.

Ob prijavi ali spremembi prijave prebivališča mora tako oseba poleg 11 različnih osebnih dokumentov še vedno, tudi v predlogu novega zakona: "predložiti dokazilo, da ima pravico do prebivanja na naslovu, ki ga prijavlja. Kot pravica se šteje dokazilo o lastništvu, najemna in podnajemna pogodba ali pisno soglasje lastnika oziroma solastnikov stanovanja oziroma upravljalca nastanitvenega objekta" (ibid., 99). Osebna izjava državljana torej ne šteje nič.

Državljan brez dokazil o pravici do uporabe stanovanja za državo ne obstaja, če ravno ni klošar?

Brez prijave stalnega prebivališča osebi ni možno izdati dokumentov, za katere izdajo je najprej potrebno izkazati ustrezen domicilni status posameznika; ni torej možna izdaja potnega lista, ni možno voliti ali odpreti račun v banki in ne pridobiti utemeljenih pravic do socialnih prejemkov, štipendij - niti se ni moč vpisati v šolo ali se zaposliti - tudi zdravniške oskrbe ni moč pridobiti.

Čeravno torej osnutek Zakona v izhodiščih poudarja razlikovanje domicila in stanovanjskega statusa, pa oboje potem kontroverzno združuje z zahtevanjem dokazil o pravici uporabe določenega stanovanja, kjer oseba živi (ibid., 7. člen, stran 99).

Kakšni so pogoji posameznikovega bivanja in njegov stanovanjski status se ureja tudi drugod, tako kot v Sloveniji, z drugo zakonodajo. Ravno tako se domicilni status oseb ureja v drugih normativnih okvirih, tako za državljane kot za legalne priseljence v neko državo. Poseganje v tako elementarne državljanske in socialne pravice oseb na osnovi stanovanjskega statusa, ki jih še vedno predvideva in ohranja tudi novi predlog Zakona o prijavi prebivališča in kateri je odvisen od vrste povsem posrednih okoliščin, se zdi skrajno drastičen instrument. V bistvu gre, že izvedemo takšen postopek, ki ima posledice za posameznika, ki nima urejenega stanovanjskega statusa, za odtujevanje dostopa do najbolj osnovnih človečanskih pravic. Prebivalec brez dokumentov namreč za državo sploh ne obstaja¹. Ali je mogoče spregledati, da s takšnim predlogom zakona pravzaprav pridobimo normativno pot, s katero na posameznika in družino (ne da bi imeli opredeljeno družinsko politiko) prelagamo tudi nekatere dolžnosti države in občin na področju socialne in stanovanjske politike?

¹ V maju 2000 je Delo poročalo o primeru polnoletnega mladostnika na sodišču: rojen v Sloveniji, večino let preživel v sirotišnici, osemnajstleten odpuščen, brez domicila, brez stanovanja, prepuščen ulici. Vodstvo doma in socialna služba naj ne bi bili pristojni niti za sprožitev postopka?

Zakonodajni predlog iz marca 2000 pa v Sloveniji še vedno povezuje možnosti uveljavljanja državljskih ali statusnih pravic bivanja s socioekonomskimi značilnostmi posameznika in jim tako lahko dostop in realizacijo teh neodtujljivih pravic tudi odreka. Prav zaradi posledic takšne povezave je omenjeni predlog skrajno vprašljiv in bi lahko pričakovali tehten premislek zakonodajalca pred njegovim sprejetjem. Ne glede na dejstvo, da je v novem osnutku zakona brisanje oseb iz registra prebivalcev predvideno le kot skrajni in posredni ukrep in izvedljivo v izjemnih primerih - še vedno ostaja možnost. Ta možnost je toliko večja, ker je odvisna od postopka ugotavljanja stanja (o dejanskem prebivanju) na občinski ravni neke inšpekcije z dvomljivimi postopki (povpraševanje pri sosedih). Občine so dolžne poskrbeti za pogoje, v katerih si posameznik zmore pridobiti osnovni življenjski standard ter tudi za tiste, ki se lahko brez lastne krivde znajdejo v stiski. Vendar občine niso vedno in povsod opremljene za izvajanje takšne dodeljene jim vloge. Nesprejemljivo se zdi, da se vse posledice lahko zgrnejo na posameznika, saj to poruši osnovno ravnovesje med dolžnostmi in pravicami države in njenih prebivalcev.

Kaj je podmena zakona in nezaupanja v osebne izjave polnoletnih državljanov?

Edini resni pomislek je lahko zaščita pravic svobode stanodajalca. Torej osebe ali organa, ki ima lastniško stanovanje in ga oddaja v najem z namenom pridobitve dobička. Vendar je ta oseba dolžna skleniti najemno pogodbo pod pogoji svobodne odločitve med uporabnikom in seboj. Če je ne, je v bistvu prizadet le uporabnik? Država in zakonodajalec pa, kot da se s tem nečeta ali ne zmoreta ukvarjati? Česa se boji stanodajalec, da ne sklene pogodbe, čeprav stanovanje oddaja? In česa se "boji" država - morda tega, da bi se zmanjšala ponudba stanovanj "na črno" in bi se potem bila prisiljena ukvarjati še z večjo stanovanjsko stisko ljudi?

Poskusimo se za trenutek postaviti v položaj stanodajalca in ugotoviti možne motive, zaradi katerih le ta ne želi urediti pismeno (pod) najemne pogodbe; čeprav stanovanje daje v uporabo drugim osebam, vendar pa jim ne dovoli prijave prebivališča. Zanimarimo lahko nevednost ali druge grde namene osebe, ki jih že sankcionira druga zakonodaja.

1. Stanodajalec se morda želi izogniti davkom od prihodka najemnin, ker misli, da so previsoki. Utaja dohodkov je sicer kazniva, vendar pa je krivca v teh primerih tudi težko najti. Torej bi se bilo potrebno vprašati, ali ne bi z (še) večjimi davčnimi olajšavami ne samo učinkoviteje regulirali najemne odnose, ampak tudi povečali stanovanjsko ponudbo in posledično znižali cene v zasebnem najemnem sektorju.

2. Drugi motiv lahko leži v stanovanjskem zakonu (1991), ki še vedno stanodajalcu "nalaga nekatere socialne funkcije"; namreč, da se osebi, ki se znajde v stiski, ne more odpovedati najemnega razmerja? V tem primeru se zdi smiselno iskati rešitev v upravičenosti oseb do socialne pomoči v obliki subvencij in (ali) v spremembi stanovanjskega zakona.

V vseh naštetih razlogih je jasno, da naj bi se tovrstne probleme reševalo v okvirih in pristojnostih druge zakonodaje in drugih politik in da v nobenem primeru ni niti smiselno niti pravično, da posledice nerešenih težav "navržemo" v

zakon o prijavi prebivališča. In to na breme uporabnikov stanovanja v zasebnem sektorju. Tak položaj je namreč že dovolj huda kazen sama po sebi v razmerah pomanjkanja dostopa do stanovanj in cenah najema v zasebnem sektorju, kot jih pozna Slovenija v tem času.

Kontrola in regulacija zasebnega najemnega sektorja stanovanj je težak pravni zalogaj. S stališča države/vlade predvsem pri zajemanju davkov od prihodkov najemnin. Ali ne bi preprosta izjava posameznika, da živi na določenem naslovu, omogočila (ko bo register stanovanj tudi izveden) preverjanje, da na primer oseba, ki stanovanje ima v posesti, tam ne živi ali da na istem naslovu živi (še) kdo drug? Vsaka nekompatibilnost podatkov z davčnimi prijavami bo olajšala odkrivanje davčne utaje dohodkov iz naslova zasebnih najemnin. Vsekakor pa bi se pridobil prvi pregled nad stanjem in uporabniki zasebnega najemnega sektorja, ki ga doslej nimamo (Sendi, 1999).

Danska država se tudi takemu preverjanju izogne že v osnovi - s povprečno dohodnino v razmerju do tržne vrednosti najema stanovanja na določeni lokaciji je dodatno obdavčeno vsako stanovanje, kjer lastnik ne živi sam. To velja tudi v primerih, ko gre za starše, ki so otrokom dodelili uporabo stanovanja, ki ga imajo v svoji osebni lasti. Zato tudi preverjanje najemnih pogodb na splošno ni potrebno.

Tako je videti, da se predlog Zakona o prijavi prebivališča (2000) preprosto spreneveda o realnem obsegu težav, s katerimi prizadene že tako prizadete posameznike, ki nimajo "dokazil". Ne razmišlja se o inicijativi in predlogih, ki bi nerešene probleme prerazporedili na pristojne organe in drugo zakonodajo. Preprosto se vse "zgrne na občana v tiski", ne glede na "krivdo" stanodajalca in neučinkovite socialne službe ali več kot desetletje zanemarjeno stanovanjsko politiko. V predlogu zakona ni nič zares demokratičnega niti pravičnega, ko uvaža zahtevo po dokazilih o pravici do uporabe stanovanja. Ta predlog ni ljubezniv do prebivalcev.

Nasprotno, arogantno ali paternalistično razmišljanje (nekdanje?) zakonodaje države izhaja iz obratnih stališč, kot jih poznajo demokratično uveljavljeni sistemi: prebivalci (še) niso "zreli za pravo demokracijo" in potrebujejo nadzor. Država je "nad ljudmi" in ne "za ljudi", zato je bolje, da se posameznik pred institucijami dokazuje z dovoljenji, papirji ter je ustrežljiv do uradnikov, ki državo "predstavljajo" in zato so upravičeni do preverjanja, ali je oseba prinesla dovolj dokazov za izvedbo postopkov - pa čeprav so s tem kršene suverene pravice in integriteta posameznika. Posamezniki so se torej znašli na "čistini pravnih in realnih nedorečenosti uveljavljanja pravic in dolžnosti": v stanju prehoda normative regulative v precepu med trgom in državo, prepuščeni zgolj lastni in družinski odgovornosti za svoje življenjske razmere (glej tudi Marcuse, 1996). Za kaj potem državo sploh potrebujejo in zakaj naj bi ji plačevali davke?

Predlagatelj zakona naj bi upošteval obe plati interesov enakopravno in pravično - države in posameznika in to na način, ki je razumljiv, preprost in učinkovit v smislu reševanja problema, s katerim naj se ukvarjata, da bi bila družba normativno urejena in pregledna (Marcuse, 1996) - ter pridobljena evidenca verodostoj-

na. Oseba ima pravico pričakovati, da jo odgovorni seznanijo z zakoni in postopki izvedbe ter z vsemi pogoji, ki so potrebni za uveljavljanje teh pravic.²

Iz preliminarne in zgolj pavšalne razgovore z nekaterimi sodelavci v postopku priprave novega zakona o prijavi prebivališča je bilo težko izluščiti in opredeliti resnične pomisleke v prid bolj sproščenega postopka.

a) Omenja se možnost kriminala in lažne prijave s pridobitniškimi nameni: ni povsem jasno, kakšne zadrege mučijo predlagatelje. Dobro in nevarno organizirane mreže kriminalcev je nesmiselno podcenjevati v finančnem pogledu (kot je nakup stanovanja) in še manj v sposobnostih pridobivanja "dovoljenja" za uporabo stanovanjske enote. Ali pa se morda predpostavlja, da kriminalci računajo na socialno podporo, če se jim "posli" izjalovijo?

b) Ker je s stanovanjsko zakonodajo iz leta 1991 tudi velik del nekdanjih družbenih stanovanj razprodan in je torej v lastnini zasebnih uporabnikov, tudi ni več moč sklepati, da s stalnim prebivališčem osebe nameravajo spekulativno pridobiti pravico do uporabe nekega najemnega stanovanja. Pravica do bivanja v najemnih stanovanjih tudi ne more biti več "konvertirana" v pravico prevzema najemniške pogodbe; vsaj ne, če se želi in namerava slediti novi, že sprejeti zakonodaji.

Prikrito "inkriminiranje" prebivalcev

Pridobivanje zaželenih in "vsestransko uporabljivih" dokumentov z lažno prijavo prebivališča je bolj kot s tem, v prvi vrsti povezano s postopkom pridobivanja državlanskega statusa ali statusa osebe s pravico bivanja in dela na teritoriju države (domicila) - kar vključuje tudi bivanje v zaprtih institucijah po ugotovljeni krivdi! V okviru teh postopkov so že vgrajeni mehanizmi kontrole, torej jih ni razumno prenašati na stanovanjski status vsakega gospodinjstva v Sloveniji in ob postopku prijave stalnega prebivališča oseb.

Še manj upravičeno se zdi zaradi tega obremenjevati in inkriminirati vse prebivalce države.

c) Ravno tako je težko sprejeti namige o nelegalnem priseljevanju in ostalih problemih, ki zadevajo pravno še nerešene zadeve oseb iz nekdanjih republik Jugoslavije na ozemlju Slovenije. V ta namen je sprejeta vrsta zakonov in predvideni so postopki za priznavanje pravic - na primer Zakon o tujcih (1999), sprejeta pa so tudi izhodišča imigracijske politike v letu 1998. Ne gre za podcenjevanje navedenih problemov - predvsem nelegalnega priseljevanja in nelegalnega prehoda migrantov - vendar verjetno tega ni moč reševati v pogojih prijave prebivališča vseh prebivalcev države in še manj v okviru možnosti pridobivanja neodvisnega stanovanjskega statusa državljanov in legitimnih prebivalcev v Sloveniji.

² V okviru seminarja so študentje FDV izvedli "poskus" prijave prebivališča v nekaterih prijavnih uradih. V Ljubljani je uradnica zahtevala "potrdilo o stalni zaposlitvi", poleg drugih dokazil. V istem uradu je bil zahtevan opis gospodinjstvo-bivalnih pogojev osebe v pričo vseh strank, "ker bo uradna oseba določila, kakšen status stranki pripada".

Na koncu je treba tudi upoštevati, da se nobena država ne more zlahka znebiti odgovornosti za lastne kriminalce in tudi za kriminal, ki se odvija na njenem teritoriju. Ne more se tudi izogniti svojega deleža odgovornosti za stanovanjske in socialne stiske naraščajočega dela nekaterih skupin prebivalcev, predvsem mladih. Predlog zakona pa s tem, ko zahteva dokazila o pravici uporabe stanovanja, vso to odgovornost "prikriva" in želi nerešene probleme udobno pomesti pod preprogo.

Kaj je funkcija in namen delitve statusa bivanja na začasno in stalno prebivališče?

Predlog novega zakona o prijavi prebivališča še vedno ohranja delitev statusa bivanja na stalno prebivališče in na začasno. Slednje lahko traja le eno leto in ga je potrebno prijaviti in status obnoviti vsako leto. Tovrstna delitev je pravzaprav redkost v evropskih državah Zahoda, kar izhaja tudi iz analiz zakonodaje nekaterih držav v predlogu (Poročevalec, 2000: 90; Primerjalni pregled zakonske ureditve - Avstrija, Nemčija, Danska, Švedska, Hrvaška).

Kakšen je pravzaprav pomen takšne delitve? Predlog zakona tega ne pojasni niti ne obrazloži možnih posledic, če bi uvedli samo preprost enopomenski status prebivališča. Dejstvo je, da bi s tem nekatere formalne birokratske postopke zelo poenostavili in ljudem tudi prihranili mnogo odvečnih poti. V kraju začasnega prebivališča na primer ni mogoče urejati uradnih zadev ali pridobivati in obnavljati dokumentov. Ker je status bivanja v nekem kraju tudi odvisen od osebnega namena posameznika - poleg potrebnih dokazil o izpolnjevanju pogojev - je ta delitev nekoliko dvoumna, saj posega v svobodno odločitev osebe o kraju bivanja. Posega pa tudi v razvojne potencialne regije in interese delodajalcev. Oseba ima na primer trden namen in željo živeti in delati v nekem kraju, tam dejansko tudi živi, vendar pa nima samostojnega stanovanjskega statusa ali dovoljenja tretje osebe, da svoj namen in dejansko stanje nastanitve tako tudi registrira. To povzroča velik obseg možnih napak, povečuje število neprijavljanja naslova bivanja in zmanjšuje točnost evidenc. Po našem preverjanju je postopek spremembe kraja stalnega bivališča tudi nerazumno dolgotrajen.

Predlog zakona za primere, ko naslova ni mogoče prijaviti s soglasjem, uvaža (v bistvu ohranja) poseben postopek občinske inšpekcije. Ta v primerih prijave o odsotnih dovoljenjih bivanja, v dveh mesecih sproži in zaključi postopek dejanskega ugotavljanja prebivališča osebe. Osebo torej tudi brez dovoljenja stanodajalca potem prijavi tam, kjer resnično živi. Zakaj torej zakon sploh ohranja (drag) postopek in zahteva dovoljenje tretje osebe, če ga lahko zaobide? Občina v Ljubljani je po navedbi referenta zasuta s temi postopki in ti niso poceni - v nekaterih primerih pa tudi niso posebno učinkoviti! Dejanske nastanitve na primer ni možno ugotoviti, saj najemnik v strahu pred izgubo stanovanja naslova ne želi izdati, obenem pa tudi ne more izsiliti najemne pogodbe; torej sam spremembe bivališča zelo verjetno sploh ne prijavi! Inšpekcija občin pa tudi nima vedno na voljo detektivov za "zasledovanje". Tudi zasliševanje sosedov na novem ali prejšnjem naslovu je izredno kočljivo in je nezanesljiva informacija, saj resnično

posega v zasebnost nekaterih življenjskih okoliščin ljudi! Izvajanje takšnih sredstev nadzora oseb je verjetno smiselna in upravičena le v primerih suma hujših kaznivih (kriminalnih) dejanj.

Če bi lahko posameznik podal naslov, kjer živi brez posledic za najemodajalca in po svoji osebni izjavi brez dokazil, bi tudi postopek ne bil potreben niti ne obstoj začasnega statusa bivanja. Lahko pa bi inšpekcijski postopek ohranili le še za izjemne primere suma. Vendar je tudi za izvedbo samega "ugotavljanja dejanskega stanja" potrebno narediti vlogo ali pa prejeti prijavo. Zakaj je takšen dolgotrajen in sumljivo učinkovit postopek torej sploh potreben v večini "normalnih" primerov? Tudi s tega stališča torej ni smotno zahtevati dovoljenja tretje osebe za prijavo stalnega prebivališča, če se lahko enostavno soočimo s suvereno izjavo posameznika, ki v prid svojega interesa podaja (in je zavezan podajati resnične informacije) podatke o osebni nastanitveni situaciji.

Kako in kje do stanovanja ali vprašanja prostorske mobilnosti

Posledica delitve na dva statusa bivanja je tudi ta, da oseba ali družina ne more kandidirati za pridobitev stanovanja v kraju, kjer ima začasen status, saj ima stalno prebivališče v neki drugi občini. Večina razpisov Stanovanjskega sklada občin je namreč namenjena zgolj posameznikom s stalnim prebivališčem v tej isti občini. Zaradi izredno velikega pritiska iskalcev stanovanj (na primer v Ljubljani), se to vprašanje v praksi "upogiba", torej se nekako (lahko, ne mora) dovoli oddati prijavo tudi začasnim prebivalcem. V postopku odločanja o dodelitvi (mnogo preskromnega števila stanovanj glede na obseg prijav) stanovanj pa vendarle status začasnih kandidatov izgubi pomen, oziroma je neenakovredno ovrednoten ali izločen. Dilema v tem smislu spominja na vprašanje, ali je bila najprej kokoš ali jajce! Te kontradikcije v predloženem predlogu zakona predlagatelj ne razloži, ampak jo preprosto spregleda, zanemari.

Zakaj se ne bi mogli torej prebivalci potegovati za pridobitev stanovanja ali namenskih finančnih posojil tam, kjer želijo prebivati ali kjer dejansko živijo, ne glede na status prijave prebivališča? Zakaj sploh ohraniti dva statusa bivanja za stalno živče prebivalce? Ali gre za prikrit, neizrečen namen kontrole mobilnosti prebivalcev ali pa celo za (neučinkovit?) poskus preprečevanja, omejevanja prostorske mobilnosti prebivalcev? To ni kompatibilno z razvojem trga dela in za razvoj družbe, kjer je višja mobilnost ljudi nujen predpogoj uspešnosti procesa preobrazbe gospodarstva.

Večina nekdanjih socialističnih držav je izvajala (in marsikje še izvaja) relativno rigidno politiko notranje prostorske mobilnosti prebivalstva. Na primer z dovolilnicami za preseljevanje in podobnimi ukrepi. Delitev bivanja in registracija začasnega ali stalnega prebivališča ob zahtevanih dokazilih stanovanjskega statusa ima nedvomno tudi tako vlogo - čeprav je bolj posredna in ne tako ostra. Lahko pa bi brez zadrege trdili, da posredno v praksi učinkuje kot diskriminacija ljudi glede na njihovo finančno stanje (imeti stanovanje) ali "družbeno moč" - pridobitve najemnega stanovanja za nedoločen čas, na primer. Še bolj to velja in je veljalo za prise-

ljene posameznike oziroma tujce. V socializmu ni šlo samo za kontrolo ljudi samo po sebi, ampak prav tako za kontrolo poselitve in vpliva na razvojne potencialne regije. Šlo je za prerazporejanje resursov razvoja na mesta in podeželje v kontekstu centralno planiranega gospodarskega razvoja. Deset let po samostojnosti Slovenije in prehodu na tržno gospodarstvo je to seveda relikv neke dediščine, ki je lahko ovira razvoju samemu. V tem pomenu je tudi povsem odvečen instrument, je neučinkovit in drag.

Hkrati pa ne moremo spregledati vloge in odgovornosti države ali lokalne uprave (občine) za zagotavljanje pogojev pridobivanja primerne družbenega in življenjskega standarda lastnih prebivalcev. Prehiter prehod in množično preseljevanje ljudi v območja, kjer je trg dela perspektivnejši, bi lahko sprožil veliko socialno - stanovanjsko zadrego v nekaterih krajih. Vlada bi morala preprosto prerazporediti sredstva in nameniti mnogo več za novo gradnjo - obenem pa bi se povečevala socialna stiska ljudi, ki si zaposlitve vendarle ne bi mogli najti. Nekatere občine bi bile zelo obremenjene s stroški, medtem ko bi druge izgubljale prebivalstveni potencial. V sedanjem stanju pa nekatere občine spominjajo na trdnjavo revščine in so za prebivalce nekakšna past - imovino je težko prodati in drugod nimajo stanovanja, v lastnem kraju pa ne dela!

To je dilema tudi mnogih bogatejših držav in enaka dilema narašča skoraj v vseh državah članicah evropske skupnosti, še posebno v večjih mestih. Rešitve niso preproste niti kratkoročne in takšna analiza presega namene tega prispevka. Kljub vsem naštetim pomislekom, pa je pomembno razmisliti o vprašanju, ali je delitev na začasni in stalni status prebivališča še učinkovit in sploh smotrni instrument kontrole prostorske mobilnosti ljudi, ki so pridobili ali imajo status stalnih prebivalcev neke države? Ali pa je takšna delitev zgolj preostanek neke dediščine, nadzorni instrument pa je samo formalen in ga je povozil čas, oziroma ne podaja bistveno točnejšega pregleda o načinu dejanske nastanitve prebivalcev. Če je res to drugo, potem to delitev predstavlja le birokratsko odvečnost ali okrasek - in komplicira življenje uradnikom in ljudem brez vsake potrebe.

Začasni status prebivanja je smiselno ohraniti le za primere registriranja in spremljanja izseljevanja iz države ali priseljevanja tujcev. Vendar je tudi pri drugi kategoriji oseb (tujcih) to odveč, saj jim je že domicilni status izdan s časovno omejitvijo. Takšne mehanizme poznajo tudi druge države in jih še nanovo uvajajo v okviru migracijske politike EU ali v izvedbeni nacionalni zakonodaji posameznih držav članic (Christensen, 1999). Poenostavljanje statusa bivanja za vse stalne prebivalce zgolj na eno kategorijo pa bi vendarle odpravilo tudi hudo zadrego mnogih mladih ljudi in družin v Sloveniji. V večini primerov gre za bivanje v zasebnem stanovanjskem sektorju brez pogodb ali za življenje v drugih nastanitvenih objektih - kjer jim zgolj stanovanjski status preprečuje formalizirati svoje dejanske življenjske razmere. Te razmere lahko trajajo leta ali tudi več kot desetletje, saj je pridobitev lastne strehe nad glavo še vedno velik problem. S poenostavljanjem bivalnega statusa bi se povečala preglednost nad realnimi stanovanjskimi potrebami prebivalcev v Sloveniji in še posebno v mestih. Ne nazadnje, povečala bi se tudi verodostojnost nastanitvenih evidenc in centralnega registra samega.

O oceni stopnje napak registrov glede dejanskega prebivališča prebivalcev obstaja zgolj posredna in časovno izmuzljiva evidenca. Še najbolj jo občutijo

poštarji in občasni anketarji; verjetno pa se premalo zavedamo pomena, ki jih imajo napake na točnost volilnih registrov in torej posledic na same volitve. Za leto 1994 je bil na osnovi izkušenj pri anketiranju oseb na nacionalnem reprezentativnem vzorcu izračunan 12% delež napak (FDV, Vehovar). Torej to je bil delež oseb v celotni populaciji Slovenije, ki jih na prijavljenem naslovu ni bilo moč najti, ker tam dejansko ne žive več. V nekaterih obrobni (volilnih) predelih mesta Ljubljane je ta delež strmo naraščal, tudi do 40%. Problematični so bili tudi nekateri podeželski kraji. Vsi ti in doslej naštet razlogi govorijo v prid neizogibnemu naporu, da se zagotovi točnost registrov in da se postopki prijavljanja prebivališča poenostavijo, kjer je to možno in smiselno, da bi zakon zadostil svojim dobrim namenom..

Kaj torej predlagamo snovalcem novega Zakona o prijavi prebivališča?

- 1 - da se opusti delitev na začasno in stalno prebivališče in se ga nadomesti z enopomenskim prebivališčem (kraj, ulica, številka);
- 2 - da se uvede razlikovanje med statusom domicila (državljanstvo ali status stalnega ali začasnega prebivalca) in stanovanjskim statusom osebe na naslovu, kjer oseba ali družina živi in ki je predmet reguliranja postopkov tega zakona;
- 3 - da se ukine zahteva izkazovanja dokazil ali dovoljenj tretjih oseb o pravici uporabe stanovanja ob prijavi prebivališča polnoletnega prijavitelja, ki ima domicil v Sloveniji;
- 4 - da se vprašanja stanovanjskega statusa prebivalcev urejajo izven zakonodaje o prijavi prebivališča, le izjemoma z občinskimi uradi skrbstva;
- 5 - da se prijava prebivališča izda osebam na osnovi domicilnega statusa (ki ga ugotovi odgovorna ustanova) in ob pogoju resnične in suverene osebne izjave prijavitelja o navedbi naslova;
- 6 - da se posebni postopki občinskega organa za skrbstvo oseb brez naslova ali ugotavljanje dejanskega bivanja izvaja le ob izjemnih pogojih in s spoštovanjem osebne integritete ljudi.

LITERATURA

- Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije (2000): Prijava prebivališča - predlog Zakona o prijavi prebivališča, štev. 19, letnik XXVII, Ljubljana, 17. marec 2000
- Marcuse, Peter (1996): Privatization and its Discontents: Property Rights in Land and Housing in the Transition in Eastern Europe, v *Cities after Socialism*, Andrusz, Harloe, Szeleny (ured.) str.119-191, Blackwell, UK, USA
- Sendi, Richard (1999): Private Rented Housing in Slovenia: a non-existent housing sector?, v *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, Vol.14, No.3, The Netherlands
- Tršinar, Irena (1999): Centralni register prebivalstva, Uradni list Republike Slovenije, 1999, Zbirka: Pravo in politika

Verlič Christensen, Barbara (1999): Vpliv stanovanjske politike na trg delovne sile ter regionalna prostorska in okoljska dimenzija, Informativni Bilten štev. 4, letnik XXXIII, Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana

OD KVANTITATIVNIH H KVALITATIVNIM RAZSEŽJEM POLIARHIJ

Povzetek: Potreben je preobrat, ki bo privedel do poglobljenih preučevanj kvalitativnih vidikov poliarhij. V članku obravnavam teorije konsolidacije demokracije Larryja Diamonda, Philippa Schmitterja, Guillerma O'Donnella ter Juana Linza in Alfreda Stepana. Dejstvo je, da obstoječe teorije na to vprašanje ne dajejo zadovoljivega odgovora. Zato poskušam s tvorbo zanesljivejših kriterijev konsolidacije demokracije. Pri tem se navezujem na teorijo Franeta Adama. Adam loči kriterije konsolidacije in stabilizacije političnega sistema. Kot kriterije stabilizacije navede inkluzivnost in učinkovitost. Sam k tema kriterijema dodajam še odzivnost in primerno organizacijsko kulturo. Kot primer možne preverbe kriterijev stabilizacije je uporabljen sodni sistem. V sklepnem delu povežem kvalitativne kriterije stabilizacije poliarhije in socialno kohezivnost oz. socialni kapital.

Ključni pojmi: poliarhija, demokracija, konsolidacija demokracije, stabilizacija demokracije, kvantitativni in kvalitativni kriteriji demokracije, inkluzivnost, učinkovitost, odzivnost, socialna kohezivnost, socialni kapital.

Uvod

Kar zadeva teorije poliarhije oz. demokracije² je nujno, da se v obravnavo uvede preobrat, ki bo privedel do poglobljenega preučevanja kvalitativnih vidikov

¹ Dr. Urban Vehovar; sodelavec Pedagoške fakultete v Ljubljani.

² Dahl uporablja pojem "poliarhija", ko opisuje realno obstoječo demokracijo. Meni, da je potrebno "ohraniti razlikovanje med demokracijo kot idealnim sistemom in institucionalno ureditvijo, ki je obravnavana kot nekakšen nepopoln približek idealu" (Dahl, 1971: 9). Zanimivo je, da je Dahl šele leta 1984 natančneje opredelil izvor in pomen tega pojma. Navedel je, da je poliarhijo mogoče obravnavati kot tip ločitične ureditve, kot proizvod demokratizacije nacionalne države, kot nujno sestavino demokratičnega procesa, kot sistem nadzora s tekmovalcem in kot sistem pravic. Povzel je tudi opredelitev Oxfordovega angleškega slovarja, ki opredeljuje poliarhijo kot upravljanje z mestom ali državo, ki ga izvajajo mnogi, v nasprotju z monarhijo (Dahl, 1984). Težava z uporabo pojmov "poliarhija" in "demokracija" je v tem, da je težko natančneje opredeliti mesto njunih različnih obravnav. V grobem velja, da se pojem "poliarhija" uporablja predvsem v navezavi na Dahlov teoretski konstrukt, "demokracija" pa veliko bolj splošno.

poliarhij.³ Če je teorija demokracije izhajala iz domneve o začetnem obstoju neposrednih oblik demokracije, kasneje pa prešla k obravnavi predstavniških oblik demokracije, ki so se iztekle v obravnavo institucionalnih predpogojev obstoja sodobnih poliarhij, je danes potreben prehod k obravnavi kvalitativnih oblik demokracije.

Povzel bom nekaj obravnav procesov konsolidacije (poliarhije), nato pa poskušal s predstavitvijo teorije poliarhije, ki bi vsaj deloma nadgradila nastavke teorije poliarhije Guillerma O'Donnella (O'Donnell, 1996; 1998) in omogočila obravnavo kvalitativnih dejavnikov družbene demokratizacije. Dejstvo je, da je bila dosedanja obravnavna omejena predvsem na kvantitativne dejavnike, da pa O'Donnell že prehaja k obravnavi kvalitativnih dejavnikov. Vendar je ta obravnavna O'Donnella še zmeraj preveč implicitna. Z drugimi besedami, potreben je premik na višjo raven, eksplicitno opredelitev kvalitativnih pogojev demokratizacije. Le-ta vse dotlej ni bila preučena in to predvsem zaradi tega, ker je bila obravnavna kvalitativnih pogojev demokratizacije omejena le na obravnavo običajnih pogojev konsolidacije demokracije. Pri obravnavi konsolidacije je bil na formalni ravni dan izjemen poudarek tvorbi institucionalnih pogojev poliarhičnega političnega režima, pri obravnavi neformalne ravni pa obči civilni in politični kulturi.

Poleg tega imamo opraviti tudi z različnimi opredelitvami konsolidacije poliarhij in z možnostjo teoretske nadgradnje procesov konsolidacije, ki bi bolj poudarila njihove kvalitativne vidike, t.j. z obravnavo kriterijev stabiliziranosti poliarhij. Medtem ko upravičeno predpostavljamo, da predstavlja enega od nujnih pogojev demokratične konsolidacije institucionalizacija mehanizmov nadzora oblasti, lahko upravičemo predpostavljamo tudi to, da predstavlja enega od nujnih pogojev dejanske stabilizacije demokracije primerna civilna in politična kultura, vključno z zgodovinskim izkustvom bivanja v okolju poliarhičnih institucij.⁴

³ Dahl v svoji opredelitvi navede naslednjih sedem kriterijev obstoja poliarhije. Prvič, da je nadzor vladnih odločitev o politikah z ustavo dan izvoljenim uradnikom; drugič, da so izvoljeni uradniki izbrani na pogostih in pošteno izvedenih volitvah; tretjič, da imajo praktično vsi odrasli pravico, da na volitvah volijo te uradnike; četrto, da imajo praktično vsi odrasli pravico, da tekmujejo za voljene položaje; petič, da imajo državljani pravico, da se izrazijo, ne da bi bili v nevarnosti, da bodo strogo kaznovani, ko se izražajo o političnih zadevah v širšem smislu besede, vključujoč kritiko uradnikov, vlade, režima, družbene in ekonomske ureditve in prevladujoče ideologije; šestič, da imajo državljani pravico, da poiščejo alternativne vire informiranja, še več, alternativni viri obstajajo in so zakonsko zaščiteni; in sedmič, da imajo državljani pravico do ustanavljanja relativno neodvisnih združenj ali organizacij, vključujoč neodvisne politične stranke in interesne skupine (Dahl, 1989: 221).

⁴ In ne samo to! Da bi mogli reči, da imamo opraviti s poliarhijo, v kateri se odvija proces nadaljnje demokratizacije, mora obče kulturalne dejavnike stabilnosti poliarhij preseči obravnavna sposobnosti za nadaljnjo demokratizacijo. Ta zajema presojo sposobnosti elit, ki je usmerjena k tvorbi strateških odločitev, razvojnih programov in doseganju občedružbenega konsenza, z navezavo na t.i. "pozorne javnosti", kot tudi na presojo njihove inkluzivnosti in odzivnosti, vključno s transparentnostjo njihovega delovanja.

Pogoji konsolidacije poliarhije

Dejstvo je, da se teorija poliarhije v mnogočem prekriva s teorijo o konsolidaciji demokracije. Teorijo poliarhije je namreč mogoče razumeti kot preprost zbir pogojev, ki pričajo o obstoju poliarhične politične ureditve, teorijo konsolidacije pa kot naštevanje in seštevanje pogojev njenega utrjevanja.

Vsekakor pa ti seštevki niso niti enoznačni niti enosmerni. Philippe C. Schmitter je prepričan, da se pred demokracije še zmeraj postavljajo številne nevarnosti in dileme in da njihov seštevke ne uteleša "konca zgodovine", temveč politično prihodnost, ki bo polna prevratov, negotovosti in dogodkov (Schmitter, 1994: 57). To stališče ponovi nekaj let kasneje, ko zapiše, da se politični položaj, v katerem "demokracija postane edina igra v mestu", ne sklada s "koncem zgodovine" (Schmitter, 1997: 179).

Pričakovanja ideologov liberalne demokracije so potemtakem vprašljiva. Kajti navkljub temu, da je demokracija verjetno edina legitimna in stabilna oblika vladanja, ki obstaja v sodobnem svetu, uspeh njene konsolidacije ni zagotovljen, parafrazira Winstona Churchilla Schmitter (1994: 58). Tudi Samuel Huntington je v dvomih, ko obravnava rezultate tretjega vala demokratizacije, ki se je leta 1974 pričel na Portugalskem. Obema predhodnima valoma demokratizacije je namreč sledilo obdobje upada števila novodemokratiziranih dežel. Zato predlaga, da bi "skupine zasebnikov" ustanovile "mednarodno združenje organizacij in gibanj", ki bi si prizadevalo za konsolidacijo novih demokracij. K temu nekoliko patetično dodaja, da je "Kominterna mrtva" in da je "prišel čas za Deminterno" (Huntington, 1997: 12). Shlomo Avineri, ki Huntingtonu ni ravno naklonjen, trdi, da predstavlja teorija konsolidacije Juana J. Linza in Alfreda Stepana "zdrav protistrup modnim kvazihistoričnim velikim teorijam avtorjev kot sta Fukuyama in Huntington, ki se očitno naslanjata na ideološko oporo" (Avineri, 1997: 94).

Tudi Linz in Stepan, v zaključku obsežne razprave o konsolidaciji demokracije, navajata, da vztrajata pri tem, da "ne sprejemata geopolitične ali filozofske perspektive demokratične imanence" (Linz in Stepan, 1996a: 456-457). Ugotavljata, da demokracije nekaterih dežel ne bodo nikoli konsolidirane, ponekod bo prišlo do zloma že konsolidiranih demokracij, spet drugod pa bodo demokracije konsolidirane, vendar demokracije teh dežel ne bodo nikoli poglobljene.⁵

Zato je v tovrstnih obravnavah potrebna precejšnja previdnost, zlasti pa navezava na dogajanja v realnem svetu in sprotne presoje njihovih učinkov ter posledic.⁶ Danes se razmere precej razlikujejo od razmer ob povratnih valovih demokratizacije, ki so spremljale prvi in drugi val demokratizacije. Diamond našteva "tri stvari, ki so danes drugačne": prvič, vojaškim vrhovom ni več do popolnih prevzemov oblasti, ker so se le-ti izkazali kot popolnoma neučinkoviti; drugič,

⁵ S poglobljenostjo mislita na vzpostavljanje večje enakosti med spoloma, na dostopnost ključnih socialnih služb, inkluzivno državljanstvo, spoštovanje človekovih pravic in svobodo informiranja (Linz in Stepan, 1996a: 457). Našteto spada med kvalitativne kriterije poliarhij, t.j. med kriterije njihove stabiliziranosti.

⁶ Takšno obravnavo bi lahko poimenovali "dahlovska obravnava", glede na njegovo razlikovanje med realnim (poliarhijo) in idealnim (demokracijo).

javnosti si ne želijo povratka avtoritarnih vladavin, zato ostaja demokracija na kulturni ravni cenjen cilj; in tretjič, vzniknila ni nobena antidemokratska ideologija, ki bi zmogla izzvati "trajno globalno ideološko hegemonijo demokracije kot načela in formalne strukture vladanja" (Diamond, 1996: 31-32).

Toda, opozarja Diamond, težava številnih novih demokracij je v tem, da sicer ne izginevajo, postajajo pa "izvotljene" ("hollowed-out") (Diamond, 1996: 32). Z drugimi besedami, demokracijo teh družb nadomeščajo zgolj volitve ter šibke in neavtonomne institucije. Zato se Diamond zavzema za ustavitev povratnega vala demokratizacije, ki vključuje tri izzive: konsolidacijo liberalnih demokracij, politično poglobitev in liberalizacijo institucij, ki bo usmerjena k širši in intrinzični legitimizaciji institucij med prebivalstvom, končno pa morajo tudi uveljavljene, industrializirane demokracije pokazati, da so sposobne za demokratsko vitalnost, reformiranje in dobro vladanje (ibidem: 35).

Osnovno vprašanje pa ostaja vprašanje, do kod sežejo uveljavljene teorije poliarhične konsolidacije, t.j., ali poleg kvantitativnih dejavnikov institucionalizacije vključujejo tudi njene kvalitativne vidike in ali je teoretska obravnava obojih relativno uravnotežena. Zato bom v nadaljevanju povzel nekaj poudarkov Schmitterjeve, Diamondove ter Linz-Stepanove opredelitve konsolidacije.⁷

O'Donnellova, Schmitterjeva in Diamondova opredelitev kriterijev konsolidacije demokracije

Za že omenjeno teorijo poliarhije Guillerma O'Donnella velja, da je bistveno presegla ozko schumpeterjansko opredelitev demokracije oz. poliarhije.⁸ O'Donnellova razprava Iluzije o konsolidaciji (1996) razkriva potrebo po preseganju institucionalističnega oz. strukturalističnega pojmovanja pogojev konsolidacije in jasno nakaže, da je potreben obrat k obravnavi dodatnih dejavnikov konsolidacije. V razpravi Horizontalna odgovornost (1998) jih tudi opiše, t.j. našteje "vzpodbude" procesa demokratizacije.

O'Donnell našteje naslednje "vzpodbude" oz. pogoje: prvič, opozicijske stranke naj dobijo pomembno vlogo pri usmerjanju dela služb in uradov, ki preprečujejo in raziskujejo korupcijo; drugič, uradi in službe, ki se ukvarjajo s preprečevanjem koruptivnih praks, naj bodo visokoprofesionalizirani in politično neodvisni, razpolagajo naj z zadostnimi viri in ohranjajo svojo politično neodvisnost; tretjič, podobno naj velja za sodstvo; četrtič, pravkar omenjene institucije je potrebno obravnavati v madisonovskem duhu zdravega nezaupanja do republikanskih nagnenj vsakega posameznika; petič, v dobro šibkih in revnih je potrebno zamejiti liberalno stran horizontalne odgovornosti in zagotoviti, da bodo država in njeni uradniki z revnimi in šibkimi ravnali spoštljivo; šestič, k dejavnosti in vztrajnosti moramo spodbujati domače akterje, še posebej medije in različne

⁷ Vsi navedeni avtorji, vključno z O'Donnellom, spadajo v krog, ki se zbira okoli revije *Journal of Democracy*. Po mojem mnenju tvori ta krog, vsaj v tem trenutku, sam vrh teoretskih razprav o demokraciji.

⁸ Diamond prišteva Dahlovo opredelitev med minimalistične opredelitve demokracije in jo označi za najuplavitvejšo od vseh minimalističnih opredelitev (Diamond, 1996).

družbene organizacije, ki delujejo v dobro vertikalne odgovornosti; sedmič, zaradi ključne vloge informacij, ki omogočajo obe vrsti odgovornosti, nove poliarhijske ne potrebujejo le neodvisnih medijev in raziskovalnih institucij, temveč tudi neodvisne službe, ki zbirajo in objavljajo podatke o širokem zbiru ekonomskih in ostalih indikatorjev, in osmič, pomembni so tudi posamezniki, še posebej politični voditelji in vodje ostalih institucij, ki lahko igrajo - kot vzorni primeri posameznikov, ki delujejo v skladu z liberalnimi in republikanskimi načeli - izjemno pomembno vlogo pri oblikovanju javnega mnenja (O'Donnell, 1998: 123-124).⁹

Schmitter opredeljuje konsolidacijo kot "proces preobrazbe naključnih ureditev, premišljenih norm in primernih rešitev, ki so nastale med demokratično tranzicijo, v razmerja sodelovanja in tekmovanja, ki so sorazmerno poznana, redno izvrševana in so jih prostovoljno sprejele tiste osebe ali kolektivitete (t.j. politiki in državljani, op. Ph. C. Sch.), ki sodelujejo pri demokratičnem vodenju" (Schmitter, 1992: 424). Če pride do konsolidacije, bo demokratičen režim institucionaliziral negotovost v določenih vlogah in na področjih politike, hkrati pa bo državljanom dal vedeti, da bosta tekma za javne službe in izvajanje vpliva poštena in omejena na predvidljiv zbir rezultatov. K pravkar naštetemu Schmitter dodaja, da je jedro konsolidacijske dileme najti v dogovoru o zbiru institucij, o katerem se lahko sporazumejo politiki in ga bodo državljanji tudi podprli (ibidem: 425). Kratkoročno bo konsolidacija demokracije odvisna od sposobnosti akterjev in državljanov, da se dogovorijo o rešitvi svojih intrinzičnih konfliktov o pravilih, dolgoročno pa od ekstrinzičnega vpliva, ki ga bodo imele na družbene skupine politike, ki bodo tvorjene v skladu s temi pravili. Z drugimi besedami - in precej preprosteje - opredeljuje Schmitter konsolidacijo dve leti kasneje. Navaja, da morajo demokracije utrditi sprejemljiv in predvidljiv zbir pravil političnega tekmovanja in sodelovanja oz. da imamo opraviti z ustalitvijo rutiniziranih vzorcev sodelovanja in tekmovanja, ki bodo zagotovili nadaljevanje demokratične vladavine (Schmitter, 1994).

Larry Diamond opredeljuje konsolidacijo nekoliko drugače, čeprav imamo v bistvu opraviti s podobnimi procesi kot pri Schmitterju in O'Donnellu. Zanj je konsolidacija široka in poglobljena legitimizacija, ki se odraža v tem, da vsi pomembni politični akterji na ravni elit in na ravni množic verjamejo, "da je demokratičen režim za njihovo družbo boljši kot katerakoli druga predstavljiva realistična alternativa" (Diamond, 1996: 33). Na tem mestu se neposredno navezuje na že omenjeno razpravo Linza in Stepana, ki sta poudarila, da mora legitimizacija predstavljati veliko več kot zgolj abstraktno predanost demokraciji, "vključevati mora tudi skupno normativno in ravnanjsko (behavioral) predanost specifičnim pravilom in praksam ustavnega sistema določene dežele". Ravno to nevprašljivo sprejemanje demokratičnih procedur tvori ključno sestavino konsolidacije, t.j. zmanjšanje negotovosti demokracije glede na pravila in metode političnega tekmovanja, in ne toliko glede na njihove rezultate. Z napredovanjem konsolidacije se razširja obseg političnih akterjev, ki pričakujejo, da se bodo tudi njihovi nasprotniki obnašali demokratično. Za konsolidacijo je značilen prehod od "instrumen-

⁹ Iz povzetega je razvidno, da O'Donnellova opredelitev presega naštevanje zbira pogojev, ki pričajo o obstoju poliarhične politične ureditve. V tem primeru imamo opraviti s pogoji njenega utrjevanja.

talne" k "načelni" predanosti demokratičnemu okviru,¹⁰ porast zaupanja in sodelovanja med političnimi nasprotniki in socializacija vsega prebivalstva. Diamond je prepričan, da vse našete sestavine procesa konsolidacije pričajo o tem, da ta proces vključuje tudi preobrat v politični kulturi.

Takoj nato navaja institucionalne spremembe, spremembe politik in ravnanjske spremembe, ki krepijo demokratično konsolidacijo. Mnoge od teh sprememb neposredno izboljšujejo vladanje, s krepitvijo sposobnosti države, z liberalizacijo in racionalizacijo ekonomskih struktur in varovanjem družbene in politične ureditve. Obenem pa ohranjajo osnovne svoboščine, izboljšujejo horizontalno odgovornost¹¹ ter vladavino zakona in nadzirajo korupcijo. Spet druge izboljšujejo predstavniške funkcije demokratičnega vladanja, ko krepijo politične stranke in njihove povezave s socialnimi skupinami, zmanjšujejo fragmentacijo strankarskega sistema, krepijo avtonomijo in javno odgovornost zakonodajnih teles in lokalnih vlad in poživljajo civilno družbo. "Mnoge nove demokracije potrebujejo te tipe institucionalnih reform in krepitve", meni Diamond (ibidem). K navedenemu dodaja, da predstavlja osnovo vseh teh specifičnih izzivov "intimna povezava med poglobljanjem demokracije in njeno konsolidacijo" (ibidem: 34).

Linzova in Stepanova teorija konsolidacije demokracije

Doslej najbolj dodelano teorijo konsolidacije demokracije sta skonstruirala Juan J. Linz in Alfred Stepan. Avineri in Schmitter ocenjujeta, da predstavlja njuna razprava nepogrešljivo delo s področja politične sociologije. Avineri meni, da gre za "eno od najpomembnejših del politične sociologije zadnjih desetletij" (Avineri, 1997: 94), Schmitter pa, da predstavlja temelj "konsolidologije" in zagotovo tudi začetek "cvetoče akademske podzvrsti" (Schmitter, 1997: 173).

Linz in Stepan opredeljujeta tri minimalne pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, preden sploh lahko govorimo o demokratični konsolidaciji. Prvič, obstajati mora država, da bi v moderni politiki sploh lahko bile izvedene svobodne in zavezujoče (authoritative) volitve, da bi zmagovalci udejanjali monopol legitimne oblasti in bi bile z vladavino zakona zaščitene pravice državljanov. Drugič, dovršena mora biti demokratična tranzicija, t.j. svobodne volitve, ki ustrezajo sedmim Dahlovim institucionalnim zahtevam poliarhije. Tretjič, družbeno ureditev lahko označimo kot demokracijo le, če jo voditelji upravljajo demokratično, t.j. v skladu z ustavo, pravici posameznikov in manjšin in zavezujočimi pravili pravne države. K temu dodajata, da lahko le demokracije postanejo konsolidirane demokracije, ne pa tudi liberalizirani nedemokratični režimi, psevdodemokracije ali hibridne demokracije (Linz in Stepan, 1996b).

Takoj zatem se vprašata, kako in kdaj lahko nove demokratične režime, ki izpolnjujejo tri minimalne predpogoje konsolidiranosti demokracije, tudi dejan-

¹⁰ To problematiko je pri nas obravnaval Ivan Bernik s sodelavci, ki je ugotovil, da imamo na Slovenskem opraviti z instrumentalnim odnosom do demokracije (cf. Bernik, Malnar, Toš, 1995).

¹¹ Tukaj se Diamond navezuje na O'Donnellovo opredelitev vertikalnega in horizontalnega razsežja odgovornosti (cf. O'Donnell, 1998).

sko obravnavamo kot konsolidirane demokracije. Navedeta, da je "konsolidirana demokracija" politični režim, v katerem je demokracija, ki jo razumeta kot zapleten sistem institucij, pravil in v vzorce izoblikovanih vzpodbud in zavor (disincentives), postala "edina igra v mestu" (Linz in Stepan, 1996b: 15). Na ravni obnašanja postane demokracija edina igra v mestu, "ko nobena pomembnejša skupina ne poskuša resneje ogroziti demokratičnega režima" ali se odcepiti od države. Kar zadeva držo, se to zgodi, "ko prevladujoča večina ljudi verjame, da morajo vse prihodnje politične spremembe izhajati iz parametrov demokratičnih procedur, ne glede na resnost morebitnih političnih ali ekonomskih kriz". Ustavno pa "postane demokracija edina igra v mestu, ko se vsi akterji političnega življenja privadijo na dejstvo, da bodo politični konflikti znotraj države razrešeni v skladu z uveljavljenimi normami in da bodo kršitve teh norm neučinkovite ter drage". "Na kratko, s konsolidacijo postane demokracija rutinizirana in globoko ponotranjena v družbenem, institucionalnem in celo psihološkem življenju, kot tudi v političnih izračunih za doseganje uspeha", skleneta Linz in Stepan svojo opredelitev konsolidirane demokracije (Linz in Stepan, 1996b: 15-16).

Očitno je, da se njuna opredelitev naslanja na Linzovo opredelitev demokracije kot edine igre v mestu, čeprav še zdaleč ni tako enostavna, kot bi se dalo sklepati na prvi pogled. Obstajajo namreč še številni pogoji njene konsolidacije, ki jih navedata v nadaljevanju svoje razprave. Da bi lahko govorili o konsolidirani demokraciji, moramo upoštevati pet pogojev,¹² ki se medsebojno krepijo. Te pogoje imenujeta Linz in Stepan tudi arene, mednje pa prištevata razvoj svobodne in delujoče civilne družbe, obstoj relativno avtonomne politične družbe, vladavino zakona, ki sta ji podrejena vlada in državni aparat, državno birokracijo, s katero upravlja demokratična vlada, in institucionalizirano ekonomsko družbo.

Linz in Stepan ocenjujeta, da je bil v bojih proti nedemokratičnim režimom Vzhodne Evrope in Latinske Amerike skonstruiran diskurz, ki je poudarjal nasprotje med civilno družbo in državo. Problem pa se je pojavil takoj, ko je prišlo do demokratičnega prehoda. Demokratični vodje politične družbe pogosto zatrjujejo, da je potrebno civilno družbo po prehodu demobilizirati in s tem omogočiti razvoj normalne demokratične politike. Pripoznati moramo tudi obstoj lažnega nasprotja med civilno in politično družbo. Normativne izbire in organizacijske stile, ki popolnoma ustrezajo civilni družbi, lahko obravnavamo kot zaželenne in legitimne stile organiziranja politične družbe. Vendar predstavljajo politični konflikti in razcepi sestavni del vsakdana politične družbe konsolidiranih demokracij: v procesu demokratične konsolidacije se moramo privaditi na norme in procedure demokratičnega uravnavanja konfliktov. "Visoka stopnja institucionalne rutinizacije je ključen del takšnega procesa. Tudi posredovanje med državo in civilno družbo in oblikovanje kompromisa sta legitimni in nujni nalogi politične družbe", trdita Linz in Stepan (Linz in Stepan, 1996b: 18).

Zanimivo je, da poudarjata, da je potrebno izpostaviti razliko med civilno in politično družbo, obenem pa tudi njuno komplementarnost. Ta del njune razprave

¹² Te bi lahko označili kot maksimalne pogoje demokratične konsolidacije oz. stabilizacije, v nasprotju s pravkar opredeljenimi predpogoji, t.j. z njenimi minimalnimi pogoji.

je mogoče neposredno navezati na razmisleke o relacijskosti odnosa med civilno družbo in državo. O tem nasprotju je pisal tudi Offe, ki ga je ponazoril z izpostavitvijo nasprotja med Novimi družbenimi gibanji Vzhoda in Zahoda. Prva se bori proti vzpostavljeni institucionalni strukturi in njenim normam, druga pa za udeležanje namembnosti institucij in ustavno zagotovljenih norm (cf. Offe, 1991). Zanimivo pa je, da Linz in Stepan ne izpostavljata ravno pravkar omenjenega vidika družbenih gibanj Vzhoda, t.j. njihovega antiinstitucionalizma, ki ima negativen vpliv - ali pa je to njegova dediščina, ki je ne smemo zanemariti - na konsolidacijo demokracije, v kolikor konsolidacijo opredelimo kot legitimizacijo institucij in norm.

Linz in Stepan (1996b) poudarjata, da je demokracija več kot režim, da je interakcijski sistem, in da nobena posamična arena ne more pravilno delovati, če nima podpore kakšne druge ali pa vseh preostalih aren.¹³ Poleg tega morajo morebitni oblikovalci demokracije, če je njihov cilj uspešna demokratična konsolidacija, upoštevati tudi zmes nacij oz. etnij, kultur in političnih identitet, ki jih je najti na ozemlju določene države.

Rečemo lahko, da takšna opredelitev pogojev konsolidacije oz. stabilizacije ni le maksimalistična, temveč tudi holistična in poleg tega predstavlja razvojno značilnost najmodernejših in najkompleksnejših visokorazvitih družb. Mednje bi le stežka prišle postsocialistične družbe, zato je potrebno obravnavo Linza in Stepana pojmovati predvsem kot idealnotipsko opredelitev.

Opozoriti želim na tri poudarke Linza in Stepana.

Prvič, avtorja obžalujeta, da je preveč razprav o tretjem valu demokratizacije osredotočenih skorajda povsem na volitve ali pa na vnaprej predpostavljeno demokratizirajočo vlogo tržnih mehanizmov. "Vendar pa je za demokratično konsolidacijo potrebno precej več kot volitve in trgi", trdita Linz in Stepan (1996b: 17). Nedvomno gre v tem primeru za bistveno razširjeno pojmovanje pogojev, ki so potrebni za tvorbo poliarhične politične ureditve oz. demokracije, takšno pojmovanje pa je mogoče razumeti tudi kot posredno kritiko Dahlove teorije poliarhije.

Drugič, ne verjameta, da so konsolidacije enosmerne. Navedeta dve opozorili. Prvič, ne izključujeta možnosti zloma demokratičnih režimov, in drugič, ne strinjata se z mnenjem, da obstaja le en sam tip konsolidirane demokracije. To trditev moremo razumeti tudi kot kritiko tez o koncu zgodovine. Prvi in drugi poudarek, t.j. kritika minimalističnega pojmovanja pogojev demokratizacije in nasprotovanje tezam o koncu zgodovine predstavljata dve ključni opozorili, ki ju lahko naslovimo na skorajda vse teorije poliarhije oz. konsolidacije demokracije.

Tretjič, velik poudarek dajeta tudi pravu oz. vladavini zakona. Navajata, da predstavljajo trije od petih maksimalnih pogojev konsolidacije demokracije, t.j.

¹³ Tudi O'Donnell predpostavlja, da lahko mehanizmi horizontalne odgovornosti delujejo le, če imamo opraviti z delujočo mrežo institucij in akterjev horizontalne odgovornosti (kaže, da predstavlja mreža medodvisnosti aren in institucij enega od nujnih pogojev delovanja modernih demokracij in družb v celoti, op. U.V.).

živahna in neodvisna civilna družba, politična družba, ki je dovolj avtonomna in deluje v skladu z delujočim konsenzom o procedurah vladanja, ter konstitucionalizem in vladavina zakona, opredelitvene predpogoje konsolidirane demokracije. Potemtakem dajeta izjemno velik poudarek vladavini zakona, prav tako kot O'Donnell, ki obravnava vladavino zakona kot jedro poliarije.¹⁴

Za trenutek se bom ustavil pri obravnavi vladavine zakona oz. tistega, kar Linz in Stepan imenujeta "potreba po Rechtsstaat". Da bi bilo moč doseči konsolidirano demokracijo, mora biti nujna stopnja avtonomije civilne in politične družbe umeščena v (embedded) in podprta z vladavino zakona, ki je nepogrešljiv pogoj avtonomne civilne in politične družbe. Vladavino zakona oživlja duh konstitucionalizma, ki ga tvorijo relativno močan konsenz glede ustave, zavezanost "samoomejujočim" proceduram vladanja in jasna hierarhija zakonov, ki jih interpretira neodvisen sodni sistem. Konstitucionalizem je podprt z močno pravno kulturo civilne družbe. Rechtsstaat predpostavlja, da sta vlada in državni aparat podrejena zakonu, da so področja diskrecijske oblasti opredeljena in omejena in da se lahko državljani na sodiščih branijo pred državo in njenimi uradniki. Moderna Rechtsstaat predstavlja temelj, ki omogoča demokratizacijo, ker omogoča državljanom, da udeležajo svoje politične pravice kot svobodni in neodvisni posamezniki. Potemtakem je pravna država izjemno pomembna za konsolidacijo demokracije. Poleg tega pa državo vmešča v medsebojno povezane mreže mehanizmov, ki izražajo zahteve po transparentnosti in odgovornosti izvojljene vlade in državne uprave.

Kar zadeva slednje, je mogoče predpostavke Linza in Stepana ponovno navezati na teoretske predpostavke Guillerma O'Donnella. Nedvomno se obe teoriji v marsičem prekrivata in medsebojno dopolnjujeta. Vendar je za teorijo Linza in Stepana značilna tudi eksplicitna obravnava kvalitativnega razsežja demokracije.

Linz in Stepan poudarjata, da je jasno, da sama konsolidacija še ne pomeni, da imamo opraviti z visokokvalitetno demokracijo ali visokokvalitetno družbo. Kvaliteta javnega življenja je v veliki meri odraz kvalitete institucij, t.j. sodišč, osrednje banke, vojske, neodvisnih regulativnih uradov, javnih služb in javnih bolnišnic, in ne zgolj demokratičnega ali nedemokratičnega značaja režima. Politične odločitve demokratičnih vlad in zakonodajalcev lahko zagotovo vplivajo na kakovost življenja, vendar ne more nobena demokracija sama po sebi zagotoviti, da bomo imeli opravka s spoštovanja vrednimi bankirji, iniciativnimi podjetniki, zdravniki, ki se bodo posvečali svojim pacientom, sposobnimi profesorji, tvornimi znanstveniki in umetniki ali celo poštenimi sodniki. Splošna kakovost družbe je namreč le v manjšem obsegu odraz demokracije.

Linz in Stepan potemtakem razmejujeta med kakovostjo družbenega in političnega življenja: "Obstajajo specifični problemi, ki so značilni za delovanje države in še posebej za demokratične institucije in politične procese. Ti problemi nam dovoljujejo, da govorimo o kvaliteti demokracije ločeno od kvalitete življenja.

¹⁴ Poudarek na vladavini zakona predstavlja nepogrešljivo sestavino vsakršnega razpravljanja o konsolidaciji demokracije in tudi o demokraciji kot takšni. Takšnega mnenja so tudi Diamond (1996), Zakaria (1997), Marc F. Plattner (1998) in David Becker (1999).

Predpostavlja, da lahko kvaliteta demokracije pozitivno ali negativno prispeva k kakovosti družbe, vendar ju ne smemo zamenjevati" (Linz in Stepan, 1996b: 31).

Podobno in jasnejše stališče izrazita tudi v Problemih demokratične tranzicije in konsolidacije. Prepričana sta, da trditev, da je demokracija boljša od katerekoli vladavine, ko so njene alternative v krizi, ne zadošča (Linz in Stepan, 1996a: 457). Zavzemata se za to, da bi bilo več raziskav posvečenih preučevanju mnogih različic dejansko obstoječih demokratičnih režimov. Najpomembnejše pa se jima zdi, da bi morali biti novi politični projekti ter raziskovalni naporji posvečeni izboljšanju kakovosti konsolidiranih demokracij.

To je tudi zadnji stavek njune obširne razprave o demokratičnih konsolidacijah. Takšen sklep je vsekakor pomenljiv, saj nas usmerja k razmislekom o kakovosti demokracije. Vendarle pa moram k temu takoj pripomniti, da Linz in Stepan "kvalitete demokracije" ne opredelita dovolj natančno. V predzadnjem odstavku pravkar omenjene razprave sicer govorita o potrebi po poglobljanju demokracije na področju enakopravnosti spolov, dostopnosti ključnih javnih služb, inkluzivnosti državljskih pravic oz. državljanstva, spoštovanja človekovih pravic in svobode informiranja. Vendar takšno taksativno naštevanje ne zadošča. V bistvu pišeta o tem tudi O'Donnell in Diamond. Prvi v obliki naštevanja vzpodbud procesa horizontalne odgovornosti, drugi pa v obliki naštevanja opredelitenih pogojev liberalne demokracije (cf. Diamond, 1996). Pogoji, ki jih naštevata, se skorajda v celoti prekrivajo. Toda tudi njuno naštevanje je taksativno. Tudi O'Donnell in Diamond ne obravnavata kriterijev tega, kar bi naj bila kakovost demokracije. Končno naj omenim še to, da se tovrstna ugotovitev sklada s Schmitterjevim opažanjem, ki sicer hvali Linzovo in Stepanovo razpravo, navaja pa, da avtorja v svojih študijah primerov le občasno omenjata "kvaliteto" ustvarjene demokracije (Schmitter, 1997).

To je izjemno pomembna ugotovitev, ki jo je šele treba preučiti in tako razrešiti enega od ključnih primanjkljajev uveljavljenih konsolidacijskih teorij. Nedvomno so dosedanje teorije konsolidacije poliarhije odgovorile na vprašanje o osnovnih predpogojih in pogojih njene konsolidacije. Dale so celo nekaj namigov o merilih ter potrebi po nadaljnjem razvoju poliarhij. Vendar to ne zadošča. Merila poliarhije moramo opredeliti natančneje.

H kvalitativnim razsežjem procesov demokratizacije

Procese demokratizacije je treba razdeliti na dve razsežji, na razsežje konsolidacije in na razsežje stabilizacije. Potrebo po tovrstni razdelitvi je zaznati že iz samih obravnav teorij demokratične konsolidacije. O'Donnell se jasno zaveda, da sama institucionalizacija demokratičnih institucij še ne pomeni, da imamo tudi dejansko opraviti z demokracijo oz. poliarhijo. Zgolj institucionalizirane demokracije uvršča med delegirane demokracije (cf. O'Donnell, 1994). Poleg tega pa nam opredelitev obeh razsežij omogoča lažjo opredelitev in razumevanje kvalitativnih kriterijev poliarhije.

Frane Adam (1994: 38-41), ki opredeljuje razločke med politično konsolidacijo in stabilizacijo, je obe opredelil v njuni navezavi na politični sistem. Adam navaja,

prvič, da predstavlja konsolidacija evolucijski preboj, ki tvori številne kritične pogoje (institucionalizacijo, pravila delovanja, politično kulturo), ki predstavljajo nujen - vendar ne zadosten - pogoj politične stabilizacije. Znaki konsolidacije so naslednji: prvič, politični sistem rešuje konflikte s pravnimi institucijami, drugič, udejanja se dvojna izmenjava oblasti in tretjič, sprejeta je ustava, ki opredeljuje temeljna pravila demokracije in upravljanja države.

Drugič, nadgradnjo politične konsolidacije, politično stabilnost, sestavljata inkluzivnost, oz. izgrajena politična skupnost, in učinkovitost. Nasledka inkluzivnosti sta odprtost politične skupnosti za morebitne akterje in vprašanja in specifičen način njihovega vključevanja v politične procese. Za izoblikovano politično skupnost je značilno, da politične stranke, interesna združenja, lobiji, vladna telesa in procedure uveljavljajo svoj vpliv na procese odločanja. Nasledka učinkovitosti sta tvorba pravočasnih in pravičnih odločitev ter njihovo udejanjanje.

K tej opredelitvi dodajam troje. Prvič, tudi politično kulturo je treba prišteti v razsežje stabilizacije. Tukaj imamo opraviti s politično kulturo, ki je naklonjena tvorbi poliarhije in tvorbo poliarhije tudi vzpodbuja.¹⁵ Drugič, stabilno demokracijo potemtakem sestavljajo pozitivna politična kultura, ki legitimira novovzpostavljene institucije in pravila delovanja, ter inkluzivnost in učinkovitost. Pozitivna politična kultura je utemeljena (tudi) na specifični kulturni obliki oz. vsebini, ki jo Putnam imenuje "socialni kapital" (cf. Putnam, 1993). Učinkovitost pa je še posebej pomembna, ko imamo opraviti s strateškim razsežjem stabilne demokracije. Strateško razsežje opredeljuje sposobnost političnih ter ostalih elit, da tvorijo razvojne strategije, da so jih sposobne presojsati oz. evalvirati, in da so sposobne tvoriti načrte delovanja, ki so usmerjeni k doseganju občega dobrega in so poleg tega utemeljeni na konsenzualnih oblikah dogovarjanja. Slednje so utemeljene na predpostavki, da imamo v tem primeru opraviti z inkluzivno družbo oz. institucijami, ki so inkluzivne. In tretjič, nasledek inkluzivnosti in učinkovitosti je odzivnost.

Vendar je mogoče koncepta politične konsolidacije in stabilizacije uporabiti tudi pri obravnavi ostalih sestavin procesa demokratizacije, ne le političnega sistema. Na primer, uporabiti ju je mogoče pri obravnavi procesov, ki so se odvijali v sodnem sistemu na Slovenskem v času njegove reorganizacije oz. reforme po letu 1994. Ker predstavlja sodni sistem del celote oblasti demokratičnih družb, nam omogoča, prav tako kot presoja delovanja izvršne ali zakonodajne veje oblasti, presojo demokratičnosti politične ureditve. Zato lahko na podlagi ocene kakovosti procesa reorganizacije oz. reforme sodnega sistema - kot tudi na podlagi ostalih procesov, ki se odvijajo v sodnem sistemu in niso vezani na njegovo reorganizacijo oz. reformo - sklepamo o kakovosti demokracije na Slovenskem, obenem pa tudi o potencialu legitimiranja demokracije, ki ga premore sodni sistem. Kar zadeva potencial legitimiranja gre za to, da lahko le relativno učinkovit sodni sistem legitimira demokratično ureditev, z relativno učinkovito regulacijo družbenih procesov, ki se odvijajo v tovrstni ureditvi. Za stabiliziran sodni sistem je potemtakem

¹⁵ V širšem smislu bi bilo potrebno tovrstno (politično) kulturo obravnavati kot "civilizacijsko kompetenco" (Sztompka).

značilno, da v njem delujejo akterji s specifično politično kulturo,¹⁶ da je inkluziven, učinkovit in odziven.

Tako opredeljeni kriteriji konsolidacije in stabilizacije demokracije se vsaj delno prekrivajo z opredelitvama O'Donnella ter Linza in Stepana, čeprav, vsaj na prvi pogled, ne dosegajo ravni njune kompleksnosti. Vendar nam razdelitev procesov demokratizacije na razsežje konsolidacije in razsežje stabilizacije omogoča, da vzpostavimo veliko jasnejšo ločnico med kvantitativnimi in kvalitativnimi kriteriji poliarhije. Pri kvantitativnih kriterijih gre za tvorbo institucij horizontalne in vertikalne odgovornosti, vključno z instrumentalnim sprejemanjem pravil delovanja v novovzpostavljeni družbeni ureditvi, pri kvalitativnih kriterijih pa za udejanjanje vseh relevantnih političnih akterjev in pozornih javnosti, ki je usmerjeno k doseganju določenih zavezujočih odločitev, ki so pripoznane kot legitimne. Pravila delovanja se na tej ravni sprejemajo zaradi pravil samih oz. ker zanašanje na ta pravila omogoča nemoteno družbeno delovanje. Intrinzično sprejemanje legitimnosti pravil delovanja tako tvori osnovo institucionalnega delovanja, ki ni podvrženo logiki jetnikove dileme. Takšna obravnava in delovanje institucij omogočata njihovo trajnost in tvorbo razvojnih strategij, ki so usmerjene v prihodnost. Poleg tega pa tovrstno pristajanje na pravila igre političnim akterjem omogoča tvorbo strategij, ki presegajo kratkoročne časovne okvire.

Ena od ključnih pozitivnih lastnosti razdelitve procesov demokratizacije na njene konsolidacijske in stabilizacijske kriterije je ta, da omogoča porazdelitev teh procesov na njihovo kvantitativno oz. formalnopravno ter kvalitativno oz. vsebinsko razsežje.¹⁷ Na tej ravni moremo in moramo presojati procese demokratizacije v širšem smislu, t.j. na ravni delovanja in legitimiranja celotnega političnega sistema oz. ureditve, kot tudi na ravni posameznih organizacij in institucij, ki takšen sistem tvorijo. Tako lahko procese demokratizacije presojamo na njihovi kvantitativni ravni, na primer, ko presojamo prisotnost ali odsotnost določenega sklopa pravnih norm ali celo ustave. Tukaj imamo opraviti z analizo institucionalnega ter organizacijskega sklopa, ki ga uzakonjajo in udejanjajo izvršna in zakonodajna veja oblasti ter sodni sistem. Na kvalitativni ravni pa moramo presojati procese evalvacije reorganizacije oz. reforme sodnega sistema, stališča akterjev o kakovosti sprejete zakonodaje, inkluzivnost, odzivnost in učinkovitost sodnega sistema ter njegovo razvojno strategijo.

S tem pa našo pozornost nujno usmerjamo k procesom, ki se odvijajo znotraj same organizacije. Pri preučevanju pravosodnega sistema moramo preučiti procese, ki prispevajo k učinkovitosti sodstva, posredno pa k legitimizaciji celotne ekonomske in politične ureditve. Preučevanje teh procesov vključuje preučevanje konfliktov med različnimi skupinami v sodnem sistemu, preučevanje njihovih

¹⁶ Glede na to, da je sodni sistem organizacija oz. ga lahko obravnavamo kot specifično organizacijo, moramo v tem primeru govoriti o organizacijski kulturi sodnega sistema, ki spodbuja njegovo stabilizacijo.

¹⁷ Govorimo lahko o konsolidaciji in stabilizaciji političnega sistema, demokracije in/ali sodstva. Prav tako lahko govorimo o procesih konsolidacije in stabilizacije političnega sistema, demokracije in sodstva. Prvi stavek se nanaša predvsem na merila konsolidacije in stabilizacije in njihovo prisotnost ali odsotnost. Ko govorimo o procesih, pa gre predvsem za proučevanje procesov znotraj organizacije in njihovih posledic za udejanjanje meril konsolidacije in stabilizacije političnega sistema, demokracije in/ali sodstva.

razvojnih strategij, virov moči ter posledic njihovih delovanj na sam sodni sistem ter širše okolje. David Becker tako navaja, da je za konsolidacijo demokracije ključno delovanje tistih skupin, ki v medsebojnih konfliktih prispevajo k tvorbi specifičnega institucionalnega okvira določene družbe. Becker trdi, da so "politične institucije družbe z relativno demokratično strukturo družbenih odnosov, prav tako kot ta struktura, rezultat bojev med družbenimi silami" (Becker, 1999: 140). Potemtakem je oblika družbenih institucij, najsi bo pravnih norm ali samih družbenih organizacij, kot tudi njihova vsebina, rezultat bojev med različnimi organizacijskimi (strankarskimi, sodnimi, vladnimi...) frakcijami oz. elitami.¹⁸

Ko govorimo o regulaciji družbe s pravnimi normami lahko, s tega stališča, t.j. s stališča frakcijskih oz. elitnih bojev, razpravljamo o razmerjih med vejami oblasti, t.j. o razmerjih med elitami zakonodajne, izvršne in sodne oblasti, o nadzoru in uravnoteženju oblasti kot posledici medelitnih bojev in interesov, o kakovosti obstoječih pravnih norm oz. o vplivu elit na tvorbo teh norm, vključujoč zakonodajni vpliv lobijev in interesnih skupin,¹⁹ o tvorbi razvojnih strategij pravosodnega sistema oz. o pravosodnih politikah, o identiteti elitnih skupin in vplivu strukturiranosti te identitete na elitne boje, in podobno. V ozadju tovrstne obravnave zmeraj ostajajo določene pravne norme in ustavne opredelitive pristojnosti posameznih vej oblasti, vendar je poudarek tovrstne obravnave v tem, da šele delovanje frakcij oz. elit udejanja sicer formalizirane odnose in strukture. Nikakor pa tovrstna obravnava ne zanika medosebojne prepletenosti formalno-pravnih in vsebinskih dejavnikov niti ni utemeljena na predpostavki, da so kateri od njih pomembnejši.

Nenazadnje vključuje takšna obravnava tudi analizo razvojnih strategij oz. razvojnih politik pravosodnega sistema in, posledično, omogoča presojo delovan-

¹⁸ Eden od ključnih problemov Dahlove teorije poliarhije je ta, da je prepričan, da ustavna določila vzpostavljanja nadzora oblasti niso potrebna. Zanimivo je, da ravno na tej točki ostro kritizira Madisonovo razumevanje načela delitve oblasti. Prepričan je, da se medsebojni nadzor vej oblasti tvori s samim rivalstvom med vejami oblasti (Dahl, 1956/1997). Najmanj kar je mogoče reči proti takšnemu razumevanju je to, da Dahl pri tem pozablja na frakcijske boje znotraj posameznih vej oblasti, ki lahko ošibijo njihovo nadzorno učinkovitost in sposobnost.

¹⁹ Kot primer, ki se v precejšnji meri dotika na tem mestu opredeljenih kriterijev konsolidacije poliarhije, naj navedem razpravo Boštjana Zalarja, ki se dotika tudi privatizacije varnostnih služb in uporažanja nadzora nad obveščevalnimi službami. Zalar ugotavlja, da je področje nadzora nad varnostnimi službami na Slovenskem prepuščeno "političnemu darvinizmu", ko politične stranke privatizirajo in obenem razgrajujejo varnostno-obveščevalne dejavnosti v skladu s svojimi lastnimi interesi. Med drugim navaja, da na Slovenskem manjka političnega in poklicnega diskurza, ki bi bil izvršen še preden se sprejme določen zakon. Težava je v tem, da politični akterji na Slovenskem menijo, da je zakon legitim, če je bil sprejet v skladu s proceduralnimi pravili. Vendar to še zdaleč ne zadošča. Razprava o določenem zakonu bi namreč morala vključevati vse prizadete strani, neodvisne eksperte in politične akterje (Zalar, 1999). Politična privatizacija, v tem primeru varnostno-obveščevalnih dejavnosti, nedvomno govori o pomanjkljivi inkluzivnosti akterjev političnega sistema na Slovenskem, obenem pa tudi o njihovi pomanjkljivi odzivnosti. Vkolikor namreč govorimo o privatiziranju določenih dejavnosti, ki se odvijajo v okviru države, že vnaprej izključujemo možnost, da bi državo obravnavali kot entiteto, ki bi delovala v skupno dobro vseh državljanov in državljanov.

ja posameznih sodnih in političnih elit, kar nas usmerja k obravnavi kakovosti delovanja celote elit postsocialističnih družb.²⁰

Od kvalitativnih razsežij konsolidacije poliarhij k socialnemu kapitalu in družbeni kohezivnosti

Prepričan sem, da je mogoče izgraditi verodostojno teorijo konsolidacije in stabilizacije sodobnih poliarhij, temelječo na kriterijih inkluzivnosti, učinkovitosti in odzivnosti. Ta teorija bi imela izrazit habermasovski naboj, ki bi jo močno približal teoriji deliberativne demokracije. Nedvomno pa bi tovrstna obravnava procesov demokratizacije in njene kakovosti pogojevala uporabo raziskovalnega pristopa, ki je veliko zahtevnejši od zgolj taksativnega naštevanja kriterijev konsolidacije poliarhije.

Zanimivo je, da je mogoče obravnavo kvalitativnih razsežij procesov demokratizacije navezati na obravnavo socialnega kapitala in razvojne uspešnosti tranzicijskih družb, t.j. na vprašanje, ali so te družbe dovolj kohezivne, da bi lahko preživele pretese, s katerimi se bodo morale soočiti v negotovem okolju globalne ekonomije. Tako Jo Ritzen in Michael Woolcock (2000) povežeta socialno kohezivnost z dvema sestavinama, ki ju navajata kot ključni za pravično (equitable) ekonomsko rast: inkluzivno civilno družbo in odzivne politične institucije. Menita, da ima kakovost vladanja - vse od lokalne pa do državne ravni - močan vpliv na sposobnost družb, da rešijo svoje probleme in delujejo v skladu s kolektivnimi interesi, in da ima socialna kohezivnost ključno vlogo pri tvorbi učinkovitega političnega odgovora določene države na izzive globalne ekonomije.

Hkrati pa nas k tovrstnemu sklepanju vodi razmislek, ki deli socialni kapital na civilno in vladno različico (civil and government social capital) (Collier, 1998). V skladu s to teorijo se oba socialna kapitala medsebojno nadomeščata oz. dopolnjujeta.²¹

²⁰ Pri tem pa ne mislim, da se nanašajo merila konsolidacije in stabilizacije sodstva in, na primer, zakonodajne oblasti, na identične procese. Inkluzivnost zakonodajne veje oblasti se nanaša na njeno odprtost za morebitne akterje in vprašanja, ter na specifičen način njihovega vključevanja v politične procese. Ti akterji in vprašanja se selekcionirajo na specifičen način, lasten politični skupnosti. Selekcija akterjev in vprašanj, ki nastopajo v sodstvu, je prav tako specifična. V sodnem sistemu lahko nastopajo le akterji, ki so za to poklicno usposobljeni. Sodstvo potemtakem močno omejuje zbir akterjev, ki vanj vstopajo in v njem delujejo. Prav tako se sodstvo odziva le na ožek zbir problemov, v primerjavi z zakonodajno vejo oblasti. Poleg tega pa so omejeni tudi mehanizmi za njegov notranji nadzor oz. so omejeni mehanizmi in vzpodbude za njegovo odzivnost.

²¹ Dejstvo je, da raziskave javnega mnenja na Slovenskem kažejo, da izražajo državljanke in državljani Republike Slovenije izjemno nizko stopno zaupanja v soljudi, kot tudi izjemno nizko stopnjo zaupanja v demokratične institucije. V zgoraj opredeljenem kontekstu je to dejstvo mogoče razumeti kot pričevanje o izjemno nizki kakovosti demokracije na Slovenskem.

LITERATURA

- Adam, Frane (1994): After Four Years of Democracy: Fragility and Stability. *Družboslovne razprave*, X(15-16).
- Avineri, Shlomo (1997): State Weakness as an Obstacle to Democratization. *East European Constitutional Review*, Winter.
- Becker, David (1999): Latin America: Beyond "Democratic Consolidation". *Journal of Democracy*, 10(2), April.
- Bernik, Ivan, Malnar, Brina in Toš, Niko (1995): Protislovja instrumentalnega sprejemanja demokracije. *Teorija in praksa*, 32(7-8).
- Collier, Paul (1998): Social Capital and Poverty. The World Bank: Social Capital Initiative - Working Paper No. 4 (Social Development Family, Environmentally and Socially Sustainable Development Network).
- Dahl, Robert (1956/1997): Uvod v teorijo demokracije. Ljubljana: Krt.
- Dahl, Robert (1971): *Polyarchy*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dahl, Robert (1984): *Polyarchy, Pluralism, and Scale*. *Scandinavian Political Studies*, 7(4).
- Dahl, Robert (1989): *Democracy and its Critics*. New Haven and London: Yale University Press.
- Diamond, Larry (1996): Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy*, 7(3), July.
- Huntington, Samuel (1997): After Twenty Years: The Future of the Third Wave. *Journal of Democracy*, 8(4), October.
- Linz, Juan in Stepan, Alfred (1996a): *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Linz, Juan in Stepan, Alfred (1996b): Toward Consolidated Democracies. *Journal of Democracy*, 7(2), April.
- O'Donnell, Guillermo (1994): Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, 5(1), January.
- O'Donnell, Guillermo (1996): Illusions About Consolidation. *Journal of Democracy*, 7(2), April.
- O'Donnell, Guillermo (1998): Horizontal Accountability in New Democracies. *Journal of Democracy*, 9(3), July.
- Offe, Claus (1991): Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. *Social Research*, 58(4), Winter.
- Plattner, Marc (1998): Liberalism and Democracy. *Foreign Affairs*, 77(2), March-April.
- Putnam, Robert et al. (1993): *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Ritzen, Jo in Woolcock, Michael (2000): Social Cohesion, Public Policy, and Economic Growth: Implications for Countries in Transition. *Annual Bank Conference on Development Economics (World Bank)*, Paris, June 26-28.
- Schmitter, Philippe (1992): The Consolidation of Democracy and Representation of Social Groups. *American Behavioral Scientist*, 35(4-5), March-June.
- Schmitter, Philippe (1994): Dangers and Dilemmas of Democracy. *Journal of Democracy*, 5(2), April.
- Schmitter, Philippe (1997): Clarifying Consolidation. *Journal of Democracy*, 8(2), April.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76(6), November-December.
- Zalar, Boštjan (1999): Privatization of State Coercive Authority: From Compact Back to Combat? *International Journal of the Sociology of Law*, 27.

V SKUPNOST USMERJENO POLICIJSKO DELO - IZZIV ZA SLOVENSKO POLICIJO?†

Povzetek: V prispevku avtor predstavlja značilnosti v skupnost usmerjenega policijskega dela, ki se je v zahodnih državah razvilo zaradi dolgoletne odtujenosti in slabega sodelovanja policije z občani in s skupnostmi. V skupnost usmerjeno policijsko delo poudarja sodelovanje, doseganje soglasja in skupno reševanje problemov v skupnosti. Pri izvajanju in skupnost usmerjenega policijskega dela se pojavlja vrsta težav, ki izvirajo predvsem iz pojmovanja vloge policije v družbi, konservativne miselnosti policistov in različnih prepričanj policistov o pravem policijskem delu. V prispevku so predstavljeni tudi rezultati slovenske študije o strahu pred kriminaliteto, v skupnost usmerjenem policijskem preventivnem delu in javnem mnenju o slovenski policiji (Meško et al., 2000). Rezultati kažejo na podobne probleme pri sprejemanju v skupnost usmerjenega policijskega dela kot v zahodnih državah. Kot najbolj značilni problemi so se pokazali: različno pojmovanje policijskega dela v skupnosti na različnih ravneh policijske organizacije (lokalni, regionalni in državni), ocenjevanje učinkovitosti policistov, ki se ukvarjajo s policijskim preventivnim delom v skupnostih, različna stališča do takšnega policijskega dela, nihanje kadrov, neustrezna in pomanjkljiva usposobljenost policistov in prevelika območja policijskih okolišev. Poleg tega pa avtor opozarja tudi na pomemben dejavnik v skupnost usmerjenega policijskega dela, ki se nanaša na pripravljenost občanov sodelovati s policijo.

Ključne besede: policija, skupnost, v skupnost usmerjeno policijsko delo, raziskava, Slovenija.

Uvod

Policija je brez sodelovanja in pomoči občanov pravzaprav manj uspešna pri reševanju številnih problemov v zvezi s preprečevanjem in zatiranjem kriminalitete, vzdrževanjem reda v družbi in opravljanja drugih nalog na področju varnosti. Problematike kriminalitete in nereda se ne da rešiti le z represivnim

* Dr. Gorazd Meško, docent za kriminologijo na Visokipolicijsko - varnostni šoli v Ljubljani.

delom, temveč je treba več pozornosti namenjati preventivni dejavnosti policije in sodelovanju s skupnostmi. Najbolj aktualna oblika policijskega dela, ki jo nekateri imenujejo tudi nova filozofija opravljanja policijskega dela, je v skupnost usmerjeno policijsko delo. V skupnost usmerjeno policijsko delo je tudi podobno samovarovanju občanov v soseskah, vendar z intenzivnim sodelovanjem policistov in usmerjanjem pozornosti k reševanju specifičnih problemov v soseski. Filozofija v skupnost usmerjenega policijskega dela temelji na sodelovanju in skupnem reševanju problemov, pri čemer dejavno sodelujejo policisti in občani v skupnostih.

V skupnost usmerjeno policijsko delo v marsičem spominja na situacijsko preprečevanje kriminalitete. V skupnost usmerjeno policijsko delo temelji na domnevi, da je treba poiskati probleme v skupnosti, odkriti vzroke zanje in ustrezno ukrepati v sodelovanju s pripadniki skupnosti. Običajno policijsko odzivanje se kaže v naslednjem zaporedju - prijava - odziv - ukrep (npr. aretacija). To še ne pomeni reševanja problemov, ampak le reaktivno odzivanje na problem. Takšno odzivanje se ukvarja le s simptomi problemov v skupnosti. V skupnost usmerjeno policijsko delo vsebuje sodelovanje policije s prebivalci v skupnosti in vsemi drugimi službami pri identifikaciji problema in iskanju možnih rešitev, kot tudi izvajanju različnih ukrepov. Zaradi tega v skupnost usmerjeno policijsko delo sodi na področje sekundarne kriminalne prevencije, saj policija na ta način usmerja svojo dejavnost v preprečevanje nezaželenih pojavov, dejavnikov tveganja, obvladovanje različnih rizičnih skupin in v zagotavljanje varnosti v skupnosti na splošno.²

Kljub številnim argumentom za v skupnost usmerjeno policijsko delo, je glede tega še vedno kar nekaj odprtih vprašanj. Najbolj običajni problemi glede tega se nanašajo na problem opredelitve v skupnost usmerjenega policijskega dela, na proces izvajanja takšne dejavnosti in na ocenjevanje učinkovitosti. Nekaj teh problemov bomo v nadaljevanju tudi osvetlili z raziskovalnimi rezultati.

¹ Prispevek je nastal v času študijskega obiska na Inštitutu za kriminologijo pri Univerzi v Cambridgeu, Velika Britanija v študijskem letu 2000/2001, kjer sem v okviru podoktorskega programa OSI pričel izvajati raziskovalni projekt z naslovom *Preprečevanje kriminalitete v zahodnih družbah - pregled literature, se usposabljal za predavanje s področja kriminologije in spoznaval raziskovalne trende v angleški in ameriški kriminologiji*. Prispevek vsebuje tudi moje osebno razmišljanje po zaključenem raziskovalnem projektu z naslovom *Strah pred kriminaliteto, policijsko preventivno delo in javno mnenje o policiji*, ki smo ga leta 2000 izvedli predstavniki Visoke policijsko-varnostne šole (dr. Gorazd Meško, dr. Peter Umek in mag. Bojan Dobovšek) in Ministrstva za notranje zadeve (mag. Vinko Gorenak, Marija Mikulan, Tadeja Kolenc in Miroslav Zaberl). Del prispevka, ki je povzetek glavnih ugotovitev naše raziskave pa sem pripravil sam, zato nujno ne odraža ostalih izvajalcev raziskave niti ne uradnega stališa MNZ. Generalne policijske uprave ali Visoke policijsko-varnostne šole. Namen tega prispevka je tudi spodbuditi razpravo o policijskem (preventivnem) delu v Sloveniji in o razvoju v skupnost usmerjenega policijskega dela, ki temelji na dobrem sodelovanju med občani in policijo.

² Ena izmed delitev kriminalnopreventivnih ukrepov razlikuje med primarno, sekundarno in terciarno prevencijo. Primarna prevencija se usmerja predvsem na vzpostavljanje pogojev za življenje, ki naj bi imeli tak učinek, da se kriminaliteta ne bi pojavljala, ali če smo bolj realistični, da bi se pojavljala v čim manjšem obsegu. Sekundarna prevencija se ukvarja z rizičnimi skupinami in odpravo nereda ter zmanjšanjem priložnosti za storitev kaznivih dejanj. Terciarna prevencija pa je usmerjena na ukrepe zoper znane storilce kaznivih dejanj. Več o tem glejte v Meško, G. (1996). *Nekatere strategije kriminalne prevencije*, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, št. 3, str. 241-254.

Poskus opredelitve v skupnost usmerjenega policijskega dela

Razumevanje v skupnost usmerjenega policijskega dela zahteva nekaj temeljnega znanja o policiji in policijskem delu. Za večino občanov je policijsko delo zatiranje kriminalitete, odzivanje na prijave o kaznivih dejanjih, preiskovanje kaznivih dejanj in odkrivanje storilcev kaznivih dejanj. Zaradi tega obstaja prevladujoče mišljenje, da je zatiranje kriminalitete (in preprečevanje kriminalitete) primarna odgovornost policije. Takšna miselnost pogojuje tudi ocenjevanje učinkovitosti policije glede na stopnjo kriminalitete in nereda v skupnosti. Število aretacij storilcev kaznivih dejanj in število rešenih primerov naj bi bili tudi pokazatelj dejavnosti in učinkovitosti policistov pri opravljanju svojega poslanstva. Kljub prepričanju, da se policija ukvarja predvsem s kriminaliteto, je veliko policijskega dela namenjenega drugim dejavnostim, ki nimajo posebne zveze s kriminaliteto. Velik del časa policisti namenijo vzdrževanju reda in drugim dejavnostim kot so različna zavarovanja javnih prireditev, pomoč voznikom, ki se jim pokvari avtomobil, nadzoru prometa, ukvarjanju s pobeglimi živalmi, odzivanjem na različne lažne alarme in pritožbe zaradi hrupnega poslušanja glasbe in dostavi različnih uradnih obvestil in vabil. Študije kažejo, da so to dejavnosti, ki zapolnijo večino policistovega časa (Wilson, 1968; Kelling, 1978; Lab, 1984), okoli 20% časa je namenjenega ukvarjanju s kriminaliteto.

Odzivanje na omenjene dogodke pomeni, da policiji ne ostane dovolj časa za ukvarjanje z resnimi oblikami kriminalitete. Resni problemi so se pokazali kot povečanje kaznivih dejanj in hujše kršitve reda in miru v ZDA v sedemdesetih, podobni problemi so se v Veliki Britaniji pojavili v osemdesetih letih. Ti so sprožili razmišljanje o drugačnem policijskem delu, ki ne bi bilo le gasilsko odzivanje na probleme, ampak bi bilo proaktivno in izvajano v skladu z interesi skupnosti, katerim policisti služijo.

Predhodniki v skupnost usmerjenega policijskega dela

Kritike na račun nizke učinkovitosti pri policijskem delu in policijske prakse v preteklosti so pripeljale do uvedbe novih strategij. Eden izmed ukrepov je bila ponovna obuditev policijskega peš patroljiranja. Peš patroljiranje ima zelo ugoden vpliv na zmanjševanje strahu pred kriminaliteto in zmanjšanje občutkov ogroženosti pri občanih. Poleg tega peš patroljiranje tudi vpliva na izboljšanje stališč občanov do policije (Trojanowicz, 1983). Različne oblike patroljiranja, kot npr. patroljiranje s kolesi ali manjše policijske postaje v poslovnih in trgovskih središčih, služijo enakemu namenu. Vsi ti ukrepi so predhodniki novejših filozofij policijskega dela in so bili kasneje vključeni v široko paleto ukrepov v skupnost usmerjenega policijskega dela.

Poleg patroljiranja je pomembno tudi spreminjanje temeljne usmeritve policijskega dela od izvrševanja zakonov k sodelovanju s prebivalci in predstavniki sosesk in sodelovanju z občani pri izvajanju različnih preventivnih programov. Policijska dejavnost je postala temeljna sestavina uspešnega preventivnega programa v soseskah. Ključnega pomena je bilo tudi zavedanje, da je policija brez sodelovanja občanov nemočna pri preiskovanju kaznivih dejanj. Povečano število

klicev na policijske postaje pomeni tudi zahtevo, da morajo policisti na ustrezen način sodelovati z občani in profesionalno opravljati svoje delo. Policisti so bili velikokrat predmet kritik različnih skupin in posameznikov, ki so jim očitali malomarno in neprofesionalno opravljanje policijskega dela.

Med predhodnike v skupnost usmerjenega policijskega dela sodijo ukrepi, ki se bistveno ne razlikujejo od klasičnega policijskega dela, kot na primer policijske varnostne akcije na določenih območjih za reševanje problemov nereda in kriminalitete. Sherman (1990) navaja primer, ko so policisti izvajali policijske varnostne akcije z namenom, da bi zmanjšali kazniva dejanja v zvezi z drogami, rope in umore. Učinek njihove dejavnosti je bil kratkotrajen. Podoben rezultat policijskega ukrepanja navajata tudi Kleiman in Smith (1990). V obeh primerih so policisti uporabljali klasične policijske metode, da bi preprečili kriminaliteto v izbranih skupnostih. Poskusi so se pokazali kot manj uspešni zaradi nesodelovanja lokalnega prebivalstva, nedoseženega soglasja in slabe podpore občanov pri dejavnostih, ki so jih izvajali policisti.

V skupnost usmerjeno policijsko delo

V skupnost usmerjeno policijsko delo ni popolnoma nova ideja. Kljub temu ga lahko pojmujejo kot inovacijo na področju opravljanja policijske dejavnosti zaradi dveh razlogov: (1) Zaenkrat še ni čiste oz. popolnoma sprejete definicije v skupnost usmerjenega policijskega dela. (2) Poleg tega je veliko elementov policijskega dela obstajalo v preteklosti, vendar dobijo v novi konstelaciji nov pomen in pomenijo to, kar imenujemo "v skupnost usmerjeno policijsko delo", pri čemer gre za spreminjanje temeljne filozofije policijskega dela, ki ni več reaktivna, ampak proaktivna, kar pomeni, da gre za bistveno širše pojmovanje vloge policije in njenih nalog v družbi.

Opredelitve v skupnost usmerjenega policijskega dela največkrat vsebujejo ključne elemente takšne dejavnosti. Weisel in Eck (1994) opredeljujeta v skupnost usmerjeno policijsko delo kot:

"Različne oblike prakse, ki so združene v ideji, da morata policija in javnost postati boljša partnerja pri nadziranju kriminalitete, nereda in drugih problemov."

Podobno opredeljujeta v skupnost usmerjeno policijsko delo Wilkinson in Rosenbaum (1994), ki menita, da

"v skupnost usmerjeno policijsko delo predstavlja temeljno spremembo v vlogi policistov, upoštevanje spremembe njihovih veščin, motivacije in priložnosti za udeleževanje pri reševanju problemov in razvijanje novega partnerstva s ključnimi elementi v skupnosti."

Sodelovanje skupnosti

Po mnenju številnih avtorjev je temeljni element v skupnost usmerjenega policijskega dela sodelovanje policije z občani v skupnosti (Trojanowicz, 1983; Rosenbaum, 1988; Skogan 1994). Policija naj bi v tem smislu sodelovala s člani skupnosti, ki so lahko posamezni občani, skupine občanov, poslovneži, uradi in institucije (npr. bolnišnice, inšpektorati, oddelki za urbanizem ipd.), in številnimi

drugimi. Te skupine občanov je treba pritegniti k sodelovanju zlasti pri reševanju problemov.

Reševanje problemov

Reševanje problemov je najpomembnejši del v skupnost usmerjenega policijskega dela. Reševanje problemov je pravzaprav dejavnost, ki sledi klasičnemu policijskemu delu, za katerega je značilno odkrivanje in preiskovanje kriminalitete ter vzdrževanje reda. Kriminaliteta in drugi problemi, s katerimi se ukvarja policija, so le simptomi, ki kažejo, da je nekaj narobe v skupnostih, kjer se pojavljajo takšni problemi. Reševanje problemov pomeni v tem smislu iskanje in odpravljanje vzrokov za kriminaliteto in nered.

Orientacija, pri kateri je v ospredju reševanje problemov v skupnosti, se imenuje v probleme usmerjeno policijsko delo. V probleme usmerjeno policijsko delo pomeni opredelitev problema in iskanje primernih rešitev v vsaki specifični situaciji. Vsaka situacija je enkratna in zahteva kreativnost in znanje ter sodelovanje s številnimi akterji, ki lahko pripomorejo k rešitvi problema. To je pomemben preobrat, saj policija ne izvaja le določil kazenskega zakonika in drugih zakonov pri odzivanju na probleme glede kriminalitete in drugih kršitev. Če zakon prepoveduje določeno ravnanje, potem policija lahko (in mora) ukrepati zoper kršitelje. Takšno ukrepanje policije ima dva učinka. Prvi učinek je zastraševanje (generalna in specialna prevencija), drugi učinek pa je onemogočanje oz. odvzem prostosti storilcem kaznivih dejanj. Strogo policijsko ukrepanje zoper povzročitelje nereda brez sodelovanja lokalnega prebivalstva običajno ne rodi zaželenih rezultatov in ima kratkotrajen učinek. Izvrševanje zakonodaje je le en način reševanja problemov, kateremu sledi nadaljnje prizadevanje za odpravo vzrokov za takšne probleme. To je mogoče doseči le v sodelovanju s prebivalci na območjih, kjer se problemi pojavljajo.

Razlika med v skupnost in v probleme usmerjenim policijskim delom še ni popolnoma jasna. Ena izmed možnih razlag je v zvezi s sodelovanjem skupnosti pri v skupnost usmerjenem policijskem delu. Nekatere oblike v probleme usmerjenega policijskega dela vsebujejo sodelovanje skupnosti, druge ne. Poleg tega bi bilo naivno pričakovati, da občani iz soseske sodelujejo s policijo, ko ta izvaja varnostne akcije in intenzivno patroliranje (v uniformi ali civilni obleki), saj imajo za to dejavnost izključna pooblastila policisti. Hoover (1992) meni, da se v probleme usmerjeno policijsko delo razlikuje od v skupnost usmerjenega policijskega dela glede na čas izvajanja policijskih intervencij. V probleme usmerjeno policijsko delo vsebuje dosledno zagotavljanje reda, usmerja se na probleme, ki jih rešuje v določenem (običajno krajšem) časovnem obdobju. V skupnost usmerjeno policijsko delo je policijsko delo na dolgi rok, kjer imajo policisti vlogo t.i. varnostnih menedžerjev v skupnosti in se ukvarjajo s številnimi zadevami v skupnosti v daljšem časovnem obdobju. Ta razlika zahteva sprejetje nove dimenzije, ki jo imenujemo skupnostna baza.

Skupnostna baza

Pomemben dejavnik v skupnost usmerjenega policijskega dela je decentralizacija policijske dejavnosti. V skupnost usmerjeno policijsko delo pomeni zaposlitev policista v določeni soseski, za katero je odgovoren. To je mogoče doseči na več načinov. Najbolj značilne so manjše policijske postaje v soseskah, policijske pisarne v soseskah, peš patroliranje ipd. Zaposlitev policista na takšnem območju je dolgoročna in od njega se pričakuje, da bo natančno spoznal okoliš, probleme in občane, ki tam živijo. V skupnost usmerjeno policijsko delo temelji na bližini in tesnih stikih s predstavniki skupnosti in občani v soseski. Ena izmed domnev glede policijskega dela je tudi v tem, da klasično opravljanje policijskega dela ne more dati ustreznih rezultatov zaradi prevelike oddaljenosti policijskih postaj od sosesk in nesposobnosti identificirati resnične probleme v skupnosti oz. soseski, poleg tega oddaljenost od policijske postaje vpliva na to, da policisti opravljajo predvsem patroliranje v vozilih, kar še dodatno vpliva na zmanjšanje stikov policije z občani. Dnevne interakcije policistov z občani so stalnica policista, ki dela v soseski oz. izvaja v skupnost usmerjeno policijsko delo, ugotavlja probleme v skupnosti in dosega soglasje glede reševanja problemov (manjših ali večjih) v soseskah. Kakovostno delo policista v skupnosti pripomore k večji pripravljenosti občanov za sodelovanje s policijo in podporo policiji pri zagotavljanju varnosti.

Redefinirani cilji policijske dejavnosti

Četrti, pomemben element v skupnost usmerjenega policijskega dela, je redefinicija oz. ponovno opredeljevanje ciljev policijske dejavnosti in je v tesni zvezi z idejo o identifikaciji in odpravi temeljnih vzrokov problemov v skupnosti. To pomeni tudi spremembo ocenjevanja policijskega dela. Pri klasičnem policijskem delu je ocenjevanje policijskega dela tesno povezano s številom prijav in aretacij, številom napisanih predlogov sodniku za prekrške, izrečenih denarnih kazni ipd. Sodelovanje s skupnostmi zahteva drugačne standarde za ocenjevanje dela policistov. Poleg števila rešenih primerov, je policiste treba tudi ocenjevati glede na pokazatelje zmanjšanja kriminalitete, zmanjšanja problemov, povečanega občutka varnosti, manj nereda v soseskah, povečane kohezije v skupnostih ipd. Poudariti je treba, da se v skupnost usmerjeno policijsko delo bolj usmerja v cilje kot le v ozka sredstva za doseg ciljev. To pomeni, da se je treba poleg neposrednega ukrepanja zoper kršitelje zakonov, ukvarjati tudi s problemi in iskati možne rešitve za odpravo vzrokov nereda in kriminalitete, kar običajno ni določeno v kazenski zakonodaji, ampak se dosega s sodelovanjem z občani, ki zaupajo policiji in jo pojmujejo kot službo, ki jim stoji ob strani in zagotavlja varnost in kakovost življenja v skupnostih.

Ideja o štirih dejavnikih v skupnost usmerjenega policijskega dela, to so sodelovanje skupnosti, reševanje problemov, skupnostna baza in redefiniranje ciljev, predstavlja naše izhodišče za razmišljanje o tej, v veliki meri obetajoči novi filozofiji policijskega dela. Poleg teh štirih dejavnikov lahko v literaturi najdemo še druge kot na primer manj rigidno organizacijsko strukturo policije, usmerjanje na nered, spreminjanje usposabljanja za policiste in sodelovanje (Eck in Rosenbaum, 1994; Hope, 1994; Wilkinson in Rosenbaum, 1994; Carter, 1995). Te ideje so tudi del

omenjenih štirih dejavnikov v skupnost usmerjenega policijskega dela. Pomembno dejstvo je, da morajo ti štirje dejavniki biti medsebojno povezani. Samo ena komponenta, kot npr. policist za delo v skupnosti, še ni dovolj. V skupnost usmerjeno policijsko delo zahteva temeljne spremembe v filozofiji, strategiji in načrtovanju policijskega dela.

Fleisner s sodelavci (1992) predstavlja dober primer v skupnost usmerjenega policijskega dela v Seattlu. Z namenom reševanja problemov v skupnosti so, kljub velikemu skepticizmu pristašev klasičnega policijskega dela, poskusno uporabili v skupnost usmerjeno policijsko delo za soočanje s perečimi problemi v skupnostih. Policija je spremenila način dela in način patroliranja v nekaterih delih mesta. Skupine občanov so pomagale policistom pri obveščanju o problemih, usmerjanju policijskega dela, identificiranju problemov in izvajale preventivno dejavnost. Prizadevanja za boj proti drogi so pripeljala do sprememb pri javnih telefonskih aparatih, kjer ni bilo več mogoče sprejemati klicev, s čimer so onemogočili naročila prekupčevalcem z drogo, odprli so številne telefonske linije za obveščanje o krajihi razpečevanja droge in dosledno izvajali določila odlokov o javnem redu. Poleg tega so začeli izvajati akcijo proti grafitom, zagotavljali so večerno rekreacijo za stanovalce v soseski in izvajali kampanje za pridobivanje sredstev za izvajanje preventivne dejavnosti. Te oblike dela presegajo klasično policijsko delo in kažejo na veliko širše pojmovanje policijskega dela in vloge vodilnih v policijski organizaciji. Gre torej za izvajanje številnih, dopolnjujočih se ukrepov za zmanjšanje problemov v skupnosti, pri čemer je izvrševanje zakonodaje le del prizadevanj za zmanjšanje problemov.

Opredeljevanje problemov

Osrednja sestavina v skupnost usmerjenega policijskega dela je identifikacija problema. Eck in Spelman (1987) menita, da se policija ukvarja s številnimi socialnimi problemi v skupnosti, kot tudi s kriminaliteto. Policija ima, v primerjavi z drugimi institucijami, boljši položaj tudi za identifikacijo problemov, ki niso v tesni zvezi z izvrševanjem zakonov. Avtorja menita, da so policisti zaradi tega odgovorni in dolžni sodelovati in iskati ustrezne rešitve problemov. Za izvajanje kakovostnih analiz, s katerimi je mogoče načrtovati in izvajati v skupnost usmerjeno policijsko delo, Eck in Spelman (1989) predlagata uporabo dveh tehnik. Prva je SARA (angl. scanning, analysis, response, assessment), kar pomeni posnetek stanja, analiza, ukrepanje in ocena učinkov. Drug način za ugotavljanje obsega in narave problemov je raziskovanje kriminalnih žarišč.

SARA

Eck in Spelman (1989) ponujata model štiri stopenjskega reševanja problemov. Te stopnje so posnetek stanja, analiza, ukrepanje in ocena učinkov. Posnetek stanja vsebuje identifikacijo problema, značilnosti problema in zaskrbljenosti

skupnosti glede tega problema. Te informacije zbira policist pri svojem delu v soseski, pri čemer opravlja razgovore s stanovalci in drugimi (npr. predstavniki šole, podjetij, ustanov), ki menijo, da je treba določen problem rešiti. Policisti pregledajo uradne statistične podatke o problemih v skupnosti, ki so jih sami zbrali ali pregledajo rezultate študij neodvisnih raziskovalcev. V vsakem primeru policisti opravijo posnetek stanja v sodelovanju s predstavniki (lokalne) skupnosti in podatke poskusijo skupaj analizirati. Analiza zbranih podatkov je naslednja faza, v kateri policisti podatke analizirajo z drugimi predstavniki skupnosti. Na primer analiza problemov glede preprodaje drog v stanovanjski soseski je primer skupnega dela policije in občanov iz skupnosti. V tem primeru je treba razmišljati o vključitvi lastnikov stanovanj in hiš, predstavnikov lokalne oblasti, predstavnikov zdravstvene službe in tožilstva. Če se problemi nanašajo na mlade ljudi, je k sodelovanju treba povabiti še organizacije, ki se ukvarjajo z mladimi (vladne in nevladne) in socialno službo. Sodelovanje različnih posameznikov, skupin in strokovnjakov pomeni večplastno obravnavo problema in boljše razumevanje dejavnikov, ki so povezani z reševanjem problema.

Po analizi situacije oz. problema sledi faza izvajanja ukrepov. V predhodni fazi policija s sodelovanjem s predstavniki skupnosti in strokovnjaki doseže soglasje za izvajanje ukrepov. Lahko se tudi zgodi, da se dogovorijo za ukrepe, ki nimajo veliko opraviti s policijskim delom in spadajo v pristojnost drugih služb. V tem primeru policija spremlja potek akcij in stanja v skupnosti. Primer za to je nizozemska praksa, ki vsebuje ukrepe zoper nevestne lastnike lokalov. Inšpekcijske službe izdajo odločbo o zaprtju določenega lokala ali objekta. Policija v tem primeru nudi asistenco. Lokalna skupnost npr. odkupi objekt in ga nameni za prosocialne dejavnosti.

Zadnja faza je ocenjevanje učinkov ukrepov. Eck in Spelman (1989) menita, da je mogoče govoriti o uspešni izvedbi programa, če je ocena narejena po ustreznih merilih in pokaže učinke preventivne dejavnosti. Ocena je pomembna tudi za nadaljevanje enakih preventivnih prizadevanj ali spremembo strategije, metod in tehnik za zmanjševanje problemov.

Celoten proces, ki ga Eck in Spelman (1989) imenujeta SARA, se ukvarja predvsem z odpravo vzrokov problemov in ne le s simptomi. Zato ocenjevanje učinkovitosti programa ne vsebuje le analize ocene sprememb v stanju kriminalitete, povečanih prijav storilcev kaznivih dejanj ali drugih učinkov, ki se običajno nanašajo na policijsko delo. Tudi javnost mora spremeniti pričakovanja do policije, če hočejo izvajati učinkovito v skupnost usmerjeno policijsko delo. Policija ne more biti ena izmed ključnih institucij za reševanje socialnih problemov, če jo ocenjujemo le po številu obravnavanih primerov, prijav, aretacij ipd.

Raziskovanje kriminalnih žarišč

Poleg predhodno predstavljene metode za analiziranje procesa reševanja problemov, so zanimive tudi študije kriminalnih žarišč. Analiza kriminalnih žarišč je običajna analitična metoda pri opravljanju policijskega dela.

Sherman (1995) opredeljuje kriminalna žarišča kot manjša območja, kjer je pogostost pojavljanja kriminalitete zelo velika in je zaradi te značilnosti možno napovedovati probleme tudi v daljšem časovnem obdobju. Analiziral je klice na policijsko postajo v enem izmed ameriških mest in ugotovil, da je več kot 50% klicev bilo z območij, ki predstavljajo okoli 3% preučevanega mesta. Specifične oblike kriminalitete ali kršitev kažejo še na večjo koncentracijo. Na primer, vsi primeri nasilja v družini se pojavljajo v 9% območij mesta, fizično obračunavanje in fizični napadi so značilni za 7% preučevanega mesta, ropi, spolni napadi in tatvine motornih vozil so tipični za 5% območij v tem mestu. Spelman (1995) ugotavlja, da je v drugem ameriškem mestu za deset odstotkov mesta bilo značilnih več kot 30% vseh klicev na policijo. Block in Block (1995) navajata podobne ugotovitve v čikaški študiji kriminalnih žarišč. Uporabljala sta tehnike risanja zemljevidov in ugotovila, da so kriminalna žarišča najpogostejša na tranzitnih mestih in v bližini večjih križišč. Kriminalna žarišča so lahko povsod, na območju poslovnih objektov, v šolah, zapuščenih objektih, praznih parkiriščih, stanovanjskih naseljih ob križiščih, ali pa se pojavljajo ob določenem času - zvečer, ponoči, med vikendi, med počitnicami ali med prazniki.

Te ugotovitve kažejo na to, da se kriminaliteta in problemi kopičijo na določenih mestih in ob določenem času. To je izhodišče za preventivno dejavnost in izvajanje v skupnost usmerjenega policijskega dela. Ugotovitev kriminalnih žarišč je lahko tudi posledica prve faze procesa SARA, posnetka stanja, s katerim dobimo značilnosti kraja in dejavnike, ki domnevno vplivajo na privlačnost takšnih območij za storilce kaznivih dejanj (Spelman, 1995). Pri tej dejavnosti je v veliko pomoč tudi sodobna informacijska tehnologija, ki z uporabo računalniških programov omogoča takojšen vpogled v krajevno in časovno porazdelitev problemov v skupnostih. Programi, ki jih uporabljajo za te namene, so znani pod imeni Spatial and Temporal Analysis of Crime (STAC) in Drug Market Analysis Program (DMAP). Izdelovanje zemljevidov in raziskovanje kriminalnih žarišč pa ponuja dodatne podatke, ne le o žariščih samih, temveč tudi o drugih značilnostih soseske, območja in časa, ko se kriminalna dejavnost poveča.

Nerazrešene dileme v skupnost usmerjenega policijskega dela

Kljub prepričanju, da bo v skupnost usmerjeno policijsko delo pomagalo pri reševanju številnih problemov, se je pokazalo, da obstajajo tudi nekatere ovire, ki mečejo slabo luč na tovrstno policijsko delo. Problem se pojavi, ko je treba začeti izvajati takšno policijsko delo in policisti ne pokažejo zanimanja zanj (Bennett, 1994; Eck in Rosenbaum, 1994; Sadd in Grinc, 1994), še več, pojavijo se odpori. V skupnost usmerjenem policijskem delu najbolj nasprotujejo zagovorniki tradicionalnega policijskega dela. Kritike v skupnost usmerjenega policijskega dela se nanašajo na pomanjkanje policistov za peš patroliranje in pokrivanje območja soseske in zakasnelo ukrepanje (Wycoff, 1995). Druga vrsta kritik se nanaša na mišljenje, da to ni pravo policijsko delo in da meče slabo luč na ostale policiste in je resna grožnja policijskemu profesionalizmu (Skolnick in Bayley, 1988).

Poleg tega je ta problem posledica novosti tega pristopa in pomanjkanja programov za promocijo v skupnost usmerjenega policijskega dela pri policistih na vseh ravneh policijske organizacije. Policisti, ki izvajajo takšno delo, so v veliki meri spremenili stališča do vloge policije in v skupnost usmerjenega policijskega dela (Skogan, 1995). Poleg tega je pomemben dejavnik tudi usposabljanje za izvajanje v skupnost usmerjenega policijskega dela. Skolnick in Bayley (1988) menita, da so odpori policistov do takšnega dela predvsem posledica slabe usposobljenosti in neznanja in nezrelosti za reševanje problemov, kar je bistveno bolj zahtevno in dolgoročnejše delo kot samo prijavljati kršitelje cestno prometnih predpisov, javnega reda in storilcev kaznivih dejanj. Za izvajanje v skupnost usmerjenega policijskega dela je potrebno poznavanje določenih značilnosti človeškega vedenja, obnašanja, opravljanja razgovorov, reševanja in umirjanja konfliktov, vzpostavljanja sodelovanja in sposobnost identificiranja problemov (Skogan, 1995; Sadd in Grinc, 1996). Pomanjkanje usposobljenosti za opravljanje takšnega dela ima za posledico le enostranske odločitve, slabo usklajenost in pomanjkljivo izvajanje ukrepov. Poleg tega je tudi javnost treba seznaniti z elementi v skupnost usmerjenega policijskega dela in pričakovani glede vzajemnega sodelovanja med občani in policijo (Sadd in Grinc, 1996).

Naslednji problem se nanaša na merjenje učinkov v skupnost usmerjenega policijskega dela, na pomanjkanje virov za ustrezno izvajanje dela, odgovornost za ukrepanje in različne ustavne pomisleke, predvsem glede upoštevanja temeljnih pravic in svoboščin državljanov (Eck in Rosenbaum, 1994; Sadd in Grinc, 1996). Policisti se pri opravljanju policijskega dela dnevno srečujejo s temi problemi. Možna rešitev teh dilem je odkrita razprava o poslanstvu in temeljnih nalogah policije v sedanjem času. Verjetno si vsi prizadevamo za dvig kakovosti življenja v skupnostih in za bolj varno življenje in delo, kako to doseči, je lahko predmet takšne razprave. To pomeni tudi potrebo po nadaljnjem preučevanju v skupnost usmerjenega policijskega dela z več vidikov, ne le izvedbenega, ampak tudi z vidika politične volje in zakonske ureditve tega področja.

Raziskovanje "v skupnost usmerjenega policijskega dela" v Sloveniji

Raziskovanje na področju v skupnost usmerjenega policijskega dela oz. policijskega dela, ki ga na Ministrstvu za notranje zadeve Republike Slovenije imenujejo policijsko preventivno delo in ga izvajajo vodje policijskih okolišev, ki so odgovorni za varnost v policijskih okoliših, še ni postalo tako obsežno kot v zahodnih državah kot npr. v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike. Kljub temu je narejenih nekaj pionirskih korakov na tem področju. Leta 1991 se je začel projekt Javna varnost, ki se je kasneje preimenoval v Projekt policija in je vseboval nekatere elemente v skupnost usmerjenega policijskega dela. Kljub dokaj ugodnim rezultatom analiz, je bilo v zvezi s tem kar nekaj problemov, ki so se nanašali na kadrovsko problematiko in obstoječo policijsko poklicno kulturo, ki je zagovarjala star način opravljanja policijskega dela, torej klasično policijsko delo, ki je posvečeno predvsem odkrivanju in zatiranju kriminalitete. Nadaljnji poskusi so

pravzaprav delo strokovnjakov v Ministrstvu za notranje zadeve RS in Generalni policijski upravi, ki so se zavedali, da je preventivno delo policije na vseh področjih njene dejavnosti nujno potrebno, vendar so nastali številni nesporazumi in neskladja zaradi različnega pojmovanja policijskega preventivnega dela in sodelovanja s skupnostmi pri reševanju varnostnih problemov. Tu mislim predvsem na razlike v pojmovanju takšnega dela na različnih ravneh policijske organizacije. Nekaj pionirskega dela so naredili tudi policisti sami, predvsem tisti, ki so bili študenti Visoke policijsko-varnostne šole v Ljubljani. V diplomskih nalogah so obdelali nekaj problemov v zvezi s policijskim preventivnim delom in osvetlili pomemben dejavnik v skupnost usmerjenega policijskega dela, to je pripravljenost občanov za sodelovanje s policijo (Govekar 1995, 1998; Abutovič, 1997; Krašovec, 1998; Kapun, 1999; Kozinc, 1999; Jakovljevič, 1999; Mencinger, 1999; Tršan, 2000 in Starman, 2000). Nekateri rezultati so zelo spodbudni za policijo, saj kažejo, da so občani pripravljeni sodelovati s policijo pri zagotavljanju varnosti in podpirajo policijo pri njeni preventivni dejavnosti. Nekateri rezultati pričajo o prevladujoči miselnosti policistov o storilcih kaznivih dejanj in problematičnih skupnostih, kar ni spodbudno za vzpostavljane stikov s skupnostmi in iskanje soglasja glede reševanja problemov. Poleg teh manjših raziskovalnih projektov, so študenti ob pomoči mentorjev preučevali tudi nekatere druge socialnopsihološke dimenzije kontaktov s policisti, odnos policistov pri postopkih in podobne teme (Bratanič, 1993). Rezultati teh študij kažejo na potrebo po usposabljanju policistov za komuniciranje z različnimi skupinami občanov in obvladovanje tehnik za reševanje problemov.

Na temo v skupnost usmerjenega policijskega dela je bilo objavljenih tudi nekaj prispevkov, ki so analitično prikazali različne dimenzije tovrstne policijske filozofije in izkušnje iz tujine (Mitar, 1995; Lobnikar in Pagon, 1995; Meško, 1999; Dobovšek in Meško, 1999).

Združitev dosedanjih ugotovitev in izhodišče za nadaljnje raziskovalno delo na tem področju predstavlja skupni projekt delavcev Visoke policijsko-varnostne šole s predstavniki MNZ in Generalne policijske uprave z naslovom Strah pred kriminaliteto, policijsko preventivno delo in javno mnenje o slovenski policiji (Meško et al., 2000). V tem raziskovalnem projektu so avtorji osvetlili problematiko vplivanja (predvsem uniformirane) policije na strah pred kriminaliteto in občutke varnosti pri občanah, ki jih je mogoče izboljšati z vidnostjo in dostopnostjo policistov, s komunikacijo z občani in seznanjanjem z varnostnimi problemi. Poleg teh problemov se avtorji dotikajo tudi problema ustvarjanja mitov o kriminaliteti in medijskih manipulacij glede predstavljanja kriminalitete in virov ogrožanja ljudi v družbi. V delu o policijskem preventivnem delu avtorji predstavijo razvoj policijskega preventivnega dela, ki gre počasi, vendar zanesljivo, v smeri razvoja dogodkov v zahodnih družbah, kjer policiji pripisujejo vlogo t.i. skrite socialne službe, ki ublaži veliko število konfliktov in problemov. Seveda so že zmeraj prisotni številni problemi in pomisleki, ki se nanašajo na izvajanje policijskega preventivnega dela. Eden izmed njih je, ali naj vodja policijskega okoliša ukrepa represivno. Poleg tega je problem tudi ocenjevanje dela vodij policijskih okolišev, ki jih ni mogoče ocenjevati kot druge policiste, ki delajo na področju kaznovanja storilcev cestno

prometnih prekrškov ali zatiranja kriminalitete. Ocena teh policistov je odvisna od sprejemanja takšnega dela pri predstojnikih in njihovih stališč do policijskega preventivnega dela. Na policijskih postajah, kjer so vodilni naklonjeni takšnemu delu, vodjem policijskih okolišev pripisujejo pomembno vlogo. Na policijskih postajah, kjer ne sprejemajo takšnega dela, pa policisti za preventivo opravljajo pretežno represivne naloge (Meško et al., 2000).

Pomemben dejavnik vzpostavitve v skupnost usmerjenega policijskega dela je tudi seznanjanje občanov s takšnim policijskim delom in pričakovanjem sodelovanja ter pomoči občanov pri zagotavljanju varnosti. Nepoznavanje policijskega dela in policijskih pooblastil je tudi ena izmed ovir med občani in policisti, saj policisti pogosto menijo, da občani poznajo zakone, pristojnosti in področja dela policije. To je izziv za predstavitev policije javnostim in poziv k sodelovanju za večjo varnost v družbi, hkrati pa naletimo na očitke v skupnost usmerjenemu policijskemu delu, da je to delo namenjeno le ustvarjanju pozitivnega javnega mnenja do policije. Policija si mora prizadevati sodelovati z občani in skupaj z njimi reševati probleme, saj le ob doseganju soglasja glede ukrepov, tako policije kot drugih institucij ali organizacij, obstaja možnost resničnega reševanja problemov in ne le ukvarjanja s simptomi problemov (Meško et al., 2000).

Med pomembnejše ugotovitve raziskave štejemo ugotovitve, da v skupnost usmerjeno policijsko delo služi tako zmanjšanju kriminalitete in problemov v skupnosti kot tudi zmanjševanju strahu pred kriminaliteto. Strah pred kriminaliteto se je pokazal kot skrb zbujajoč problem (Meško in Kovčo, 1999), saj lahko pri občanah povzroči nerazumno vedenje, ki vodi do npr. vigilantizma in ustvarjanja novih varnostnih problemov. Mesto policije pri zagotavljanju varnosti in občutkov varnosti je zelo pomembna naloga.

V skupnost usmerjeno policijsko delo je bistveno lažje izvajati v manjših krajih kot v urbanih okoljih. Policisti v prizadevanjih za čim bolj kakovostno delo v policijskih okoliših bolj ali manj uporabljajo elemente tega pristopa, kar pa je odvisno od usmeritev na državni, regionalni in lokalni ravni (Meško et al., 2000).

Kljub poskusom navezovanja stikov v predstavniki skupnosti, bi si policisti morali še bolj prizadevati vzpostaviti dobre stike z občani, izvajati različne preventivne programe ter vplivati na dvig varnostne kulture občanov. Ugotovili smo tudi, da na področju preventivne dejavnosti policije obstaja pojmovna zmeda in da je treba razmisliti o uporabi novega imena za to dejavnost in ustrezno poimenovanje policista, ki opravlja naloge v skupnosti. Zaenkrat se tak policist imenuje vodja policijskega okoliša, eden izmed predlogov je, da bi ga poimenovali npr. policist za preventivo, kar seveda implicira samo preventivni del policijske dejavnosti, ne pa tudi drugih oblik sodelovanja s skupnostjo. Oblike partnerskega sodelovanja med občani in policijo še niso dobro razvite na celotnem območju Slovenije. Ponekod so že zaživele, ponekod obstajajo krajši čas. Izgleda, da se pojavljajo različni interesi in različno pojmovanje reševanja problemov v skupnostih ter nesposobnost za komunikacijo na obeh straneh. V skupnost usmerjeno policijsko delo zahteva tudi sprejem nove filozofije policijskega dela, ki ni le metoda ali orodje za opravljanje policijskega represivnega dela. Gre namreč za filozofijo, ki za seboj potegne tudi številne spremembe na področju kadrovanja, izo-

braženja in usposabljanja, vrednotenja in nagrajevanja, zagotavljanja avtonomnosti policistov pri opravljanju dela in možnosti za napredovanje. Problem predstavlja tudi nihanje kadrov, neprimerna kadrovska zasedenost in preveliko območje policijskih okolišev. V skupnost usmerjeno policijsko delo zahteva tudi decentralizacijo policijske dejavnosti. To v sedanji obliki policijske organizacije še ni mogoče. Pomembna je tudi ugotovitev, da ni samo po sebi umevno, da bodo občani sprejeli to filozofijo policijskega dela in sami po sebi sodelovali s policisti. Kljub temu, da naši raziskovalni rezultati pričajo o pripravljenosti za sodelovanje s policijo pri zagotavljanju varnosti, menimo, da je treba narediti korak naprej in promovirati idejo o varnosti kot vrednoti, za katero si prizadevajo vsi občani. Občane je treba informirati o delu policije in odpreti vrata ter pokazati pripravljenost za sodelovanje (Meško et al., 2000).

Pomemben dejavnik, ki vpliva na delo policije in sodelovanje občanov, je javno mnenje o policiji. Več ko je pritiskov na policijo, bolj se ta zapira v svoj krog in doživlja javnost kot vir ogrožanja. V skupnost usmerjeno policijsko delo tudi vpliva na javno mnenje in ustvarja strpne odnose med policijo in javnostmi. Na javno mnenje o policiji vpliva nekaj dejavnikov, med katerimi so najpomembnejši neposredni stiki policistov s strankami, kakovost opravljenega dela, odzivanja policije na probleme in prijave, korupcija v policiji, dostopnost in vidnost policistov in prikazovanje policijskega dela v javnih medijih.

284

Sklepne misli

Vsaka novost ali spreminjanje utečenih rutin zbuja nezaupanje in negotovost. Policija je kot tipična konservativna institucija pred velikim izzivom, saj se pri uvajanju v skupnost usmerjenega policijskega dela sooča s številnimi problemi, ki se nanašajo na spremembo filozofije, organizacije, prevladujoče miselnosti, odnosa do dela in strank. V skupnost usmerjeno policijsko delo veliko obeta, saj se je pokazalo kot zelo učinkovito za reševanje problemov v skupnostih s številnimi problemi, z multikulturno in multietnično strukturo prebivalstva. Kljub obetavnosti tovrstne policijske filozofije je naivno pričakovati, da bo rešila vse probleme.

Temeljni problem v skupnost usmerjenega policijskega dela leži v pojmovanju položaja in vloge policije v družbi in ukrepov, ki naj jih izvaja za zagotavljanje varnosti. Analize kažejo, da policisti le redko porabijo več kot 20% delovnega časa za ukvarjanje s problemom kriminalitete in izvrševanjem kazenske zakonodaje. Večina policistov opravlja različne druge naloge, ki jih lahko imenujemo servisne storitve. Poudarjanje služenja skupnosti in občanov pripelje tudi do ideje o v skupnost usmerjenem policijskem delu, ki ne izključuje izvrševanja zakonov, kjer policist postane ključna oseba za zagotavljanje varnosti v soseski oz. svojem okolišu. Policisti tako lahko pomagajo pri identifikaciji problemov na svojih območjih, ugotovijo, kdo so posamezniki in skupine, ki povzročajo probleme in kdo so tisti, ki so pripravljeni pomagati policiji in pomagajo pri reševanju varnostne problematike.

Trojanowicz (1990) meni, da je v skupnost usmerjeno policijsko delo sestavljeno iz naslednjih načel. To delo je obenem filozofija (način razmišljanja) in organizacijska strategija (način udejanjanja filozofije) z namenom skupnega reševanja problemov v skupnosti, ki se nanašajo na kriminaliteto, prepovedane droge, strah pred kriminaliteto, kršenje reda in vprašanja glede kakovosti življenja v soseski. Filozofija temelji na prepričanju, da so občani tisti, ki lahko pripomorejo h kakovostnejšemu delu policije, dejavno sodelujejo in podpirajo policiste. Težave, ki se porajajo v današnjih skupnostih, niso omejene le na posamezne prestopnike in posamezna dejanja, ampak gre za prizadevanja za zagotavljanje varnosti v skupnosti, kar je bistveno širši koncept. Obveznost za krepitev skupnosti je drugo načelo, ki vsebuje idejo o tem, da je v skupnost usmerjeno policijsko delo tisto, ki zahteva od vseh policistov ter drugih, da filozofijo prenašajo v prakso. Delo zahteva večjo avtonomijo na nižjih ravneh delovanja (predvsem glede sprejemanja različnih odločitev). Decentralizirano in personalizirano opravljanje policijskega dela je nujno za kakovostno izvajanje takšne filozofije. Treba je usposobiti policiste, ki bodo vzpostavili vez med policijo in skupnostjo. Takojšnje in dolgoročno proaktivno reševanje problemov se nanaša na vzdrževanje stikov z občani, ki spoštujejo zakone, da bi lahko skupaj iskali nove rešitve za probleme v skupnostih, ob njihovi podpori in pomoči. Poleg ukrepov zoper kršitelje policisti, ki izvajajo v skupnost usmerjeno policijsko delo, tudi nadzirajo ali dolgoročno rešujejo probleme v soseski z namenom dvigniti kakovost življenja. Kot skupnostni ombudsman tak policist skrbi za povezovanje javnih in zasebnih agencij, ki bi lahko pripomogle k večji varnosti v skupnosti. Etika, zakonitost, odgovornost in zaupanje je načelo, ki se nanaša na moralno-etične značilnosti posameznikov, ki izvajajo takšno delo. Razširjanje policijskega mandata pomeni, da poleg osnovne policijske dejavnosti, v skupnost usmerjeno policijsko delo pomeni nekaj več kot le golo izvrševanje zakonov in reaktivno ukrepanje. Z dejavno udeležbo policisti vplivajo na razvoj razmer v skupnosti in doprinesejo k razvoju. Pomoč ljudem s posebnimi potrebami se nanaša na ravnanje z ljudmi, ki so najbolj ranljivi. To so otroci, mladi, starejši, manjšine in različno prizadeti ljudje (telesni invalidi, gluhi, slepi idr.). Kreativnost in pomoč se nanašata na razumno uporabo tehnologije ob upoštevanju dejstva, da se večina ciljev doseže s pogovorom, skupnim delom ter pomoči pristašem takšnega policijskega dela. Notranje spremembe kažejo na popolnoma integrirani pristop, ki vključuje vse zaposlene v policijski enoti, tako policiste za v skupnost usmerjeno policijsko delo kot druge. Vsi si morajo prizadevati za vzpostavitev mostu med policijo in ljudmi v skupnosti. Ugotavljajo, da takšno spreminjanje traja od 10 do 15 let. Policijsko delo prihodnosti naj bi bilo v skupnost usmerjeno policijsko delo. Policija ne more vzdrževati in vzpostavljati reda kot neka organizacija izven skupnosti. Ljudje morajo tudi sprejeti mišljenje, da je policija vir oz. sila za pomoč pri reševanju prisotnih težav v skupnosti. To ni taktika, ki jo je mogoče uporabiti in nato zavreči, ampak je nova filozofija in organizacijska strategija, ki predstavlja nove izzive in seveda nove naloge tako policistom kot skupnosti.

Pri tem delu morajo biti policisti inovativni in sodelovati s skupnostjo pri doseganju skupnega cilja - večje varnosti. Policisti morajo pri tem delu imeti tudi

diskrecijsko pravico za uporabo različnih zakonitih metod za reševanje problemov, ki se pojavijo v skupnosti (Goldstein, 1987). V skupnost usmerjeno policijsko delo je odgovorno policijsko delo, pri katerem skupnost sama prispeva k večji varnosti in povezanosti, izboljšuje kakovost življenja, gradi skupnostno kohezijo in občutek pripadnosti skupnosti (Goldstein, 1987). Wycoff in Skogan (1994) predlagata potrpežljivost na obeh straneh - pri ljudeh v skupnostih in policistih, saj je proces spreminjanja filozofije opravljanja policijskega dela počasen proces. To pa je mesto, kjer bi lahko začeli razpravo o dveh temeljnih filozofijah na področju preventivnega dela nasploh, o avtoritarnem komunitarianizmu in moralnem minimalizmu.³

LITERATURA

- Abutovič, Rado (1997): Osebnostne značilnosti, sposobnosti in znanja vodij policijskih okolišev. Diplomsko naloga. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Bennett, Trevor (1994): *Community Policing on the Gound: Developments in Britain*. V Dennis P. Rosenbaum, (ur.), *The Challenge of Community Policing: Testing the Promises*. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Block, Richard in Block, Carolin R. (1995): *Space, Place and Crime: Hot Spot Areas and Hot Places of Liquor-related Crime*. V John E. Eck in David Weisburd, (ur.), *Crime and Place*, Monsey, New York: Criminal Justice Press.
- Bratanič, Martin (1993): *Pogledi osnovnošolske mladine na delo policista*. Diplomsko naloga. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Carter, David L. (1995): *Community Policing and D.A.R.E.: A Practitioner's Perspective*. BJA Bulletin, Washington: Department of Justice.
- Dobovšek, Bojan in Meško, Gorazd (1999): *Reflection on Victims' Needs in Criminal Investigation*. V Caroline M. Breur (ur.), *Book of Abstracts*. Amsterdam: International Network for Research on (the Law of) Evidence and Procedure.

³ To sta pojma, ki ju v svojem razmišljanju o kriminalni prevenciji v skupnosti predstavlja angleški kriminolog Tim Hope (1995: 66-67). Avtoritarni komunitarianizem je dediščina čikaške kriminološke šole, ki meni, da je reševanje kriminalitetne problematike predvsem odvisno od ljudi, ki živijo v skupnosti. Izboljšanje kakovosti življenja, zmanjšanje kriminalitete in drugih problemov je odvisno predvsem od prizadevanja članov skupnosti in močnega neformalnega nadzora. Ta filozofija vsebuje tudi idejo o mobilizaciji skupnosti kot gonilni sili za boj proti kriminaliteti in prestopništvu. Braithwaite (1989, citirano po Hope, 1995) meni, da je za avtoritarni komunitarianizem značilno močno neformalno povezovanje in vzajemnost glede obveznosti pri varovanju skupnosti, kar spominja na skupnostni altruizem. Znana oblika avtoritarnega komunitarianizma je bila družbena samozaščita, ki je bila v Sloveniji prisotna do leta 1991. Na drugi strani pa je filozofija moralnega minimalizma, ki pa izhaja iz druge podmene. Gre za strategijo družbenega izogibanja, slabih vezi med prebivalci v skupnostih, veliko mobilnost, nepoznavanje lastne skupnosti in izogibanja morebitnim konfliktom s prebivalci v soseski. Avtoritarni komunitarianizem označuje participacijo vseh ljudi v skupnosti pri preventivni dejavnosti (policije), medtem ko pri moralnem minimalizmu gre za poudarjanje policije kot strokovne službe, ki mora opraviti svoje poslanstvo, saj državljanji plačujejo davke, del davkov pa je namenjen policiji in zagotavljanju varnosti v družbi. Ta orientacija predstavlja oviro pri vzpostavljanju v skupnost usmerjenega policijskega dela, saj ljudje menijo, da jim ni treba sodelovati pri prizadevanjih za bolj varno življenje v skupnosti.

- Eck, John E. in Rosenbaum, Dennis P. (1994): *The New Police Order: Effectiveness, Equity and Efficiency in Community Policing*. V: Dennis P. Rosenbaum (ur.), *The Challenge of Community Policing: Testing the Promises*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Eck, John E. in Spelman, William (1987): *Who Ya Gonna Call? The Police as Problem-busters*. Crime News, Washington: Police Executive Research Forum.
- Eck, John E. in Spelman, William (1989): *A Problem-oriented Approach to Police Service Delivery*. V: D. Kenney, (ur.), *Police and Policing, Contemporary Issues*, New York: Praeger.
- Fleisner, D., Fedan N. in Klinger, D. (1992): *Community Policing in Seattle: A Model Partnership between Citizens and Police*. NIJ Research in Brief. Washington, Department of Justice.
- Goldstein, Herman (1987): *Toward Community-oriented Policing: Potential, Basic requirements and Threshold Questions*. *Crime and Delinquency*, (33): 6-30.
- Govekar, Evgen (1995): *Analiza dela vodij varnostnih okolišev na policijskih postajah s splošnim delovnim področjem na UNZ Nova Gorica*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Govekar, Evgen (1998): *Preventivno delo vodij policijskih okolišev in mnenje javnosti na območju UNZ Nova Gorica*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Hoover, Larry T. (1992): *Police Mission: An Era of Debate*. V: Hoover L.T. (ur.), *Police Management: Issues and Perspectives*. Washington D.C.: Police Executive research Forum.
- Hope, Tim (1994): *Problem-oriented Policing and Drug Market Locations: Three Case Studies*. V: Ronald, V. Clarke (ur.), *Crime Prevention Studies*, Vol. 2. Monsey: Criminal Justice Press.
- Hope, Tim (1995): *Community Crime Prevention*. V: Michael Tonry, David Farrington, (ur.), *Building A Safer Society, Strategic Approaches to Crime Prevention*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jakovljevič, Milan (1999): *Viktimologija in policijsko delo*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Kelling, George L. (1978): *Police Field Services and Crime: The Presumed Effects of capacity*. *Crime and Delinquency*, (24): 173-184.
- Kleiman, Mark, A. R. in Smith, K.D. (1990): *State and Local Drug Enforcement: In Search of a Strategy*. V: Michael Tonry in James Q. Wilson. (ur.), *Drugs and Crime*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kozinc, Franci (1999): *Ocena policijskega preventivnega dela na območju policijske postaje Domžale*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Lab, Steven P. (1984): *Police Productivity: The Other Eighty Percent*. *Journal of Police Science and Administration*, (12): 297-302.
- Lobnikar, Branko in Pagon, Milan (1995): *Elementi socialnega dela pri opravljanju policijske dejavnosti*. Zbornik strokovno znanstvenih. razprav. Višja šola notar. zadeve, (8): 165-177.
- Mencinger, Janko (1999): *Vloga policije pri obvladovanju nasilja na šoli*. Diplomaska naloga. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Meško, Gorazd (1999): *Občutki ogroženosti, strah pred kriminaliteto in policijsko preventivno delo*. *Varstvoslovje*, 1999, 1(1): 30-34.
- Meško, Gorazd (1999): *Police and Crime Prevention in Slovenia - a look from the other side*. V: *Criminology Towards the Millennium*. Liverpool: John Moores University, Centre for Criminal Justice; British Society of Criminology.
- Meško, Gorazd (2000): *Pogledi na preprečevanje kriminalitete v pozno modernih družbah*. *Teorija in praksa*, 37 (4): 716-727.

- Meško, Gorazd in Kovčo, Irma (1999): Strah pred kriminaliteto v Sloveniji in Hrvaški. *Varstvoslovje*, 1(2): 26-30.
- Meško, Gorazd, Umek, Peter, Dobovšek, Bojan, Gorenak, Vinko, Mikulan, Marija, Žaberl, Miroslav in Kolenc, Tadeja (2000): Strah pred kriminaliteto, policijsko preventivno delo in javnomnenje o slovenski policiji, raziskovalno poročilo, Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Mitar, Miran (1995): V skupnost usmerjeno policijsko delo v državah pro-zahodne usmeritve. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana: 46 (3): 237-249.
- Rosenbaum, Dennis P. (1988): Community Crime Prevention: A Review and Synthesis of Literature. *Justice Quarterly*, (5): 323-396.
- Sadd, Susan in Grinc, Randolph (1994): Innovative Neighborhood Oriented Policing: An Evaluation of Community Policing Programs in Eight Cities. V Dennis Rosenbaum (ur.), *The Challenge of Community Policing: Testing the Promises*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Sadd, Susan in Grinc, Randolph (1996): Implementation Challenges in Community Policing: Innovative Neighborhood-oriented Policing in Eight Cities. *NIJ Research in Brief*, Washington D.C.: U.S. Department of Justice.
- Sherman, Lawrence W. (1990): Police Crackdowns: Initial and Residual Deterrence. V Michale Tonry in Norval Morris (ur.), *Deviance and Mass Media*, Beverly Hills, California: Sage Publications.
- Sherman, Lawrence W. (1995): Hot Spots of Predatory Crime: Routine Activities and the Criminology of Place. *Criminology*, (27): 27-56.
- Skogan, Wesley G. (1994): The Impact of Community Policing on Neighborhood Residents: A Cross-site Analysis. V Dennis P. Rosenbaum (ur.), *The Challenge of Community Policing: Testing the Promises*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Skogan, Wesley G. (1995): Community Policing in Chicago: Year Two. *NIJ Research Preview*, Washigton: U.S. Department of Justice.
- Skolnick, Jerome H. in Bayley, David H. (1988): Theme and Variation in Community Policing. V Michael Tonry, in Norval Morris (ur.), *Crime and Justice*, Vol. 10, Chicago: Chicago University Press.
- Spelman, William (1995): Criminal Careers of Public Places. V John E. Eck in D. Weisburd (ur.), *Crime and Place*, Monsey, New York: Criminal Justice Press.
- Starman, Roman (2000): Policisti o kriminaliteti in drugih problemih v skupnosti. *Diplomska naloga*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Trojanowicz, Robert (1983): An Evaluation of the Neighborhood Foot Patrol Program in Flint, Michigan. East Lansing: Michigan State University.
- Trojanowicz, Robert in Bucqueroux, Bonnie (1990): Community Policing: a Contemporary Perspective. Cincinnati: Anderson Publishing Co, dostopno tudi preko (<http://www.dps.state.mo.us/dps/programs/cmprev/commopol.htm>), 24.januar.2001.
- Tršan, Boštjan (2000): Policijsko delo usmerjeno v skupnost in reševanje problemov. *Diplomska naloga*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Weisel, Deborah L. in Eck, John E. (1994): Toward a Practical Approach to Organizational Change: Community Policing Initiatives in Six Cities. V: Dennis, P. Rosenbaum (ur.), *The Challenge of Community Policing: Testing the Promises*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- D.L. Wilkinson in Rosenbaum, Dennis P. (1994): The Effects of Organizational Structure on Community Policing: A Comparison of Two Cities. V Dennis, P. Rosenbaum, (ur.), *The Challenge of Community Policing: Testing the Promises*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Wilson, James Q. (1968): *Varieties of Police Behavior*. New York: Harvard University Press.
- Wycoff, Marry A. (1995): *Community Policing Strategies*. NIJ Research Preview, Washington, U.S. Department of Justice.
- Wycoff, Marry A. in Skogan, Wesley G. (1994): *Community Policing in Madison: An Analysis of Implementation and Impact*. V: Dennis P. Rosenbaum (ur.), *The Challenge of Community Policing: Testing the Promises*. Thousand Oaks: Sage Publications.

KONCEPT "MANE" V ŠPORTU - ŠPORT KOT MANA
IN ZDRAVJE KOT MANA

Povzetek: V športologiji kot vedi o športu je v kontekstu humanistike in družboslovja še toliko nedorečenega, da bi bilo končno treba pisati tudi nekaj v tej smeri. Nekaj pionirskih poskusov je narejenih tudi v Sloveniji. Psihoanalitski in ideološki športološki diskurzi so že dvignili nemalo teoretskega prahu. Prišel je čas tudi za kakšen resen teoretski transfer iz antropologije v športologijo. Koncept mane kot mašila v magijskih praksah je zagotovo prenosljiv tudi v teorijo vsakdanjih športnih ritualov. Šport kot "športanje" je družbena praksa, ki se jo v današnjem kulturnem trenutku useskozi povezuje z zdravjem. "Šport za zdravje" je najbolj transparenten moto, ki krasi manifestno športno ideologijo. Pri tem je mogoče tako šport kot zdravje prepoznavati kot mano. Zdravje je manaz zato, ker "zamaši" praznino v smislu športa(nja) in šport na nek način legitimizira. Šport(anje) pa je po drugi strani prav tako manaš, ki kot "magijski" ritual gibanja obeta zdravje.

Ključne besede: psihoanaliza, antropologija, šport, zdravje, mana, verjetje, hipnoza, učinek pričakovanega

Šport in zdravje

Če bi analizirali raziskave, ki jih na področju psihologije in sociologije športa vsako leto izvajajo različni raziskovalci, bi ugotovili, da se veliko teh raziskav vsaj posredno dotika problematike zdravja v povezavi s športom, še posebno s športno rekreacijo. V tem trenutku je za nas posebno zanimivo vprašanje povezanosti športne rekreacije z zdravjem kot motivom, ki ga raziskovalci izpostavljajo kot relevanten športno-motivacijski člen v motivacijski strukturi vsakega športnika. Korelacijski odnos med motivom zdravja in ukvarjanjem s športom je visok in statistično pomemben pri vseh segmentih športa, še posebno pri otrocih in mladini, ki se ne ukvarja z vrhunskim športom, in odraslo rekreativno populacijo.¹ Ta,

* Roman Vodeb, magister kinezioloških znanosti, doktorant ISH.

¹ Raziskav, ki to, vsaka na svoj način, dokazujejo, je na Fakulteti za šport izjemno veliko. Namesto da bi navajali takšne raziskave, raje svetujemo, da se prek deskriptorjev zdravje in šport v knjižnici Fakultete za šport da priti do vsaj sto raziskav. Zanimivo argumentacijo, zakaj naj se ljudje ukvarjajo s športom, bi našli tudi v knjigi, ki jo je napisal ena od eminenc slovenskega športa Drago Ulaga (1996): Šport, ti si kakor zdravje, Celje: MD.

včasih tudi navidezna vzročno-posledična povezava, se teoretično reflektira tudi v družbenih dogajanjih, ki se navezujejo na državne ideološke prakse. Znano je, da je državi kot oblastni instituciji dobrodošla skoraj vsaka parcialna ideologija in že spelje vodo na svoj mlin. Jasno je, da je tudi skrb za zdravje, ki jo izkorišča že sama športna ideologija, dobrodošla tudi za ideološki aparat države. Dokaz, da država ni indiferentna do različnih ideologij, temveč jih s pridom izkorišča, najdemo v specifikaciji državnega proračuna. Evidentno je, da država velik del proračunskega denarja namenja kulturi, zdravstvu, šolstvu in športu tudi (ali pa ravno) zaradi obvladovalnega, regulatornega, disciplinatornega in nadzorovalnega učinka. V ideološkem diskurzu je kultura v umetnosti analogna 'skrbi za zdravje' in 'športu za zdravje'.

Tako kot postanejo krotki fanatiki iz univerzuma kulture oz. umetnosti, tako postane obvladan subjekt, ki nenehno skrbi za svoje telo in zdravje, oz. športnik, ki se nenehno rekreira (tudi če ve, da to ne dela zaradi zdravja). Nadzorovalna funkcija je očitna, obenem pa tako prikrita, da jo mnogi, tudi akademsko priznani teoretiki, niti ne uvidijo. Prikrajšanje za tovrstni epistemološki uvid je posledica tiste športne ideologije, ki skozi načrtno indoktrinacijo v športu vidi izključno pozitivne strani.

Če se spustimo v "seciranje" zdravja kot takega, kaj hitro naletimo na določene paradokse. Medtem ko si z dokajšnjo lahkoto odgovorimo na vprašanje, zakaj naj bi bili ljudje zdravi, se malce bolj zapletemo ob komentarju dejstva, da se načeloma za sosedovo bolezen bolj malo zmenimo. Ne ganejo nas niti osmrtnice v dnevnem časopisju. Do takšnih ali drugačnih nesreč smo največkrat indiferentni. Videti je, da nas smrt oz. "ne-zdravje" nekoga, ki ga ne poznamo, sploh ne prizadene. Čemu torej toliko izpostavljamo zdravje - skrb za zdravje, šport za zdravje itd.?

Očitno je, da se za zdravjem skriva nek presežek. V našem kontekstu lahko z gotovostjo trdimo, da je ta presežek ideološki. Skrb za zdravje občestvo posledično kroti in disciplinira. Ljudje, ki skrbijo za svoje zdravje, postanejo nadzorovani in v končni fazi tudi obvladani.

Nenazadnje pa zdravje kot predpogoj dela in ustvarjalnosti državi služi tudi za povečanje nacionalnega dohodka. Vendar se zdi, da je ta boniteta zdravja zgolj pozitiven postranski produkt skrbi za zdravje. Res je, da le zdravi delavci lahko ustvarijo dobiček, kar dandanes tudi edino šteje. Bolniški dopust predstavlja tako za državo kot za kapitalista - lastnika produkcijskih sredstev, najbolj osovraženo stanje delavca. Vendarle pa so nadzorovalno-regulativne komponente skrbi za zdravje v ideološkem diskurzu vendarle pomembnejše. Zdravje je nenazadnje tisti "trdi", a pa tudi lebdeči označevalec, ki "maši" (zapolnjuje) manko smisla v množičnem ukvarjanju s športom. Čeprav že vseskozi dokazujemo, da je šport "bahalo" in ekshibicija, ga ob tem nenehno spremlja neka vrzel v smislu, ki jo je potrebno "zamašiti". In zdravje v športu se ponuja kot tisto "mašilo", ki se je skozi manifestno športno ideologijo umestilo na mesto manka smisla.

V diskurzu o ideologiji se velja epistemološko osredotočiti na ljudi, ki simptomatsko skrbijo za zdravje drugih ljudi. Ker govorimo o športu, bomo morali izpustiti "posvečeno profesijo", ki je trenutno edina poklicana, da govori o zdravju, to so medicinci - zdravniki. Poudariti je treba, da je medicina športu podelila man-

dat, da se tudi on ukvarja z zdravjem ljudi. Šport je ta mandat z navdušenjem sprejel, saj je z angažmajem zdravja sistem postal cel. Lahko bi celo rekli, da šport v trenutku diskreditiramo, če ga deklariramo brez angažmaja zdravja. Skozi psihanalitske alternative pa kljub vsemu zdravje lahko prepoznamo kot "fasadni" motiv, ki dekorira športno-motivacijsko strukturo. "Poroka športa in zdravja" predstavlja imaginarni scenarij, ki se je kot umeten transparentni konstrukt vtikal v celotno športno ideologijo² in predstavlja njen temeljni kamen. Lahko bi celo rekli, da je zdravje imaginarno mesto, okrog katerega se strukturira športna ideologija.³ Ob do sedaj povedanem je videti, da je zdravje bolj fikcija in hkrati simptom športne ideologije kot pa esencialni in konstitutivni element samega športa.

Če vsakdanja dogajanja v športu poskušamo elaborirati v neko smiselno celoto, to nujno aludira neko ideološko konotacijo, čemur smo konec koncev že dali ime - športna ideologija. Implikacija športa v ideološki diskurz državo na nek način stigmatizira, saj dobimo vtis, da tega (moderna liberal-demokratska) država ne bi smela početi - vsaj načrtno ne. Tisto, kar stigmatizira šport in njegovo lastno ideologijo in česar šport noče slišati, je deklariranje športa kot libidinalnega dogajanja - kot učinka kastracije.⁴ V bojazni pred stigmatizacijskim hendikepom, postane zaroka športa z zdravjem vzajemni interes pri obeh ideologijah (državno-oblastni in športni). Zdravje kot mana postane rešilna bilka, ki zamaši manko smisla. Po algoritmu ideološke sugestije se zdravje (umetno) vceplja v motivacijsko strukturo različnih, predvsem rekreativnih, športnikov, in jo ob enem dekorira. Takšno subvertiranje zdravja kot motiva, skozi optiko trdega in lebdečega (nič označujočega) označevalca v sistem vrednot in motivacijsko strukturo subjekta in občestva, šport za zdravje privilegira in ga "interpelira" v nedotakljivo "svetinja". Ravno taka neomalovaževana pozicija športa je nadvse dobrodošla tako za športno kot državno ideologijo. Citirajoč Maussa, lahko to poglavje zaključimo z dispozitivom: "Mana je abstraktna in hkrati izpolnjena s konkretnim." (Mauss, 1976: 141)

Šport - zdravje - verjetje

Že v prejšnjem poglavju smo nakazali, da se v številnih raziskavah ugotavlja pozitiven vpliv športa na zdravje. V tej zvezi se v interpretacijah vselej izpostavlja fiziološke argumente kot ključne vzroke za pozitivne povezave med športom in zdravjem. Mi tej povezavi sicer ne bomo oporekali, bomo pa izpostavili nek povsem drug vidik, ki ga zgoraj omenjeni korelativni odnos v interpretacijah izpušča in je v teh povezavah morda odločilen. Metodološko povsem neoporečna je trditev, da so določene korelacije med dvema pojavoma lahko posledica nekega tretjega skupnega faktorja. V našem primeru postavljamo tezo, da se med zdravje in šport vriva verjetje, ki ob sicer znatnem pozitivnem vplivu fiziologije morda

² Športno ideologijo ne smemo zamenjati z državno ideologijo, o kateri v našem diskurzu tudi teče beseda. Državna ideologija si športno zgolj izposoja za lastne oblastne interese.

³ "Realno" mesto skozi učinek "simbolnega" predstavlja kastracija.

⁴ Kastracija je v tem kontekstu mišljena v širšem smislu, saj vključuje tudi infantilno občutenje premagljivosti.

odločilno vpliva na zdravje in boljše počutje človeka, ki se ukvarja s športom. Šport v tem kontekstu lahko poimenujemo kot manoš, ki ima magično moč - moč zdravljenja in preprečevanja. Pomembnost statusa mane, ki ga ima šport, se nič ne zmanjšuje, če se v ozadju pozitivnih korelacij res skriva fiziologija. Da bi kontekst problema prikazali v pravi luči, recimo naslednje: tudi če je fiziološki učinek športa na zdravje in boljše počutje dejansko odločilen, je šport kot mana skozi optiko verjetja še vseeno tisti ključni moment, ki vselej vpliva na zdravje in boljše počutje. Zdravje vselej nastaja v glavi - v nezavednem. Če nekdo psihično nujno "rabi" bolezen (kot "beg v bolečino"), mu "šport(anje)" skoraj ne bo pomagalo do zdravja - razen če je zelo sugestibilen in verjame v pozitivne učinke športa na zdravje. Ravno to pa je teza, ki jo v tem poglavju in podpoglavjih poskušamo diskurzivno utemeljevati oz. dokazovati, ko povezujemo šport in zdravje.

Povsem se moramo strinjati z ugotovitvijo, da je današnji moderni človek z razvojem znanosti prišel do mnogih fizioloških spoznanj o delovanju človekovega telesa. Ta znanstvena utemeljitev hkrati tudi predstavlja temelj prepričanja oz. verjetja, po katerem sta šport in zdravje pozitivno vzročno-posledično povezana. Trenutna stanost je v laično miselnost nehote vnesla nekatera prepričanja oz. verjetja, ki bodo že čez nekaj desetletij morda zamenjana z drugimi. Fenomen človekovega duševnega aparata ima toliko dimenzij, da še vedno obstajajo področja, ki še niso dobro raziskana. Mnogi raziskovalci na področju psihosomatike sicer opozarjajo, da je duševnost človeka tako kompleksna in zapletena, da se v etiologiji bolezni po definiciji ne more vedeti, ali so vzroki za bolezni in poškodbe somatske ali psihične, torej psihosomatske narave. Klasična medicina se s psihosomatiko - bolje rečeno s t.i. "begom v bolečino" - skorajda ne ukvarja. Psihologi in psihiatri oz. psihoanalitiki pa prisegajo na Freudovo tezo o t.i. "koristi od bolezni". Teoretskih argumentov za tako razmišljanje je ogromno. V klasičnih, medicinskih (somatsko) usmerjenih raziskavah, ki se vselej opirajo na določene statistične argumente, ki so fiziološko interpretirani, psihičnega faktorja ne upoštevajo, saj ga ne morejo nadzirati. Na psihične vzroke neke bolezni ali poškodbe se (trenutno) lahko le teoretsko sumi.

V športnih raziskavah statistične analize kažejo, da so ljudje, ki se zmerno ukvarjajo s športom oz. rekreacijo, bolj zdravi in dlje živijo. Posploševanje v tem kontekstu šport oz. gibanje prepoznava kot ključni člen zdravja. Nihče pa ne pomisli, da je med športom in zdravjem nek odločujoč vmesni člen - to je verjetje.

Ideja, da je šport zdrav, ima seveda "znanstvene" argumente v domnevno dokazanih fizioloških povezavah. Toda te fiziološke povezave bi bile zagotovo precej manj učinkovite, če ne bi bilo vmesnega člena - verjetja oz. prepričanja, da je šport zdrav. Verjetje oz. prepričanje, da nam gibanje oz. šport obetata zdravje, boljše počutje in visoko starost, nam šele dokončno omogoča, da prepoznamo telesno aktivnost kot odločujoč dejavnik zdravja in splošnega dobrega počutja.

Da bi to vzročno-posledično tezo ustrezno argumentirali, bi si morali pomagati z zelo zapletenimi in zahtevnimi fiziološkimi eksperimenti. Verjetje, za katerega v tem diskurzu predpostavljamo, da je odločilno za relacijo šport - zdravje, se nahaja v nezavednem. Nezavedno pa je po definiciji relativno nekontrolirana sfera človekove duševnosti, za katero vemo predvsem to, da se v njej izvorno nahajajo

(na)goni - Ono (najmarkantnejši je seksualni (na)gon - libido) in potlačitve (ter izrivanja),⁵ ki imajo prav tako največkrat seksualno obeležje. Nezavedno vselej teži k realizaciji znamenitega "načela ugodja". Nezavedni pa so tudi vsi obrambni mehanizmi, s katerimi Jaz kompromitira Ono in Nadjaz. V Nadjazu domujejo poleg zavestnih moralnih in etičnih norm tudi nezavedne oz. ponotranjene zapovedi in verjetja oz. prepričanja, ki obvladujejo Jaz. Sugerirano verjetje, ki se nahaja v nezavednem Nadjazu, je v razčlenjevanju relacij šport - zdravje - verjetje ključno.

Fenomen sugestibilnosti, ki je pri človeku znan iz prazgodovinskih časov, igra v teorizaciji našega problema odločilno vlogo. Že Hipokrat in Galen sta trdila, da zmerno gibanje koristi zdravju in dobremu vsesplošnemu počutju. To so trdili tudi v mnogih ostalih starodavnih kulturah (Kitajci, Egipčani, Azteki, Inki...). Toda ta logika bi lahko temeljila tudi na ne-umnih temeljih. V ozadju bi lahko bila tudi kakšna "divja" in poenostavljena logika, ki ji je nasedal antični človeški um. Znano je, da so antični filozofi mnogokrat predstavljali nekatere naravne pojave povsem narobe. Danes se marsikaterim "znanstvenim" interpretacijam iz antične dobe smejimo in se nam zdijo otročje. Ena takšnih interpretacij se je nanašala na Zemljo kot planet, za katero so predpostavljali, da je podobna kovancu. Mornarji zato niso upali pluti preveč na odprto morje, ker so verjeli, da lahko zdrsnejo v slap in padejo z Zemlje. Podobno otročjo logiko sta verjetno imela tudi Hipokrat in Galen, ki sta ob pogledu na mrtvo telo asociirala, da je zdravje kot nasprotje bolezni in smrti gibajoče se telo. Če se telo giba, zagotovo ni mrtvo. Nasprotje "mrtvosti" je "zdravost". Torej če se mrtvo telo ne giba, potem se zdravo telo giba. Stereotipno posploševanje se po tej otročji logiki glasi: bolj kot se gibaš, bolj si zdrav - bolj kot si negiben oz. dlje časa kot si negiben (brez gibanja), bolj se približuješ smrti. Takšen posplošen korelativni odnos je verjetno botroval streeotipni "debilni" logiki, iz katere je izšlo verjetje v zdravje v povezavi z gibanjem. V končni fazi lahko celo znanstveno (vz)drži teza, da sta gibanje in zdravje povezana. Toda vzročno-posledična povezava je morda res izšla iz poenostavljene logike, ki smo jo pravkar predstavili.

Naj ob tem navedemo še primer iz znamenitega znanstveno-fantastičnega filma Matrika (1999), ko se je izkazalo, in to je bila tudi filozofska poanta filma, da bi človek lahko živel le v virtualni realnosti kot projekcija uma. Telo z možgani in umom pa bi lahko prebivalo zgolj v inkubatorju - negibno. V filmu Matrika so ljudi "gojili" v inkubatorjih, življenje pa se je dogajalo, bolje rečeno sanjalo, zgolj v virtualni realnosti. Ker je to mogoče, bi lahko sklepali, da je tudi relacija gibanje - zdravje umetno priučena in temelji na verjetju. Zato se nam zdi teorija o mrtvem - negibnem in zdravem - gibajočem telesu, iz katere naj bi izšlo verjetje o zdravju in gibanju, povsem možna.

Od antike oz. od uveljavitve "ne-umne" logike o gibajočem se telesu kot zdravem telesu naprej torej ljudje verjamemo in smo prepričani, da telesno gibanje oz. šport pozitivno vpliva na naše zdravje in dobro telesno počutje. To verjetje lahko deluje zgolj kot sugestija oz. kot magija. Kakšen je vpliv sugestije oz. verjetja, lahko v vsakem trenutku dokažemo s hipnozo oz. fenomenom posthipnotske su-

⁵ Sem štejemo tudi pozabe, ki sicer nimajo klasičnega statusa potlačitve oz. izrivanja.

gestije. Antropologi, ki vidijo plemenske vrače in šamane (mage), so še danes šokirani nad metodami zdravljenja bolezni, za katere moderna medicina trdi, da so ozdravljive le z modernimi zdravilnimi metodami. Šamani in vrači oz. plemenski magi pa zdravijo in tudi ozdravijo mnoge (tudi "neozdravljive") bolezni z različnimi magijskimi rituali oz. praksami. Ti rituali se niso dogajali le v davnini, temveč se dogajajo še danes (Amazonija, centralna Afrika, Avstralija, Papua Nova Gvineja...).

Za razumevanje našega problema lahko rečemo, da domorodci zgolj verjamejo oz. so popolnoma prepričani, da jih bo plemenski zdravilec pozdravil - in to verjetje kot magija že deluje kot zdravilo. Učinkovitost verjetja ni omejena zgolj na zavest, temveč, kar je še pomembnejše, tudi na nezavedno. Povprečnim evropskim pacientom, ki bi boleli za enakimi boleznimi kot npr. papuanski domorodci, verjetno ne bi pomagal noben šaman. Evropejci oz. civiliziran moderni človek ima v paleti zdravilnih metod druga verjetja.

Šport in telesno gibanje predstavlja v modernem svetu eno temeljnih verjetij, ki pozitivno učinkujejo na zdravje. Razsežnosti omenjenega vzročno-posledičnega verjetja oz. prepričanja so dobile na veljavi tudi zaradi ideoloških mehanizmov, ki sta jih športna sfera in država (vselej tudi) kot (ideološki) instituciji izvajali nad občestvom. "Skrb za zdravje" oz. parola "s športom do zdravja" je ena od najbolj učinkovitih modernih tehnologij nadzora in discipliniranja občestva, ki verjetje še utrjuje in potencira. Športna ideologija in država kot ideološki instituciji sta izjemno pomembni v povezavi šport - verjetje - zdravje. Mnoge raziskave, ki so usmerjene v dokazovanje teh vzročno-posledičnih učinkov med športom in zdravjem, so s strani države tudi (so)financirane. Ravno število in pompoznost teh raziskav sta odločilna tudi za tako masovno verjetje, da šport oz. telesno gibanje pomaga pri ohranjanju oz. doseganju zdravja, boljšega počutja in s tem tudi visoke življenjske starosti.

Natančnejše teoretske elaboracije, prek katerih bi dokazovali ključno vlogo verjetja za relacijo šport (telesno gibanje) - zdravja, so lahko predvsem diskurzivne. Za tiste skeptike, ki ne verjamejo, kako pomembna oz. odločujoča je vloga verjetja v športu kot atributu zdravja (in obratno), naj navedemo nekaj fenomenov hipnoze (posthipnotske) sugestije in učinka pričakovanega, ki nam lahko dajo slutiti, da je verjetje kot sugestija v našem kontekstu dejansko lahko odločilno.

- Če se hipnotizirane osebe dotaknemo s kakršnimkoli predmetom (npr. ključem) in ji sugeriramo, da je ta predmet žareč in da jo dotik zelo peče, bo do pekoče bolečine dejansko tudi prišlo. Za razumevanje teorije verjetja v navezavi na šport in zdravje je pomembno dejstvo, da se hipnotizirani osebi ne bo samo zdelo, da jo dotik z namišljeno žarečim predmetom peče - do opekline bo dejansko tudi prišlo. Opekline lahko ugotovi zdravnik. Diagnoza: opekline bo neizpodbiten dokaz učinkovitosti verjetja kot posebljene sugestije, prav zaradi značilnega opeklinskega mehurja.

- Za drug primer navajamo eksperiment, ki je bil navezan na izvršitve smrtnih kazni. Nekemu na smrt obsojenemu kaznjencu so povedali, da ga bodo usmrtili z metodo izkrvavitve, ki je, kot so mu zagotovili, neboleča. Seznanili so ga, da bo v eni uri po prerezanju žil izkrvavel in umrl. Eksperimentalna prevara pa se je nanašala ravno na lažno dejstvo - (ne)krvavitev, ki je delovalo kot sugestija. Ravno

to lažno dejstvo je obsojenca napeljalo na verjetje, da bo čez eno uro izkrvavel in umrl. Ko so začeli z izvrševanjem namišljene smrtne kazni, so mu le površinsko prerezali žile. Obsojenec prereza seveda ni videl, ker je imel zavezane oči. Ureznino je le občutil in kri je začela odtekati v posodo v dobro slišnem curljanju. Zvok curljanja krvi je bil umeten. Povzročila ga je voda, ki se je curljaje stekala v posodo. Rana oz. žilna ureznina, ki naj bi bila smrtna, je bila zgolj površinska. Krvavitev se je že po nekaj minutah samostojno ustavila. Obsojenec pa je vseskozi verjel, da umira in bo v kratkem umrl zaradi izkrvavitve. Tisto, kar je najpomembnejše za razumevanje našega konteksta problema verjetja je dejstvo: obsojenec je res umrl in to z vsemi znaki izkrvavitve. Dejanska izguba krvi pa ni bila omembe vredna.⁶

- Tretji primer je iz medicine. Zdravljenje okvar srca (npr. pri angini pectoris) s t.i. "by-pasom" so v ZDA zdravili oz. proučevali prek namišljenih operacij. Kontrolna skupina bolnikov je bila dejansko operirana in vstavljen jim je bil "by-pas". Eksperimentalna skupina pacientov pa je zgolj mislila, da so bili operirani, v resnici pa so bili zgolj pod narkozo prerezani v srčnem predelu in nazaj zašiti. Operacijska brazgotina jim je dala vedeti, da so bili dejansko operirani in da jim je bil vstavljen "by-pas", v resnici pa jim ni bil. Po analizi bolezenskih simptomov se je izkazalo, da so bili pacienti s simulirano operacijo bolj zdravi od pacientov z vsajenim "by-pasom".

- Četrti primer sugestije se dejansko nikoli ni zgodil. Lahko pa ga bi uprizoril oz. izvedel vsak hipnotizer. Potek bi lahko bil sledeč. Hipnotizirani osebi bi ukazali, da bo v naslednjih dneh nadaljevala s sistematičnim rekreiranjem (npr. tekom ali plavanjem). Ob taki sugestiji bi osebi še ukazali, da se bo po vsaki tovrstni rekreaciji izjemno slabo (telesno in duševno) počutila. Če bi osebo nato čez nekaj tednov vprašali, kako je z njeno rekreacijo in psihofizičnim počutjem, bi ta oseba povedala, da se ne rekreira več, ker to slabo vpliva na njeno zdravje in splošno psihofizično počutje. Taka oseba bi se prenehala ukvarjati s športom, ker bi začela iskreno izkustveno verjeti, da šport(anje) zdravju bolj škodi kot koristi.

Kaj se je oz. bi se v takem primeru zgodilo? Sugestija, ki je lahko navadna, posthipnotska ali pa samo v obliki privzgojenega verjetja, se naseli v nezavednih strukturah Nadjaza. Oseba lahko realizira to sugestijo tudi brez povezave z zavestnim verjetjem. Verjetje, ki je kot sugestija pomembno, mora biti (tudi) nezavedno. Da to verjetje postane res sto odstotno in tudi nezavedno, mora v bistvu priti do reinterpretacije dela nezavednega Nadjaza, ki ima dotlej drugačno interpretacijo oz. drugačno verjetje. Gre za nekakšen operativni poseg v nezavedno verjetje, ki je vzpostavljeno hipoma in ima na nek način (na zunaj) terapevtsko obeležje.

Tisto, kar bi iz zgornjih štirih primerov morali razumeti, je aluzija, da je šport pozitivno učinkujoč na zdravje v povezavi s starostjo prav zaradi sinergije z verjetjem v to povezavo. Ljudje se v športu dobro počutimo tudi ali pa morda predvsem zato, ker verjamemo, da nam bo šport oz. telesno gibanje pomagalo pri boljšem počutju, ohranjanju zdravja, posledično pa tudi pri doseganju visoke življenjske

⁶ Nekaj podobnega se je zgodilo, ko so obsojencem na smrt na električnem stolu "spustili" le šibek (nesmrtonosen) tok električne energije. Obsojenci so umrli, čeprav bi jih moralo zgolj stresti. Če ne bi pričakovali smrti, zagotovo ne bi umrli.

starosti. Če bi bila povezava šport - zdravje prek verjetja negativna, šport oz. gibanje zdravju ne bi tako koristilo, kot je to primer v današnji moderni družbi oz. kulturi. V dispozitivu bi lahko rekli, da sama fiziološka pogojenost zdravja s športom ni zadosten pogoj za boljše zdravje. Ta teza vsekakor predstavlja določeno teoretsko novost, če že ne kar epistemološki rez v razumevanju fenomena športa za zdravje in relacije šport - zdravje.

Pogojevanje šport - zdravje v povezavi s starostjo se lahko z določenimi znanstvenimi argumenti in empirijo nadalje krepi ali pa tudi spodbija. Če nek nosilec olimpijske medalje dočaka 100 let (Leon Štukelj) in se pri tej starosti še redno rekreira, to dejstvo utrdi pogojevanje skozi verjetje. To verjetje pa masovno obvladuje ljudi. Šport postane magija, ki preprečuje bolezen in zdravi.

Zdravje kot mana

Preden začnemo z utemeljevanjem zveze med športom, zdravjem in mano bomo citirali Condrigtonov zapis, ki je, kot pravi I. Kosovel, začetek vseh teoretskih sporov glede pojma "mane": *"Mana je moč ali učinkovanje, ne fizično, ampak v določenem smislu nadnaravno; razodeva se v telesni sili in v vsaki sposobnosti, ki jo človek poseduje; mana ni vezana na določen predmet, lahko jo je prenesti; posedujejo jo duhovi, lahko pa jo posredujejo; celotna malezijska religija obstaja v tem, da se ta moč pridobi, nato pa jo ljudje uporabljajo kot lastno prednost."*⁷ *"Vsak opazen uspeh priča o tem, da človek poseduje mano; če so domorodci prepričani, da ima določen človek mano, vpliv tega človeka raste in lahko postane vodja. Zato je človekova moč - politična ali socialna - njegova mana; ta beseda je tu uporabljena v skladu s prepričanji domorodcev o karaktru in nadprirodnem vplivu katerikoli oblasti."*⁸

Pri športu za zdravje seveda ne gre za to, da moč mane poseduje kak človek (čeprav je tudi ta povezava možna). V tem primeru pomeni mana tisto inherentno "mašilo" magijskega mana-rituala - "športanja", ki obeta zdravje.

Teza, ki jo bomo razvijali v tem poglavju, se nanaša na zdravje kot inherentni atribut športa, ki ga v določenem teoretskem kontekstu lahko prepoznamo kot manoz. Zdravje kot manaz je v športnoteoretskem diskurzu tako neprepoznavna povezava, da nam preostane zgolj teoretski transfer teorij, ki so se z mano ukvarjale. Ko teče beseda o mani, je potrebno poudariti, da mana vselej predstavlja tisto "nično simbolno vrednost" (Derida), ki zapolni (zamaši) praznino v odsotnosti smisla. V našem primeru bi lahko rekli, da zdravje kot manaz podeli legitimizacijo športu, če le-tega gledamo skozi optiko Nadjaza. Libidinalno-onojeviski temelji so z angažmajem mane prikriti. Bhananje in ekshibicija preideta v ilegalo - v latentnost. Manifestni prostor "maši" nadjazovsko dovoljena mana - zdravje; in šport kot sistem je videti popoln. Šport kot bhananje in ekshibicija je v sistemu neznosen, zato

⁷ Codringtonov zapis I. Kosovel povzema po Haileru (1961, str. 29-30) - glej I. Kosovel (1993): *Magija in metamorfoza duha*, Lj.: ZPS, (str. 89).

⁸ Codringtonov zapis I. Kosovel povzema po Tokarevu (1970, str. 341) glej I. Kosovel (1993): *Magija in metamorfoza duha*, Lj.: ZPS, (str. 89).

je angažma zdravja neizbežen, saj tako zagotavlja celost sistema, ki se zdi na videz edina logična. Nadjazovska cenzura ne trpi "športovskega" (onojevskega) bahanja, zato je sistem brez zdravja na videz videti pomanjkljiv, čeprav v resnici, latentno gledano, ni. Le z angažmajem zdravja je športu zagotovljena perspektiva - sprejema ga v Nadjaz ujeti subjekt in občestvo, in šport pridobi družbeno sprejemljivo funkcijo. Lahko celo rečemo, da naj bi zdravje pojasnilo tisto praznino, ki se vzpostavlja, ko vidimo ljudi (rekreativce) teči, plavati, kolesariti, metati na koš ... Mana ima pojasnilno moč tudi po C. L. Straussu, ki jo je vtikal v sitem magije. Podobnost športa in zdravja, ki naj bi bila v določenih kontekstih, v katerih nastopa mana, nujen predpogoj funkcioniranja, je pri magičnem učinku športa na zdravje nujna. Šport in zdravje sta si seveda asociativno podobna: "Kdor je bolan, ne more npr. teči ali plavati - če tečeš ali plavaš ne moreš biti drugačen kot zdrav." Ivan Kosovel v tej zvezi pravi: *"To pomeni, da potrebujemo kodificirano podobnost, zato da bi prek nje lahko sprožili tisto, kar v arhaični misli figurira kot usmerjen tok mane."* (Kosovel, 1993: 89). Med dvema različnima nivojema (zdravje - gibanje) smo vzpostavili a priori zvezo, ki v tem kontekstu nima zveze z morebitno fiziološko odvisnostjo telesnega gibanja (športa) in zdravja. Učinek skozi verjetje je identičen magičnim praksam, ki jih uprizarjajo vaški magi v nekaterih kulturah. V ozadju seveda stoji verjetje, ki kot sugestija dejansko učinkuje. Šport oz. telesno gibanje tako dejansko zdravi in preprečuje bolezen zgolj zaradi verjetja. Koliko pri tem sodelujejo fiziološki procesi, je v tej teoretski zvezi irelevantno. Lahko rečemo, da zdravje kot označevalec preprosto nič ne označuje - v diskurzu ga prepoznavamo kot "označevalca brez označenega" ali, kot ga lahko imenujemo: "lebdeči ali plavajoči označevalec". Zdravje v tem kontekstu ne označuje stanja odsotnosti bolezni, temveč označuje tisto fikcijo, ki jo subjekt (tudi skozi ideološko indoktrinacijo oz. t.i. športno "filozofijo", ki jo ne smemo mešati s filozofijo športologije) subvertirano sprejme v verjetje. Fikcija je tista aluzija, za katero se pričakuje, da se bo šele zgodila. In ko se zgodi, subjekt predpostavlja, da je (p)ostal zdrav zaradi športa oz. gibanja in ne zaradi verjetja, da bo zdrav. V resnici pa je zdravje dejansko le lebdeči označevalec, ki v tistem trenutku dejansko nič ne označuje, saj zdravje v trenutku "športanja" ni neposredno vpleteno. Vpletanje je le fikcija, ki ima status mane in vstopa v šport kot magijsko prakso.

V tej zvezi moramo razjasniti dvojni smisel mane, ki je vidna že iz prvih odstavkov tega poglavja. Prvič: zdravje nastopa v funkciji mane zato, da podeli smisel ukvarjanja s športom - in to je tisto, kar v tem diskurzu prvenstveno utemeljujemo. Po drugi strani pa ima v čisto drugem kontekstu šport prav tako funkcijo mane, vendar v ritualu "športanja", ki človeku obeta zdravje. Po eni strani je zdravje mana, ker "maši" praznino v smislu "športanja" kot početja, po drugi strani pa je šport tista sodobna magijska (mana) praksa, ki obeta zdravje (zdravje v tem kontekstu ne nastopa kot mana, temveč kot vrednota). Zaradi čistejše teoretske elaboracije naj označimo zdravje kot mano, ki podeli smisel "športanju" kot početju z "manaz" (= mana-zdravje). Šport kot magijski ritual, ki zdravi, pa označimo z "manaš" (mana-šport).

Medtem ko je v antropologiji mana prepoznana kot označevalec brez označenca, ki združuje povsem nelogično združljive stvari, pa je v primeru športa malce

drugače. Šport in zdravje sta skozi optiko našega prepričanja sicer združljivo povezana. Vendar pa bi lahko verjeli tudi v povsem drugačno povezavo - npr. da šport škodi zdravju. Kljub temu, da bi znanstveniki lahko ugotovili pozitivne učinke športa na zdravje že zaradi fizioloških procesov, pa bi samo verjetje povsem izničilo te eventualne pozitivne fiziološke učinke športa na zdravje. Da bi v razvijanju diskurza postali bolj prepričljivi, smo prisiljeni postaviti najbolj drzno tezo, ki je v trenutni športni ideologiji in tudi znanosti popolnoma nevzdržna: recimo torej, da šport nima neposrednih pozitivnih (fizioloških) učinkov na zdravje. Vendar je tudi v tem primeru lahko zdravje (kot vrednota in ne kot manaz) zgolj logična posledica ukvarjanja s športom - in to zaradi verjetja oz. takšnega prepričanja. V tem primeru lahko predstavlja tudi šport za zdravje (kot vrednoto) magijski ritual, v katerem v vzročno-posledičnih povezavah šport vsebuje funkcijo maneš v klasično antropološkem pomenu besede.

V tej zvezi naj omenimo neko knjigo o športu, v kateri se začenja poglavje o športu otrok in mladine takole: *"Zaradi izrednega pomena gibalne dejavnosti za skladen razvoj otroka in mladostnika mora država nameniti posebno skrb športni vzgoji. Pod športno vzgojo pojmujejo vse strokovno vodene programe za otroke in mladino v šoli in izven nje."* Verjetno ne moremo prepričljivo oporekati dejstvu, da je 'za skladen razvoj otroka' pomembna gibalna oz. športna dejavnost. Repliciramo pa vseeno lahko s provokacijo, češ da tudi za papuanskega ali avstralskega domorodca ni skladnega razvoja brez plemenskega vrača - šamana. Tako kot ima šaman svojo družbeno funkcijo skozi fenomen verjetja, ima tudi šport svojo družbeno funkcijo, ki se prav tako nanaša na verjetje. Kljub fiziologizaciji "dokaznega raziskovalnega gradiva", skozi katerega se deklarira šport kot zdrav, vendarle lahko aludiramo, da je izjemno pomembno tudi pogojevanje verjetja, da je šport zdrav. Nenazadnje je dokazano, da skozi proces verjetja lahko pri sugestivnem posamezniku prihaja do fizioloških sprememb (npr. Kristusove stigme, različna alternativna zdravilstva ali pa prej omenjeni primeri). Klasična šamanova magija deluje ravno na tem principu. Res je, da večino Evropejcev npr. papuanski ali avstralski šamani verjetno ne bi pozdravili tako hitro, učinkovito in prepričljivo kot to počno s tamkajšnjimi domorodci. Analogno temu tudi primitivni domorodci ne bi "nasedali" na razne evropske alternative (kozmodisk, atlantidski prstan, razna (bio)energetska sredstva, zdravilne obloge...) - razen če bi bili sestavni del njihovih magijskih ritualov. Da se za športom oz. športom za zdravje prav lahko skriva tudi t.i. placebo efekt, je treba v tej zvezi še posebej teoretično izpostaviti.

Skozi lacanovski diskurz bi se to slišalo približno takole: simbolnemu registru se doda "mašilo", lebdeči označevalec, ki ničesar ne simbolizira. Je pa hkrati označevalec subjektivacije - kraj vpisa subjekta v sistem (simbolni register). To je tista točka, od koder je sistem videti cel oz. popoln. Magija po definiciji skače v simbolne registre, saj predstavlja točko subjektivacije. Skozi tako optiko lahko rečemo, da sta tako šport kot tudi zdravje (vsak po svoje) ničelna (lebdeča) označevalca, ki v lacanovskem smislu⁹ ne predstavljata ničesar, temveč nastopata v vlogi "mašila".

⁹ Tudi C.-L. Strauss je skozi t.i. načelo simbolnega magijo razlagal na podoben način.

Šport kot magija, ki obeta zdravje

V tem poglavju bomo diskurzivno razvijali tezo, da je šport za zdravje konstrukt, ki ima vselej tudi magično obeležje. Magija v tem primeru pomeni specifično, empirično preverljivo prakso, ki jo poznamo iz klasičnih antropoloških študij. Šport za zdravje v svoji manifestaciji nikakor nima značilnih magijskih potez. Magične učinke športa za zdravje lahko le teoretsko sumimo in diskurzivno utemeljujemo, čeprav imajo znotraj nekega kulturnega trenutka deklarirana povsem druga obeležja, ki na zunaj ne kažejo nobenih znakov magije. Prav zato deklariranje športa kot magije, ki obeta zdravje, vzdrži le v nekoliko širšem smislu. Gre namreč za možen epistemološki teoretski transfer iz klasičnih magijskih praks, ki so poznane iz antropologije, na nekatere moderne vsakdanje prakse, za katere se predpostavlja, da imajo neko znanstveno argumentacijo.

Izhajajoč iz definiranja cilja magijske prakse, moramo izpostaviti družbeno visoko ovrednotene lastnosti: hrabrost, modrost, plodnost, spolno moč, zdravje, bogastvo in podobno (Kosovel, 1993: 55). Če bi analizirali povsem klasične tipe magijskih praks šamanov in plemenskih vračev, ki so dobro znani iz antropoloških proučevanj, bi videli veliko analogijo s športom za zdravje. V trenutku, ko šport za zdravje osvobodimo znanstveno argumentirane povezave, šport dejansko predstavlja "mana-magijsko prakso", ki zdravi. Manaš - ("magična sila", "mana-magija") v tem primeru ni zdravje, temveč šport (za zdravje) oz. gibajoče se telo ("športanje").

Čeprav magije ni enostavno in natančno definirati, bi jo v epistemološkem diskurzu vendarle lahko povezovali z nekaterimi sodobnimi alternativnimi medicinskimi praksami, s katerimi si poskuša pomagati povprečen zahodno-evropski človek, da si bodisi obdrži ali pa pridobi zdravje. J. Soustelle pravi, da je magija, gledano od zunaj, "kompleks verovanj in praks, s katerimi lahko privilegirani posamezniki, magi, učinkujejo na stvari drugače kot to ponavadi počno drugi ljudje."¹⁰ V primeru športa moramo priznati, da je mag kot privilegirani "subjekt, za katerega se predpostavlja, da zmore" navidez izločen. "Na videz" pravimo zato, ker funkcija maga ostaja oz. se skriva v sami magijski praksi - "športanju" (z gibajočim se telesom). Funkcijo maga prevzame športna ideologija oz. športna "filozofija", kot ideologiji nekateri radi olupševalno rečejo. V tej zvezi je zanimiva Cazeneuvejeva misel: "Čarovniki so bili morebiti prvi kirurgi, prvi kemiki, prvi metalurgi. Vendar so njihove dosežke pripisovali magičnemu daru še toliko časa, dokler so jih imeli za izjeme." (Cazeneuve, 1986: 122) Tudi "športanje" bi bilo zlahka to prepoznano kot čista magija, če se ne bi v sistem vsilila medicina s svojo znanstveno argumentirano povezavo med športom kot ceremonijo gibalnih telesnih vaj in zdravjem. Če ta "znanstvena argumentacija" v resnici ne drži zaradi fiziološko-kemičnih procesov, temveč zaradi psihološko-kemičnih procesov, ki jim botruje verjetje, potem je "športanje" čisti "mana-magijski ritual", za katerega ljudje ne vedo, da je ravno to - mana-magijski ritual, ki obeta zdravje.

Da bi utemeljili bistvo teze, da šport koristi zdravju po analognem načelu kot zdravi magija, bomo uporabili C. L.-Straussov primer, ki ga navaja tudi I. Kosovel:

¹⁰ Povzeto po J. Cazeneuve: *Sociologija obreda*, ŠKUC, FF, Lj. 1986, (str.122).

"Školjka se npr. šteje za afrodizijak prav zaradi njene podobnosti z ženskim spolnim organom. Moč, mana, ki po magovih predstavah tiči v školjki, se po principu 'imitativne' magije prenaša na človeka. Da bi torej vplival na spolno sposobnost, je potrebno po tej, dovolj ljudski magiji, pojesti vsaj nekaj školjk. Afrodizijak je cenjen, ker je cenjena spolna moč: in mana mu je podeljena prav zato, ker je cenjena spolna moč. Magu, ki je v tem primeru prav vsak človek, pa je prepuščena praksa, ki vodi do magičnega efekta, t.j. povečanje spolne moči." (Kosovel, 1993: 89) Kosovel še dodaja, da je moč avtosugestije v tem primeru očitna, čeprav za samo antropološko razumevanje magijske prakse ta efekt ni toliko pomemben.

V paradi eksamplifikacij, ki jih uporabljamo v tem poglavju, analogizirajmo klasične magijske prakse s športom za zdravje in recimo tole: tako kot se školjka šteje za afrodizijak, se šport oz. gibanje, ki je inherentni atribut športa, povezuje z zdravjem (kot vrednoto). Tako kot je školjka podobna ženskemu spolnemu organu, tako je gibajoče se (športno) telo podobno zdravemu telesu. Tako kot je potrebno jesti školjke za povečanje spolnih sposobnosti, tako je treba dnevno preteči, preplavati oz. se "pregibati" vsaj nekaj minut, da bi postali bolj zdravi. Moč maneš deluje na zdravje skozi gibanje oz. "športanje". Maga v tej analogizaciji pooseblja športna ideologija oz. športna "filozofija", ki uči, da je ukvarjanje s športom zdravo. V to (manifestno) športno "filozofijo" (ideologijo, "doktrino") ljudje verjamejo, kar je analogno verjetju v maga. Če primerjave razvijamo naprej, moramo reči, da je zdravje cenjeno zato, ker je cenjeno življenje. Šport pa je cenjen zato, ker je cenjeno zdravje. V teh povezavah seveda nastopa tudi seksualnost. Erektivno potentnost naj bi premoglo le zdravo (športno) telo. Zdravje je moč - in "močan" je tudi erektivni penis. Ta magijska povezava pa je že področje latentne športne ideologije ("filozofije"), česar v tem poglavju ne bomo podrobneje teoretsko razvijali.

V tem kontekstu bi lahko navajali še mnoge primere, ki so znani iz magijskih praks. Vendar se bomo vrnili k primeru s školjko, ki postane za naš teoretski kontekst izjemno zanimiv, če v diskurz vpletemo afrodizijak par excellence - viagro.

Čeprav znanstveniki trdijo, da viagra kemično učinkuje na povečanje potentnosti, kar (verjetno) školjka ne, lahko predpostavljamo, da bi pri mnogih moških dosegli podobne učinke, kot jih dosežemo z viagro, tudi če bi impotentni moški použili modro tabletko, za katero bi zgolj predpostavljali, da je viagra, v resnici pa ne bi bila. Pojav erekcije bi bil skozi t.i. placebo efekt vsekakor možen. Pri zelo sugestibilnih ljudeh bi v tem primeru prišlo do magijskega učinka. Zato lahko rečemo, da je učinek viagre na nek način vselej tudi magijski. Viagra ima nenazadnje status "substance (oralni objekt)", za katero se predpostavlja, da vrača potentnost", kar je v tem teoretskem kontekstu analogna statusu "subjekta, za katerega se predpostavlja, da zmore" (ozdraviti bolezen), ki ga ima mag (plemenski vrač, šaman). Ko so psihologi utemljevali delovanje viagre, so poudarili, da zdravilo deluje predvsem kot kemični anulador tistih psihičnih zadržkov, ki podzavestno vplivajo na (im)potenco. Na podoben način pa na psihične zadržke lahko vpliva tudi kakšna druga modra tabletko, školjka, prašek iz nosorogovega roga ali pa kak drug afrodizijak, nenazadnje tudi šport. Uspeh (potentnost) je teoretično mogoč tudi brez viagre. Zato je viagrina pomoč vselej tudi magijska praksa. In šport ima ma-

gijske učinke tudi na področju seksualnosti. Potem je v kontekst športa za zdravje zajet tudi šport za povečano potentnost. (Nenazadnje je tudi erektirani penis mišičast - mišice pa so atribut športa.) Videti je, da ima šport kot magijska praksa več "mana učinkov". Šport kot manaš ima pozitivne učinke na zdravje (in seksualnost) že (da ne rečemo zgolj) zaradi avtosugestije oz. zaradi verjetja.

Foucault in Frazer navajata določene zakonitosti, po katerih se v magijskih ritualih združujejo nekateri, sicer nezdružljivi pojmi. Foucault se osredotoča na štiri, po obsegu različne tipe podobnosti:

- *convenientia*: podobnost zaradi prostorske bližine;
- *camulatio*: tekmovalno posnemanje stvari med seboj;
- analogija: v njej se povezujeata prvi dve; njena moč je ogromna, ker podobnosti, za katere sedaj gre, niso vidne, masivna podobnost samih stvari, dovolj so subtilne podobnosti samih odnosov;
- *antipatija* - *simpatija*: instanca različnega in istega, moč asimilacije in ločitve, obsega vse ostale (Foucault, 1971, 83-97).

V primeru športa, pa naj si bo to v primeru vpliva na zdravje ali pa v primeru vpliva na seksualne funkcije, je analogija tisti koncept, zaradi katerega šport lahko pojmujeemo kot magijsko prakso. Nekoliko reduciran model je vpeljal Frazer. Govori o homeopatski (tradicionalni zakon podobnosti) in kontagiozni magiji (tradicionalni zakon dotika), ki spominja na kar nekaj konceptov - npr. lingvistični koncept F. de Saussura (lingvistično asociativna in asociativna relacija), koncept R. Bartha (sistem - sintagma) in C. L. Strauss (metafora - metonimija oz. paradigmatska serija - sintagmatska veriga). (Kosovel, 1993: 55-56) Po Frazerju so stvari v magijskem ritualu medsebojno povezane zato, ker so medsebojno podobne ali pa zato, ker so bile nekoč medsebojno povezane. V primeru športa kot odločilnega dejavnika pri ohranjanju zdravja (in seksualnih funkcij) so asociativne povezave več kot očitne: "športanje" je potencialni atribut le zdravega telesa, pa tudi mišičasto telo vpliva oz. asociira na erektivno-potentne sposobnosti moškega kot seksualnega objekta za žensko. Frazer nadalje postavlja definicijo magije, ki v primeru športa ni najbolj aplikativna, ker ne upošteva možnosti, da je magični učinek možen oz. je še izrazitejši, če se v ozadju dejansko odvija neka znanstveno argumentirana vzročno-posledična relacija. Frazer pravi: "Magija ni samo zgrešen sistem obnašanja, ampak tudi zgrešen sistem prirodnih zakonov; je brezplodna veščina in lažna znanost" (Frazer, 1977: 21, 29). V primeru športa to drži le v primeru, ko bi dokazali, da ukvarjanje s športom nima nobenih neposrednih povezav z ohranjanjem zdravja in dvigovanjem oz. ohranjanjem seksualnih sposobnosti. Do teh dokazov pa se ne moremo dokopati, čeprav moderna znanost (medicina, športologija) (trenutno) trdi, da je ukvarjanje s športom zdravo. Vpliv verjetja na šport je za zdravje povsem nekontrolirana variabla, ki jo vselej lahko tudi dokažemo. (V poglavju Šport in verjetje navajamo štiri eksperimente, ki dokazujejo, da je v ozadju športa tudi (oz. zgolj) verjetje.)

V sodobnem svetu se okrog zdravja pletejo številne magijske prakse. Tiste bolezni, ki se jih ne da pozdraviti s klasičnimi medicinskimi postopki (npr. z medikamenti, različnimi operacijskimi posegi...), jih poskuša pozdraviti alternativna medicina (bioenergija, reiki, kozmodisk...). Tisto, kar v resnici obeta zdravje, je verjetje oz. manaš. Pri športu za zdravje gre za identično paradigmo kot pri npr. pri

bioenergiji, polaganju rok (reiki) ali znamenitem kozmodisku, ki ukinja bolečine v križu in hrbtenici.

V teoretski eksplikaciji problema, ki jo bomo bolj natančno podali v nekem drugem kontekstu, bomo na tem mestu vendarle povedali, da gre pri fenomenu magijskega učinka za poseg v Nadjaz - natančneje, v nezavedni del Nadjaza. Tako kot npr. bioenergetik s svojimi rituali (ali pa kozmodisk) imperativno ukinja bolečino, tako šport imperativno zapove zdravje. Ukinitev bolečine ima v tem primeru prav tako sugestivno obeležje kot sugestivno "športanje" obeta zdravje. Šport za zdravje lahko preinterpretira tiste psihične formacije, v katerih se nahaja vzrok, zaradi katerega Jaz konverzivno zbeži v bolečino. Šport lahko torej zdravi tako somatske vzroke neke bolezni oz. poškodbe kot tudi psihosomatske - identično kot to počne bioenergetik ali kozmodisk. Šport se lahko zoperstavi katerikoli drugi psihični formaciji. Tako kot je bioenergetik (mag) ali kozmodisk v predzavestno-nezavednih strukturah Nadjaza navadno močnejši psihični konstrukt, ki prevzame nadzor nad zdravjem in bolečino (npr. v hrbtenici), tako je tudi šport tisti sugestivni imperativ, ki a priori postulira zdravje. Šport za zdravje prek maneš torej domuje v Nadjazu.

Današnje magijske prakse so družbeni pojav sodobne kulture. Tako kot papuanski domorodec verjame magu in magijskemu ritualu, tako Evropejec verjame v različne "mana rituale", kot je npr. bioenergija, ali pa alternativne zdravitelne pripomočke, kot je npr. kozmodisk - verjame pa tudi športu. Tako kot ima mag (šaman, plemenski, vrač) pomembno družbeno funkcijo v svoji kulturi, tako ima tudi šport v tem kontekstu analogno funkcijo - funkcijo magijskega rituala z zdravitelnim učinkom. Lahko bi rekli, da je šport "sredstvo, za katerega se predpostavlja, da zmore" (zagotoviti zdravje, preprečiti bolezen).

Čeprav se z angažiranjem moderne uradne znanosti (medicine in psihologije) klasično magijo nehote teoretsko razgalja in s tem onemogoča, obenem znanost producira moderne magijske tehnologije - kozmodisk je klasičen primer magijskega učinka moderne znanosti. C. L.-Strauss navaja primer iz leta 1956, v katerem so uročenega umirajočega avstralskega domorodca pripeljali v najsodobnejšo bolnico v Darwinu in ga priklopili na najsodobnejše medicinske naprave (umetna pljuča, transfuzija), da bi ga obdržali pri življenju. Uročeni domorodec se je vendarle zdravstveno opomogel in spoznal, da je magija belega človeka močnejša od magije plemenskega uroka. Po številnih pogovorih in pregledih so zdravniki ugotovili, da je njihov pacient preprosto začel umirati, ker ga je plemenski vrač v ritualu smrti uročil s smrtjo. Domorodec se je neupirajoč sprijaznil s smrtjo, saj je bila zanj tako ali tako neizbežna - vsaj tako je trdil plemenski urok. Ko je zdravnikom vendarle uspelo obdržati pacienta pri življenju toliko časa, da je prešla kritična ura smrti, je le-ta spoznal, da še vedno živi in da se vračeva napoved ni uresničila. Okreval je v trenutku lastnega spoznanja o "moči magije belega človeka" (Strauss, 1977:166). Za razumevanje bistva problema je pomembno dejstvo, da je domorodec začel umirati, ker je brezpogojno (zavestno in nezavedno) verjel v vračevo smrtno uročitev. Hkrati pa je pomembno to, da je ozdravel v tistem trenutku, ko je spoznal, da je "magija belega človeka močnejša od magije plemenskega vrača". V bistvu je (terapevtsko) reinterpretiral prejšnje (nezavedno) verjetje z novo, drugo interpretacijo.

V ozadju je očitno redefinirano oz. na novo interpretirano nezavedno verjetje, na katerega stavijo tudi vsi hipnoterapevti, ki določene zdravstvene probleme svojih pacientov zdravijo s "formatiranjem" določenih nezavednih struktur Nadjaza. Določene (napačne) interpretacije poskušajo zamenjati z drugačnimi - takšnimi, ki postulirajo zdravje. Pacienti začnejo verjeti v to, da bodo oz. da so zdravi. Verjetje, ki je v tem primeru odločilno, je nezavedno - na novo formulirano in definirano. Tisto, kar teoretsko fascinira, je dejstvo, da pacienti, ki v zavesti sicer ne verjamejo v zdravilno moč neke magijske prakse, kljub temu ozdravijo, če je njihovo verjetje v zdravilnost neke magije nezavedno (seveda če v nezavednem ne prebiva premočan psihični vzrok za pojav neke bolezni v smislu "bega v bolezen"). Hipnoterapevti pa vsadijo neko interpretacijo natančno v nezavedni Nadjaz, zavest jih v bistvu ne zanima.¹¹ Hipnotizerjeva posthipnotska sugestija je v tem primeru analogna športu in domuje natančno tam, kjer je športna ideologija plasirala svojo "filozofsko" idejo, da šport koristi zdravju. Tako posthipnotska sugestija, magov ali bioenergetikov "mana ritual" kot tudi kozmodisk ali druga zdravilstva (npr. reiki) identično vstopajo v nezavedni predel Nadjaza - v Jaz-ideal.¹² Iz te nezavedne pozicije postane subjekt voden in obvladan. Tisto, kar se lahko upre tem nezavednim konstruktom v Nadjazu, so nekateri drugi nezavedni konstrukti v Nadjazu, libidinalno-onojevske zahteve, v posameznih primerih pa tudi Jazova težnja po avtonomiji.

V tem tekstu smo se osredotočali na šport kot magijsko prakso, ki obeta zdravje. V natančnejših analizah športa pa bi lahko utemeljili tezo, da je magijski učinek športa zaznati tudi pri izboljšanju nekaterih seksualnih funkcij (predvsem moške potentnosti in orgazmične sposobnosti ženske). V diskurzu smo govorili predvsem na epistemološke razsežnosti antropološke paradigme, ki jo poznamo pod imenom mana. Naj diskurz zaključimo z epistemološkim dispozitivom in recimo: "Ne šport zaradi zdravja, temveč zdravje zaradi športa". Tudi C. L. Straussov Quesalid ni postal velik zdravnik zato, ker je ozdravil svoje bolnike, temveč je ozdravil svoje bolnike, zato ker je postal veliki zdravnik, (Strauss, 1977: 178) tako tudi "športanje" ni postalo preventivno zdravilo, ker se ljudje prek športa fiziološko navzamejo zdravja, temveč je preventivno-zdravilna moč "športanja" posledica (ideološkega) verjetja v zdravilno moč.

Nenazadnje še Kosovelova misel o mani in magiji: *"Če lahko mana pomeni vse, ne da bi pomenila nekaj fiksnega, posebnega, pa iz tega še ni mogoče izpeljati sklepa, da gre za čisti označevalec, ki označuje 'odsnost pomena'. V resnici ne*

¹¹ Psihoanalitska terapevtska praksa, kakršno je ustoličil Freud, deluje po podobni logiki, le da je proces precej daljši in zamudnejši. Reinterpretacija nezavednega pri psihoanalitski terapiji poteka prek transferja najprej skozi zavest. Hipnoterapija pa se osredotoča na nezavedne strukture mimo zavesti.

¹² "...hipnotizer je stopil na mesto Ideal Jaza." - glej: S. Freud (1981): Množična psihologija in analiza Jaza, Psihoanaliza in kultura (str. 47), Lj.: DZS. Vedeti pa moramo, da tukaj Ideal Jaz ne pomeni današnjega Ideala-Jaza, temveč Nadjaz oz. celo Jaz-ideal.

¹³ "Da je možno v hipnotičnem stanju v subjektu popolnoma izolirati libidinalne motive, je razvidno iz Freudovega citata: 'K skrajni čistosti pojavov pripomore še popolna odsotnost stremeljenj z nezavrtimi seksualnimi cilji. Hipnotični odnos je neomejena zaljubljena predaja, pri kateri je seksualna zadovoljitev izključena...' - glej: S. Freud (1981): Množična psihologija in analiza Jaza, Psihoanaliza in kultura (str. 47), Lj.: DZS.

gre za odsotnost, ampak za celotnost. Formalno je sicer možno sklepati: če označuje vse, potem ne označuje ničesar; daleč pa s tem ne pridemo. Če označuje vse, potem v vsakem posamičnem primeru označuje vsako posamično stvar. V tem primeru je mogoče predvsem zato, ker ni prizadeta vsebina, temveč le količina v vseh stvareh istega. V tem je videti 'racionalno jedro' vseh primarnih in sekundarnih sistemov ekvivalenc, 'sinteze a priori' (po Maussu): mane v magiji, denarja v ekonomiji, boga v religiji..." (Kosovel, 1993: 62) in zdravja v športu ter "športa(nja)" v zdravju.

In končno: če obstajajo paralele med magom in Bogom oz. med religijo in magijsko prakso oz. med mano in Bogom, potem smo lahko prepričani, da bo uradna teologija te paralele kar najbolj vneto tajila. (Kosovel, 1993: 20) Podobno tajitev s strani uradne znanstvene (športološke) ideologije pa lahko pričakujemo glede na paralele med zdravjem (kot motivom za šport) in manoz ter športom za zdravje in manoš in magijsko prakso, ki smo jih razvijali v tem epistemološkem diskurzu.

LITERATURA

- Cazeneuve, J. (1986): Sociologija obreda, Lj.: ŠKUC, FF, SH.
 Chappell, P., Andrews D. (1998): Zdravljenje s homeopatijo, Lj.: ZMK.
 Fox, R. (1988): Rdeča svetilka incesta, Lj.: ŠKUC, FF, SH.
 Freud, S. (1979): Totem i tabu, Odabrana dela Sigmunda Frojda, Bg.: MS.
 Freud, S. (1987): Metapsihološki spisi, Lj.: ŠKUC, FF, SH.
 Freud, S. (1996): Prihodnost neke iluzije, Lj.: OZM.
 Fromm, E. (1972): Kriza psihoanalize, Lj.: CZ.
 Herlin, H. (1982): Skrivne moči nadčutnega, Lj.: CZ.
 Kosovel, I. (1993): Magija in metamorfoza duha Lj.: ZPS.
 Lešnik, B. (1997): Subjekt v analizi, Lj.: ŠKUC, SH.
 Lévi-Strauss, C. (1977): Strukturalna antropologija, Zg.: Stvarnost.
 Lévi-Strauss, C. (1978): Divlja misao, Bg.: Nolit.
 Lévi-Strauss, C. (1985): Oddaljeni pogled, Lj.: ŠKUC, FF, SH.
 Lévi-Strauss, C. (1990): Totemizam danas, Prosveta Bg.
 Lévi-Strauss, C. (1996): Uvod v delo Marcela Maussa - v M. Mauss: Esej o daru in drugi spisi, Lj.: ŠKUC, FF, SH.
 Malinowski, B. (1995): Znanstvena teorija kulture, Lj.: SH, ISH.
 Malinowski, B. (1953): Sex and Repression in Savage Society, London.: Routhledge and Kegan Paul.
 Malinowski, B. (1955): Magic, Science, and Religion, NY, Doubleday Anchor Book.
 Malinowski, B. (1962): Sex, Culture and Myth, London: Rupert Hart-Davis.
 Malinowski, B. (1971): Magija, nauka i religija, Bg.: Prosveta.
 Malinowski, B. (1979): Argonavti zapadnog Pacifika, Bg.: BIGZ.
 Mauss, M. (1996): Esej o daru in drugi spisi, Lj.: ŠKUC, FF, SH.
 Mauss, M. (1982): Sociologija i antropologija, Bg.: Prosveta.
 Mead, M. (1968): Spol i temperament u tri primitivna društva, Zg.: Naprejed.
 Rutar, D. (1995): Telo in oblast, Lj.: DAN.
 Schubert, F. (1985): Psychology, Toronto: Sport Books Publisher.
 Šterk, K. (1998): Težave z mano, Lj.: ŠOU.

- Tepperwein, K. (1982): Visoka škola hipnoze, Zg.: Prosvjeta.
- Van Fleet, J. K. (1992): Skrita moč osebnosti, Lj.: Tangram.
- Vodeb, R. (1992): Konverzivni sindrom v ženski športni gimnastici, Šport, 1992/3.
- Vodeb, R. (1996): Manifestna in latentna struktura športno-motivacijskega prostora pri 14-letnikih, Magistrska naloga, FŠ.
- Vodeb, R. (1998): Libidinalno-investicijski model in etiologija športnega užitka, Anthropos, 98/4-6.
- Vodeb, R. (1999): Filozofija športa, Šport, št. 3/99.
- Vodeb, R. (1996): Psihoanalitska teorija "bega v bolečino", Šport, 96/4.
- Vodeb, R. (2000): Epistemologija športologije - med mnenjem, spoznanjem in vednostjo, Šport, št. 2000/1.
- Vodeb, R. (2000): Ideološke paradigme v športu, Trbovlje: FIT.

IDEOLOGIJA HRANE

Karnivorstvo vs. vegetarijanstvo

Povzetek: Besedilo je poskus pregleda temeljnih teoretskih pristopov pri preučevanju hrane in hranjenja. V jedrnem delu znotraj postrukturalistične paradigme poda interpretacijo povezave med telesnostjo, subjektivnostjo in diskurzom glede na simbolne pomeni in kulturne konotacije hrane. S sklepno analizo besedila (uvodnikov v kuharske knjige) je nakazan primer diskurzivno podloženega preučevanja vegetarijanstva in karnivorstva kot temeljnih prehranskih oziroma kulturnih obrazcev. Ta se skozi zgodovino in v praksi ne izključujeta, temveč sta mestoma komplementarna, drugod pa opozicijska, predvsem kadar eden izmed njiju nastopa kot družbeno gibanje.

Ključni pojmi: sociološki, antropološki in kulturološki pristop, koncept ideologije hrane, postrukturalistična paradigma, telesnost, subjektivnost, diskurz, kulturne konotacije, simbolni pomeni, prehranski vzorci, vegetarijanstvo, karnivorstvo, analiza teksta.

Uvod

Besedilo je zasnovano kot pregled socioloških, antropoloških in kulturoloških teoretskih paradigem, ki se ukvarjajo s proučevanjem hrane in hranjenja. Spričo njihove velike raznorodnosti, so uvodoma predstavljeni ključni teoretski koncepti, ki predstavljajo preučevalno ozadje sociologije hrane in hranjenja. Nosilna tema članka naj bi bile, na ustrezno koherenten in konceptualno zaokrožen način razkrite, "ideologije hrane", pri čemer velja, da je hrana (tako kot obleka in govor) "dnevno realiziran in kontinuiran kulturni element" (Wiegelman v: Tivadar, 1999: 64).

Ideologije hrane je mogoče razumeti kot kompleksen spoj različnih kulturnih konotacij in simbolnih pomenov, vezanih ne le na sam akt hranjenja ali na hrano kot osnovno, za človeka eksistencialno pomembno substanco, temveč na tiste entitete in pojave, ki so ob tem neposredno "udeleženi" - to so telo, subjektivnost ali jaz(i) in nenazadnje diskurz. Zapisano je dovoljšnja argumentacija v prid odločitvi za podrobnejšo analizo poststrukturalističnega pristopa preučevanja hrane in hranjenja, pri čemer ne moremo popolnoma zanemariti ali zaobiti po-

*Jelena Aleksić, univerzitetna diplomirana sociologinja in poddiplomska študentka na Fakulteti za družbene vede.

mena ene temeljnih funkcij hrane, t.j. prehranske. Besedilo skuša v nadaljevanju ohranjati navezavo na, na videz enostavno ugotovitev, da ima hrana kot taka, številne in različne, medsebojno prepletene pomene, z vidika kohezivnosti družbene skupnosti pa povsem rudimentarno vlogo.

Predpostavka, da se ideologije hrane najjasneje izražajo na primeru dveh nasprotujočih, a v resnici komplementarnih prehranskih vzorcev - vegetarijanstva in karnivorstva, ne zdrži poglobljene strokovne presoje. Ideologije, ki jih je mogoče interpretirati kot kulturne konotacije (primeroma, kaj v neki določeni kulturi pomeni biti vitek/ka ali biti vegetarijanec/ka) in simbolne pomene (denimo, kaj simbolizira sočen, slabo pečen, napol krvav zrezek), so namreč "bricolage" različnih atributov, pogosto izvirajočih iz klasičnih socioloških kategorij, denimo (družbenega) spola ali razreda. Prav to je potrditev predpostavke, da je neumestno in z vidika raziskovalne legitimosti tudi neupravičeno puščati vnemar "velike teme" kot sta socialna neenakost in kulturna različnost.

Hrana ni spolno nevtralna - glede na njene simbolne pomene. Tako imajo v Veliki Britaniji (tudi v Sloveniji) alkoholne pijače jasne spolne konotacije, ki ustrezajo razlikam med moškimi in ženskami (te so vidne pri uživanju vina in piva, saj naj bi bilo prefinjeno vino pretežno "ženska", robustno pivo pa "moška" pijača). Velja tudi, da je solata "ženska" hrana, medtem ko sočen, pol surov zrezek pristoji moškim (Morgan, 1996). Ta je značilni izkaz dejstva, da ljudje izbiramo hrano glede na njeno družbeno pomenskost. Tako je zrezek "srce mesa" (Barthes v: Miller in McHoul, 1998: 35), saj močno moško telo povezuje s krhkim in ranljivim živalskim življenjem ter s temačnimi ostanki krvi, ki asociirajo na to, s čimer so se hranili naši predniki. Zrezek kulturno označuje povezanost razpolaganja z določeno količino družbene in pred tem fizične moči ter žvečenja mesa z zobmi.

Simbolni pomeni hrane in pijače (pri tem ne gre pozabiti tudi na zunanji izgled, estetski vtis hrane¹) so raznovrstni in raznorodni, kar pomeni, da simbolna vrednost ne izhaja le iz razlik med spoloma, temveč tudi iz drugih družbeno posredovanih kategorij. Alkohol tako predstavlja sprostitve, veselje, razigranost in podobna razpoloženska stanja. Čokolada simbolizira romantiko, razkošje, eleganco, nagrado, predanost, ugodje in čutnost, zaradi česar je čokolada "ženska" in obenem tudi prestižna dobrina ter zato zelo pogosto zastopana pri obdarovanjih ob različnih priložnostih (Barthes v: Tivadar, 1999: 64). Pogosto se v simbolnih pomenih pojavlja sveže domače pecivo, ki mnogim predstavlja domačnost, varnost, pripadnost, vzbuja spomine na družino in otroštvo².

Upoštevalo preprosto spoznanje, da se je prav v devetdesetih zanimanje za zdravje, telo, zdrav način življenja, še posebej razmahnilo, smo se odločili za analizo besedil uvodnikov v nekatere naključno izbrane kuharske knjige, mlajšega

¹ Vse večji pomen, ki ga pripisujemo ne le zdravi hrani, temveč tudi njenemu izgledu (kar je lahko delna potrditev različnih tez o postmoderni (hiper) estetizaciji vsakdanjega življenja) se odraža v vse bolj sofisticiranem oglaševanju prehrablenih izdelkov (kar Rosalind Coward imenuje "pornografija hrane" (Coward v: Miller in McHoul, 1998)). Zaradi naraščajoče standardizacije na ravni razvoja in proizvodnje hrane, narašča pomen njene prezentacije, ki se vse bolj diferencira (Ibid.).

² Posebej sloviti so dišeči, dehteči in zlato - rumeni domači piškoti, imenovani magdalenice, ki jih v romanu *Combray* opisuje Marcel Proust (1991); za umetnika so simbolna pot do spominov in asociacij na občutenje otroštva.

datuma. Sociološko interpretacijo pravega razcveta poljudno - znanstvene in splošne poljudne literature, vključujoč specializirane revije, posebne radijske in televizijske oddaje, številne domače strani na internetu, je moč opreti na Inglehartovo lestvico vrednot (1995), ki med značilne t.i. postmoderne vrednote prišteva skrb za zdravje, kakovost preživljanja prostega časa in skrb za čisto okolje. Nedvomno je vez med tema dvema pojavoma trdna, pa vendar ne a priori dokazljiva. Analiza besedil naj bi v nadaljevanju potrdila prisotnost tako tradicionalnih kot tudi modernih in postmodernih elementov aktualnega prehranskega diskurza.

Analiza besedila je v tem primeru naslonjena predvsem na ožje razumevanje besedila kot verbalnega sporočila. Čeprav obstajajo znotraj semantike teksta različne šole, ki besedilo razumejo širše, je takšna "zožitev" upravičena in zadovoljiva, glede na prostorske in analitske pogoje pričujočega besedila. Zato se analiza besedila zgleduje po Barthesu in drugih, ki koncept besedila omejujejo striktno le na zapisano sporočilo (Noth, 1995), kar je dopolnjeno s poskusi razbiranja drugih, implicitnejših in socio - kulturnih pomenov. Ob tem se je izkazalo, da simbolnih pomenov in kulturnih konotacij na tak način ni mogoče dovolj jasno razločevati in potemtakem niti interpretirati. Zato je moč na tem mestu zapisati, da je opravljena analiza lahko dobro izhodišče za poglobljeno študijo prehranskih diskurzov.

Teoretski "malo mešano"

Nutricistične "plašnice"

Socio - biološki pristop pri preučevanju prehranskih preferenc izhaja iz predpostavke, da le - te izvirajo iz naravnega fundamenta, ki ga določajo tako genetske predispozicije kot kulturno strukturirane preference. Sodobni nutricionisti se ukvarjajo predvsem s preskripcijami in opisi, s katerimi skušajo na osnovi zbranih empiričnih podatkov oblikovati posplošene znanstvene ugotovitve o človekovem prehranjevanju. Pri tem ga vodi, tako Luptonova (1996), utopična predstava o popolni človekovi prehrani, ki naj bi ga privedla do popolnega zdravja. Zaradi poudarjene usmerjenosti k zdravju je nutricionistični pristop funkcionalističen, saj vidi v hrani predvsem gorivo, ki omogoča nemoteno delovanje telesa in rast organizma.

Pri tem so, kar je ključna pomanjkljivost pristopa, prehranske preference, okusi, navade in simbolni pomeni hrane drugotnega pomena in so upoštevani le pri oblikovanju tipov hrane. Vsekakor je ena problematičnejših posledic razmaha nutricionistične znanosti, ki je nedvomno značilni produkt moderne družbe in sovпада s prej omenjenim razcvetom zanimanja za zdravje in telo (izgled), velika nepreglednost in kontradiktornost³ različnih priporočil, nasvetov in spoznanj o tem, kaj je zdravo in kaj ne (torej tudi družbeno sprejemljivo za uživanje). To pa ima za posledico tudi upadanje ugleda (nutricistične) znanosti nasploh ter vse višjo stopnjo nezaupanja in strahu znotraj polja vsakdanjega življenja⁴.

³ Naj spomnimo, da je, na primer, še pred nekaj leti veljalo, kako so testenine in krompir kalorični in sploh brez kakršnekoli prehranske vrednosti, medtem ko dandanes številni strokovnjaki zagovarjajo nasprotno stališče, češ da bi morala vsaka dobra dieta vsebovati testenine, riž in krompir.

⁴ O tem tudi Lash, Scott (1993), Kos, Drago (1997 in 1998) in Lukšič, Andrej A. (1999).

Sociologija in antropologija

Pri tem gre za integralnejši pristop, saj so kuhanje, hranjenje in uživanje v (ob) hrani, kar vključuje družbeni stik, koncipirani kot celota posameznih sekvenc, katere odsevajo kulturno priznane posledice mentalnega in telesnega življenja (Lupton, 1996). Sociologija in antropologija za raznovrstne prakse priprave in uživanja hrane, ki jih sprva resda vodijo biološke potrebe in jih določa družbeno-ekonomska dosegljivost oziroma dostopnost hrane, dokazujeta, da se vsakodnevne prehranske prakse elaborirajo skladno z aktualnimi kulturnimi normami.

Medtem ko so nutricionisti prepričani, da so prehranske preference (na primer sladkosnednost pri otrocih) posledica genskega zapisa, sociologija in antropologija trdita, da je nagnjenost k sladkim okusom mogoče pojasniti s spominom otroka na sladkobo materinega mleka, ki so ga spremljali tudi toplota materinega telesa, prijetna vonj in zvok ter pozitivni občutki in emocije. Sladkoba mleka je tako svojevrsten arhetip prijetnih asociacij, občutij in spominov, ki se ponavljajo ob vsakem zadovoljevanju občutka lakote ali hranjenju, ki tako pomeni mnogo več kot zgolj telesno zadovoljitev. Z otroštvom se tako s hranjenjem ohranja tanka vez pomenov, zaradi česar je psihološka razsežnost hrane nujno povezana s simbolnim.

Funkcionalistično - strukturalistična urejenost

Funkcionalistično - strukturalistični pristop hrano razume kot del družbenega življenja, za katerega velja, da so za ohranjanje reda nujno potrebne družbene norme in institucije. Prehranske navade in prakse so lingvistični zapisi z notranjimi pravili (Lupton, 1996), njihovo preučevanje pa lahko pojasni, kako se utrjujejo kooperativno vedenje, sorodstvene strukture, vsa tista področja torej, ki so konstitutivni element družbenega reda. V tem paradigmatškem okviru je hrano moč razumeti na treh ravneh: 1 - kot socio - kulturni element, ilustrirajoč temeljno logiko in načela določene kulture, 2 - kot posredni material in moralni sistem v družbi, 3 - kot odraz bioloških, ekoloških in kulturnih sistemov v družbi (Lupton, 1996: 8).

Claude Levi - Strauss je za prehranjevalske prakse menil, da funkcionirajo kot jezik, ki implicira primarno binarno nasprotje med naravo in kulturo, pri čemer slednja pomeni "/.../ kompleks tistih praks, ki ločijo človeka od drugih živih bitij, in mu podeljujejo enkratnost" (Levi - Strauss v: Lupton, 1996: 9). Kuhana hrana v tem kontekstu predstavlja kulturno transformacijo surovega (neužitnega) v ne - surovo (užitno). Gre za postopek, ki na simbolni ravni manifestira transformacijo, omejitve ali celo podreditev narave oziroma sveta divjosti in je obred prehoda v stanje kultiviranosti v smislu napredka. Levi - Strauss je iz načinov, po katerih poteka omenjena "civilizacija" v sferi vsakdanjega življenja, zajel osnovne elemente definicije kulture.⁵

S konceptom kulinaričnega trikotnika je Levi - Strauss združil tri ključne attribute hrane - surovo, kuhano, neužitno (pokvarjeno), kar analogno ustreza trem

⁵ Fiddes je v poglavju, kjer ugotavlja razširjenost mišljenjskega vzorca enačenja mesa in hrane, dokazal, da se temu ni mogel izogniti (spričo lastne kulturne vpetosti pač) niti Levi - Strauss. S kuhanjem je imel Levi - Strauss namreč v mislih pravzaprav "kuhanje živali" (Fiddes, 1991: 15), pečenje (ki kot postopek predeluje le meso) pa je postavil na najvišje hierarhično mesto med vsemi kulinaričnimi (kulturnimi) postopki.

polom človekovega mišljenja o nasprotju med naravo in kulturo. Namen takšnega metodološkega⁶ koncepta je bil poiskati univerzalno sporočilo, ki bi veljalo za vse človeštvo, ne glede na mnoge kulturne posebnosti, in bi ga kodirala prav hrana. Levi - Strauss je raziskoval kulturni vidik prehranskih navad, pri čemer je skušal identificirati načela razvrščanja prehranskih okusov in navad in med drugim ugotovil, da se dejanska segmentacija in razvrščanje le - teh med družbami razlikuje (Mennel et al., 1992).

Mary Douglas je na osnovi kompleksnih razvrščanj obrokov (in njihovih kulturnih pomenov) ugotovila, da različne kategorije hrane simbolno zaznamujejo družbene dogodke in pojave, "/.../" izražajo hierarhijo, vključevanje, izključevanje, meje in prehajanje meja" (Douglas v: Mennel et al., 1992: 10). To pomeni, da struktura obroka določa in obenem ohranja zunanje meje (socialna disjunkcija), zato se pijačo streže vsem gostom, tudi bežnim znancem ali popolnim tujcem, medtem ko se hrano ponudi le domačim, visokim gostom in najbližjim prijateljem⁷.

Anne Murcott je na osnovni konkretnih opazovanj identificirala pravila in formalne strukture pri različnih dnevnih obrokih. Kar zadeva razumevanje "primerne obroka" (ang. proper meal) (Lupton, 1996) velja, da so regionalno - lokalne predstave med seboj usklajene in poenotene. Tako je primeren obrok v Walesu sestavljen iz svežega, rdečega ali belega mesa toplokrvne živali⁸, krompirja kot predstavnika podzemnega vira ogljikovih hidratov in, kot nasprotja, nadzemne zelene zelenjave (grah, brokoli, zelje, fižol ipd.), če pa je dodana še druga vrsta zelenjave, le - ta ni zelene barve (korenje, sladka koruza, paradižnik ipd.).

"Vseobežnost" kritičnega strukturalizma

Prisotnost osrednjih marksističnih idej pri preučevanju hrane in hranjenja se odraža v tem, da je raziskovanje usmerjeno v družbeni značaj proizvodnje, distribucije in porabe hrane. Znotraj razprav o razrednem boju, ki ne zamirajo navkljub idejam o "koncu zgodovine", lahko hrana predstavlja temelj oblikovanja in artikuliranja identitete delavskega razreda. Za postmoderno družbo pa velja, da hrana ni le odsev razrednih razlik, temveč je tudi sama vir novih, implicitnejših oblik stratifikacije, zaradi česar je moč govoriti tudi o "prehranskih razredih" (Morgan, 1996).

V tem primeru gre za makro - pristop, ki se osredotoča na globalne probleme družbene neenakosti, pri čemer so kot problematična osvetljena predvsem razmerja moči (Morgan, 1996). Družbeni razred in ekonomski sistem sta osrednji raziskovalni determinanti, medtem ko je koncept moči osnova interpretacij hrane in hranjenja. V ta okvir sodijo tudi mnoge feministične, še bolj pa ekološke oziroma okoljske kritike, ki vidijo v obstoječi materialni proizvodnji (živiloreja,

⁶ "Metodološkega" zato, ker naj bi kulinarčni trikotnik Levi - Straussu pomenil svojevrstno metodološko orodje ali pot do univerzalnih vzorcev človekovega mišljenja (Mennel et al., 1992).

⁷ S tem sta ustrezno ponazorjeni tako združevalna kot ločevalna socialna funkcija hrane in hranjenja v kontekstu vzpostavljanja in ohranjanja družbenih odnosov (Tivadar, 1999).

⁸ V Veliki Britaniji meso pomeni predvsem rdeče meso, medtem ko so ribe in perutnina že "manj meso", zelenjava pa sploh zavzema najnižje mesto na hierarhični lestvici vrednotenja (Fiddes, 1991).

kmetijstvo)⁹ hrane izvor odnosov eksploatacije, ki so jih konceptualno razširile tudi na živali, rastline in neživo naravo.

Carol Adams zagovarja idejo, da je uživanje mesa ključni legitimizacijski mehanizem patriarhalne družbe, saj naj bi bili moška nasilnost in popredmeten odnos do živali enako prisotna tudi v razmerju do žensk. To naj bi bil torej temeljni vzrok družbene in politične podrejenosti žensk in spolne diskriminacije, globoko zasidrane v karnivorsko dominantni kulturi. Zato bi morale biti vse ženske, ki se borijo za emancipacijo in enakost med spoloma, po Adamsovi etične vegetarijanke, kar naj bi bilo analogno boju za zaščito pravic živali (Morgan, 1996)

Poststrukturalistični izhodišča in koncepti

Hrana, telesnost, subjektivnost

Luptonova (1996) kot področne tematike hrane in hranjenja kot socio - kulturne ga pojava navaja občutenje sebe, načine, kako živimo v svojih telesih, subjektivnost (ang. subjectivity) in telesnost (ang. embodiment). Zato je treba okus, lakoto in prehranske preference kot produkte socio - kulturnega okolja preučevati skozi pomen, diskurze in artikulirane (vsakdanje) prakse. Hrano in hranjenje je nujno misliti skozi izkušnje s telesom in fizičnimi občutki, ki so kulturno in družbeno posredovani, gre torej za kontekst telesnosti in subjektivnosti. Douglasova pa je mnenja, da je človekovo telo dosegljivo (prisotno) v vsakem trenutku in je prav zato metafora za izražanja družbenih izkustev (v: Fiddes, 1991).

Na posameznikovo odzivanje na hrano vplivajo tako načini interakcij z drugimi ljudmi kot tudi njegov odnos do kulturnih artefaktov. Navade, ki se oblikujejo pri pridelavi, predelavi, predvsem pa pri porabi (uživanju) hrane, omogočajo označevanje meja med družbenimi sloji, spoli, religijami, kulturnimi "habitusi" in geografskimi regijami. Pri tem velja opozoriti, da se naštetih elementi znotraj prehranskih navad stapljajo, prepletajo in medsebojno vplivajo, zato med njimi ni mogoče niti ni smiselno ugotavljati strogih ločnic.

V konkretnem primeru je zanimiva predvsem interakcija med hrano, telesom in subjektivnostjo, znotraj te pa spremenljivi in kontekstualni atributi pomenov. In nenazadnje, prehranske prakse in preference so v vseh družbah napolnjene s kulturnimi pomeni in diskurzi, in nuce "hrana je kulturni medij par excellence" (Moore v: Lupton, 1996: 1).

⁹ O soodvisnosti proizvodnih tehnik, pristopov in diet kritično piše na primer Peter Wheale, ki glavne tehnološke in prehranske spremembe razvrsti v tri zgodovinska obdobja (do 1. svetovne vojne, medvojno obdobje in čas po 2. svetovni vojni) in je kritičen do intenzivnega kmetijstva, zlasti do monokulturne pridelave, ki močno načenja ekološko ravnoesje in je vir številnih zdravstvenih tegob in bolezni sodobnega časa (Wheale v: Boyle, 1984)

Diskurzivna razsežnost hrane

Razsrediščeni subjekt

Ključno izhodišče poststrukturalizma je ideja o fragmentarnem, neenotnem ali razsrediščnem sebstvu (ang. self), iz česar izhaja tudi naslednja koncepcija subjektivnosti (ang. subjectivity): gre za raznovrstne načine samo - razumevanja posameznika v odnosu do drugih in izkušanja njihovih življenj. Poenostavljeno rečeno, subjektivnost tvorijo načini, kako ljudje čutijo in izkušajo sebe kot ljudje, ter, kako ljudje skozi družbo ponotranjajo različne kulturne vsebine (Miller in McHoul, 1998). Subjektivnost je v primerjavi z identiteto ohlapnejši termin, saj upošteva idejo o neprestanem spreminjanju in kontekstualni pogojenosti jaza oziroma jazov, katerim kultura določa zgornje meje in generira tiste entitete, ki ključno zaznamujejo jaz ali jaze - razmerja moči, družbene institucije in hegemonске diskurze (Lupton, 1996).

Na tem mestu je pomemben predvsem koncept diskurza, ki ga razumemo kot vzorčni sistem jezika in praks. Diskurz, ki je odsev simbolnih implikacij in kulturnih razsežnosti pojavov kot so prehranske navade, hranjenje in občutenja telesa, omogoča razumevanje produkcije in reprodukcije pomenov. Diskurz o hrani in hranjenju se manifestira skozi popularno kulturo, medicinska in poljudna besedila o zdravju, negi telesa in zdravi prehrani (revije, priročniki, kuharske knjige), pa tudi skozi posameznikove refleksije o hrani (preference, navade, želje, pomene). Jezik in diskurz sta v tem pomenskem okviru fundamentalna iz razloga, ker se skozi njiju, in pred tem prek stika zavednih in nezavednih misli, konstituira subjekt. "Diskurz konstituira načine, kako biti subjekt, načine subjektivnosti, ki implicirajo specifično organizacijo tako emocionalnih kot mentalnih in psiholoških kapacitet posameznika" (Weedov v: Lupton, 1996: 13).

Telo - vir nenehnega subjektiviranja

Postrukturalistična paradigma znotraj sociologije hrane in hranjenja izhaja iz predpostavke, da se subjektivnost konstruira in izkuša skozi občutenje telesa in obratno. Človekovo telo je razumljeno kot projekt¹⁰, ki je "/.../ entiteta v procesu nastajanja" (Shilling v: Lupton, 1996: 15). V tem je spoznanje, da na prehranske preference, predvsem pa na dejanske izbire hrane, ključno vplivajo predstave o velikosti in obsegu telesa, njegovih "potrebah" in na znanju o tem.

"Prakse in tehnologije sebstva"

Foucaultove "prakse in tehnologije sebstva" so načini, kako posamezniki ponotranjajo vedenjske obrazce in pravila, emocije in prepričanja ter jih uporabljajo v vsakdanjem življenju. V praksah sebstva se fizični fenomeni in diskurzi sprejemajo kot del projekta graditve in izražanja subjektivnosti. Relevantnosti diskurza kot preučevalni poti koncept praks sebstva pojasnjuje, zakaj posamezniki prostovoljno sprejemajo prakse in reprezentacije in zakaj se emocionalno zavežejo

¹⁰ Ko Giddens razpravlja o post - tradicionalnem redu modernosti, upelje "refleksivni projekt sebstva" (Giddens, 1991: 5), ki ga razume kot koherentne, neprestano revidirajoče (v odvisnosti od kontekstualnih pogojev) biografske narative.

določenim položajem znotraj diskurza (Lupton, 1996). Prakse jaza¹¹ se zapisujejo in odtisujejo v telo, ga označujejo in oblikujejo na kulturno specifične načine, ki jih drugi lahko dekodirajo in interpretirajo.

Prehranske prakse in preference, ki jih lahko pojasni prav analiza diskurza, so fundamentalne prakse sebstva, v katerih se odraža posameznikova skrb zase, za hranjenje (in poznavanje kot predpogoj) telesa s hrano, ki je kulturno sprejemljiva. Ob tem je nezanemarljivo dejstvo, da je hranjenje vir simbolične prezentacije posameznika sebi in predvsem drugim, pa tudi čistega užitka, ki ga kot potencialni objekt preučevanja v nadaljevanju ne upoštevamo.

Prehranski strahovi pred modernostjo

V zvezi s problem upadanja ugleda in zaupanja v moderne sisteme vedenja in znanosti je treba nanizati še nekatere druge temeljne poteze postmoderne družbe, ki se vežejo na percepcijo in občutenje telesa ter s tem na subjektivnost posameznika. Naraščanje nepreglednosti in kompleksnosti, ki je pod vprašaj postavilo celo do nedavnega samoumevne in neproblematične vsakdanje rutine, je tesno povezano z vse večjo negotovostjo. Ta je postala še posebej "oprijemljiva", ko je dosegla "perceptijsko obzorje vsakdanjega življenja" (1994). To je povzročilo pravi "antropološki šok" (Mol in Spaargaren, 1994: 208), saj sta se rizičnost in nevarnost pojavili na najbolj nepričakovanih mestih. Na drugi strani je prišlo do upadanja legitimnosti (ali zaupanja) ekspertnih diskurzov, kar se na področju hrane in hranjenja kaže kot iracionalistično zviševanje higienskih in drugih kakovostnih meril¹², v kar posameznik s svojo omejeno racionalnostjo sicer ne more imeti celovitega vpogleda.

Falk ugotavlja, da je v sferi prehranjevanja prisotno orientiranje na osnovi "modernističnih" ekspertnih presoj (katerih legitimnost, kot rečeno, upada) ali pa na podlagi predmodernega ljudskega (kulturnega) izročila (Falk, 1994). Morda so še radikalnejše tovrstne reakcije na nepreglednost in visoko stopnjo tveganja različne prehranske motnje, strahovi in čudaštva (Mennel et al., 1997).

Zdravo = vitko

Tarča ali objekt različnih strahov in pogosto obupnih poskusov discipliniranja je telo, ki je razumljeno kot spremenljivo in podrejeno nadzoru¹³. Disciplina se v prehranskih navadah odraža v stremenju za popolnim vpogledom in določanju količine in vrste (sestave) hrane. Telo je potencialni fizični simbol količine samo - nadzora, ki ga (ne) poseduje njegov lastnik, kar je, tako rekoč, zapovedani lepotno - vedenjski kanon.

¹¹ Po Foucaultu med "funkcije" praks sebstva sodijo: 1- načini odzivanja posameznikov na zunanje imperativne samo - regulacije in vedenja, 2- kako se posamezniki prepoznajajo kot pomembne in potrebne, 3- kako posamezniki vse to vključujejo v svoja vsakdanja življenja (Lupton, 1996).

¹² Eden takih pojavov je pri nas nedvomno pravi potrošni bum na trgu ustekleničenih vod - eden osrednjih vzrokov za takšen tržni uspeh je prav omenjeno višanje higienskih standardov tako pri potrošnikih kot tudi pri proizvajalcih različnih prehrambenih proizvodov.

¹³ Tudi Douglas, sicer v kontekstu medicinske antropologije, za telo pravi, da je ".../ medij za izvrševanje nadzora" (Douglas, 1999: 47).

Telo, ki ne ustreza modernim predstavam o "zdravem" in lepem, predvsem pa vitkem telesu (ki torej odstopa od takšnih, medijsko posredovanih predpisov) je tisto, čigar lastnik ne premore dovoljšnje stopnje samo - nadzora, je "avtor nerealiziranega projekta", je torej družbeno neuspešen. Strogi dietetični režimi¹⁴ imajo funkcijo drugim izkazovati visoko stopnjo samo - nadzora, katerega znak je prav vitko telo. Debelost pa, nasprotno, kaže na požrešnost, hedonizem, predvsem pa na pomanjkanje samo - nadzora in samo - discipline (Lupton, 1996)¹⁵. Zelo radikalna oblika do skrajnosti prignane konformistične želje po discipliniranju lastnega telesa in s tem po pridobitvi popolnega nadzora nad upravljanjem lastnega življenja, so motnje hranjenja (anoreksija, bulimija)¹⁶.

Če bi ob tem skušali odgovoriti na vprašanje, kako, kdaj in zakaj se je v post-moderni družbi uveljavila predstava "vitko = zdravo", bi bilo za interpretacijsko orodje primerno kulturološko razumevanje razlik med urbanim in ruralnim, ki so se jasno kazale tako v tradicionalni kot v moderni družbi. Debelost bi bila lahko pritiklina ruralnega načina življenja, kjer je debelo, "zalito", tolsto telo služilo kot označevalec materialne preskrbljenosti, ekonomske blaginje, s tem pa tudi družbene moči; iz slovenskega pripovedništva namreč poznamo številne primere moških vaških veljakov, ki so razpolagali s precej "ekonomskega kapitala" (Bourdieu, 1984) in precej manj "kulturnega kapitala" (Bourdieu, 1984), tolsti trebuh in zalita rdeča lica pa so imela vlogo zunanjega označevalca njihove ekonomske, družbene in politične moči v določeni (ruralni) družbeni skupnosti.

Nasprotno pa je za urbano okolje meščanske družbe 19. stoletja vitko telo postalo eden temeljnih zunanjih atributov na ravni posameznika (predvsem posameznice), kar se je, gledano zgodovinsko, zaostriilo z uveljavitvijo ženskih steznikov in korzetov. Ti so imeli funkcijo statusnega simbola oziroma označevalca ne le socio - kulturne umeščenosti, temveč predvsem moralne ustreznosti tiste, ki je nosila steznik ali vsaj korzet (Rener, 1998). Nedvomno pa je imelo prevezovanje ženskega telesa predvsem estetsko funkcijo, telo se je tako še zmanjšalo, stanjšalo, delovalo še ranljivejše in krhkejše, s tem pa privlačnejše in prodornejše na "ženitnem trgu" (Rener, 1998).

Cesarstvo mesa in moškosti

Ambivalentnost pomenov mesa

Vsakdanja zdravorazumska verovanja oziroma prepričanja o mesu, ki naj bi človeško telo najboljše oskrbovalo z za zdravje pomembnimi snovmi kot so pro-

¹⁴ Med tovrstne strogo nadzorovane prehranske režime sodijo primeroma kardiovaskularne diete, splošne "zdrave" diete, pa tudi etično ali "zdravstveno" vegetarijanstvo.

¹⁵ Luptonova (1996) ob temi civiliziranja (s katerim se pred njo ukvarjata že Elias in Mennel) vpeljuje terminološko distinkcijo med "civiliziranim" (Lupton, 1996: 19) in "grotesknim" (Ibid.) telesom, pri čemer je prvo samo- omejeno, visoko družbeno nadzorovano in skladno s prevladujočimi normami o videzu in vedenju, slednje (groteskno) pa je nenadzorovano, neposlušno, manj vodeno in "animalistično" (Ibid., 19).

¹⁶ Ugotovitev Renerjeve povedno ponazarja pričujoče pisanje: "Anorexia je vaja v tem, kako telo podrediti volji, normi, sistemu, je tako rekoč zmaga kulture nad "naravo" (1998: 57).

teini¹⁷ in železo, se kulturno reproducirajo kot samoumevna in nevprašljiva, vendar bi jih bilo potrebno preizpraševati, saj so "gola kulturna ortodoksnost" (Fiddes, 1991: 1) - to dokončno postanejo predvsem, ko jih soočimo s prepričanji o mesu v drugih kulturah.

Različne vrste hrane obenem vključujejo pozitivne in negativne vidike, meso pa ima v zahodnih družbah še posebej ambivalenten pomen, saj ga določa konflikt dobrega in slabega (Lupton, 1996). Če je na eni strani sinonim za dobro, primerno hrano¹⁸, pa hkrati ljudi navdaja s strahom, saj "prekomerno" uživanje mesa povzroča različne zdravstvene težave in bolezni. Vendar pa se zdi, da sta v tem kontekstu strah pred mesom¹⁹ in z njim povezana skrb za zdravje nesorazmerno večja, upoštevajoč njegovo dejansko škodljivost (Fiddes, 1991). O hranljivi vrednosti mesa je moč izluščiti dva, nasprotujoča si pogleda: 1 - meso je dobro za zdravje, ker je najboljši vir proteinov in železa in 2 - meso je škodljivo ali strupeno, ker je potencialni povzročitelj zastrupitev s hrano in drugih bakterijskih infekcij, zajedalcev in preostalih okoljskih kontaminantov, povzroča pa tudi nasilnost, je težko prebavljivo, vodi v debelost, povzroča rakava obolenja, previsok krvni tlak ter druge bolezni srca in ožilja (Lupton, 1996).

Zaradi povezanosti z živalmi in krvjo lahko meso povzroči gnus ali postane oziroma izzove tabu. Deli mesa, ki dandanes najbolj iritirajo in vzbujajo zavračanje v zahodni družbi, so tisti, ki so najočitneje povezani z živaljo - na primer oči, žile in spolni organi. V sebi nosi nekaj skrivnostnega, privlačnega, je hkrati vir tolažbe in zmede. Ima konotacije poželenja, nebrzdane strasti, pohlepa, maskulinosti, moči, srčnosti in energije, pa tudi kontaminacije, jeze, nasilja in propada. Krvnost mesa je simbol življenja, nasilnega dejanja, kaosa, družinskih vezi, strasti, prikrite moči in nenazadnje pomeni tudi "jaz". Nasprotno pa je zelenjava znak čistosti, nedolžnosti, pasivnosti, jasnosti, ženskosti, šibkosti in idealizma (Lupton, 1996: 28). Meso, to pomensko najbolj ambivalentno hranilo, je predmet zavračanja, gnusa, strahu in tabujev, a je pogosto tudi totem, celo novodobni, o čemer bo v nadaljevanju še tekla beseda.

"Mesnata" podreditve narave

Iz ugotovitve Douglasove, da družbe uporabljajo sisteme (prehranskega) klasificiranja za reguliranje njihovih internih in eksternih odnosov (Douglas v: Fiddes,

17 "Proteinski mit" (Fiddes, 1991: 177) 19. stoletja je meso izenačil s proteini in predstavlja vsesplošno razširjeno, z znanstvenimi dognanji podkrepljeno prepričanje, da so živalski proteini ključni za razvoj in nemoteno delovanje človekovega organizma. Oče tega mita je baron Justus von Liebig, kemijski teoretik in smotalec prvih umetnih gnojil, ki je o naravi menil, da si jo mora človek za vsako ceno podrediti.

18 Do 14. stoletja je meso pomenilo katerokoli hrano, skozi čas pa se je uporaba pojma meso omejila na hrano živalskega izvora (tako kot "pijača" pomeni alkohol). Iz britanskega razumevanju mesa so zadnje čase izključene perutnina in ribe, kar pomeni, da veljajo za "manj - meso" (Fiddes, 1991: 4).

19 Nekateri zagovorniki pravic živali in ekologi že kritizirajo ukrepe članic EU za zaščito pred okužbami z BSE (transmisivno spongiformno encefalopatijo) ali t. i. boleznijo norih krav, ki vključuje tudi uničenje nekaj milijonov odraslega goveda, saj naj bi bila verjetnost okužbe s človeško različico te bolezni - CJD (Creutzfeldt - Jacobovo boleznijo) tako majhna, da so stroški takšnih "zaščitnih ukrepov" že neracionalno visoki, vključujoč ekološko škodo (Mladina 49, 50 in 52/ 2000 in 01/ 2001).

1991), izhaja domneva, da je človeško hranjenje z mesom najbrž odsev kategorizacije in odnosa do živali kot tovarišev in virov hrane, torej preživetja. V tem je verjetno razlog, da je meso tako pogosto zastopano v posebnih družbenih in obrednih pomenih, pa četudi je simbolna vrednost le v izogibanju mesu (kot na primer religijske prepovedi ali verski posti). Najpomembnejša sociokulturna lastnost mesa je v tem, da je prisposodba za človekovo prevlado nad svetom narave (ob tem ko obenem združuje pozitivne in negativne attribute), kar je bilo zlasti v zahodnih družbah pogosto imperativ, predvsem religijski. Zaužitje mišičnega tkiva visoko razvite toplokrvne živali je potemtakem (pogosto ritualizirano) razkazovanje človekove dominacije nad naravo, je torej zgolj realizacija in manifestacija zahodnjaške antropocentrične (homocentrične) kulturne drže. Povezave med nadzorom "divjaškega sveta" in splošnim visokim statusom mesa znotraj "socialnih hierarhij prehranjevalnih praks" (Tivadar, 1999: 63) se v družbenem sistemu vrednot niso zavestno ohranjale ali utrjevale, zaradi česar Fiddes meso, po našem prepričanju upravičeno, poimenuje "naravni simbol" (Fiddes, 1991: 3).

Prvi koraki karnivorstva

Z drugimi besedami, uživanje mesa v antropocentrični kulturi omogoča ločevanje dominantnega sveta kulture od podrejenega sveta narave, v čemer je moč najti tudi vzroke za to, da specifične prehranske regulacije predstavljajo societalne pogoje v določeni družbi (Eder, 1996). Karnivorska kultura vsebuje model, na podlagi katerega je moč rekonstruirati societalne pogoje, ki omogočajo klasifikacijo družb na preproste, tradicionalne in moderne. Obenem pa karnivorska kultura vključuje in uporablja simbole, ki odsevajo oziroma označujejo temeljno (kulturno) distanco od (pra) stanja narave.

V preprostih družbah je bila funkcija mesa predvsem v obrednem utrjevanju družbenih vezi, in sicer s kontinuiranim priklicovanjem starih obvez in vnovičnega vzpostavljanja družbene solidarnosti. Sposobnost družbe za samo - regulacijo doseže višek prav v prehranskih regulacijah (Eder, 1996).

V primeru tradicionalnih družb je uživanje mesa omogočalo vzpostavljanje odnosov enakosti v sistemu hierarhično strukturiranih socialnih enot, kar je zagotavljalo družbeno kohezivnost. Hranjenje kot socialni dogodek med tistimi, ki skupaj jedo, ustvarja občutek skupnosti in s tem utrjuje ne le družbene vezi, temveč tudi družbeno solidarnost.

Temelj prehranskih vzorcev znotraj neke družbene skupnosti so prehranske hierarhije, utemeljene na razumevanju užitnosti ali neužitnosti posameznih živil in substanc, primernih za hranjenje, pri čemer je ključni kriterij "čistost"²⁰. Okoli tega se ves čas zbirajo, oblikujejo in revidirajo različna pravila in konvencije, ki določajo, kaj je (ne) užitno, (ne) dovoljeno, (ne) zaželeno, (ne) sprejemljivo za jesti. Kriterij čistosti je ena od osnov hierarhije, s tem pa je razviden in transparenten tudi hierarhični red v družbi. Simbolna oblika kot podlaga tega hierarhičnega reda sestoji iz subjektiviranja uživanja mesa - na vrhu hierarhične lestvice je razširjeni obred - obred, medtem ko ga tisti z njenega dna jedo na "barbarski način" (Eder,

²⁰ Že zgodnje antropološke študije prehranskih navad so namreč ugotavljale, da nobena družbena skupina ne uživa vsega, kar ji je na voljo in je objektivno užitno (Tivadar, 1999).

1996: 133). Hrana je termin, ki določa kulturne razlike med sprejemljivo in nesprejemljivo organsko materijo, kot tak pa je uporabljan za denotacijo različnih snovi v različnih kulturah (Lupton, 1996).

Dvojnost: prehranska diskurza in kulinarčni kulturi

V modernem času je postalo meso kot hrana družbena zadeva "vzhajajoče" buržoazije, njen značilni in prepoznavni znak pa je že visoko ritualizirano hranjenje ob obvezni uporabi noža in vilice, kar je na primer vključevalo obmizna pravila, estetizacijo pogrinjков in natančno strukturo jedilnika (Elias v: Eder, 1996). Četudi hranjenje pomeni, tako Bourdieu (1984), specifično egalitarno družbeno skupnost (ang. togetherness), velja ob tem opozoriti tudi na njeno nasprotno razsežnost; znotraj tako vzpostavljenih sistemov tovarštva in solidarnosti lahko pride do pojava statusnih razlik.

Porast porabe mesa v modernih družbah ima kulturne vzroke in le sekundarno ekonomske, čeprav posebej poudarjam, da ekonomski dejavniki sicer nikakor niso ne irelevantni ne preživeti, tudi v tovrstnih študijah. Meso je v zgodovini pogosto igralo vlogo statusnega simbola, zunanjega znaka slojske pripadnosti ali označevalca družbenega razreda. Več mesa kot si ga je nekdo lahko privoščil, premožnejši je bil. V poznem 19. stoletju je meso na jedilni mizi v Veliki Britaniji pomenilo finančno in socialno neodvisnost in varnost, medtem ko sta se na delavskih in zaporniških jedilnih mizah najpogosteje znašla prosena kaša in postaran črni kruh²¹ (Lupton, 1996).

Z uživanjem mesa posameznik reproducira kulturo oziroma potrošno prakso, ki upošteva specifično simbolno logiko, moderna praksa pa dodaja še tavitološko preizpraševanje (Eder, 1996). Dialektika moderne samo - konstrukcije je v tem, da gre za hkratno odvisnost od kulturnih pogojev in za zanikanje le - teh. Cesarstvo različnih in raznorodnih simbolik je postalo gospodarstvo in je v tem procesu prikrilo simbolne temelje, na katerih je tudi samo osnovano.

Oblike družbenega prisvajanja in preoblikovanja narave vzpostavljajo družbene pogoje, ki sovpadajo z različnimi stopnjami družbene diferenciacije. Te oblike določajo kulturno logiko, ki tem praksam (prisvajanja narave, namreč) podeljuje objektivni pomen. Ne glede na subjektivnost kot lastnost posameznikovega mišljenja, pa so njegova dejanja ali delovanje nasploh objektivno določena s to kulturno logiko, s tem pa tudi a priori kulturni pogoji (delovanja). Posledica takšne kulturne zamejenosti delovanja so razširjene restrikcije komunikacij v družbi, ki lahko vplivajo, denimo na to, kdaj, zakaj in predvsem kako se bo govorilo o mesu. Simbolna logika takšne "objektivne" kulture regulira komunikacijo, ki ima za svoj medij različne in raznovrstne simbolne prakse²². Zanimiva

²¹ Ta moment modernističnega razumevanja povezanosti prehranskih substanc in družbenega statusa ter življenjskega standarda je moč ponazoriti tudi s slovenskim pregovorom: "Repa, korenje - slabo življenje, štruklji, meso - to bi že šlo"; ob tem se zdi paradokсно, da je sodobno razumevanje zdrave prehrane te pomene obrnilo na glavo, tako da zdravo jesti, pomeni v tem modernističnem smislu čim "slabše" ali "revno" jesti.

²² Eder (1996) za ponazoritev navaja obrede žrtvovanja, ki jih razume kot simbolično prakso, v kateri se manifestira simbolni red v družbi.

je zlasti ugotovitev, da sta meso in kri v teh praksah uporabljana do takšnega obsega, da lahko govorimo o karnivorski kulturi. Zanj je značilen tip komunikacije, ki temelji na moči, zatiranju, odnosih podrejanja in dominacije, ne pa na razumevanju, konsenzu, strpnosti in odnosih enakosti. Gledano skozi evolucijsko perspektivo, je na Zahodu prevladoval "karnivorski" način, ki je določal družbeno strukturo komunikacije, katera se je oblikovala skozi razvojne stopnje preprostih, tradicionalnih in modernih družb. Simbolna logika ima daljnosežnejše posledice za smer družbene evolucije kot je razlikovanje med kognitivnimi reprezentacijami analognih, hierarhičnih in egalitarnih redov. Njihovo zatekanje in naslanjanje na meso loči karnivorsko orientirane družbe od tistih, s prevladujočim vegetarijanskim prehranskim vzorcem (Eder, 1996).

Ideja "reason of state" je primer specifično moderne oblike karnivorskega diskurza, ki opravičuje ubijanje, odgovornost pa pripisuje agencijam, ki so se odgovornosti predhodno znebile ali odrekle. Tako utemeljen karnivorski diskurz od posameznika zahteva, naj se ne ozira na druge, naj ga nič ne skrbi in prizadeva, naj potemtakem po svetu hodi s plašnicami na očeh (Eder, 1996). V postmodernem jeziku bi lahko rekli, da je karnivorski diskurz družbeno neodgovoren in ekološko neobčutljiv, kar je v nasprotju s pohodom postmodernih vrednot visoko industrializiranih družb kot so toleranca, zaupanje med ljudmi, svoboda in enakost, svobodna izbira, kakovost življenja, sprejemljivost ločitve, abortusa in homoseksualnosti, legitimnost ženskega gibanja, neodvisnost, imaginacija, čustvena uravnoveščenost, samoekspresivnost, vse višje vrednotenje prostega časa, prijateljstvo in nenazadnje ekologija (Inglehart, 1995: 389). Nasprotno pa vegetarijanski postmaterialistični diskurz brani nedolžnost narave in nas spominja na izgubljeni raj. Moderna legitimizacija vegetarijanske kulture torej, nasprotno, temelji na iskanju čistosti v naravi, ki je po svojem bistvu miroljubna in s svojo odprtostjo do vseh in vsega demokratična.

Iz rdečega v zeleno

Obredja in upor - pogled nazaj

Če se je karnivorska kultura skozi zgodovino oblikovala in utrjevala preko obrednega žrtvovanja²³, se je vegetarijanska kultura, prvotno sicer prevladujoč prehranski obrazec v Evropi, vedno znova prebujala in pojavljala v valovih kot kulturno gibanje proti obrednemu ubijanju, ter je zanimala simbolizem žrtvovanja. Pri tem velja, da se "/.../ v zahodnih industrializiranih družbah mesna hrana pojavlja v kontekstu, ki odraža odtujitev od in dominacijo nad bitji..." (Curtin, 1992: 132), pri čemer gre tudi za način nanašanja na druga živa bitja, ki kaže na popredmetenje le - teh in na zanikanje njihove drugačnosti (Curtin, 1992). Obredno - žrtevno praznovanje je vegetarijanska kultura nadomestila s skupnostjo tistih, ki ne jedo mesa. Takšna skupnost ne pozna medslojskih ali drugih razlik in verjame v moč

²³ Na tem mestu se pridružujemo razumevanju žrtvovanja kot "ritualizirane oblike komunikacije" (Eder, 1996: 137).

komunikacije. Vegetarijanska kultura zanika družbo in se zavzema za obnovo naravnega stanja, kjer še vedno obstaja rajska kooeksistenca med ljudmi in živalmi (Eder, 1996).

Vegetarijanstvo pomeni “/.../ močno afirmacijo participacije v svetu” (Curtin, 1992: 132) in vključuje samo - razumevanje kot nasprotnika dominantnega družbeno - konceptualnega vzorca. Pri tem ne gre za razlikovanje med močnim in šibkim, temveč za distinkcijo med hierarhičnim razlikovanjem, kjer so živali obravnavane kot objekti, namenjeni človekovim ciljem, in relacijsko močjo, ki priznava razlike (Curtin, 1992). Vegetarijanski način življenja je potemtakem zanikanje družbene moči kot take in nasprotovanje družbenim razmerjem moči, je negacija družbenega reda, ki se sicer samo - utemeljuje in legitimizira na poteku evolucije (kar velja za vse razvojne stopnje družbe).

Današnje pogosto povezovanje vegetarijanstva z “ženskim principom”²⁴ izvira najbrže še iz nabiralniško - lovskega sistema v preprostih družbah, ki je impliciral spolno specifičen kontekst za ritualno delovanje. Lov se je navezoval (karnivorstvo) na maskulino, nabiranje semen, koreninic in rastlin pa na žensko (vegetarijanstvo). Tako ni naključje, da je med vegetarijanci tudi danes več žensk kot moških (Morgan, 1996: 161).

Vegetarijanstvo se je utemeljilo z zanikanjem legitimnosti obrednega žrtvovanja, saj “tisti, ki zavrača žrtvovanje, ne je mesa” (Detienne v: Eder, 1996: 155). Tak sistem vzbuja vtis odsotnosti dominacije in vzpostavlja red, ki je nasprotje moškim - lovcem. Za “moški red” sta značilna tekmovanje in diferenciacija na podlagi sposobnosti posameznika, izvor družbene moči lova pa je v oddaljevanju oziroma odtujevanju od narave. Velja namreč, da toliko, kolikor se ljudje ločijo med seboj, toliko se oddaljijo tudi od narave in se tako približujejo “kulturi”.

Vegetarijanstvo je pravzaprav negacija hierarhičnega reda, ki se producira in reproducira s pomočjo tabujev hrane. V preprostih družba je veljalo, da je kuhanje žrtve čisto, kuhanje rezultata dela pa nečisto dejanje, zato so žrtvovani sodili neposredno na vrh hierarhične lestvice, medtem ko so se na njenem dnu znašli tisti (v resnici so bile ženske, ki so se ukvarjale z nabiralništvom, kuhanjem, nego in vzgojo ostarelih, bolnih in otrok), ki jim je pripadlo profano vsakdanje življenje. Vegetarijanstvo je potemtakem negacija in upor zoper takšen hierarhični red, saj problematizira in preizprašuje družbeno diferenciacijo, ki naj bi nastala z vzpostavitvijo “božjega” naravnega reda²⁵. Ločitev na karnivorski in vegetarijanski svet simbolizira prelom med matriarhalno kulturo nabiralništva in patriarhalno kulturo lova (Eder, 1996), kar se evolutivno prenaša tudi v tradicionalne družbe.

²⁴ Izogibanje mesu je pogostejše med ženskami in mladimi, kar ponazarja podatek, da je, denimo, v Veliki Britaniji v obdobju od leta 1984 do leta 1990 med vprašanimi, starimi od 16 do 24 let, meso odklanjalo ali se mu le izogibalo skoraj 23% žensk in le 9% moških (Fiddes, 1991: 29).

²⁵ Vegetarijanska praksa namreč ne more biti del žrtvenih obredov, ki regulirajo simbolno reprodukcijo obstoječih družbenih razmerij, obenem pa moti tudi model, prek katerega se reproducira družbeni red (Eder, 1996).

Vegetarijanstvo kot opozicijsko gibanje

Tradicionalistično razumevanje

V pojasnitev dvojnosti sodobnega prehranskega obrazca, ki ga komplementarno tvorita karnivorstvo in vegetarijanstvo, je treba uvodoma omeniti nekaj zgodovinskih dejstev, ki razrešujejo vprašanje o povezanosti opozicijskih družbenih in kulturnih gibanj ter pojava novih ali vsaj prenovljenih prehranskih trendov. Pri tem je osrednja tema narava oziroma percepcija in interpretacije človekovega odnosa do narave.

Razsvetljenstvo, ki je kot kulturna paradigma predstavljalo novo pot družbene razvoja, je ključni atribut modernizacije tradicionalne družbe. Tedaj vzhajajoča buržoazija je razsvetljenstvu podelila mesto najvišje oblike racionalnosti, ki so jo še dolgo po tem enačili z modernizacijo. Zgodovina modernizacije je pravzaprav zgodovina družbenih gibanj, ki so ali podpirala samokritičnost buržoazne družbe ali pa so modernizaciji nasprotovala, pri čemer so bila slednja označena kot iracionalna (Eder, 1996).

Med kulturnimi resursi pojava takšnih opozicijskih gibanj zasledimo največkrat implicitna pričakovanja o odrešitvi, ki izhajajo iz religijskih ali magijskih tradicij preprostih družb. Kot taka jih lahko označimo za podaljšek tradicionalne kulture, ki se v času modernizacijskih procesov še ni popolnoma izgubila. Takšna negativna teoretska perspektiva, ki temelji na "imputaciji racionalnosti" (Eder, 1996: 141), interpretira pojav opozicijskih gibanj kot učinke prehodne krize modernosti, prevladujočega individualizma, ekonomske recesije in splošne konjunkturo. Potemtakem je takšna teoretska podoba opozicijskih družbenih gibanj tradicionalistična reakcija proti modernosti.

Modernistični pogled

Za priučujoče poglavje, ki skuša vegetarijanstvo obravnavati širše - ne le kot kulnarično prakso, ampak kot družbeno in kulturno opozicijsko gibanje, je pomembno dejstvo, da so se različna opozicijska gibanja v 20. stoletju pojavljala kot nasprotovanje vladajočemu družbenemu razredu ali elitam, pa tudi kot splošen (kulturni) odpor zoper modernizacijo. Zato velja, da sodobna opozicijska družbena gibanja (kamor sodi tudi vegetarijanstvo) ne zahtevajo večje družbene moči, ampak skušajo razviti alternativno modernost v senci njenega dominantnega tipa. Moderna opozicijska družbena gibanja se od "racionalnih" družbenih gibanj razlikujejo tako glede na obravnavane teme kot tudi na osnovi naslednjih atributov:

- ne ukvarjajo se z vprašanjem lastne velikosti oziroma rasti,
- vprašanja organizacije niso deležna pozornosti in obravnave,
- nimajo nič skupnega z družbeno upornostjo ali odklonskostjo,
- njihov obstoj ni odvisen od uspeha delovanja oziroma aktivnosti (Eder, 1996: 142).

Moderna opozicijska družbena gibanja so iracionalna zato, ker so prehodni, nestalni fenomen, ki se kot tak upira analitični kategoriji racionalnega kolektivnega delovanja. Ukvarjajo se z "iracionalnimi" temami, kot je primeroma vprašanje integritete telesa, ki je razumljena kot vrsta dobrine, katere ni moč ne razdeliti ne

distribuirati. Poleg tega ta gibanja zastavljajo vprašanja na temo družbene konstrukcije jaza, kar je pomembnejše od problema distribucije integritete.

Koncept narave v družbenih gibanjih

Odnos človeka do narave in interpretacije, ki ob tem nastajajo, so ključni za razumevanje opozicijskih družbenih gibanj. Tema narave je bila dolgo v senci drugih političnih in družbenih zadev. V ospredje je prišla, ko je postalo jasno, da družba ne ustvarja več svojega okolja, temveč okolje seva na okolje na destruktiven način. Razlika med predmodernimi in postmodernimi družbami je v tem oziru ta, da se slednje soočajo z ekološkimi problemi z alternativno zavestjo o tem, kaj počnejo oziroma povzročajo v naravi. To so družbe, ki ekološke probleme definirajo kot družbene (Eder, 1996).

Povečana skrb za okolje je pospešila transformacijo družbenih gibanj v novo ekološko gibanje. To je omogočilo način družbene konstrukcije jaza, ki je dotlej veljal za "underground" znotraj zahodnoevropske kulture: miroljuben in poglobljen stik z naravo in ekspresiven način življenja. Gre za utopistično zamisel o "ponovni spravi človeštva z naravo" (Eder, 1996: 143), ki se je pred tem pojavljala v vseh družbah - v intelektualnih, mesijanskih in religijskih gibanjih. "Globoka" ekologija²⁶ (ang. deep ecology) je v samozavedanje prevladujoče modernosti vpeljala nepoznan in zatiran tip modernosti, na dnevni red pa postavila vprašanje kolektivne identitete okoljskega gibanja, s čimer ga je pomagala transformirati v ekološko gibanje. (Eder, 1996).

Enodimenzionalna zgodovinska perspektiva, ki to gibanje razume kot novo družbeno gibanje, nadaljujoče in izhajajoče iz tradicije starih družbenih opozicijskih gibanj, za razumevanje aktualnega okoljskega gibanja ni zadostna. Novo okoljsko gibanje je novo družbeno in obenem tudi novo kulturno gibanje (Eder, 1996).

Gibanje za naravno hrano

Tako kot druge tudi moderna kultura razlikuje med "dobrim" in "slabim" za jesti, kar implicira predvsem predstave o tem, kaj je užitno in kaj ne. Pravzaprav je moderni prehranski diskurz razprave o (ne) užitni hrani zamenjal za dominantne ugotovitve in znanstvena spoznanja o (ne) zdravi, (ne) biološko pridelani, (ne) kalorični, kemijsko (ne) oporečni hrani. Za razliko od drugih kultur v moderni kulturi tisto, kar ne velja za užitno, ni več tabu ali predmet religijskega opravičevanja in regulacij. Na njihovo mesto so stopila znanstveno podprta priporočila, kaj je (ne) zdravo. Tako kot je tradicionalne tabuje hrane zaznamovala neka specifična racionalnost, tako so tudi interpretacije in pomeni, ki veljajo za sestavni del modernega prehranskega diskurza na specifičen način religijske.

Temeljni element modernega prehranskega diskurza je strah pred industrializirano naravo in tveganjem, ki ga le - ta prinaša dobesedno na jedilne krožnike,

²⁶ Ferry omenja, da se je na ameriških univerzah že dodobra uveljavila razdelitev na: 1- globoko (ang. deep), 2- ekocentrično ali biocentrično in plitvo (ang. shallow) ekologijo (1998, 22).

kar je glede na vse nevarnosti z zastrupitvami²⁷ s hrano, razumljivo. Običajni potrošnik vse teže loči med dejansko naravno, zdravo in vsestransko neoporečno hrano, in tisto, ki je le takšnega videza. Ta motiv je toliko pomembnejši, kolikor na pomenu pridobivata estetska in moralna razsežnost hrane nasploh. Strah je skupni imenovalec gibanja za zdravo hrano in ga deli z okoljskim gibanjem (Eder, 1996).

Osrednja tema gibanja za zdravo hrano je razločevanje med "čistimi in nečistimi substancami" (Eder, 1996: 155), kar je dodatno radikaliziralo vegetarijansko gibanje z idejo o harmoniji telesa in duše (Sproudel v: Eder, 1996). Strah pred nečistim se je prisiljen soočiti s konceptom čistosti, ki se nanaša na neznanstvene vrednotne elemente. Eden takšnih primerov je denimo povezovanje žita z življenjem, prisvajanje te vrste hrane pa potemtakem pomeni prisvajati si življenje (Eder, 1996). Nasprotno pa se meso in klanje živali pogosto povezuje s smrtjo, zato prisvajanje le - tega pomeni prisvajati si smrt.

Sam akt hranjenja na splošnejši ravni predstavlja sprejemanje sveta vase, zato velja, da smo tisto, kar pojemo (Lupton, 1996). Kot posledica tega je hranjenje po Fischlerju obenem banalno in strašljivo, saj je povezano s potencialno nepopravljivimi posledicami. In kot najpomembneje, hranjenje se nanaša na koncept jaza (Fischler v: Lupton, 1996).

Naj kot primer sodobnega strahu pred hrano, ki je povezan z asociacijami in simbolnimi pomeni prehranskih substanc, navedemo primer grških nun. Te se še dandanes prekrizajo pred in po vsakem obroku ali grizljaju kakršnekoli hrane, saj jim hranjenje predstavlja nevarno početje. Vzrok za to je v tem, da hranjenje reprezentira prestopanje meja, ki je v konkretnem primeru občutljivo in ranljivo človeško telo. Tovrstno občutenje strahu pri hranjenju v povezavi s telesnimi mejami ni prisotno le pri verskih obredih, temveč se zdi, da je postala stalnica v svetu modernega vsakdanjega življenja.

Hrana je povezovalna in obenem vmesna substanca med kulturo in naravo, med človeškim in naravnim (nečloveškim!), med zunanjim in notranjim. Zato Fischler ne govori o uživanju hrane, temveč o "inkorporaciji" (Fischler v: Lupton, 1996: 17), kar pomeni, da hrano z uživanjem pošljemo prek meja med svetom in jazom, med "zunaj" in "znotraj" telesa. Ker je takšna inkorporacija neločljivo vezana na subjektivnost, je hrana vir strahu in negotovosti. Ko ta prispe kot tujek v telo, postane del jaza, pri čemer se subjektivnost ne veže le na organske sestavine določenega živila, temveč (predvsem) na njegov simbolični pomen. Fischlerjev koncept omnivorskega paradoksa (Lupton, 1996) docela pojasni in sintetizira ugotovitve o povezanosti modernosti, strahu in hrane (tako vegetarijanske kot karivorske "provenience"). Na eni strani imamo opraviti z eno temeljnih človekovih bioloških potreb po čim raznovrstnejši in pestri hrani, po novostih in različnosti, na drugi strani pa nas pri tem "straši", če že ne omejuje, imperativ previdnosti pred neznano hrano kot potencialno nevarnostjo.

²⁷ Ob tem naj spomnimo le na nekaj zadnjih, medijsko odmevnih primerov: t.i. dioksinsko afero, bolezen norih krav, piščančjo kugo in podobno.

Od splošnega h konkretnemu

Meje in zgodovina

V nadaljevanju sledi analiza besedila različno starih kuharskih knjig (vse so iz obdobja zadnjih tridesetih let) oziroma njihovih uvodnikov: gre za preprost, deskriptivni vpogled v prehranski diskurz - na ravni jezika (terminologija) in na ravni pomena (ideje, stališča, (ne) navajanje znanstvenih ugotovitev ipd.) ter za osvetlitev nekaterih temeljnih pomenskih razsežnosti hrane in hranjenja - vprašanja zdrave hrane, kulturno - etnološki elementi (etnična kuhinja, zgodovinski razvoj kulinarične kulture, navade, običaji, (ne) bogatost jedilnikov) in implicitne simbolne konotacije.

Izmed petnajstih različnih kuharskih knjig (med katerimi so bile naključno tudi specializirane - dietne, etnične, zgodovinsko podložene itd.) je le v enem uvodniku moč zaslediti, da je avtor precejšnjo pozornost namenil zgodovini ne le kuharskih receptov, temveč tudi postopkov, kjer je poudarjeno, da je prav v teh mogoče razbrati "razvitost" (pa tudi okusnost) neke kulture nasploh. "Skoraj samoumevno je, da visoka civilizacija pozna tudi zelo razvito kulturo hranjenja: barbar pogosto poje kar surovo meso" (Kmecl v: Adamlje, 1995: 6). V istem besedilu se dejstvo, da hrana asocira na različne vrste meja nazorno odraža takole: *Tako kot vinoslovci povsem utemeljeno tu ločujejo troje izrazitih vinskih področij, o čemer je mogoče brati v posebnem poglavju te knjige, se ponujajo tudi prehranske razlike, le da bi bilo vinorodnim rajonom treba dodati še medičnega oziroma žganjarskega, ali pa kar nevinorodnega. Če bi bili zelo natančni, bi lahko notranje kuhinjske meje na Slovenskem potegnili tudi po mejah sedmih narečnih baz: koroške, primorske, rovtarske, gorenjske, dolenske, štajerske in prekmurske, saj so se tudi razlike v govoru skozi stoletja ustalile po različnih zemeljskih pregradah, sosednih civilizacijskih vplivih in zgodovinskoupravnih mejah (Kmecl v: Adamlje, 1995: 6.).*

Meso, meso

V kuharski knjigi, ki je v celoti namenjena pripravam različnih vrst mesa, zasledimo predstavo o mesojedcih kot prefinjenih gurmanih, saj naj bi omenjena knjiga "/.../ navdušila zahtevne jedce, ki radi uživajo meso" (Wolter, 1995: 8; podčrtala J. A.). Sledi še nekaj nanizanih misli in praktičnih priporočil (denimo, poudarjajo enostavnost priprave), ki naj bi nakazovale še druge kvalitete mesa: "Zlahka pečemo v pečici, na žaru, pražimo, dušimo ali meso kuhamo, saj mesnih jedi skorajda ne moremo skaziti" (Wolter, 1995: 8).

Na drugi strani pa naj bi meso kot živilo veljalo tudi kot precej zahtevno v smislu tehnik in orodij priprave, kar je povezano z njegovo lastnostjo, da je razmeroma hitro pokvarljivo in precej dovzetno za razne okužbe, torej tudi nevarno za zdravje: "Z mesom moramo znati v kuhinji pravilno ravnati" (Wolter, 1995: 8). Nenazadnje se ni moč izogniti že omenjeni estetski in etični razsežnosti hrane, v konkretnem primeru mesa: "Seveda moramo lepe pečenke, ki godijo tudi očem, tudi lepo ponuditi" (Wolter, 1995: 8). Na drugem mestu pa zasledimo tole, skorajda ekološko navdahnjeno misel, ki je vendarle "utilitaristična", saj je ključni namen

še vedno le neoporečnost in okusnost: "Tudi pravičen, prizanesljiv zakol vpliva na poznejše zorenje ali uležavanje mesa" (Wolter, 1995: 9).

"Zdrava uravnotežena" prehrana - zasluge znanosti

Ena najbolj zastopanih tematik je brez dvoma zdravje, saj je ni "kuharice", ki se ne bi sklicevala na zdravje in zdravstveno ustreznost receptov. V istem kontekstu se kot druga ključna tema pojavlja znanost, natančneje sodobna nutricionistična in medicinska znanost. Iz besedil je moč razbrati sporočilo, da naj bi bila znanost zaslužna, da sodobni človek je boljše, kakovostnejše in predvsem bolj zdravo. "Po zaslugi znanosti o prehrani danes natančno vemo, kako se morajo pravilno hraniti nosečnice, dojilje, dojenčki, ljudje, ki opravljajo lažja ali pa težja dela." (Vučo et al., 1967: 9).

Na drugem mestu zasledimo "klasično" prepletanje obeh tem - zdravja in znanosti: "Tudi nauk o pravilni prehrani nam daje napotke, kaj in koliko moramo oziroma smemo jesti, če hočemo, da bomo - ne se pozdravili, ampak ostali zdravi" (Vučo et al., 1967: 10). Ob tem je potrebno pokazati še na eno, zelo značilno in pogosto prisotno povezavo: zdravost - vitkost (ne - debelost), kar spet sovпада z ugotovitvami mnogih teoretikov sociologije hrane in hranjenja, in sicer, da je človekovo telo v modernosti postalo "projekt", medij za izvrševanje civiliziranja, discipliniranja in nadzorovanja. O ljudeh, ki se držijo ene od številnih in raznorodnih medicinskih diet, velja: "/.../ vendar se po večini bolniki drže navodil in se leta in leta hranijo tako, da se odpovedujejo tistim jedem, ki so jih prej preveč ljubili, jih zato nezmerno uživali in si s tem nakopali bolezen in dieto" (Vučo et al., 1967: 11).

Sklep

Konceptualne dileme in prepreke

Odločitev za poststrukturalistično koncepcijo se je po analizi besedil, t. j. uvodnikov v kuharskih knjigah, izkazala kot pravilna pot, še zlasti, ker je od tu dalje možna veliko bolj poglobljena analiza. Prav tako so se kot ustrezne potrdile "ideologije hrane", ki so bili uvedene kot začasen ali prehodni koncept.

Ključna ovira, s katero se na koncu kljub vsemu sooča pričujoče besedilo, je razdrobljenost in razpršenost obravnavane teme. Članek odpira več vprašanj, ki tudi spričo pomanjkanja prostora, niso izpeljana do koherentnejših ugotovitev, bralec ali bralka pa naj bi se zadovoljil z več, vendar površnejšimi zaključnimi interpretacijami. Te so še vedno le teoretska predvidevanja in sklepi, saj brez empirične utemeljitve resnejše znanstvene presoje niso možne.

Ob sintezi na podlagi deduktivne logike je tudi smiselno poudariti, da je ravno omenjena razpršenost obravnavanih vprašanj prispevala k temu, da se v sklepnem delu ponuja precej odgovorov na vprašanja, ki so se ob nastajanju besedila zastavljala spontano.

Ena osnovnejših in splošnejših ugotovitev je že omenjena mutlifunkcionalnost in sociokulturna univerzalnost hrane in hranjenja, kar se nanaša na njene številne, ne le biološke, temveč tudi (in predvsem) družbene, kulturne in (vsaj implicitno)

politične razsežnosti. V tem kontekstu bi bila najsmiselnejša takšna epistemološko - konceptualna raziskovalna naravnost, ki bi temeljila na konvergenci specialističnih znanj in interdisciplinarnosti znanstvenih disciplin, ki se ukvarjajo z naslovno problematiko.

Vegetarijanstvo in karnivorstvo kot temeljna prehranska vzorca, na osnovi katerih se v zgodovinski perspektivi pojavljajo številne in različne variacije, sta služila kot skelet za sledenje ideologijam hrane, kar se je izkazalo kot pravilna pot. Meso ima v prehranskih hierarhijah visoko razvitih industrializiranih družb daleč najbolj ambivalentno simbolno - pomensko pozicijo. Vegetarijanstvo pa lastno specifično ambivalentnost pokaže šele, ko se ga opazuje v kontekstu razvoja različnih družbenih opozicijskih gibanj od razsvetljenstva dalje; navidez paradokso se namreč zdi dejstvo, da je prvotni univerzalni prehranski obrazec kasneje v zgodovini pridobil oznako kulturnega upora z različnimi idejnimi podlagami.

In nenazadnje, vodilna preučevalna destinacija - ideologije hrane so se izkazale kot mnogo kompleksnejši pojav kot je bilo prvotno pričakovano. Ker smo od postrukturalizma privzeli razumevanje hrane, telesnosti (ang. embodiment) in subjektivnosti (ang. subjectivity) in se naslonili predvsem na nekatera izhodišča Sarah Lupton (1996), se je izoblikovala ugotovitev, da je treba pojave kot so okus, lakota, prehranske preference, obmizno obredje, kulinarično filozofijo in podobno obravnavati skozi diskurz o hrani. Zato v besedilu ne gre za preučevanje razlike med karnivorstvom in vegetarijanstvom na ravni etičnih načel, temveč za analizo več različnih razsežnosti kot so spolne konotacije, slojska pripadnost oziroma njen vpliv, ekološka usmerjenost zaradi etike ali stališč o zdravi hrani, relacija med "tujim" in "domačim", nacionalnim oziroma kulturno specifičnim in svetovnim oziroma globalnim.

Spričo vse očitnejšega trenda k znanstveni transdisciplinarnosti je potemtakem v tem konkretnem primeru smiselno razvijati preučevalno, tudi raziskovalno pot, ki bo temeljila na konvergenci ali nekakšni dediferenciaciji, ne pa na razločevanju in rigorozni specializaciji znanj.

LITERATURA

- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction, A social critique of the judgement of taste*, London, Routledge in Kegan Paul.
- Curtin, Deane W. (1992): *Recipes for values*, v: Deane W. Curtin, Lisa M. Heldke (ur.), *Cooking, eating, thinking: Transformative Philosophers*, 123-140, Bloomington, Indiana University Press.
- Douglas, Mary (1999): *Miselni slogi, Kritični eseji o dobrem okusu*, Ljubljana, *Cf.
- Eder, Klaus (1996): *The social construction of nature, A sociology of ecological enlightenment*, London, Sage Publications.
- Falk, Pasi (1994): *The Consuming Body*, London, Sage.
- Fiddes, Nick (1991): *Meat, A natural symbol*. London in New York, Routledge.
- Fine, Ben in Ellen Leopold (1993): *The world of consumption*, London in New York, Routledge.
- Freund, Peter E. S. (1988): *Bringing society into the body: understanding socialized human nature, Theory and society*, 17, 839 - 864.

- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and self-identity, Self and society in the late Modern age*. Palo Alto, Standford University Press.
- Inglehart, Ronald (1995): Changing values, economic development and political change, *Social Science Journal*, XLVIII, 379 - 403.
- Kmecl, Matjaž (1995): Slovenija - dežela bogate različnosti, v: S. Adamlje, *Slovenska kuhinja*, 6, Ljubljana, Mladinska knjiga.
- Kos, Drago (1997): Refleksno dojetanje ne-varnosti, *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo (ČKZ)*, XXV, 93 - 105.
- Kos, Drago (1998): Postmoderni premik in razvoj podeželja, *Urbani izziv*, 9, 33 - 38.
- Lash, Scott (1993): *Sociologija postmodernizma*. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče.
- Levstek, Pepika, Andreja Grum (1990): *Kuharstvo za vsakogar*, Ljubljana, DZS.
- Lukšič, Andrej A. (1999): Rizična tehnologija: izziv demokraciji. Ljubljana, *Časopis za kritiko znanosti*.
- Lupton, Sarah (1996): *Food, the body and the self*, London, Sage Publications.
- Mennel, Stephen, Anne Murcot, Anneke H. Van Oterloo (1992): *The sociology of food, Eating, diet and culture*, London, Sage.
- Miller, Toby, Alec McHoul (1998): *Popular culture in everyday life*, London, Sage Publications.
- Mol, Arthur P. J. in Gert Spaargaren (1994): Konec narave - narava v okolju refleksivne moderne in družbe tveganja, *Časopis za kritiko znanosti*, XXII, 199 - 218.
- Montanari, Massimo (1998): Lakota in izobilje, *Zgodovina prehranjevanja v Evropi*, Ljubljana, *Cf.
- Morgan, David H. J. (1996): *Family connections, An introduction to family studies*, Cambridge, Polity Press.
- Noth, Winfried (1995): *Handbook of semiotics*, Bloomington, Indiana University Press.
- Proust, Marcel (1991): *Combray*, Ljubljana, DZS.
- Tivadar, Blanka (1999): Meso in čokolada - socialne hierarhije prehranjevalnih praks, *Časopis za kritiko znanosti*, 26, 63 - 84.
- Vačo, Julijana, Milica Simeonović, Zorica Kuzmanović, Ljubica Medved (1967): *Kuharska enciklopedija*, 3200 kuharskih receptov, Beograd, Izdavački centar Jugoslavija.
- Veblen, Thorsten (1998): Razkazovalna potrošnja, *Časopis za kritiko znanosti*, 26, 227 - 240.
- Wheale, Peter (1984): *Food and agriculture*, v: C. Boyle (ur.), *People, science and technology, A guide to advanced industry*, 77-101, Brighton, Wheatsheaf Book.
- Wilke, Helmut (1993): *Sistemska teorija razvitih družb*, Ljubljana, FDV.
- Wolter, Annette (ur.) (1995): *Velika kuharska knjiga, Mesne jedi iz pečice, iz ponve, lonca in pekača*, Ljubljana, Cankarjeva založba.

POLITIČNA KOREKTNOST: PRIMER UPORABNIC IN UPORABNIKOV NEDOVOLJENIH DROG

Povzetek: *Politična korektnost je pomemben element strategije politike emancipacije, ki jo lahko označimo kot boj proti kulturnih krivicam. Družbena realnost je sklop družbenih mehanizmov in simbolnih polj, ki krožijo v skupnosti. V hegemonskih bojih se nekatera simbolična polja vmetijo v register družbenega konsenza, medtem ko so druga potisnjena na družbeno obrobje. Osebam, ki jih označujejo ali ki se identificirajo s slednjimi, je storjena kulturna krivica. Politična korektnost je dejanje, izvršeno z izrekanjem, ki je etično-politično motivirano s tem, da ne povzroča kulturnih krivic. Pregled diskurzov o drogah pokaže, da je uporabnicam/uporabnikom drog storjena krivica s tem, da se jim odvzema status subjekta, da se njihovo prakso pojmuje kot bolezen in da se jih negativno označuje. Politično korektno izrekanje o vprašanju drog bi moralo temeljiti na nevtralnih izrazih, ki pojav denotirajo, ne da ob tem s konotacijo uvažajo negativne pomenske vsebine, ki so do označenih oseb krivične.*

Ključni pojmi: *politična korektnost, kulturne krivice, komuniciranje, ideologija, ozadenska verjetja*

Slovenska ustava predvideva, da imamo v Republiki Sloveniji predsednika republike (členi 102-109). Vprašanje, kaj bi se zgodilo, če bi na predsedniških volitvah zmagala ženska, izgleda trivialno, saj naj bi bilo razumljivo, da je beseda predsednik uporabljena spolno-nevtravno. Precej manj trivialno pa je vprašanje, ali uporaba moških besednih oblik za nevtravno označevanje oseb obeh spolov zmanjšuje možnost ženske zmage na predsedniških volitvah. Izpostavljeni primer je seveda le zrno v mozaiku seksistične rabe jezika (Vlada Republike Slovenije, 1995), pomemben pa je zaradi svojega mesta izrekovanja, saj ga najdemo v ustavi, ki je osrednji dokument politične organiziranosti države. Seksistična raba jezika je le ena od oblik jezikovnih dejanj, ki s svojo nekorektnostjo povzročajo kulturne krivice. Na številnih področjih se namreč uporabljajo diskurzi, ki ob tvorjenju smisla v ožjem pomenu hkrati delujejo politično nekorektno. Ti diskurzi z zaničevanjem, zmanjševanjem ugleda ali kako drugače postavljajo nekatere osebe v neugoden položaj, jih marginalizirajo in jim s tem povzročajo simbolne krivice.

* Sebastjan Jeretič, diplomirani politolog in študent magistrerja lingvistike govora in teorije družbene komunikacije na Fakulteti za podiplomski in humanistični študij ISH.

To, da gre pri tem za simbolne krivice, pomeni le, da so to krivice, ki so povzročene z diskurzivno dejavnostjo. Pomembno pa je, da te krivice ne podcenjujemo in jih ne postavimo v drugoten položaj glede na fizično nasilje ali ekonomsko izkoriščanje. Vloga, ki jo igra jezik v sistemih razmerij politične moči v neki skupnosti, je namreč še vedno zanemarjena. Javna in politična zavest se še ne zaveda, da je jezik najpomembnejši medij, s katerim ljudje oblikujemo našo družbeno realnost, saj predvsem prek njega vstopamo v kulturo in z njim bivamo v njej. Zaradi zanemarjanja vloge jezika v politični organiziranosti neke skupnosti se vsa prizadevanja za pravičnejšo rabo jezika zdijo nepotrebno izgubljanje časa ob vseh realnih težavah, ki tarejo našo družbo. V tekstu bom pokazal, da so te dozdevne zgrešene in da igra jezik osrednjo vlogo pri oblikovanju družbene realnosti in s tem tudi realnih težav. Posamezne krivice, pa naj bodo fizične, simbolne ali ekonomske, so namreč vedno vpete v kompleksnost družbenega življenja in med seboj prepletene s skupnimi matricami dominacije. Po konceptualnem uvodu bom predstavil pregled diskurza o uporabnicah in uporabnikih nedovoljenih drog, v katerem bom izpostavil nekatere elemente nekorektnosti, ki sestavljajo ozadensko matrico marginalizacije tega dela populacije.

Narava družbene realnosti

Da bi razumeli vlogo, ki jo v oblikovanju družbene realnosti igra jezik (oziroma jeziki) neke skupnosti, moramo najprej opisati in pojasniti naravo same družbene realnosti. Intuitivno razmišljanje javnosti v posameznih družbenih pojavih vidi objektivno danost, ki predstavlja trden okvir bivanja človeka v družbi. To razmišljanje lahko razblinimo z razgaljanjem ozadja družbenih pojavov, to je s pojasnjevanjem delovanja družbenih struktur¹, ki določajo vstop posameznice/posameznika v kulturo in bivanje v tej. Mehanizmi, ki tvorijo družbene strukture, so predvsem diskurzivni, saj je družbena realnost v prvi vrsti kompleksno polje odnosov med pomeni. Trditev, da je družbena realnost predvsem diskurzivno oblikovana, temelji na tem, da je tako vstop v kulturo prek procesov socializacije kot tudi bivanje v njej določeno z različnimi mehanizmi posredovanja pomenov. Ker pa je način delovanja teh mehanizmov prikrit, se ljudem družbena realnost kaže kot objektivna danost, pomeni pa se kažejo kot reprezentacije te danosti. Z zgornjo trditvijo se ne zanika objektivni univerzum kot tak, temveč se izpostavlja, da je ta za razmišljanje o družbeni realnosti sekundaren, saj je za človeka pomemben predvsem univerzum pomena (Laclau in Mouffe, 1987: 90-94, 104-108). Seveda pa je slednji le v pomembnem razmerju z objektivnim univerzumom, predvsem v tem, da ga konceptualizira, ga poimenuje in kategorizira.

Polja pomenov in mehanizmi, ki sestavljajo družbene strukture, so zgodovinska danost, ki se oblikuje in preoblikuje s človeško dejavnostjo. Družbene strukture so udeležene v artikulaciji misli in občutkov ter v dejanjih ljudi kot okvir, ki stremi

¹ Pojem družbene strukture uporabljam tako, da vključuje tako forme kot vsebine. Ko želim ti dve ravni razločevati, govorimo o družbenih mehanizmih in o simbolnih poljih pomenov.

za tem, da ga ljudje sprejememo kot nujnost. Kot utemeljuje Ernesto Laclau (1990) pa ta nujnost nikakor ni totalna, saj ne deluje kot brezhibna zakonitost. Da bi bile družbene strukture udejanjene, se morajo namreč v vsaki misli, občutku ali dejanju reproducirati znova. Vendar ta reprodukcija ni avtomatična, saj je odvisna od odločitve ljudi, ki lahko strukturo tudi zavrne. Odprtost družbenega dogajanja za spremembe, ki spodkopavajo strukture, namreč temelji na tem, da je posameznica/posameznik tista/tisti, ki v konkretni situaciji oblikuje prostor za odločitev iz katere izhajajo misli in dejanja. Pri vsaki odločitvi je v igri razmerje med nujnostjo, ki izhaja iz družbenih struktur, in naključnostjo, ki strukture zavrne in oblikuje nove pomene. Kateri pol tega razmerja bo pri odločitvi prevladal, je odvisno od razmerij politične moči v skupnosti: nekateri pomeni imajo lahko tako simbolno moč, da je v dani konstelaciji razmerij moči nemogoče misliti njihovo alternativo, medtem ko je v določenih situacijah možna avtonomnejša odločitev. Nujnost družbenih struktur je torej le okvir, ki omejuje možne odločitve in se kaže kot objektivna danost, vendar je v sleherni družbeni artikulaciji mogoče to nujnost zavrniti in sprejeti avtonomno odločitev (Laclau, 1990).

Tradicionalna družbena misel, ki je postavljala ostro ločitev med realnimi eksistenčnimi pogoji in ideologijo, ni mogla dojeti diskurzivne narave družbene realnosti v vsej njeni razsežnosti. Pomemben prelom s to mislijo predstavlja razvijanje konceptualnega orodja, ki ga je oblikoval Louis Althusser (Lešnik, 1997; Močnik, 1999). Odločilen moment, ki je temu miselnemu toku omogočil oblikovanje nove teorije ideologije, je bila opustitev marksističnega vztrajanja na ekonomskem esencijalizmu, ki je omejeval tudi Althusserja. V trenutku, ko se je razblinila dogma, da ekonomska dimenzija predstavlja realne eksistenčne pogoje, ki neizogibno določajo vse ideološke razsežnosti, je bil odprt prostor za teorijo radikalne konstrukcije družbene realnosti.² Ko je padel zid, ki je shematsko delil realnost in ideologijo, je bilo možno misliti družbeno realnost kot materializirano ideologijo. Družbene strukture se namreč materializirajo v konkretnih praksah ljudi. Ko se strukture v človeški dejavnosti predstavijo kot nujnost in ko zaradi razmerij moči človeška odločitev izbere to nujnost in potlači alternative, se namreč družbene strukture materializirajo. Udejanijo se v konkretnih mislih, občutkih in dejanjih.³

² Ko ob dekonstrukciji Althusserjeve teorije izločimo tradicionalno marksistično podmeno o temeljnosti ekonomske baze, lahko radikaliziramo njegovo tezo, da predstavlja ideologija "imaginarno razmerje med individui in njihovimi realnimi ekstenčnimi pogoji". Bistvo človeške narave je namreč, da biva v okvirih tega imaginarnega razmerja, tako da lahko v razmišljanju o družbenem dogajanju odmislimo realne ekstenčne pogoje na sebi. Radikalizacija družbene konstrukcije realnosti je v tem, da je to imaginarno razmerje relativno avtonomno od realnih ekstenčnih pogojev. Družbena realnost, ki je za človeka pomembna, je torej avtonomna in diskurzivno konstruirana.

³ Lešnik (1997: 22-25) ob tem poudarja, da je tudi avtonomna odločitev, ki zavrne strukturo (ideologijo), pravzaprav reprodukcija le-te vsaj v tem, da se s spoznanjem o "nepravilnosti" prakse le-to postavi v razmerje s strukturo.

Političnost komuniciranja

Temeljno orodje za diskurzivno posredovanje pomenov je seveda komuniciranje z jezikom, ki ga gre zato postaviti na osrednje mesto med mehanizmi oblikovanja družbene realnosti. Intuitivni pogled javnosti, ki vidi v jeziku le nevtravno orodje za posredovanje misli, je pomanjkljiv predvsem v tem, da na delovanje subjekta poleg zavestnih momentov vplivajo tudi prikriti diskurzivni mehanizmi, ki v ozadju vplivajo na oblikovanje misli in občutkov ter na delovanje ljudi. Zato je napačno prepričanje, da je jezik le abstrakten sistem, ki ga uporabljamo za izražanje avtonomno oblikovanih misli, saj pravila odnosov med pomeni, ki sestavljajo jezik, neizogibno določajo že samo oblikovanje misli. Prav tako se je potrebno izogniti pogledu, ki v izreku⁴ vidi samozadosten niz znakov, ki nosijo jasno razpoznaven pomen. Interpretacija izjave namreč nikakor ne temelji le na univerzalnem pomenu, ki se abstraktno pripisuje posameznim besedam iz slovarja, in na sintaktičnih pravilih, ki določajo slovnično pravilno oblikovanje izrekov. Lingvistična raven izreka - ki jo sestavljajo fonetična, sintaktična in ozko semantična raven - je namreč nujen a nezadosten pogoj za njegovo ustrezno interpretacijo. V procesu interpretacije izreka prejemnica/prejemnik sporočila producira smisel le-tega na podlagi več elementov: ob lingvističnih prvinah so to še predvsem pragmatični kontekst komuniciranja in polje ozadenjskih verjetij. Pragmatični kontekst komuniciranja je podlaga za vmestitev izreka v konkretno situacijo izrekanja, ki pomembno vpliva na smisel izrečenih znakov. Elementi konteksta, kot so denimo status, funkcija ali lastnosti sogovornice/sogovornika, so pomembna informacija za interpretacijo izreka, ki bi imel lahko v drugačnem kontekstu povsem drugačen smisel. Po drugi strani pa so za proces interpretacije pomembna ozadenjska verjetja, ki se pri interpretiranju izreka vključijo kot zaledne predpostavke ali podmene.⁵ Posamezen izrek je plavajoči niz znakov, ki nudi številne možne pomene. Polje ozadenjskih verjetij pa je simbolni kod pomenov, ki ta niz prešije, ga stabilizira in mu določi fiksirani smisel v interpretaciji. Klasični primer, ki se uporablja za izpostavljanje vloge ozadenjskih verjetij, je uporaba pojma demokracije. Ta pojem ima za osebe, katerih identiteto določajo različni ideološki kodi, seveda različno vsebino. Ko se pojem demokracije pojavi v konkretnem izreku, je zato smisel le-tega odvisen tudi od vsebine, ki jo temu pojmu pripisuje oseba, ki izrek interpretira. Res pa je, da temelji interpretacija predvsem na globalni strukturi jezika, ki določa tako osebo, ki izrek interpretira, kot tudi tisto, ki ga izreka in ki pri tem usmerja interpretacijo.

Posamezen izrek torej ne vsebuje vseh elementov, ki so potrebni za razbiranje smisla, ki se ga želi prenesti. Kljub temu pa se ljudje le sporazumevamo: kako torej nadoknadimo "pomanjkljivosti" izreka? Najpogosteje se nam smisel izreka vsili kar samoumevno, saj si v procesu interpretacije zaradi želje po razumevanju pomagamo z našim splošnim znanjem in prepričanju. To splošno znanje je seveda rezul-

⁴ Izrazoslovje prevzemam od Močnika (1999: 16). Izrek je artikulirani niz znakov, izrekanje pa dejanje artikulacije tega niza.

⁵ Za razlikovanje predpostavke in podmene ter za njihovo vlogo v komuniciranju primerjaj Oswald Ducrot (1988).

tat našega bivanja v kulturi, v kateri smo deležni številnih pomenov, s katerimi oblikujemo naš osebni kod, to je naše osebno polje pomenov. Za razumevanje načina delovanja našega koda v procesu interpretacije pa moramo najprej stopiti korak nazaj. Vloga, ki jo igrajo ozadenjska verjetja neke osebe pri interpretaciji izreka, in morebitne težave, ki lahko pri tem nastopijo, postanejo očitnejše, ko izpostavimo nekatere elemente prevajanja. Prevajanje iz jezika v jezik pogosto postavlja težavna vprašanja, še posebej, če jezika nista sorodna. Razlog za te težave je v tem, da jezik poleg izrazov, ki označujejo oziroma imenujejo zunajjezikovne predmete, sestavljajo še izrazi, ki te predmete razvrščajo v različne razrede. Razvrščanje predmetov v razrede poteka po konceptualnih shemah, ki v jeziku določajo razmerja med pomeni. Te sheme so v posameznih jezikih lahko različne, tako da pomeni posameznih izrazov v različnih jezikih ne sovpadajo, ker pokrivajo različne razsežnosti polja pomenov.⁶

Razlikovanje konceptualnih shem posameznih jezikov je predvsem teoretični dosežek antropološke lingvistike, ki je preučevala odnos med jezikom in kulturo ter izpostavila pomen kulturnih vzorcev pri izrekanju. Ta koncept je uporaben za opis jezika kot abstraktnega sistema pomenov, če pa ga prenesemo na konkretno rabo jezika v procesu komuniciranja, moramo dimenzijo abstraktnega pomena zamenjati s konkretnim smislom, ki se tvori v interpretaciji. Tudi pripadnice/pripadniki ene jezikovne skupnosti namreč v interpretaciji uporabljamo različne interpretacijske sheme, ki jih tvorijo različne konstelacije pomenov. K razvoju lingvistične teorije in teorije komuniciranja je pomembno prispeval Donald Davidson (1988), ko je vpeljal koncept ozadenjskih verjetij. Sleherni oseba ima namreč svoj kod, ki ga tvorijo polja pomenov, ki se vključujejo v proces interpretacije. Ker je izrek niz znakov, ki omogoča številne pomene, ga proces interpretacije stabilizira tako, da ga prešije s konkretnim kodom, ki iz izreka tvori smisel le-tega. Osebni kod je sistem ozadenjskih verjetij, to je sistem razmerij med pomeni, ki ga osebe uporabljamo tako za tvorjenje izrekov kot za interpretiranje le-teh. Idiosinkratičnost ozadenjskih verjetij pa ne onemogoča komuniciranja, ker si pripadnice/pripadniki posameznih jezikovnih skupnosti pomagamo s skupnim poljem ozadenjskih verjetij. To hegemonsko polje je podlaga za komuniciranje in vsebuje določen sklad osnovnih verjetij, s katerimi si pomagamo v komuniciranju tako, da se v procesu interpretacije lahko vežemo na njih in z njihovo pomočjo najdemo pot do partikularnih odmikov ozadenjskih verjetij različnih oseb.

Osnovna shema procesa interpretacije mora torej vsebovati vsaj tri ravni: lingvistično raven, kontekst izrekanja in polje ozadenjskih verjetij. V procesu interpretacije tvorimo smisel izreka tako, da v izračun smisla vključimo vse elemente, ki so nam na voljo. Vse dimenzije interpretacije, ki smo jih izpostavili, so seveda prepletene, posamezni elementi, s katerimi tvorimo smisel, so soodvisni in soinvestirani. Prepletenost seveda velja tudi za posamezne dimenzije. V interpretacijo nekega izreka vključimo celoten paket ozadenjskih verjetij, ki vključuje številna elementarna verjetja. Kot poudarja Močnik (1999:48), so nekatera od teh verjetij v

⁶ Močnik (1999: 24) kot primer različnih konceptualnih shem izpostavi izraze najstnica/najstnik in teenager, ki v slovenščini in angleščini označujejo osebe določenega starostnega razreda. V slovenščini oba izraza označujeta osebe stare od enajst do devetnajst let, v angleščini pa izraz zajema osebe stare od trinaest (thirteen) do devetnajst (nineteen) let. Uporaben zgled so tudi izrazi za barve, ki v posameznih jezikih pokrivajo različne razsežnosti barvnega spektra.

žarišču interpretacije, medtem ko so druga na njenem obrobju in se jih sploh ne zavedamo. To omogoča manipuliranje v komunikaciji, ker lahko določena verjetja, ki so pri prejemnici/prejemniku sporočila trdneje zasidrana, kot vednost, nadoknadijo sprejemljivost drugih verjetij, ki bi jih sicer zavrnili. Tudi kontekst izrekanja in lingvistična dimenzija izreka sta kompleksni ravni, ki ju v konkretnih primerih sestavljajo številni med seboj prepleteni elementi.

Vse ravni procesa komuniciranja povezuje njihova političnost, saj so posamezne dimenzije, ki so vključene v procesu interpretacije, rezultat razmerij moči v skupnosti. Kot sem izpostavil v opisu narave družbene realnosti, je reprodukcija družbenih struktur odvisna od odločitev posameznih oseb, ki izbiramo med nujnostjo, ki izhaja iz struktur, in naključnostjo, ki te strukture zavrne in ustvari nove. Kakšno odločitev bomo v konkretni situaciji sprejeli, je odvisno od razmerij moči, ki prežemajo družbeno realnost. Razmerja moči so pomembna za vse tri ravni procesa komunikacije: določajo tako jezik kot abstrakten sistem, ki je seveda družbena konvencija; kontekst izrekanja, ki je prav tako določen s konvencionalnostjo svojih posameznih elementov; kot tudi polje ozadenjskih verjetij. Slednje je namreč rezultat oblikovanja naše identitete, ki je naš osebni kod oziroma orodje za bivanje v kulturi. Ker je oblikovana v procesih socializacije in v medčloveških odnosih, je seveda rezultat spreminjajočih se razmerij moči v skupnosti, ki konstituirajo družbene strukture. Ker so dana razmerja moči konstitutivni element družbenih struktur, je proces komuniciranja po svoji naravi neizbežno političen.

Osebni kodi, ki tvorijo naše identitete, se na posameznih mestih pokrivajo z drugimi kodi. Posamezni elementi ozadenjskih verjetij, ki igrajo v procesu interpretacije odločilno vlogo, so simbolna dobrina, ki si jo deli več oseb. Če iz partikularnih polj ozadenjskih verjetij abstrahiramo splošnejše konstelacije pomenov, dobimo pomenska polja, ki določajo mišljenje in delovanje več oseb, za katere lahko rečemo, da so si kulturno sorodne. Ta abstraktnejša polja so ideologije, ki jim pripadamo osebe, ki se s temi polji identificiramo. Ideološki boji, ki potekajo v skupnosti, so boji med ozadenjskimi verjetji, boji med pomeni, ki tvorijo družbene strukture. Politični boj je torej boj za simbolno prevlado, ki določa meje in podlago družbene realnosti. Rezultati teh bojev so razmerja moči, ki določajo življenje v družbeni realnosti. Skupno polje ozadenjskih verjetij, ki ljudem, ki se identificiramo z različnimi ideologijami, omogoča sporazumevanje in sobivanje v skupnosti, je vsakokratni rezultat teh bojev, ki izmed simbolnih pomenov, ki krožijo v skupnosti, izloči tiste, ki sestavljajo družbeni konsenz neke skupnosti. Skupno polje ozadenjskih verjetij je skupni imenovalac simbolne razsežnosti, ki se ljudem kaže kot objektivna danost in ki jo ljudje sprejemamo kot tako. To polje je rezultat bojev za hegemonski položaj, ki zmagovalne vsebine družbenih struktur postavi na piedistal družbene realnosti, poražene vsebine pa potisne na družbeno obrobje.

Kulturne krivice

Simbolne vsebine, ki izgublajo v bojih za hegemonski položaj v družbi, so potisnjene na obrobje in s tem obsojene na podrejeni položaj v družbeni realnos-

ti. Politični boji v družbeni realnosti ustvarjajo asimetrična razmerja med simbolnimi pomeni in s tem med osebami, ki se s posameznimi pomeni identificiramo. Površinski pogled na družbeno realnost, ki ne zmore uvida v ozadje družbenega dogajanja, je v glavnem slep tudi za asimetričnost razmerij med ljudmi v simbolni razsežnosti. Prehod iz tradicionalnih fevdalnih družb v moderne kapitalistične družbe je porušil stara razmerja moči in vzpostavil nova, ki temeljijo na drugačnih mehanizmi in vsebinah reprodukcije razmerij dominacije v skupnosti.⁷ Projekt človeške emancipacije, ki se je začel s procesi politične in pravne demokratizacije, je bil dolgo označen z boji za ekonomsko in socialno pravičnost. Šele zadnja desetletja, ki jih je odprl boj feminističnega gibanja, so prinesla prve pomembne teoretske in politično-praktične prispevke k emancipaciji na simbolnem področju. Boju za redistribucijo ekonomskih prvin se je tako priključil boj za priznanje posameznih identitet, ki jih označujejo simbolne vsebine, ki so jih hegemonski boji potisnili na družbeno obrobje.

Kulturne krivice izhajajo iz simbolnih razmerij moči med ljudmi, ki jih ustvarjajo družbene strukture. Charles Taylor nepriznavanje ali zgrešeno priznavanje neke identitete označi kot obliko represije, ki oškodovano osebo obsodi na osiromašeno življenje (Taylor, 1998:9). Taylor pri tem poudarja, da se je sam koncept avtentičnosti identitet, ki je temeljna podmena kritike kulturnih krivic, razvil v moderni dobi. V predmoderni dobi je bilo možno misliti le vzorčne identitete, ki jih kultura, v katero vstopamo, ponuja kot izoblikovane in utrjene pomenske sheme in jih kot take priznava. Moderna je poleg tega prinesla še pogled na identitete, ki v njih vidi polje, ki ga ljudje avtonomno oblikujemo. Težava, ki pri tem nastopi, je v tem, da si morajo avtonomno oblikovane identitete priznanje še priporiti (Taylor, 1998: 20).

Nancy Fraser pa izpostavi tri skupine kulturnih krivic:

"...kulturno dominacijo (biti podrejen vzorcem interpretacije in komuniciranja, ki so povezani z drugo kulturo, ki je tuja in/ali sovražna do tvoje); nepriznavanje (biti neviden zaradi avtoritarne prakse reprezentacije, komuniciranja in interpretacije neke kulture); in nespoštovanje (biti grdo označevan in omaleževan v stereotipnih javnih kulturnih reprezentacijah in/ali vsakodnevnem občevanju)" (Fraser, 1997: 14)

Vse tri izpostavljene skupine spadajo v simbolno razsežnost, ki tvori družbeno realnost. Kot sem že poudaril, se družbene strukture materializirajo v odločitvah ljudi, ki reproducirajo simbolne pomene, ki jih vsiljujejo strukture. Ob materializaciji simbolnih vsebin, ki vzpostavljajo asimetrična razmerja med ljudmi, je osebam, ki so postavljene v dominiran položaj, storjena krivica. Kulturne krivice pri prizadetih osebah povzročijo občutke neugodja in jim s tem onemogočijo kakovostno življenje. Uporaba izraza neugodje lahko sicer zavede v interpretacijo, ki bi temeljila na digitalni logiki in ki bi postavila os učinek/ne-učinek ter predpostavila, da gre pri tem za dve diskretni možnosti. Vendar pa fenomena kulturnih

⁷ Razlike med tradicionalnimi in modernimi mehanizmi moči je ob analizi reforme kazenskih politik opisal Michel Foucault (1984).

krivic ne smemo skrbiti na odločitev, ali je bila storjena krivica ali pa ta ni bila storjena. K fenomenu moramo pristopiti z analogno logiko, ki v njem vidi kontinuum različnih osi. Gre torej za različne stopnje ne/ugodja, ki niso diskretne, temveč prehajajo iz ene v drugo.

Učinkovitost boja proti kulturnim krivicam je odvisna od njegove prilagoditve naravi družbene realnosti. Ker je le-ta predvsem diskurzivno oblikovana, je simbolno polje eno tistih bojišč, na katerem morajo nastopiti emancipatorne sile. Strategija emancipatornih političnih sil mora biti prilagojena mehanizmu delovanja družbenih struktur, ki se reproducirajo prek vsiljevanja v procesih odločanja, ki oblikujejo misli in dejanja. Cilj boja proti kulturnim krivicam mora biti sprememba razmerij moči, ki določajo reprodukcijo družbenih struktur, ki povzročajo krivice. Osnovna točka napada mora biti hegemonsko polje pomenov, ki igra v reprodukciji družbene realnosti glavno vlogo. Pri spreminjanju hegemonskega polja pomenov in razmerij moči, ki iz njega izhajajo, morajo emancipatorne sile stremeti za tem, da se spremenijo tako mehanizmi oblikovanja identitet kot okvir medčloveških odnosov. Cilj boja za emancipacijo morajo biti mehanizmi za oblikovanje identitet, ki bi le-tem omogočali karseda avtonomen razvoj, in okvir medčloveških odnosov, ki bi priznaval rezultate tega razvoja. Pravila, ki urejajo družbeno življenje, bi morala v procesu javne komunikacije, ki je temeljni prostor oblikovanja družbene realnosti, omogočati enakopraven nastop vseh avtonomno oblikovanih identitet.

Kot poudarja Seyla Benhabib pa ni potrebno, da bi to vodilo v radikalni kulturni relativizem, ki bi opravičeval sleherni pomen kot enakovreden del družbene strukture. Benhabib ponuja koncept interaktivne univerzalizacije, ki ga utemelji na priznavanju "pluralnosti načinov biti človeški in na razlikah med ljudmi" (Benhabib, 1992: 153). Izhodišče medčloveških odnosov bi po Seyli Benhabib moral biti pogled na ljudi kot na konkretne druge, to je kot na osebe, ki jih označujejo vse lastnosti, s katerimi se ti identificirajo. Ob priznavanju sleherne avtonomnosti pa se ne bi vsaki od teh priznalo tudi moralno in politično ustreznost. Okvir medčloveških odnosov, ki ga lahko označimo kot predvsem okvir medčloveške komunikacije, bi moral vsem avtonomno oblikovanim pomenom omogočiti, da se enakovredno udeležijo javne komunikacije. Ob tem pa bi se v procesu javne komunikacije oblikoval osnovni okvir urejanja medčloveških odnosov, ki bi vseboval tiste elemente, ki bi jih skupnost postavila v register moralno in politično sprejemljivih pomenov za urejanje politične organiziranosti neke skupnosti.

Na videz se taka rešitev ne razlikuje kaj dosti od modernih političnih ureditev, ki v družbeni konsenz vpisujejo vsebine, ki zmagujejo v bojih za hegemonski položaj. Vendarle pa Benhabibin konceptualni prispevek temelji na bistveni inovaciji, ki odpira prostor za pravičnejša razmerja moči med ljudmi. Mehanizem univerzalizacije, ki deluje v modernih družbah, namreč v hegemonsko polje vpisuje vsebine prek prikritega delovanja, tako da je proces in učinek oblikovanja družbenega konsenza netransparenten. Ker avtonomno oblikovane identitete, ki jim je storjena kulturna krivica, v proces javne komunikacije niso vključene enakopravno, so postavljene v položaj dominiranosti. Namesto konkretnih

drugih namreč v pravno-političnem prostoru nastopajo generalizirani drugi⁸, to je fiktivne identitete, ki naj bi predstavljale univerzalni vzorec oseb. Razlika je v izhodišču: pravila moderne namreč določajo spoštovanje drugih zaradi lastnosti, ki naj bi bile skupne vsem, to je predvsem racionalnost; etika, ki jo zagovarja Benhabib, pa temelji na priznavanju drugih zaradi njihove edinstvenosti, posebnosti, torej predvsem zaradi razlik med nami in ne zaradi domnevne univerzalne lastnosti, to je racionalnosti, ki je prazen koncept in simptom krivičnosti modernih struktur. Koncept, ki ga ponuja Seyla Benhabib, je pomembnejši zato, ker si prizadeva za transparentnost oblikovanja družbenega konsenza in ker temelji na enakopravnem priznavanju vseh avtonomno oblikovanih pomenov, ki krožijo v neki skupnosti, ne da bi umanjkanje osnovnega okvirja za urejanje medčloveških odnosov onemogočilo integracijo skupnosti.

Politična korektnost

Politična korektnost je pomemben mehanizem v sklopu strategije politike emancipacije, saj se z njo ne povzroča kulturnih krivic, hkrati pa so njeni daljnoročni učinki takšni, da zmanjšujejo možnosti bodočih krivic. K definiciji politične korektnosti lahko pristopimo na dva načina. Negativno jo lahko definiramo v razmerju do politične nekorektnosti, to je načina izrekanja, pri katerem prešitje izreka s hegemonskim kodom⁹ tvori smisel, ki povzroča kulturne krivice. Iz te definicije pa lahko prestopimo do pozitivne definicije, ki politično korektnost določi kot neko posebno dejanje, ki je izvršeno z izrekanjem, torej kot posebno vrsto govornega dejanja, ki je etično-politično motivirano, saj je motiv za to dejanje etična pozicija boja proti kulturnim krivicam. Seveda pa moramo politično korektnost najprej razločiti od klasično pojmovanih govornih dejanj oziroma performativnih dejanj. Čeprav so tudi slednja običajno definirana kot dejanja, ki so izvršena z izrekanjem, pa ta opredelitev, kot izpostavlja Žagar (1990: 165), ne omejuje dovolj natančno opisanega fenomena. Ob izrekanju in z izrekanjem namreč storimo številna dejanja, ki jih moramo razločiti z natančnimi kriteriji. Zato ne smemo mešati politične korektnosti in performativnih dejanj, čeprav za obe vrsti dejanj velja, da so izvršena z izrekanjem. Kljub temu pa lahko z ustrezno prilagoditvijo nekatere koncepte, ki so bili razviti za opisovanje govornih dejanj, uporabimo tudi za področje politične korektnosti, ki je prav tako dejanje, ki ga izvršimo z izrekanjem.

⁸ V tem primeru sem opustili obojespolno dikcijo, saj je eden temeljnih simbolnih kodov, ki nadoločajo artikulacijo v moderni družbeni realnosti, ravno patriarhalni simbolni kod. Zato je moška dikcija v tem primeru kar ustrežna, ker poudarja en vidik krivičnosti, ki ga povzročajo moderne družbene strukture.

⁹ V tem primeru sem opustili obojespolno dikcijo, saj je eden temeljnih simbolnih kodov, ki nadoločajo artikulacijo v moderni družbeni realnosti, ravno patriarhalni simbolni kod. Zato je moška dikcija v tem primeru kar ustrežna, ker poudarja en vidik krivičnosti, ki ga povzročajo moderne družbene strukture.

Pri pojasnjevanju govornih dejanj gre izpostaviti dva temeljna koncepta, ki pojasnjujeta tip rabe izreka in njegove učinke: to sta koncepta ilokucije in perlokucije. Samo govorno dejanje je kompleksen fenomen, ki ga lahko analitično razdelimo na več razsežnosti. Ob samem dejanju izrekanja v običajnem smislu, ki vključuje tvorjenje in izrekanje sporočila, namreč storimo še druge vrste dejanj. Ob samem izrekanju je tudi pomembno, zakaj smo uporabili določen izrek: ali nekaj sprašujemo, ali nekoga svarimo in podobno. Pomembna je torej raba izreka, ki ima določeno intenco. Posamezen izrek ima seveda lahko več prepletajočih se rab izrekov, a lahko vse rabe abstrahiramo v tipe. Ilokucija je način rabe izrekov, ki je vpisan v samo izrekanje. Ilokucijsko dejanje rabe izreka se stori s samim izrekanjem in je neločljivo povezano z dejanjem izrekanja. Pri tem je pomembno, da ni gramatičnih kriterijev, ki bi določali, za kakšen tip rabe izreka gre. Vprašalna oblika se denimo lahko uporablja tudi za grožnjo, povedna pa za prošnjo. Pogoji ilokucijskega dejanja so izvenjezikovni, temeljijo na kontekstu izrekanja in na igri intenc izrekovalke/izrekovalca, ki jo mora prejemnica/prejemnik sporočila razbrati (Žagar, 1990: 185-6).

Tipi ilokucijskega dejanja oziroma rabe izreka so predvsem ozko komunikacijske narave, ker sporočajo pomembne elemente komunikacijskega odnosa. Tudi politično korektnost lahko označimo kot poseben tip rabe izreka, saj uporablja izrek z določeno etično-politično motivacijo. Pri tem pa moramo poudariti pomembno razliko med ilokucijo in politično korektnostjo: medtem ko je pri prvi poudarek na izrekovalki/izrekovalcu, ki v sporočilu izraža pomenske elemente o tem, kako rabi izrek, je pri politični korektnosti težišče na interpretki/interpretu, pri kateri/katerem se želi doseči ustrezne učinke. Sicer pa je politična korektnost v kompleksnem fenomenu izrekanja le ena od razsežnosti, ki se v dejanju izrekanja prepleta z drugimi. Tako kot drugi tipi rabe izreka, tudi politična korektnost seveda ni gramatično konstituirana, temveč za svojo izvršitev uporablja različne gramatične prvine. Tudi pogoji izvršitve dejanja politične korektnosti so izvenjezikovni, saj jih določajo simbolna polja pomenov, ki sestavljajo družbeno strukturo, in razmerja moči, ki so zanjo konstitutivna. Primerjava ilokucije in politične korektnosti nam pokaže le nekaj precej ohlapnih skupnih točk, tako da ne moremo vzpostaviti neke tesnejše povezave med konceptoma. Dosti močnejša pa je povezava med politično korektnostjo in drugim konceptom iz področja govornih dejanj, to je perlokucijo.

Način rabe izreka ima seveda namen doseči nek učinek pri prejemnici/prejemniku sporočila. Učinek govornega dejanja je perlokucija, ki je rezultat izrekanja. Razliko med ilokucijskim dejanjem, kot načinom rabe izreka, in perlokucijskim dejanjem, kot učinkom, ki ga povzroči izrek, lahko ponazorimo z razliko med grožnjo in tem, da smo nekoga zares prestrašili. Perlokucija je učinek, ki smo ga z izrekanjem dosegli pri prejemnici/prejemniku sporočila tako, da smo vplivali na njeno/njegovo čustveno odzivanje na izrek, mišljenje ali dejanje. Perlokucija je torej realni učinek na simbolni in/ali materialni ravni, ki je povzročen bodisi namenoma ali pa ne. Ker je učinek povzročen pri prejemnici/prejemniku sporočila, je seveda odvisen predvsem od njenega/njegovega koda, ki prešije izrek in tvori smisel in s tem tudi učinek le-tega.

Pri perlokucijskem učinku politične korektnosti gre izpostaviti predvsem tri področja učinkovanja, na katere politično korektno izrekanje vpliva hkrati. Prva učinka sta neposredna: s politično korektnim izrekanjem pri prizadetih osebah ne povzročimo občutka neugodja in s tem ne storimo kulturne krivice; pri tretjih osebah pa ne spodbudimo interpretacije, ki bi bila za prizadete osebe krivična. Ker pa vprašanja kulturnih krivic ne smemo zvesti na odločitev o dveh diskretnih možnostih, ali je bila krivica storjena ali ne, moramo tudi pri politični korektnosti upoštevati, da je učinke izrekanja mogoče razvrstiti v kontinuum različnih stopenj, ki prehajajo iz ene v drugo. To pomeni, da imamo za izrekanje o nekem vprašanju na voljo več izrazov, ki povzročijo različno stopnjo krivice, oziroma ki z različno stopnjo spodbujajo h krivični interpretaciji. Zato moramo tudi pri analizi posameznih področjih, o katerih se izrekamo, pri posameznih izrazih, ki so nam na voljo, biti pozorni na njihovo jakost krivičnega učinkovanja. Paziti moramo torej, kakšne učinke imajo posamezni izreki, če so interpretirani na ozadenjski verovanjski shemi hegemonskega polja. Tretji učinek politične korektnosti je posreden in dologoročen, to je vpliv korektnega izrekanja na hegemonsko polje neke skupnosti. Cilj politične korektnosti mora biti tudi zmanjševanje možnosti kulturnih krivic v prihodnosti. Ker kulturne krivice povzroča interpretacija s prešitjem izreka s pomočjo hegemonskega koda, je potrebno spremeniti ta kod. Cilj politične korektnosti je torej učinek na simbolnih poljih neke skupnosti, tako da se pomeni, ki povzročajo krivice, izločijo iz obtoka v tej skupnosti in nadomestijo s pravičnejšimi pomeni. S politično korektnim izrekanjem se vpliva na hegemonsko polje tako, da se doseže kritična masa pomenov v kodih posameznih oseb in s tem spremeni razmerja moči v skupnosti.

Če uporabimo izrazoslovje francoskega sociologa Pierra Bourdieuja, je cilj politične korektnosti ta, da se spremeni vrednostna razmerja na jezikovnem tržišču. Bourdieu (1992) v jezikovni razsežnosti vidi tržišče, na katerem občevalke/občevalci iščemo materialno in/ali simbolno korist. Sporazumevanje je namreč poleg ozke izmenjave sporočil tudi razmerje simbolne moči, ki določa nastope posameznic/posameznikov v procesu javne komunikacije. Jezikovno tržišče je konstituirano z normami, ki določajo sankcije in nagrade za uporabo določenega diskurza. Bourdieu zato označi diskurz kot kompromis med željo po izražanju in strukturno cenzuro, ki temelji na razmerjih moči v skupnosti, ki določajo koristi in škodo povezano z uporabo posameznega diskurza. Udeleženke/udeleženci v javni komunikaciji namreč predvidijo "disciplinske" posledice uporabe določenega diskurza in to upoštevajo pri oblikovanju sporočil, pri tem pa Bourdieu poudarja, da poteka samocenzura pretežno na podzavestni ravni (Bourdieu, 1992: 143-175). Długoročna učinkovitost politične korektnosti je zato odvisna od spremembe razmer na jezikovnem tržišču, ki jih določa register hegemonskega polja posamezne skupnosti.

Ključno vlogo pri spreminjanju hegemonskega polja seveda igrajo osebe na vodilnih položajih v in institucionalni strukturi neke skupnosti, saj jim ti položaji omogočajo pogoje performativnosti izrekanja, omogočajo jim, da bodo pri prejemnicah/prejemnikih sporočila v interpretaciji doseženi perlokutivni učinki. Pogoji učinkovanja nekega izreka so namreč izvenjezikovni, saj temeljijo na sim-

bolnih poljih družbenih struktur, ki so konstituirana z razmerji moči. Osebe, ki jim te strukture podelijo avtoriteto, imajo zato pomembnejši vpliv na spreminjanje simbolne razsežnosti neke skupnosti. Seveda pa bo hegemonsko polje pomenov spremenjeno šele tedaj, ko bo v kodih posameznih oseb dosežena kritična masa pomenov, ki v družbeni artikulaciji oblikujejo misli in dejanja, ne da bi ob tem povzročali kulturne krivice.

Primer uporabe nedovoljenih drog

Polja pomenov, ki tvorijo družbeno realnost, so ideološka polja, ki se v artikulaciji družbene realnosti ponujajo v reprodukcijo. Od razmerij moči v skupnosti je odvisno, v kolikšni meri je subjektu v posameznem primeru omogočena avtonomija pri artikulaciji, ki se kaže v svobodni izbiri med reprodukcijo in transformacijo strukture, to je pomenov. Polja pomenov so v jeziku izražena prek znakov, ki označujejo določen pomen, in določajo ponujeni okvir razmišljanja o posameznih pojavih. Vsebina znakov je lahko bolj ali manj kompleksna, saj pomeni znak mikropolje, ki ga tvorijo številni vsebinski elementi, to je ozadenjska verjetja, ki jih vključimo v procesih interpretacije. Lingvistična terminologija govori o semantemih in figurah vsebine: semantemi so enote pomenov, vsebine najmanjših znakov, to je morfemov; figure vsebine pa so konstitutivni elementi semantemov, ki nimajo ustrežajočih elementov na ravni izraza, saj posamezen znak konstituira več vsebinskih figur, ki so zlite v znak (Škiljan, 1987: 125-126). Pri semantemih in figurah vsebine gre torej za različne ravni pomenskega ozadja znakov, ki tvorijo jezik.

Konstelacije pomenov, ki označujejo različne fenomene, tvorijo semantična polja, to je sklop semantemov, ki imajo skupne figure vsebine. Pomene, ki tvorijo semantično polje, združuje vsebinska sorodnost. Le-ta je učinek razmerij moči v skupnosti, ki določajo ideologije, to je simbolna polja, ki krožijo v skupnosti. Ali med dvema pomenskima elementoma obstaja razmerje vsebinske sorodnosti, je namreč odvisno tudi od razmerij moči, ki konstituirajo konceptualne sheme te skupnosti. Razmerja moči določajo ideološka polja, ki postavljajo ponujeni okvir razmišljanja, ter odnos med reprodukcijo in transformacijo le-tega. Semantična polja so torej ekvivalent ideoloških polj, so konstelacije pomenov, ki tvorijo družbeno realnost.

Semantično polje pomenov povezanih z uporabo nedovoljenih drog določa in izraža prevladujoče razmišljanje o tem fenomenu. Pregled izrazov, ki se uporablja za označevanje tega fenomena, in njihove vsebine omogoča opis ideološkega polja, ki postavlja prevladujoči okvir za razmišljanje o tem pojavu. Razmišljanje o politiki do drog pri nas lahko začnemo z omejitvijo polja, o katerem govorimo. Čeprav stroka vztraja na tem, da je najtrša droga, in tista, ki nedvomno povzroči največ škode, alkohol, pa le-tega javnost seveda ne uvršča v polje uporabe drog. Že uvodni stavek tega odlomka je sicer povsem jasno razmejil analizirano polje, saj izraz nedovoljene droge postavi trdne pomenske meje - katere substance so v skupnosti nedovoljene namreč natančno predpisuje zakonodaja.

Opis semantičnega polja odnosa do nedovoljenih drog v slovenski javnosti¹⁰ bom začel z njegovo razčlenitvijo na posamezna področja in z izpostavitvijo ključnih osi konotacije, ki so značilne za diskurz o drogah pri nas. Osrednja področja semantičnega polja so predvsem izrazi, ki označujejo: uporabnice/uporabnike nedovoljenih drog; uporabo nedovoljenih drog; obravnavo uporabe nedovoljenih drog; in trgovino z nedovoljenimi drogami. Ta štiri področja tvorijo jedro semantičnega polja o nedovoljenih drogah, ki se seveda v posameznih diskurzih lahko prepleta s številnimi drugimi polji. Ključne osi konotacije, ki določajo smisel večine diskurzov o drogah, pa so predpostavke, ki so najpogostejše tudi eksplicitno izražene: to je zanikanje statusa subjekta uporabnicam/uporabnikom nedovoljenih drog; predpostavka, da je uporaba drog bolezen; in negativno označevanje uporabe drog. Temeljno jezikovno sredstvo, ki določa pomensko ozadje diskurzov o drogah, je izbira ustreznih enot leksikona, včasih pa igra pomembno vlogo tudi sintaksa, predvsem pri konotacijski osi, ki uporabnicam/uporabnikom drog zanika status subjekta.

Diskurzi o drogah, ki smo jih vključili v pregled, so vzeti iz javnih medijev, političnih in strokovnih razprav, zato bi lahko pričakovali, da bodo korektni. Na videz tudi so, saj se izogibajo odkrito pejorativnim izrazom, ki jih lahko pogosto slišimo v običajnih pogovorih, predvsem med starejšimi: denimo mamilaši, drogeraši,... Natančnejši pregled pa pokaže, da lahko na podlagi teh diskurzov narišemo bogato semantično polje, ki seže na obe strani meje politične korektnosti. Le-to je potrebno najprej določiti in pri tem se bomo le stežka izognili arbitrarnosti: ustrezno izhodišče, ki bi nemara lahko bilo uporabljeno tudi pri vprašanju politične korektnosti na drugih področjih, je v intervjuju za Dnevnik (6.11.1999) postavil Dušan Nolim, nacionalni koordinator Svetovne zdravstvene organizacije za program droge in zasvojenosti, ki je govoril o uporabi "ideološko nevtralne terminologije". Argument za uporabo nevtralne terminologije je ta, da bi takšno označevanje v večji meri temeljilo na denotaciji, to je na eksplicitnem označevanju, in v manjši na konotaciji, ki z implicitnimi ozadenskimi verjetji usmerja interpretacijo diskurzov o drogah v smer negativnega vrednotenja in zaničevanja tako uporabnic/uporabnikov drog kot samega pojava uporabe. Politično korektno bi zato bilo govoriti o uporabnicah/uporabnikih drog, o uporabi drog in o obravnavi uporabe in uporabnic/uporabnikov drog.

Pregled diskurzov o drogah pokaže, da se ob politično korektnih izrazih na tem področju uporabljajo številni drugi izrazi, ki jih izrekovalke/izrekovalci uporabljajo kot sinonime. Pregled uporabe teh izrazov namreč ne kaže, da bi bila izbira posameznih izrazov motivirana z namenom, da izrazijo nek poseben

¹⁰ Korpus, ki sem ga izbral za pregled tega polja, sestavljajo: članki povezani z vprašanjem rabe drog, ki so bili objavljeni v Dnevniku v prvih štirih mesecih leta 2000; parlamentarni razpravi ob tretji obravnavi predloga Zakona o proizvodnji in prometu s prepovedanimi drogami in ob tretji obravnavi Zakona o preprečevanju uporabe prepovedanih drog in o obravnavanju uživalcev prepovedanih drog, ob katerih so mi bili v pomoč programski dokumenti političnih strank, ki so sicer zelo skopi; strokovna zdravstvenozgodnja revija Vita, december 1998, ki je bila posvečena vprašanju uživanja drog; in vodič po strokovnih programih obravnave uporabnic/uporabnikov drog Imam težave z drogami! Kam po pomoč?, Urad vlade RS za droge, 1999.

pomenski odtenek, saj se v istem diskurzu različni izrazi pojavljajo izmenično kot ekvivalenti. Tako se ob uporabnicah/uporabnikih drog uporabljajo tudi izrazi: zasvojenka/zasvojenec (z drogami)¹¹, odvisnica/odvisnik (od drog), narkomanka/narkoman, uživalka/uživalec (drog), ob tem pa se pogosto metonimično preide v označevanje uporabnic/uporabnikov kot bolnic/bolnikov. Ko se govori o pojavu uporabe drog, se enakovredno uporabljajo izrazi: uživanje (mamil), jemanje (drog), omamljanje, drogiranje, če pa se pojav označi z izločitvijo subjekta, se govori o odvisnosti (od drog), zasvojenosti (z drogami) ali narkomaniji. K zadnjim trem izrazom se pogosto pristavi še beseda bolezen: denimo bolezen zasvojenosti. Pri obravnavi pojava lahko razločimo dve osnovni paradigmi pristopa, to je prohibicionistično politiko in politiko zmanjševanja škodljivih posledic uporabe drog. Uporaba večine izrazov, ki se uporabljajo za označevanje obravnave uporabe drog, pa sega v obe ideološki polji. Tako se denimo govori o: zdravljenju (odvisnosti) terapiji, programih proti (odvisnosti), odpravljanju (odvisnosti), boju proti (odvisnosti), zatiranju (mamil, odvisnosti), in podobno. Pri trgovini z drogami si diskurzi o drogah izposojajo izrazoslovje iz dveh osnovnih področij, ekonomije (ko je govora o ponudbi in povpraševanju, kupcih, ...) in prava (kriminal, prekrški, kazenska dejanja,...).

Ob dejstvu, da se izrazi uporabljajo izmenično, brez načrtovanih pomenskih razlik, je potrebno izpostaviti tudi pričakovanje, da uporaba teh izrazov ni sporna in zaničljiva. Te izraze namreč izmenično uporablja tudi večina stroke, tako da jim s tem podelijo status strokovnega označevanja pojava. Težava, ki nastopi z uporabo teh izrazov, izhaja iz konotacije, ki jo nosijo semantemi teh izrazov. Tako denimo uporaba izraza zasvojenost ali odvisnost¹² lahko nosi konotacijo, ki implicira, da oseba, ki je zasvojena ali odvisna, nima nadzora nad svojimi dejanji in se ne odloča avtonomno. Negativnost te konotacije je seveda odvisna od konteksta in od subjekta izrekanja: v strokovnem diskurzu je lahko ta implikacija uporabljena kot del diagnoze pojava, medtem ko lahko v političnem diskurzu vodi k nedemokratskemu izločanju iz kroga političnih subjektov, ki jim temeljne pravne in politične norme zagotavljajo avtonomijo in svobodo.

Ena najpomembnejših osi konotacije diskurzov o drogah je namreč ta, da se uporabnicam/uporabnikom zanika status subjekta. Poleg konotacij izrazov zasvojenost in odvisnost se za njihovo desubjektivizacijo uporabljajo različni jezikovni elementi, tako leksikalni kot tudi sintaktični. Pogosto se namreč govori o "pomoči za zasvojence", kar v nasprotju s sintagmo "pomoč zasvojencem" v pomenskem ozadju lahko vzpostavlja odnos med subjektom, ki pomaga, in objektom, ki je deležen pomoči. Isti mehanizem je uporabljen, ko se namesto sintagme "zasvojenec se vključi v program" uporabi "ga vključijo v program", saj s tem lahko postavijo uporabnico/uporabnika drog kot objekt, ki ga neki subjekt vodi. Odvzemanje statusa subjekta poteka prek številnih majhnih korakov, ki pa v seštevku oblikujejo ideološko polje, ki ponuja kot samoumevno razmišljanje, da uporabnice/uporabniki drog niso enakovredni politični subjekti. Tako razmišljan-

¹¹ Pri tem moram izpostaviti, da je število primerov, ko bi izrekovalka/izrekovalec uporabljal/a oboje spolno dikcijo, zanemarljiv.

¹² Za genealogijo pojma odvisnost primerjaj Fraser (1997: 121-149).

je nato vodi v označevanje programov, ki se izvajajo po programih detoksikacije in terapije, kot programov reintegracije ali socialne rehabilitacije, ob tem pa se eksplicitno govori o vračanju "ozdravljenih zasvojenecv" v družbo. Zanihanje statusa subjekta torej poteka od na videz nedolžnih konotacij nekaterih izrazov, ki se lahko uporabljajo tudi v strokovnem označevanju, pa vse do odkritih izrekov, kot je denimo ta, da se odvisniki "sami niso v stanju izvleči" iz odvisnosti, ki je bil izrečen v parlamentarni razpravi. Ozadje celotnega dogajanja je prikrito, saj poteka na polju ozadenjskih verjetij, ki v zaledju političnega dogajanja določajo ideološka polja skupnosti; gre pa za to, da se prek zanihanja subjektivnosti uporabnic/uporabnikov drog z različnimi jezikovnimi mehanizmi performativno izloči le-te iz okvira družbe, postavi se jih na družbeno obrobje ali celo prek njega. Marginalizacija neke populacije pa je klasičen primer kulturne krivice, ki se dogaja na ideološkem polju in ki pri prizadetih osebah učinkuje kot občutek neugodja.

Druga pomembna os konotacije, ki je prepletena v skorajda vseh diskurzih o drogah, je ta, da je uporaba drog bolezen. Osnovni jezikovni elementi, ki se uporabljajo za vključitev te konotacije v diskurz, so uporaba izrazov iz medicinskega diskurza: terapija, zdravljenje, bolniki, bolezen, epidemične razsežnosti, detoksikacija,... Označevanje uporabe drog kot bolezni s strani stroke zagotovo ni imelo namena zaničevanja uporabnic/uporabnikov drog, ravno nasprotno. Premestitev uporabe drog na področje bolezni je imelo pozitiven učinek, saj je odstranilo del stigme, ki se je pripisala uporabi drog. Konotacijska razlika med izrazoma uživanje drog in zasvojenost je namreč tudi v tem, da je lahko prvo povezano s semantičnim poljem hedonizma, ki je v krščanski družbi zaničevano, medtem ko drugo uporabnice/uporabnike drog delno razbremeni krivde, ki jim jo skupnost pripisuje za njihovo početje. Kljub pozitivnemu premiku, pa ostajajo številni elementi te konotacijske osi, ki povzročajo kulturne krivice. Vmeščanje uporabe drog na področje bolezni namreč ta pojav izloči iz polja normalnega, ki ga oblikuje vsaka skupnost. Premik od hedonističnega samouničevanja med bolezni se je zgodil na družbenem obrobju, izven okvira, ki bi ga skupnost tolerirala. Zato tudi ta konotacijska os, ki pa je seveda ne bo mogoče odstraniti le s politično korektnostjo, lahko sodeluje pri perlokutivnih učinkih, ki delujejo kot kulturne krivice.

Del konsenza vseh diskurzov o drogah je negativno označevanje pojava uporabe drog, ki pa lahko vodi bodisi v negativen odnos do uporabnic/uporabnikov drog ali pa v skrb zanje kot bolnic/bolnikov, ki niso zmožne/zmožni avtonomnega odločanja. Negativno konotiranje lahko diskurzi o drogah uvajajo z različnimi diskurzivnimi strategijami, ki na različne načine sodelujejo pri tvorjenju smisla diskurza. Ena od možnih strategij je ta, da negativen pomen, ki ga želi diskurz izraziti, izhaja iz figur vsebine semantemov, ki se uporabljajo. Tako se denimo v diskurzu uporabljajo izrazi, ki vsebujejo pomenski odtенок negativnosti, ki jo želi izraziti diskurz: govori se o problemih ali problematiki odvisnosti, o družbenem zlu, o strahu, da bi se z mamili okužila tudi zdrava mladina, o smrtonosnem kolesju in podobno. Sporočilo diskurza se tako izraža s pomenskimi elementi, ki so inherentni uporabljenim znakom. Druga možnost pa je, da sporočilo lebdi v ozadju in da ni neposredno povezano z uporabljenimi izrazi. Ko

se denimo uporablja izrazoslovje, ki si ga diskurz o drogah sposodi iz ekonomskega diskurza, sporočilo negativnosti pojava ne izhaja iz samih izrazov kot so denimo ponudba ali kupec, temveč je sporočilo diskurza konotirano v ozadju. Sporočilo torej ne izhaja iz pomenskih elementov, ki sestavljajo znake in niz znakov; prav tako se sporočilo tem znakom ne "prilepi" tako, da bi jim spremenilo pomen (ponudba sama po sebi ne postane negativen pojav, čeprav gre za ponudbo drog), temveč se v procesu oblikovanja smisla diskurza doda iz ozadja. V diskurz ga uvaja uporaba ključnih izrazov, to je besede droge, ki negativni pridih metonimično prenaša na ostale izraze, ki sicer ohranijo svoj osnovni semantem.

Zaključek

Zaključek pregleda diskurzov o drogah je ta, da se v medijih, političnih in strokovnih razpravah o tem pojavu govori politično nekorektno, pa čeprav se javnost te nekorektnosti v glavnem ne zaveda. Osnovni kriterij politične korektnosti, ki izhaja iz pregleda in ki se dodaja etičnemu izhodišču, da je politična korektnost prizadevanje za izogibanje kulturnim krivicam, je uporabljanje nevtralne terminologije. Čeprav izbira enot iz leksikona ni edini jezikovni mehanizem prek katerega se povzroča kulturne krivice, je zagotovo najpomembnejši, saj se osnova pomenskega polja diskurzov tvori s pomenskimi elementi, ki konstituirajo uporabljene znake. Učinek nevtralnega označevanja je v tem, da se pojav predvsem denotira, ne da bi ob tem prek konotacije uvajali implicitne pomenske vsebine. Seveda pa so kriteriji politične korektnosti specifični za vsak posamezen primer, saj je potrebno ugotoviti, kateri izrazi ali sintaktični vzorci ob posameznih diskurzih povzročajo kulturne krivice, to je občutke neugodja pri prizadetih osebah.

Izhodišče politične korektnosti je torej etično-politično: emancipatorna drža je odločitev osebe, ki se identificira s stališčem, da je potrebno iskati/oblikovati družbeno realnost, ki bo osebam omogočala avtonomen razvoj svojih identitet in ki bo zagotavljala enakopraven nastop le-teh v javnem življenju. Definicija kulturnih krivic kot občutkov neugodja, ki jih pri prizadetih osebah povzročijo artikulacije družbene realnosti, nam nakaže tudi izhodišča za strategijo boja za odpravljanje družbenih struktur, ki povzročajo kulturne krivice. Na podlagi analize družbene realnosti kot predvsem diskurzivno oblikovanega polja, lahko zgradimo učinkovito strategijo za politiko spreminjanja tega polja v zaželeni smeri. Dediščina postmoderne kritike, ki lahko takšne politične poskuse obvaruje pred zgrešenimi izhodišči, je predvsem v tem, da nas opozarja na radikalno nedoločljivost. Razvoj družbene realnosti je kontingenten, naključen, nepredvidljiv. Strategija emancipatorne politike se zato ne sme odeti s plašnicami, ki bi ji začrtale preozko pot. Zgrešenost politike, ki svoje delovanje utemelji na okamenelih strukturah, ki jih vzame za svete, se je pokazala že ob prvi reviziji feminističnega gibanja. Čeprav je feministična politika napravila prvi preboj na področju simbolne emancipacije, je namreč tudi ona podlegla skušnjavi vizionarsko-predpisovalnih politik. Postmoderna kritika je pokazala, da je politika identitet, ki jo je ponujal mainstream feminizem in se je prodajala kot program za

zagotavljanje avtonomije in svobode vseh žensk, kaj hitro spremenil v projekt belih, heteroseksualnih žensk srednjega razreda, ki so svoje izkušnje podrejenosti prenašale v polje univerzalne ženske izkušnje (Jeretič, 2000).

Politična korektnost je eden pomembnejših mehanizmov boja proti kulturnim krivicam, saj igra zelo pomembno vlogo pri oblikovanju diskurzov o posameznih področjih družbene realnosti in s tem pri oblikovanju ideoloških polj, ki določajo bivanje v družbah. Pomembno je, da pomen politične korektnosti spoznajo predvsem osebe, ki igrajo zaradi svojih družbenih položajev osrednjo vlogo pri oblikovanju družbene realnosti. Prav tako je pomembno, da politična korektnost ne postane le modna muha, ki bi določala register korektnih izrazov. Politična korektnost je dejanje, ki temelji na spoznanju o potrebi po etiki spoštovanja sleherne avtonomno oblikovane identitete in na odločitvi, da se s korektnimi govornimi dejanji izognemo povzročanju kulturnih krivic. Zato je potrebno dobro premisliti pomenska ozadja posameznih diskurzov, ki oblikujejo našo realnost, in šele na podlagi temeljite analize ugotoviti, uporaba katerih jezikovnih elementov povzroča pri prizadetih osebah občutke nelagodja. Očitki, da je v konceptu politične korektnosti, vsaj tako kot se aplicira v ZDA, precej desnega naboja, lahko veljajo le za formalno, površinsko korektnost. Politična korektnost, ki jo zagovarjam v tekstu, ni le bontonsko izbiranje ustreznih izrazov, temveč politično dejanje, ki temelji na analizi posameznih diskurzov in na želji po izogibanju kulturnim krivicam. Pri tem se to politično dejanje seveda ne zaustavi le pri izbiri ustreznih besed, saj je to le element celostne politike emancipacije. Torej ni dovolj, da uporabnice/uporabnike drog nevtrarno označujemo, temveč moramo v politiki do drog sprejeti njihov status političnega subjekta in temeljito premisliti odnos do njih. Razlika med površinskim sprejemanjem politične korektnosti kot registra korektnih izrazov in korektnostjo, ki izhaja iz etike emancipacije in temelji na razmisleku o morebitnih virih kulturnih krivic, je zato temeljna. Le slednja namreč odpira prostor za boj proti kulturnim krivicam, saj posega v globine pomenskega ozadja posameznih diskurzov in se ne ustavlja le pri kozmetičnih preoblikovanjih le-teh.

LITERATURA

- Austin, John (1990): Kako napravimo kaj z besedami. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bobbio, Norberto (1994): *Destra e sinistra: Ragioni e significati di una distinzione politica*. Rim: Donzelli Editore.
- Bourdieu, Pierre (1992): Što znači govoriti. Zagreb: Naprijed.
- Davidson, Donald (1988): Raziskave o resnici in interpretaciji. Ljubljana: ŠKUC-FF.
- Ducrot, Oswald (1988): Izrekanje in izrečeno. Ljubljana: ŠKUC-FF.
- Foucault, Michel (1984): Nadzorovanje in kaznovanje. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Fraser, Nancy (1997): *Justice Interruptus*. New York: Routledge.
- Jeretič, Sebastjan (2000): Feminizem in politika emancipacije. *Teorija in Praksa*, 3, 475-493.
- Laclau, Ernesto in Chantal Mouffe (1987): *Hegemonija in socialistična strategija*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Laclau, Ernesto (1990): Nova razmišljanja o revoluciji našega časa. V *Beseda, Dejanje, Svoboda: Filozofija skozi psihoanalizo/V, Problemi - Razprave*, 93-174.

- Lešnik, Bogdan (1997): *Subjekt v analizi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Močnik, Rastko (1999): *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Skušek-Močnik, Zoja (ur.) (1980): *Ideologija in estetski učinek*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Škiljan, Dubravko (1987): *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Taylor, Charles in Jürgen Habermas (1998): *Multiculturalismo: Lotte per il riconoscimento*. Milano: Feltrinelli.
- Urad vlade Republike Slovenije za droge (1999): *Imam težave z drogami! Kam po pomoč?*. Ljubljana.
- Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko (1995): *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana.

France VREG

Drago Zajc

Parlamentarno odločanje

Ljubljana 2000, 227 strani

Knjiga *Parlamentarno odločanje*, ki je izšla v knjižni zbirki PROFESIJA Fakultete za družbene vede, je dragoceno znanstveno delo, s katerim avtor nadaljuje svoje študije o slovenskem in svetovnih parlamentarnih sistemih. Dr. Drago Zajc že dve desetletji analitično spremlja delovanje slovenskega parlamenta. Izdal je vrsto samostojnih del in zbornikov. Med njimi naj omenimo zbornike Slovenski parlament v procesu politične modernizacije (1993), Delovna telesa v državnem zboru, Slovenski parlament - izkušnje in perspektive (1996), *Parlamentarno vodenje*, zbornik mednarodne konference (1999). Sem sodi tudi raziskovalno poročilo *Vpliv volilnih sistemov na sestavo in delovanje parlamentov* (1966). S svojimi prispevki o parlamentarizmu je sodeloval na mednarodnih simpozijih in na kongresih IPSA (naj omenim referat *Parliamentary Conflict Resolution in the New East-Central European Parliaments*, Seul 1998). Vse to dokazuje, da je knjiga *Parlamentarno odločanje* plod teoretičnih in raziskovalnih naporov izrednega poznavalca parlamentarizma v svetu, še posebej slovenskega parlamenta.

Kot univerzitetni profesor politoloških ved izkazuje sposobnost kritične analize parlamentarizma v luči njegove zgodovinske razsežnosti, politične kulture in tradicije. Že v uvodu opozarja, da je parlament v središču družbenih nasprotij in zato v središču pozornosti javnosti - bolj kot druge državne institucije. Ker je njegovo delovanje javno, je pogosto videti neurejen, čustven in prepirljiv. Namesto da bi poslanci 'objektivizirali' nesoglasja, jih pogosto 'personalizirajo'; s tem objektivna nasprotja navidez postanejo subjektivna.

V uvodnem poglavju analizira procese (re)parlamentarizacije v Srednji in Vzhodni Evropi. Analizo umešča v kontekst širše družbene in politične modernizacije. Politična modernizacija vključuje spremembe na vseh področjih človekovega mišljenja

in dejavnosti. Njena temeljna značilnost je 'dezideologizacija', to je odprava ideoloških meril, temelječih na razrednih, skupinskih in drugačnih interesih, vrednostnih sodbah ali predsodkih, ki vsiljujejo določen pogled na svet ter preprečujejo način oblikovanja skupnega interesa. O teh procesih so slovenski politologi - med njimi tudi avtor - napisali vrsto knjig in študij.

Politična modernizacija predpostavlja racionalizacijo oblasti, utrditev suverenosti nacionalne države, delitev oblasti in politično participacijo državljanov pri uveljavljanju njihovih interesov in odločanju o skupnih zadevah. Avtor meni, da je v tem smislu politična modernizacija tudi bistveni pogoj za uveljavitev modernega parlamentarizma. S tega vidika kritično pregleda demokratične spremembe v Srednji in Vzhodni Evropi, analizira povezanost politične modernizacije z osamosvajanjem ter razišče vzroke modernizacije in (re)parlamentarizacije (kriza legitimnosti, omejevanje človekovih pravic, neučinkovitost realsocialističnih sistemov, visoki stroški represije). Izredno zanimiva je njegova analiza načinov prehodov v politično demokracijo in parlamentarizem v Južni, Srednji in Vzhodni Evropi in njegova umestitev Slovenije v sistem kot skupno akcijo politične elite in opozicije ('ruptforma').

V drugem delu obravnava funkcije sodobnih parlamentov: ustvarjanje legitimnosti, predstavljanje družbenih interesov, racionalizacijo in razreševanje interesnih konfliktov, zakonodajno funkcijo, sprejemanje in kontrolo državnega proračuna, nadzor nad vlado, rekrutacijo in socializacijo ter informacijsko, vzgojno in mobilizacijsko funkcijo. Iz tega je razvidno, da se ne omejuje le na klasične funkcije (zakonodajna, oblikovanje izvršne oblasti), pač pa upošteva še druge. Meni, da je razvitost funkcij pomemben kazalec demokratičnosti in učinkovitosti sodobnih parlamentov in družbe.

"Legitimna je oblast, ki deluje s pristankom in v dobrobit državljanov. Samo svobodno izvoljeni predstavniki ljudstva lahko oblikujejo zakone. Parlament dosega svojo legitimnost in legitimnost državne oblasti na osnovi volitev, demokratičnih

postopkov odločanja in ustreznega predstavljanja družbenih interesov. Avtor analizira korake k utrjevanju legitimnosti slovenske skupščine s sprejemov amadma-jev k slovenski ustavi pa do odločitve za plebiscit za samostojno Slovenijo (1990).

Predstavljanje družbenih interesov je osrednji problem politične teorije. Avtor jih deli na temeljne in konkretne, upošteva pa tudi interese, ki se pojavljajo v latentni obliki. Interesi, ki se empirično pojavljajo, so lahko komplementarni ali tekmujoči, nekonfliktni ali konfliktni. Posebej pomembna je intenzivnost interesov. Politične stranke, ki so glavni prevodniki in predstavniki interesov, lahko pomembno vplivajo na institucionalizacijo interesov v parlamentu. Avtor analizira interesno problematiko v proporcionalnih in večinskih volilnih sistemih v Evropi, še posebej v Sloveniji. Ugotavlja, da so v sodobnih demokracijah parlamenti prevzeli ključno funkcijo mirnega urejanja in razreševanja konfliktov ter to prikaže na primerih tranzicijskih držav Srednje Evrope, pa na primerih modelov koalicij v Sloveniji.

Pri analizi zakonodajne funkcije podrobno prikaže zakonodajno dejavnost Skupščine RS in Državnega zbora. Zanimiv je tudi prikaz sprejemanja proračunov v državnem zboru. V oddelku o nadzoru nad vlado obravnava poslansko razpravo in poslanska vprašanja, interpelacije, nezaupnice in ustavne obtožbe. Pri funkciji rekrutacije in socializacije ga posebej zanima oblikovanje nacionalne parlamentarno-vladne (evro)elite v evropskih državah, v novih demokracijah in v slovenski skupščini. Delovanje parlamenta pa je pomembno tudi za izobraževanje državljanov, omogoča pa tudi njihovo mobilizacijo. V sklepnih razmišljanjih ugotavlja, da so parlamentarne slabosti v Sloveniji povezane tako s politično kulturo kot z nekaterimi sistemskimi rešitvami oz. izbirami volilnih sistemov. Tudi on se pridružuje mnenjem, da je slovenska parlamentarna tranzicijska elita slabša od menedžerske in kulturne.

V tretjem delu najprej obravnava proces političnega odločanja in zakonodajnega odločanja. Pridružuje se mnenju Alessandra Pizzorusso, da je zakonodajno odločanje v

okviru formaliziranega in v parlamentu zaključenega zakonodajnega postopka sicer zaključena celota, vendar je pomembno povezano s širšim družbenim procesom političnega odločanja, ki ga pojmujemo kot zakonodajni proces v širšem smislu (Pizzorusso, Zakonodajni proces kot juridična in politična aktivnost, 1988: 46).

Ta širši proces, meni Zajc, je sestavljen iz različnih faz, ki potekajo tako v parlamentu kot zunaj njega in tvorijo med seboj sklenjen krog. Iz te opredelitve izhaja, da avtor ne izenačuje ti dve področji (zakonodajni proces in širši družbeni proces političnega odločanja), kot avtorju očitajo pravni strokovnjaki. Zajc namreč opozarja, da so v fazi oblikovanja predlogov kot predparlamentarni fazi različna vprašanja in problemi opredeljeni kot politična vprašanja in uvrščeni na politične dnevne rede ('political agenda') kot zadeve, o katerih poteka javna razprava (na primer o gospodarskih ali socialnih spremembah itd.).

Tudi sam sem v številnih delih o političnem procesu in javnem mnenju opozarjal, da so najpomembnejši kanali političnega komuniciranja institucionalizirane oblike političnega procesa, ki porajajo institucionalizirane, formalne oblike izražanja javnega mnenja. Te so - poleg same države - parlamentarni postopki, politične stranke, interesne skupine in volitve. Enako pomembne pa so tudi neinstitucionalne oblike izražanja mnenj in stališč neformalnih ali latentnih skupin, ki nastajajo v medosebnem komuniciranju, zatem mnenja neformalnih mnenjskih voditeljev in razne spon-tane oblike izražanja javnega mnenja (stavke, protestni shodi, podzemni tisk in podobno), pa oblike izražanja civilne družbe. Večina teoretikov opozarja, da so posredniki interakcije med vlado in javnostjo: a) država kot najmočnejši dejavnik vpliva, b) politične stranke, c) interesne skupine in č) parlament; množični mediji pa so posredniki interakcij (Vreg, Politično komuniciranje, 2000: 77).

Poleg tega ne smemo pozabiti, da je najpomembnejše središče in zbiralšče političnega komuniciranja in odločitev v zapadnih demokracijah socioekonomska elita. Ta ima tudi največjo moč, najvišji družbeni sta-

tus in je vir najbolj relevantnih mnenj in stališč kot poosebljenje vladajočega razreda. V modelu komuniciranja ameriškega politologa Karla Deutscha je socioekonomska elita na najvišji 'stopnici', na samem vrhu, kjer se določajo najpomembnejša stališča in politika. Deutsch je politično (tudi parlamentarno) in vladno elito uvrstil šele na drugo 'stopnico' - stopnjo nižje od socioekonomske elite. Socioekonomska elita je z neštetimi vezmi povezana s politično elito. Po navadi tudi neposredno zagotavlja delovanje političnih strank, družbenih organizacij, interesnih skupin, volilne kampanje, kandidiranje strankinih voditeljev in podobno. Njen vpliv sega v vse sektorje delovanja zvezne vlade, zlasti v ministrstva za zunanje zadeve in za obrambo. Odločilen vpliv ima na kongres in njegove odločitve. Prevladujoč je njen vpliv na obe ameriški politični stranki: člani vladajoče socioekonomske elite nadzorujejo strankine programe in njeno politiko kakor tudi kandidate za različne volilne in druge funkcije (Vreg, Politično komuniciranje, 2000: 73-74).

Tudi Zajc ugotavlja, da je oblikovanje formalnega predloga zakona povezano s 'predlagano močjo' ('power of initiation'). V tej pripravljalni fazi so posebej dejavne politične stranke in različne interesne skupine, katerih lobisti si prizadevajo spodbuditi zakonodajne procese, od katerih pričakujejo koristi. Šele v drugi, t.i. parlamentarni fazi, poteka razprava o formalno vloženi predlogi. Med interesne skupine sodi tudi slovenska 'socioekonomska elita', ki jo Zajc v tej knjigi posebej ne omenja. Zaveda pa se (in jo obravava drugje), da je tudi v Sloveniji že močno izoblikovana in ima pogosto odločujoč vpliv.

Avtor obravnava zakonodajno odločanje v ožjem smislu kot normativno dejavnost, ki jo proizvajajo zakonodajna telesa ('law-making'). V tem sklopu analizira splošna načela in pravila zakonodajnega postopka, parlamentarne poslovnike, zakonodajne postopke, udeležence v zakonodajnem postopku, vlado, poslance strankarskih skupin, delovna telesa, vodilne avtoritete, interesne skupine, parlamentarne službe in vlogo drugega parlamenta. Vse to obširno doku-

mentira na izkušnjah evropskega parlamentarizma, še posebej na primerih parlamentov Srednje in Vzhodne Evrope. Poseben oddelek posveča sprejemanju odločitev ter zakonodajnemu odločanju in porazdelitvi moči.

Knjigo sklene z ugotovitvijo, da je sedanji način porazdelitve moči in odgovornosti v slovenski skupščini preveč fragmentiran in fluiden. Še ne dovolj izoblikovana odločevalska rutina in način vodenja kažeta, da je slovenski državni zbor, tako kot drugi parlamenti v Srednji in Vzhodni Evropi, še vedno v fazi nóttranje institucionalizacije. Prevelika razpršitev moči in odgovornosti ter njena neuskkljenost ne prispevata k stabilnosti in predvidljivosti procesa odločanja in kakovosti odločitev.

Knjiga Parlamentarno odločanje je nedvomno izvirna analiza politoloških in politično-socioloških ter pravnih kategorij evropskih parlamentarnih sistemov, še posebej slovenskega. V poglobljenih raziskovalnih analizah delovanja slovenskega parlamenta je prikazal tudi številne slabosti in ponudil vrsto sistemskih sprememb. Knjiga je dragoceno izhodišče za nadaljnje temeljne in aplikativne raziskovalne projekte. Nedvomno bo koristna za usposabljanje številnih sedanjih in prihodnjih poslancev ter drugih politikov. Bo nujen študijski pripomoček študentov politologije, sociologije, prava in politične komunikologije. Lahko pa bo seznanjala tudi strokovno in širšo javnost z delovanjem slovenskega in evropskih parlamentov ter tako opravljala izobraževalno in kulturno funkcijo ob vstopu Slovenije v Evropsko skupnost.

Sergej FLERE

John Allcock

Explaining Yugoslavia

Hurst and Company, London 2000, str. 1-472.

Pokojna Jugoslavija utegne postati predmet posebne družboslovne znanstvene panoge, kjer bi bile ekonomija, zgodovina, politologija in sociologija le posebne veje vede o Jugoslaviji. Znanstveni interes za

obstoj, strukturo (zlasti skrite dimenzije), funkcioniranje in vzroke ter način razpada ne upada. Sicer bi pa večino teh poskusov lahko označili za žurnalistične.

Nekoliko odstopa poskus angleškega sociologa Johna Allcocka, profesorja na Univerzi v Bradfordu. Ta je analiziral najprej zgodovinsko gradivo, in sicer s poudarjenim sociološkim zornim kotom, kasneje pa samo funkcioniranje in razpad ter perspektive držav nekdanje Jugoslavije. To pomeni, da je celotno snov postavil predvsem v okviru pojmov modernizacije, težav modernizacije, strukturalnih in kulturnih omejitev oblikovanja moderne družbe itd.

Nekateri njegovi vpogledi zaslužijo posebno pozornost. V nasprotju z večino (npr. A.J. Smith), ki meni (tudi kadar gre za južnoslovanske narode), da nacionalne ideologije tvorijo nacionalni/etnični miti oz. zelo svobodno interpretirana zgodovina, Allcock pri narodih nekdanje Jugoslavije pri oblikovanju nacionalnih ideologij poudarja odnos do geografskega prostora. Ne gre torej toliko za interpretacijo zgodovine, pa tudi za jezik ne, kolikor gre za ugotavljanje, katera območja tvorijo narod oz. njegovo "metafizično" jedro. Ob tem trdi, da so se te ideologije oblikovale v novejšem času, da so predmet procesualne konstrukcije (elit) in da so utegnile biti tudi drugačne, oz. da ni nikakršnega železnega determinizma, ki bi narekoval, da so se oblikovale prav kot takšne. Na ta način "zgodovinske konstrukcije" analizira, kako so npr. Muslimani in Makedonci postali naciji, čeprav ne meni, da bi bili "umetni" naciji (333-334). K oblikovanju bosanskih muslimanov v Muslimeane privede zlasti "komunistični sekularizem".

Za Slovence naj bi veljalo, da so svojo nacionalno ideologijo v novejšem času oblikovali s poudarjanjem Alp, kar jih ločuje od drugih južnoslovanskih narodov in povezuje z alpskimi narodi. Hrvatje naj bi imeli težave z oblikovanjem svoje nacionalne ideološke identifikacije, ker so območja Hrvaške razpršena. Še večje težave pa naj bi imeli Srbi, za katere naj bi bilo značilno, da sploh ne vedo katera so njihova območja, oz. njihova so tista območja na katera v nekem trenutku pretendirajo. To se je v novejši zgodovini Srbov, od Garašanina

naprej, zelo spreminjalo. Črnogorska identiteta in nacionalna ideologija se tudi oblikuje v odnosu do črnogorskih gora, v odnosu do katerih naj bi se oblikovala črnogorska miselnost, s poudarkom na junaštvu kot najvišji vrednoti.

Po Allcocku legitimacijska kriza jugoslovanske družbe ni izvirala toliko iz samega fizičnega izginotja Tita, kot iz navezanosti legitimacije na Narodno osvobodilni boj, kar je legitimacijska formula, ki je ni možno dedovati: izgine z rodom borcev (421). Vsekakor pa je legitimacijska kriza 80. let tisto, kar je pripeljalo do boja nacionalnih elit, ki se je končal z dezintegracijo. (427).

Naslednja Allcockova ideja je, da razpad jugoslovanske države ni bil stvar hrepenenj množic, ni nekaj, kar bi izhajalo "odspodaj", temveč je nekaj, kar je izhajalo "od zgoraj", iz intelektualnih in delno političnih elit. (408) To je zanimiva in drzna ideja, hkrati tudi eno ključnih vprašanj, vendar takšno, na katerega ne bomo nikoli dobili definitivnega odgovora. Kazalo bi preveriti, ali so bila naciocentrična stališča pred razpadom bolj razširjena pri pripadnikih višjih kot pa nižjih slojev. Zanimivo je, da je ameriški sociolog hrvaškega rodu S. Meštrović kot izvedenec na haaskem sodišču zagovarjal nasprotno stališče, in sicer sklicujoč se na (sicer zelo majhne) spremembe v etnični distanci, ki se je proti koncu 80. let dvigovala.

Allcock piše tudi o prihodnosti držav in narodov bivše Jugoslavije. Je dokaj skeptičen glede razvojnih možnosti, tudi Slovenije, zaradi zaprtosti (poudarja Slovenijo) in vpetosti teh narodov v tradicijo. Tudi hrvaški katolicizem in srbsko pravoslavje (ki oba razumeta svoja naroda kot kristoslavična) Allcock šteje za dejavnika, ki zavirata modernizacijo. Slovenija ima neko dvomljivo prednost v primerjavi s Hrvaško in Srbijo: ni "avtoritarna etnokracija", so pa vse stranke nacionalistične (435), kar da omogoča neko demokratično življenje, seveda v okviru etnonacionalističnih predpostavk.

Tudi samoupravljanje je pravzaprav zapustilo dediščino, ki je s stališča modernizacije zavirajoča. Okrepilo je kolektivizem, ki se navezuje na tradicionalno kulturo

Balkana. S tem se verjetno ne bi mogli strinjati, če bi to primerjali s tistim, kar so socialni psihologi definirali kot "samoupravno osebnost". Posameznik, dejaven v samoupravljanju, je bil praviloma bolj toleranten in demokratično usmerjen od povprečja. Morda bi Allcock odgovoril, da ne meri na to raven analize.

Urban SUŠA

Igor Lukšič, Andrej Kurnik

Hegemonija in oblast, Gramsci in Foucault
Znanstveno in publicistično središče,
Ljubljana 2000, 222 str.

"Liberalne institucije ne hajo biti liberalne takoj, ko so vzpostavljene: pozneje ni večjih in temeljitejših uničevalcev svobode kot so liberalne institucije. Njihovi učinki so dobro znani: spodkopavajo voljo do moči; ... ljudi delajo majhne, strahopetne in hedonistične" (Friederich Nietzsche, Somrak idolov). Stilistično popolna in boleče neusmiljena Nietzschejeva kritika liberalizma oziroma liberalnih institucij je kar primerno izhodišče za branje zadnjega dela Igorja Lukšiča in Andreja Kurnika. Vrti se namreč okrog dveh političnih teoretikov in njunih teoretičnih konceptov, ki sta usmerjena ravno v kritiko liberalnih političnih podvigov. Sicer pa se hegemonija in oblast v vsakdanjem jeziku, pa tudi v strokovnejših tekstih, pojavljata kot pojma, ki ne potrebujeata globlje teoretske utemeljitve ali vsaj refleksije; lahko bi celo rekli, da gre v veliki meri za pavperizirana pojma. Že samo zato je ta poskus njune kontekstualizacije dobrodošla osvežitev v slovenski politični/politološki literaturi. Sploh, če temu dodamo, da sta koncepta hegemonije oziroma oblasti predstavljena v okviru misli dveh teoretikov, Gramscija in Foucaulta, ki sta v politični teoriji dvajsetega stoletja po svoje marginalca. Pri tem pa se je treba strinjati z mnenjem avtorjev, da je prav "marginalnost za svežino teorije velikokrat blagodejna" (str. 7).

Glede na izhodiščno tezo dela, po kateri "Gramsci in Foucault politično analiz

prestavljata s terena čiste sile in nasilja na moralno, kulturno in intelektualno področje, skratka na same procese konstituiranja našega pojmovnega sveta", lahko omenjeno marginalnost dveh teoretikov tudi povsem relativiziramo. Torej, če navedena teza drži, sta Gramsci in Foucault vendarle pomembno sooblikovala podobo politične teorije in prakse preteklih desetletij, sploh če se ob tem spomnimo Kantove trditve, po kateri so "kategorije brez čutnosti prazne, čutni doživljaji brez kategorij slepi". S svojim delom pa sta Gramsci in Foucault popolnoma redefinirala tako kategorije kot čutnost, ki jih zapolnjuje, in katere je v veliki meri pomagal osmisлити prav Kant.

Gramscijeva inovativnost je tako predstavljala teoretski okvir za prenovu levih političnih gibanj v sedemdesetih in s tem navsezadnje prispevala k utemeljitvi najizrazitejše politične doktrine zadnjih let - tretje poti. Nič manj to ne velja za Foucaulta, svojevrstnega predstavnika revolucije s konca 60. let. V obravnavo politike je prinesel svež pristop analitike oblasti in sprevrgel razumevanje človeka kot (političnega) subjekta ter tako ponudil nove razsežnosti in okvire razmišljanju o politiki in političnemu.

Na delo Lukšiča in Kurnika potemtakem lahko gledamo tudi kot na iskanje podobnosti in razlik med dvema, slejkoprej prominentnima, političnima teoretikoma. Pri tem je najbolj očitna podobnost zapor, saj je Gramsci večino svojega dela opravil v fašističnem arestu, Foucault pa je itak kar celo družbo razglasil za zapor. Sicer pa je (še pomembnejša) stična točka njunega dela in s tem tudi pojmov hegemonije pri enem in oblasti pri drugem, izraziti antipozitivizem in antimehanicizem. Oba sta preselila instrumentalistično pojmovanje politike, države in vseh drugih političnih pojavov, oblikovala sorodni konceptiji in politični teoriji dala nov zagon. S tem se podobnosti med počasi ne hajo, saj je bil Gramsci predvsem marksist in komunist. Prav koncept hegemonije, ki ga je med drugimi "podedoval" tudi od Lenina, pa najbolj povzema njegovo miselno in politično naprežanje, saj vsebuje vse ostale ključne pojme tako njegove politične filo-

zofije kot političnega udejstvovanja. Kot eden najostrejših kritikov mehanicizma v politiki stremi k odpravljanju tega prav z utrjevanjem pojma hegemonija, ki predpostavlja, da so vsi ljudje intelektualci, vsi filozofi, predvsem pa vsi akterji svojega življenja. Gramscijevo ustvarjalnost in sploh življenjsko pot potemtakem lahko razumemo prav skozi pojem hegemonije, ki ga Lukšič deli nekako na štiri ravni. Te so določene le kontekstualno in niso v nikakršnem hierarhičnem redu, prej le različni pogledi na isto stvar. Ena od teh je Gramscijev teoretski napor, da bi razširil pomensko polje hegemonije same; naslednjo raven predstavljajo praktični boji - organizacijski in propagandni napor, ki naj bi gradili hegemonijo in hegemonski aparat proletariata ter hkrati rušili hegemonijo vladajočih razredov. S tem je povezana tudi naslednja raven, na kateri Gramsci teoretsko presnavlja pojme, ki so sicer orožje nasprotne hegemonije. Kljub odsotnosti pojma kontrahegemonija pri Gramsciju, bi njegovo dejavnost povezano s hegemonijo (torej praktično vso njegovo dejavnost) lahko označili tudi kot ukvarjanje s taktiko/strategijo revolucije.

Hegemonija je torej pojem, s katerim poskuša Gramsci zaobseči in opredeliti aparate, načine in odnose dominacije v družbi/državi, da bi si jih pozneje (kakopak v primeru proletarske revolucije) delavski razred uspešno podredil in navsezadnje vzpostavil svojo hegemonijo. Razumeti jo je potemtakem mogoče tudi kot samozavest in kot takšna predstavlja začetek oblikovanja kolektivne zavesti, obenem pa tudi element spoznavanja in oblikovanja pojmovnega sveta, zaobsega pa tudi pojem pobude in monopola nad pobudo.

Na drugi strani Foucaulta težko uvrstimo v kakršen koli "izem". Z marksizmom, tudi gramscijevskim, pa je bil dostikrat odkrito v sporu. Po Foucaultovem mnenju je namreč moč discipliniranja najbolj razširjen model družbene oblasti moderne. Disciplinatorne institucije in diskurzi, ki proizvajajo ubogljivje, disciplinirane subjekte, zbegajo podmeno večine sodobnih emancipatornih pravljič: ko disciplina postane tisto kar si želimo, si nehamo želeli svobode. (Če

dodamo še drugačen pogled, je videti, kot da nismo nehali želeli le svobode temveč, tudi našo subjektiviteto.) Še več, Foucault dokazuje, da je moč discipliniranja zelo učinkovita pri "koloniziranju" domnevno svobodnih subjektov, na primer tistih zelo individualiziranih in egoističnih, ki jih proizvaja liberalna kultura in kapitalistična politična ekonomija. Ti se izkažejo kot tisti subjekti, ki so kvintesenčno dovzetni za disciplinirajočo oblast: njihova individualizacija in lažna avtonomnost pa predstavlja tudi njihovo ranljivost. Kronske dokaz za to je Bentham, ki je konsistentno in sočasno na eni strani razvijal politično teorijo egoističnega liberalnega subjekta in na drugi strani tehnike za upravljanje družbene celote skozi disciplino in nadzor. Foucault pa se z Marksom znajde najbolj navzkriž, ko zmanjša pomen vloge kapitalizma kot takšnega in ga postavi v drugačno luč tudi s tem, ko odreče pozornost zgodovinskemu odnosu med ekonomskimi in političnimi formacijami, ki so Gramsciju tako pri srcu. Njegova kritika modela oblasti kot odtujljive in prenosljive dobrine, sploh v kombinaciji z njegovim prizadevanjem, da bi antinomijo materializem/idealizem zamenjal z nocio diskurza, pa sploh predstavlja izrazito zavračanje Marxa. To je tudi rezultat zmanjšane (analitičnega) pomena samega kapitalizma in spodkopava ekonomistične formulacije moči kapitala. S tem, ko je marksizmu pripisal formulacijo moči kot dobrine, ga je Foucault izključil iz analize razširitve dominacije skozi produkcijski proces. V analizi pa je sicer ohranil pojmovanje presežne vrednosti tudi v diskurzih, ki omogočajo fetišizem dobrin ter ideologijo svobodne in enakovredne menjave. Pojmovanje, da je delovno silo lahko odtujiti in da presežna vrednost izhaja iz dela, v samo podobo dobrine postavlja tudi oblast. Marxovo občudovanje perverzности in edinstvenosti tega dosežka kapitalizma pa predstavlja osnovo za njegovo teorijo družbene vloge dela (kot moči-oblasti). Z drugimi besedami, v razliko od Foucaulta, po Marxu dobrina ni nikoli samo učinek kompleksne in (brez)čustvene aktivnosti, ampak vedno na sebi nosi družbeno moč/oblast in je obenem

zgoščeno prizorišče družbenih sil. Zanimivo je, da Foucault podobno govori o posameznikih, ki so "učinki oblasti in hkrati tudi element njene artikulacije", saj ti konstituirajo moč in so obenem tudi njeni nosilci.

Pričujoče delo seveda postreže tudi s poglobljeno obravnavo tistega, kar je mogoče najpomembnejši prispevek M. Foucaulta k sodobni politični teoriji. Prav njegova teza, da je temeljna značilnost postmonarhične nacionalne države decentrirana in decentralizirana narava politične moči, je temeljito vplivala na usmeritve preučevanja države v zadnjih desetletjih. Z raziskovanjem seksualnosti in oblasti je namreč Foucault preusmeril in prekinil intelektualno zanimanje za državo kot center ali izvor (politične) moči, ki proizvaja subjekte. Formulacija oblasti kot produktivne in ne represivne, diskurzivne in ne v smislu dobrine, takšne, ki vzpodbuja družbeno življenje na kapilaren način in ni vezana na določena mesta ali objekte - vse to zahteva določeno analitično redukcijo države. Foucault pa se ob tem "čiščenju teoretičnih osnov" na nek način ujame v zanko: s tem ko se spremeni iz metodološke strategije v politično resnico, tudi triumfira nad njim. Dve najpomembnejši sodobni področji/torišči disciplinatorne moči - birokratska država in organizacija družbenega reda, kot jo narekuje kapital - posledično izostaneta iz njegovega preučevanja.

Vseeno ostaja ključen Foucaultov opomin, da je potrebno "obglaviti kralja v politični teoriji". Ta izdaja navezanost liberalne formulacije (v politični teoriji) na vprašanje suverenosti in njene tendence, da problem države reducira na vprašanje legitimnosti. Percepcija države (in posameznika) kot problem suverenosti in legitimnosti, vendarle pomeni povsem nekaj drugega, kot če bi ju obravnavali kot prizorišči konvergence (točki zgoščenega prenosa) odnosov oblasti in jih ob tem sočasno mislili kot kritične nosilce, učinkne in legitimne upravljavce moči. In prav Foucault je, s tem ko je zahteval njihovo eksekucijo, prepoznal kralja, državo in pravo: "verjamem, da kralj ostaja središnja osebnost celotne pravne zgradbe zahoda." To prepoznanje Foucaultu prepereči, da bi državo kot kritično prizorišče uvrstil med

nesuverene, nerepresivne oz. produktivne, mikrofizične in kapilarne izdelke oblasti, v katero usmerja našo pozornost. Prav v točki, ko problem suverenosti postavimo ob stran, se namreč država pojavi kot kompleksen problem oblasti, kot del "raziskovanja tehnik in taktik dominacije", kar Foucault definira kot najpomembnejše za tiste, ki jih zanima oblast.

Na Gramscija in Foucaulta lahko torej gledamo kot na predstavnika dveh (zelo) različnih teoretskih usmeritev. Povrh vsega so ju "za svoje" sprejeli pripadniki različnih političnih generacij in političnih slogov. Soustvarjala in osmišljala sta vsak v svojem času družbenega vrenja, občutila sta revolucijo in potrebo po koreniti konceptualni prenovi, saj so bila stara pojmovanja političnega nedorasla novemu izkustvu. Tovrstne tendence lahko zaznamo tudi danes, ko se kaže vse večja potreba po reflektiranju, osmišljanju in iskanju novih rešitev v sistemu in institucijah globalnega liberalnega kapitalizma. Te so za velik del sveta vedno bolj očitno nesprejemljive in v državah "metropole" so že naletele na odkrit odpor. V takšnem kontekstu nam politična teorija Gramscija in Foucaulta tudi danes lahko zelo dobro služi kot orodje za tovrstno iskanje, kritiko in preizpraševanje obstoječega reda. Delo I. Lukšiča in A. Kurnika nam poglede obravnavanih teoretikov tehtno in poglobljeno predstavlja ter približa, saj izkazuje temeljito poznavanje politične teorije in tako rekoč virtuosno, skozi primere interpretacije in aplikacije, bogati naše razumevanje sodobnih političnih konceptov.

Simona KUSTEC

Alenka Krašovec

Moč v političnih strankah: odnosi med parlamentarnimi in centralnimi deli političnih strank

Ljubljana, Fakulteta za družbene vede, Knjižna zbirka Profesija, 2000; 200 strani.

Proučevanje političnih strank predstavlja eno izmed ključnih in vedno aktualnih

dimenzij politološkega predmeta. Kljub dejanski odsotnosti večstrankarskega življenja v obdobju slovenske polpretekle zgodovine, je danes institut političnih strank v Sloveniji ponovno pridobil na pomenu. Zopet najdena prepoznavnost in deklarirana nujnost delovanja (več)strankarskega političnega sistema zato predstavlja (ponovno) tudi izzive tistim delom družbe, ki se s fenomenom strankarskega delovanja ukvarjajo iz raziskovalno-akademskega zornega kota.

Knjiga Alenke Krašovec "Moč v političnih strankah" je znanstveno raziskovalni primer aktualnega odziva na (ponovno) odkritje slovenskih političnih strank. Delo, ki odkriva koncepte razmerij moči med notranjimi deli posameznih strank, ponuja jasnejša razumevanja delovanja slovenske strankarske arene v devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Avtorica izhaja iz Katz in Mairjeve klasifikacije političnih strank (3). Čeprav avtorja sicer strankam določata tri različne oblike, ki jih stranke odražajo prek: a) javnih delov strank, b) strank na terenu in c) centralnih delov strank, se avtorica zaradi želje po podrobni analizi odloči zgolj za proučevanje odnosa med javnimi in centralnimi deli strank. Ker so v večini demokratičnih parlamentarnih sistemov le redko vse parlamentarne stranke hkrati tudi vladne (13), se avtorica odloči, da bo v nadaljevanju zožila perspektivo javnih delov strank na parlamentarne dele. Prek prikaza štirih ključnih tipov političnih strank išče povezavo med določenim tipom strank in notranjimi odnosi v teh strankah.

Avtorico zanima vpliv modela razvoja strank na odnose med posameznima deloma strank. Na osnovi poznavanja Duvergerjevega in Panebiancovega modela razvoja političnih strank išče povezave oziroma možnosti za (težnjo po) prevlado nekega dela stranke nad drugim delom. V okviru prikazanega pristopa nas Alenka Krašovec seznani z razvojem političnih strank Vzhodne in Srednje Evrope, kjer še posebej poudarek nameni tudi razvoju slovenskih političnih strank.

Drugi, fundamentalni del knjige, katere- mu so podrejeni tudi že predstavljeni

aspekti, avtorica namenja poglobljeni analizi dejavnikov moči. Izmed številnih dejavnikov, ki kažejo na moč parlamentarnih delov politične stranke izpostavi: možnost oblikovanja politik stranke, uveljavljanje strankarske discipline v parlamentu, pristojnost sestavljanja kandidatnih list za volitve, vrsto poslanskega mandata, razmerje parlamentarnih delov strank do centralnih delov strank, prekrivanje članstva v obeh delih strank ter kadrovske in finančne vire strank.

Empirično iskanje (ne)obstoja določenih dejavnikov moči Krašovec izvede s pomočjo primerjalne vsebine formalnih dokumentov, analize obsežnih in mednarodno relevantnih sekundarnih virov ter anket, družboslovnih intervjujev in z analizo glasovalnega obnašanja poslancev. Zaradi večje nazornosti pa predstavljenih osem dejavnikov moči združi v tri večje sklope.

Bralec se tako v okviru analize prvega sklopa dejavnikov moči (oblikovanje politik strank, prekrivanje članstva v parlamentarnih in centralnih delih strank, sestavljanje kandidatnih list za volitve) lahko seznani, da imajo po mnenju izbranih anketiranih članov treh slovenskih političnih strank (LDS, ZLSD in DeSUS) največji vpliv pri oblikovanju politik posamezne stranke vodstva strank in ne poslanske skupine (58), kljub temu, da si anketirani hkrati želijo, da bi imela tudi poslanska skupina pri oblikovanju politik enakovredno vlogo kot vodstvo stranke (62). Rezultati proučevanja dejavnika prekrivanja članstva v obeh delih strank (z izjemo SDS) kažejo na majhne deleže participativnosti predstavnikov parlamentarnih delov strank v (naj)ožjih centralnih organih, čeprav večina proučevanih strank s statutom zagotavlja minimalno predstavništvo parlamentarnih delov v centralnih delih strank (67). Vidik kadrovske politike posamezne stranke pokaže, da pravila za selekcijo kandidatov običajno sprejemajo (prej) ožji organi strank. Kandidate za volitve v Državni zbor pa so v večini primerov (izjema je SNS) lahko predlagale teritorialne organizacije strank, centralni organi (v primeru LDS, SDS in ZLSD), v izjemnih primerih pa tudi interesne orga-

nizacije v stranki, posamezni člani, predsednik stranke, možna pa je bila celo samokandidatura oziroma samoimenovanje. Dokončna potrditev kandidatne liste je bila zopet v večini primerov v pristojnosti (naj)ožjih organov strank.

V okviru drugega sklopa dejavnikov moči se avtorica ukvarja z vprašanjem razmerja med parlamentarnimi in centralnimi deli strank in proučuje odnose (ne)odvisnosti enih delov od drugih ter strankarsko disciplino. V omenjeni sklop dejavnikov moči vključuje tudi pomen strankarskega mandata. Na podlagi pridobljenih podatkov med drugim ugotavlja, da so poslanski mandati v Sloveniji deklarirano ustavno zagotovljeni, in zato poslanci niso vezani na nikogaršnja navodila. Z empirično pridobljenimi podatki pa nasprotno jasno dokazuje, da bi brez zaledja političnih strank posamezni poslanci le stežka preživeli, zaradi česar se izoblikujejo de facto strankarski mandati. Istočasno Krašovčeva tudi ugotavlja, da si ključno, monopolno mesto ponovno 'priporijo' centralni deli strank.

Pomembnost finančnih in kadrovskih virov je izjemna, saj predvsem prva vrsta virov strankam zagotavlja pridobivanje drugih vrst virov (materialnih in nematerialnih). Hkrati obe vrsti virov predstavljata tudi pomemben samostojen sklop dejavnikov moči v političnih strankah. Z analizo sprejete zakonodaje, ki ureja financiranja strank, avtorica prikaže finančno pomembnost finančnih sredstev in finančno stanje v proučevanih slovenskih parlamentarnih strankah v izbranih časovnih točkah (147, 149, 154, 159). Ob tem pa enako močan poudarek namenja tudi razpolaganju s kadrovskimi viri. Med pomembnejše kadrovske vire, zlasti s pomočjo podatkov sekundarne analize, izpostavlja obstoj t.i. administrativnih in strokovnih virov ter sodelovanje s sorodnimi evropskimi strankami. Krašovčeva ugotavlja, da prav v primeru razpolaganja s kadrovskimi viri prvič lahko opazimo večjo neodvisnost parlamentarnih delov strank nad centralnimi deli, kar vsaj v okviru konkretne dimenzije moči kaže na večjo samostojnost in s tem nepodrejenost parlamentarnih delov strank nad centralnimi. Ironično pa hkrati (lahko)

tudi ugotavlja, da pri vprašanju zagotavljanja, posedovanja in/ali razporejanja kadrovskih (administrativnih in strokovnih) virov slovenskih parlamentarnih strank lahko ugotovimo, da so to v večji meri veže na finančne vire in tako tudi (posredne) javnofinančne subvencije (179).

Nenazadnje Krašovčeva ne pozabi tudi na vse pomembnejši dejavnik strankarske moči - medijske vire - ki pa ga vsebinsko ne razdela, marveč nanj le opozori.

Knjiga Alenke Krašovec predstavlja izjemno dobrodošlo delo tako za slovensko politološko knjižnico kot tudi za mnoge druge naslove. Poleg seznanitve z nekaterimi ključnimi teoretičnimi vpogledi v proučevanje političnih strank in primerjalnimi perspektivami Zahodnih in Srednje ter Vzhodno evropskih političnih strank, je delo namreč tudi empirično problemsko usmerjeno predvsem v proučevanje slovenskega primera. Dobljeni in analizirani podatki predstavljajo objektivni odsev stanja v slovenskih političnih strankah in so zanimivi tako za politične stranke kot tudi za ostale zainteresirane akterje - od akademsko-raziskovalne sfere pa do posameznega zainteresiranega državljana/volivca. Hkrati pričujoče delo lahko predstavlja tudi opomin ali izziv tistim političnim strankam, ki se niso odzvale (nekaterim delom) raziskavi (58) in s tem sodobni slovenski stasiologiji dejansko otežkočile analitično-raziskovalni razvoj proučevanja.

Upamo, da bodo knjigi "Moč v političnih strankah" sledile tudi druge raziskave in publikacije, ki se bodo ukvarjale z (v tej knjigi) že nakazano dodatno problematiko in novimi zornimi koti proučevanja, kajti le takšen pristop bo lahko zagotavljal, da se na znanstveno utemeljen in tako objektivni način empirično preverja politično obarvane slogane o npr. (ne)enakovrednosti 'strankarskih polov leve in desnice', notranjih odnosih med temi 'poli', zunanji mi relacijami med strankami ali vidiki evropeizacije strank.

Inga Miklavčič-Brezigar, ur.

Ljudske skrinje na Goriškem

Goriški muzej, Nova Gorica 2000

Zgodovina ljudskih skrinj predstavlja zgolj ozek trak, ki povezuje preteklost s sedanostjo. Kot sociologinja sem se ob prebiranju knjige *Ljudske skrinje na Goriškem* najprej vprašala, ali je prek skrinj oziroma z njihovo pomočjo moč spoznavati sociološke vidike življenja / družbenih skupin in posameznikov na določenem območju. Pestrost oblik, predvsem pa rabe skrinj in skrinjic, predstavljenih v knjigi, me je prepričala tudi o socioloških dimenzijah njihovega preučevanja. Še več! Vsebinsko in slikovno bogata ter reprezentančno opremljena knjiga je nedvomno tudi tržno zanimiva, saj je več kot primerno poslovno, pa tudi prijateljsko darilo vsakomur, ki ima vsaj kanček smisla za bogato slovensko, v obravnavanem primeru severno-primorsko kulturno dediščino. *Ljudske skrinje na Goriškem* v knjigi niso obravnavane le kot del premične kulturne dediščine določenega prostora, temveč tudi kot pomembna sestavina kulturne identitete tamkajšnjega prebivalstva.

Osrednje poglavje "Skrinje in skrinjice v zavesti goriškega prostora" (s.11-84) je prispevala urednica Inga Miklavčič-Brezigar. Skrinjo kot del materialne dediščine človeštva in predmet, ki na simboli ravni še vedno povezuje sedanost s preteklostjo, avtorica umesti v današnjo Goriško, ki jo oblikujejo samostojna kulturno-geografska območja severozahodne Slovenije, ki obsegajo zgornje Posočje z Bovškim, Kobariškim in Tolminskim, srednje Posočje s Kanalskim ter ožjo Goriško z Novo Gorico in okoliškimi kraji ter Brda, Vipavsko dolino in Kras, deloma pa s svojim vplivom sega tudi na Cerkljansko in v Brkine (s.12). Hkrati pa skrinje in skrinjice povezuje z zgodovinskimi dogajanjem in z njimi pojasnjuje pestrost njihovih pojavnih oblik in funkcij.

Pripoved o skrinjah in skrinjicah na Goriškem avtorica sicer začne s časom pred skrinjami, vendar z navedbo, da je človek že

od nekdaj shranjeval dragocenosti v usnjenih vrečkah, mošnjičkih, živila v bučah, košarah. Čeprav je večina tovrstnih pripomočkov izginilo, marsikaterega od osnovnih "shranjevalnih" predmetov kot tudi osnovne načine shranjevanja uporabljamo še danes. Sledijo kratke predstavitve relevantnih najdb na Goriškem od paleolitika, prek neolitika do železne in mlajše železne dobe, in konča z ugotovitvijo, da najdbe skrinj ali skrinjic na Goriškem v obravnavanem obdobju niso dokazane.

Pojav prvih skrinj Brezigarjeva povezuje s sarkofagi, ki so v goriški prostor (Solkan, Vipava) prišli iz Egipta. Prvi materialni ostanki in dokazi o obstoju skrinj v slovenskem prostoru pa so iz rimske dobe, vezane na žarne pokope, medtem ko ime skrinja izvira iz rimske civilizacije antičnega sveta. Skrinjo v današnjem pomenu besede je v prostor poznejšega Goriškega, takrat poseljenega s staroselci in rimskim prebivalstvom, prineslo krščanstvo s "skrinjo zaveze".

Prihod slovanskih plemen v Posočje je staroselsko kulturo prepojil s kulturo slovanskih prišlekov, vključno s skrinjami, zlasti še z ženitovanjsko skrinjo, "najbolj značilen, reprezentančen in tudi simbolen kos tradicionalne slovenske ljudske kulture, ki se je začel razvijati od konca 17. stoletja dalje, predvsem pa v 19. stoletju, ko se je oblikovala slovenska identiteta" (s.29).

Predstavitvi razvoja skrinj in skrinjic ter njihovega vključevanja v slovensko ljudsko kulturo, konstrukciji in funkciji skrinj sledi opredelitev skrinje/ skrinjice kot rdeče niti v zgodovini goriškega prostora. V "zgodbah, ki jih pripovedujejo skrinje in skrinjice" pa avtorica predstavlja predvsem dekoracije skrinj, ki so vpete v dogajanja in kulturo različnih zgodovinskih obdobj Goriškega do vključno nove dobe, ki jo avtorica opredeljuje kot čas od 2. polovice 19. stoletja do danes. Med tako imenovanimi novodobnimi skrinjami naj omenim le dve: "baule", potovalne skrinje s konca 19. stoletja, in transportne kontejnerje kot simbol najnovejših časov. V "baulih" so ženske z Goriškega prenašale osebno opremo, ko so kot ekonomske emigrantke odhajale v Egipt in Aleksandrijo, nazaj pa so prinašale ali

občasno pošiljale po pošti, po sorodnikih ali prijateljih, ki so potovali na obisk ali se za stalno vračali domov, stvari, namenjene preživetju družine. Transportne kontejnerje po mnenju avtorice sicer težko primerjamo z nekdanjimi skrinjami, saj je prehod od nekdanjih skrinj v novodobno tehnološko sredstvo prehud, vendar jih je, kot navaja sama, uvrstila med skrinje zaradi primerjave in spomina na dolgo potovanje skrinj kot spremljevalk človeka do današnje, tehnološko razvite dobe in kot opozorilo, da se transformacija skrinj nadaljuje.

Poglavje Davorina Pogačnika *Konserviranje in restavriranje skrinj* (86-93) neukega bralca seznani z zahtevnostjo procesa konserviranja in restavriranja skrinj na primeru 59 skrinj, obdelanih za potrebe razstave v Goriškem muzeju, ki si jo je še moč ogledati. Prvo fazo v konservatorsko-restavratorskem procesu predstavlja izdelava dokumentacije, s fotografiranjem zanimivih detajlov ter risanjem skic. V drugi fazi se predmet - skrinja razstavi, da se sestavne dele očisti, dezinficira, po možnosti zravna, če je to za izgled predmeta potrebno, zamenja, doda manjkajoči del, ponovno lepi, kita ali površinsko obdela. Sledi faza površinske obdelave, njej pa faza sestavljanja skrinje in montaža okovja. Vsaka faza vključuje številna opravila, ki so strokovno zahtevna in časovno obsežna, saj je v povprečju restavriranje ene skrinje trajalo mesec dni.

O Skrinjah danes skupaj s predstavitvijo nekaj slovenskih skrinj piše Vesna Ličer (96-105) in opozori na prehod od opuščanja skrinj na slovenskem podeželju, ki se je začelo po 1. svetovni vojni, do njihovega vračanja v slovenski kulturni prostor od konca 60. let 20. stoletja dalje.

Katalog skrinj (109-137) s fotografijami Alenke Pavšič-Zavavlav in Metoda Zavavlava predstavlja 81 skrinj, ki so razstavljene v: Breginjskem muzeju, Dvorcu Vogrsko, Gradu Dobrovo, Gradu Kormberk (sedežu Goriškega muzeja), Gregorčičevi hiši na Vrsnem, Kraški hiši v Štanjelu, v gostilni - kmečkem turizmu na Sinjem vrhu, Spacalovi galeriji v Štanjelu, Tolminskem muzeju in Trentarskem muzeju.

Knjiga je nedvomno pomemben prispevek k sicer obsežni etnološki litera-

turi na Slovenskem. Dodatno vrednost pa ji daje naboj slovenske kulturne dediščine ne le na ravni naroda, temveč tudi na ravni goriške regije, ki je zaradi svoje obmejne lege identitetno posebej občutljiva in ranljiva. Dejstvo, da je knjiga posvečena 1000-letnici prve omembe Gorice in Solkana (1001-2001), skrinje pa povezane s sosednjimi kulturnimi prostori - z Benečijo in Kanalsko dolino v Italiji, s Koroško v Avstriji in z osrednjo Slovenijo, pa opozarja na pestrost (kulturnih) vplivov, ki dajejo območju in seveda njegovim skrinjam interkulturni pridih.

Kot verjamem, da izgled, oprema in vsebina knjige premamijo marsikaterega obiskovalca razstave skrinj na Gradu Kromberk, da si jo kupi, upam, da bo ta predstavitev motivirala kakega bralca, da si bo ogledal bogato razstavo v izjemnem grajskem okolju.

Peter JEŠOVNIK

Gabrijel Devetak

Evropski marketing storitev

Založba Moderna organizacija 2000, str. 389

Knjiga *Evropski marketing storitev* je še ena iz zbirke Založbe Moderna organizacija v sklopu Fakultete za organizacijske vede v Kranju. Strokovna knjiga Gabrijela Devetaka obdeluje najpomembnejša gospodarska vprašanja za uveljavljanje hitrejšega mednarodnega sodelovanja in poslovanja v novem evropskem okolju. V svoji zadnji knjigi se Devetak ukvarja z zelo različnim temami, ki nekatere na prvi pogled niti ne sodijo v teorijo marketinga. Pa vendar je rdeča nit knjige marketinški splet (ki ga avtor razširi na 7P (izdelek, cena, distribucija, promocija, ljudje, izvajanje in fizični dokazi) (ki temelji na prepletanju marketinške filozofije s poslovno prakso, snovanju strategije marketinga in vlogi intelektualne lastnine ter doseganju poslovne odličnosti v sodobnem marketingu).

Devetak izhaja iz procesa približevanja Slovenije EU, torej skupnemu evropskemu

trgu, ki obsega 370 milijonov potrošnikov. Avtor ugotavlja, da na skupnem evropskem trgu veljajo bistveno drugačna pravila igre kot na majhnem slovenskem trgu, zato je za slovenska podjetja zelo pomembno, da obvladajo nove načine pridobivanja informacij s pomočjo marketinškega informacijskega sistema. V drugem poglavju obravnava vlogo, mesto in pomen pridobivanja informacij prek anketiranja ter predstavi tehnike in metode obdelovanja pridobljenih podatkov. V tretjem poglavju Devetak predstavi proces izvajanja segmentiranja trga, izbiro ciljnega trga in pozicioniranja. Tako najprej oriše geografsko, demografsko, psihografsko in behavioristično segmentiranje in na osnovi teh spoznanj predstavi strategije pozicioniranja skozi model petih korakov.

Četrto poglavje predstavi politiko snovanja izdelkov in storitev. Pomembno mesto ima model življenjski cikel izdelka in še posebej razvoj in selekcioniranje idej za nove izdelke oziroma storitve. Osrednja pozornost pa je namenjena povezovanju izdelkov in storitev ter razvrščanju, izvajanju in ocenjevanju storitev. Toda preden se podjetje odloči za politiko snovanja izdelkov in storitev je pomembno, da podjetje spozna potrebe in velikost povpraševanja, na osnovi teh spoznanj potem segmentira ciljni trg in izbere ustrezno strategijo pozicioniranja. Šele na podlagi teh spoznanj je smiselno razvijati nove izdelke oziroma storitve ter snovati celovito marketinško strategijo. V naslednjih treh poglavjih avtor predstavi temeljna spoznanja pri snovanju politike prodajnih pogojev, tržnih poti in tržnega komuniciranja. Tako v sedmem poglavju predstavi vlogo komunikacijskega spleta, oriše nov model poslovnega komuniciranja in pojasni koncept komunikacijskega kapitala. Podrobno predstavi tudi Mednarodni pravilnik o praksi neposrednega marketinga in Mednarodni kodeks za pospeševanje prodaje.

V osmem poglavju spoznamo temeljne marketinške strategije in pomen političnih, pravnih, administrativnih, socialnih, ekonomskih in tehnoloških dejavnikov, ki odločujoče vplivajo na oblikovanje marketinških strategij. Avtor po Sfiligojevi

povzame temeljne strategije kot izhodišče snovanja za naslednje aktivnosti: selekcija ciljnih trgov, konkurenčno pozicioniranje, oblikovanje marketinškega spleta, določitev celotnih izdatkov za marketing, razporeditev sredstev na posamezne dele spleta in časovni načrt za izvedbo posameznih aktivnosti. V nadaljevanju se avtor osredotoči na Porterjevo analizo panoge in nacionalnih konkurenčnih prednosti. V tej luči oriše temeljne značilnosti strategije stroškovnega vodstva, diferenciacije in osredotočanja. Po Tavčarju razdeli temeljne strategije na strategije do partnerjev in do konkurentov. V primerih, ko se podjetja odločajo za rast poslovanja, imajo na izbiro naslednje temeljne strategije do partnerjev: strategijo prodiranja na trg, razvijanja novih izdelkov, širjenja trga in strategijo po stopnji novosti izdelkov in kupcev. Avtor opredeli kot pravi problem proces snovanja strateškega načrtovanja, ki je odvisen od razmer v notranjem in zunanem okolju podjetja. Ker se podjetja pri tem soočajo z velikimi ovirami, je avtor kot primerno orodje podrobno predstavil uporabno vrednost SPIN analize. Izvirni prispevek pa je univerzalni marketinško poslovni model imenovan "Triada DEGA", ki temelji na prepletanju marketinških aktivnosti, poudarjeni vlogi raziskav in razvoja ter uspešnem vključevanju inovacijskih aktivnosti v osnovne dejavnosti podjetja. V devetem poglavju se je dotaknil še organiziranosti sektorja za marketing, kot tudi pripravljenosti in nadziranja tržnih aktivnosti na domačem in tujem trgu. Avtor v zgoščenih oblikih predstavi temeljne značilnosti funkcijske, izdelčne in geografske strukture marketinga.

V desetem poglavju se ukvarja z elektronskim poslovanjem in vlogo marketinga v novi ekonomiji. Internet prinese nove načine komuniciranja, trgovanja in možnosti za izvajanje raznih marketinških aktivnosti. Avtor predstavi najpogostejše izdelke oziroma storitve, ki so predmet menjave prek interneta ter strategije, ki so pomembne za uspeh poslovanja na internetu. Nazorno je prikazan model poslovanja spletne trgovine Mladinske knjige, problemi, ki so povezani z varnostjo elektronskega

poslovanja, plačilnimi pogoji, politiko distribucije in promocije v novi ekonomiji. Posebna vloga je namenjena predstavitvi slovenskega Zakona o elektronskem poslovanju in elektronskem podpisu.

V enajstem poglavju je pomembna novost, ki zajema področje intelektualne lastnine s posebnim poudarkom na industrijski lastnini in avtorskem pravu. Devetak ugotavlja, da je to področje, ki ga morajo poznati tudi strokovnjaki, ki se ukvarjajo z marketingom. Področje intelektualne lastnine v marketingu nadgradi z obravnavo ustvarjalnosti in poslovne odličnosti. Pri tem se dotakne pomembnejših ustvarjalcev na področju znanosti in tehnologije, slovenskih izumiteljev, ki so bili nagrajeni na uglednih mednarodnih razstavah in sejnih. Podrobno je orisal dejavnosti, ki so potrebne za doseganje poslovne odličnosti in prikazal politiko nagrajevanja s strani države na tem področju. K temu je dodal nekaj praktičnih primerov, ki lahko služijo podjetnikom, menedžerjem, obrtnikom in drugim za vzgled, kako je namreč potrebno marketinško razmišljati, se strateško obnašati, kako udeležati na domačem in tujih trgih marketinški splet, da bi kar najbolj zadovoljili kupce, zaposlene v podjetju in pri tem dosegli ustrezen dobiček za nadaljnji razvoj.

Devetakov prispevek torej ni v izoblikovanju revolucionarno novih spoznanj, ampak na celoviti predstavitvi filozofije in prakse marketinga s poudarkom na storitvah. Poleg tega, da je v knjigi poudarek na spoznavanju novega evropskega okolja, slovenske politike ekonomskih odnosov s tujino in globalnem trgu, je avtorju uspelo dokazati, da je lahko tudi učenik nosilec pomembnih idej. Tako je predvsem v poglavjih o politiki storitev, elektronskem poslovanju, intelektualni lastnini ter ustvarjalnosti in poslovni odličnosti na smiseln in nazoren način zaokrožil filozofijo marketinga z omenjenimi temami. Evropski marketing storitev je aktualna knjiga, ki nagovarja široki krog raznolikega občinstva ter nas hkrati s svojo informativnostjo sili, da ponovno preverimo nekatera naša konvencionalna razumevanja marketinga v sodobnem okolju.

UDC: 324.329

France VREG: ELECTIONS 2000 AND PRE-ELECTORAL CAMPAIGN**Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 181-200**

The article analyzes pre-electoral campaigns, parties' programs and political conflicts in the pre-electoral period. Party programs are elucidated by trends of economic and political globalisation. The author finds that these programs take too little into consideration the snares of new information and communication technologies. Issues that are dealt with are: the ideological and political contents of the pre-electoral campaign, examples of prejudiced and negative propaganda, methods of pre-electoral marketing. Electoral choice is being explained through voters' declarations, undeclared voters, non-voters and public opinion poll researches. Positive and negative examples of television confrontations and informative broadcasts are analyzed. The dilemma is put forward whether the media "objectively" followed pre-electoral activities, did they retain the status of independent public institutions, or was there a predominance of the left-middle "media oligarchy".

Key words: elections, political parties, parties' programs, pre-electoral campaign, voting strategy, globalisation, information and communication technology, voters, media, television confrontations, public opinion poll research results

359

UDC: 070.316.75

Breda LUTHAR: JOURNALISM AS THE POETICS OF COMMUNITY**Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 201-212**

This article engages with the constructionist conceptualizations of the relationship between media and power and media and reality. At the backdrop of the "illegal immigrant stories" it challenges some widely accepted assumptions of that relationship that are part of the journalistic self-identity and professional mythology. In the journalistic stories on the "Other" the central role of the media is the reproduction of normality (and not reality) and journalism is therefore more the "poetics of the community" as the "chronology of the reality". This means, that the stories on illegal immigrants, for example, are to a greater extent the representations of our vision of "our way of life" than the representations of the immigrant issue itself. The author argues how the professional canon of objectivity marginalises the argumentation in journalism and fosters other discursive forms of evaluation and moralization. The ideological structure of the "journalistic field" should be therefore, according to the author, considered as an articulation of not only the political or/and economic interests involved, but as the articulation of at least two additional dimensions involved in the journalistic production: the professional journalistic self-image and mythology of neutrality and objectivity and the popular ideology/mythology which is constructed and reproduced by journalism understood as a form of cultural practice.

UDC: 811.163.6:316.(497.4):341.17(4)

Monika KALIN GOLOB: LINGUISTICALLY-CULTURAL ASPECTS OF SLOVENIA'S INCLUSION IN THE EUROPEAN UNION*Teorija in praksa*, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 213-230

On the basis of Slovene and foreign literature, the article presents the linguistic frames of the EU. From the viewpoint of the theory on linguistic culture, the present state, regarding the possibility of Slovenia joining the EU, is critically analysed. The linguistic-cultural issue of the Slovene language, as a small language and as a language retaining the Slovene originality/identity, is connected with issues on linguistic policy and planning. The present state of affairs shows, that Slovenia does not have a consensually accepted language policy, further, that from the attainment of independence, the language issue has been neglected. Institutions that had, in the past, cared for the development of the Slovene language, have been abolished. This reflects in confused professional expression and the impoverishment of loyalty to the Slovene language. If we are to join the company of the European languages on equal grounds we must not agree to any compromises: the Slovene language must formally and legally (in theory) and in practice (in actual and natural use in official cases) become one of the official languages of the EU.

Key words: Slovene language and the EU, equality of languages, linguistic culture and linguistic policy.

UDC: 33:911

Milan BALAŽIC: GREAT SLOVENIA: CLASSIC AND NEW GEOPOLITICAL CONCEPTS*Teorija in praksa*, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 231-243

Geopolitics is the state-constituting science in the sense of the geography of the Master. Through projects of space technology of power, states compete for life space. Up to the beginning of the new age in international relations, geopolitics is being practiced, above all, as military geopolitics. Only in the last decade is geoeconomics being developed and geopolitics of distance, rivalry and exclusivity is being replaced by chronopolitics of flows, nearness, cooperation and equivalence. Slovenia can reach its political, economical and military security by developing its own cronos- strategy: by installation into the position of entrance and switch point for EU into the network of South-East Europe - and vice versa. For Slovenia, as a geopolitically small state, the constitution of sovereignty in the cyber-space as a foundation for Slovenian megacity hiperspace, is of key importance.

Key words: Classic geopolitics, geostrategy, geoeconomics, chronopolitics, geopolitics of flows, geopolitics of megacities.

UDC: 347.12

**Barbara VERLIČ CHRISTENSEN: REGISTRATION OF POPULATION AND
REGISTRATION OF PERMANENT RESIDENCE IN SLOVENIA IN 2000**

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 1, pg. 244-256

The focus of the analysis is the proposed Registration Law of Residence RS from March, 2000, in view of the goals, the law is aiming to achieve. Conditions and procedures for residence evidence are targeting the access to basic citizen and social rights of individual inhabitants. Among them is the right to seek housing tenure. The connection between citizenship and permanent residency or housing tenure is a subdue for multiple interconnections of duties versus rights between State and individuals. Interests of the State and those of individuals are neither necessarily compatible nor reciprocal. This paper calls for an explanation or change of the proposed Law in view of normative and social consequences, if applied. (Un)reliable registration evidence is misleading for the evaluation of housing needs and the analyses of mobility.

Key words: Registration Law, citizens and social rights, housing.

361

UDC: 321.7:32.01

**Urban VEHOVAR: FROM QUANTITATIVE TOWARDS QUALITATIVE
DIMENSIONS OF POLYARCHIES**

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 257-271

A turnover is needed to bring us to more sophisticated analyses of the qualitative aspects of polyarchies. In the article, theories of consolidation of democracy of Larry Diamond, Philippe Schmitter, Guillermo O'Donnell and Juan Linz & Alfred Stepan are examined. The fact is that the existing theories give no substantial answer to the issue. Therefore I am trying to build more elaborate criteria for the consolidation of democracy. In doing that I use the theory of Frane Adam. Adam distinguishes the criteria of consolidation and stabilization of the political system. As the criteria of consolidation he lists inclusiveness and effectivity. To this two, I would also add responsiveness and appropriate organizational culture. The judicial system is used as an example of a possible test of stabilization criteria. In conclusion, the criteria of the stabilization of polyarchy are linked to social cohesion and social capital.

Key words: polyarchy, democracy, consolidation of democracy, stabilization of democracy, quantitative and qualitative criteria of democracy, inclusiveness, effectivity, responsiveness, social cohesion, social capital.

UDC: 351.74(497.4)

Gorazd MEŠKO: COMMUNITY ORIENTED POLICE WORK - A CHALLENGE FOR THE SLOVENIAN POLICE?**Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 272-289**

The author presents the characteristics of community policing which has, especially in the Western countries, developed as a consequence of the alienation and weak co-operation between the police, citizens and communities. Community policing is based upon co-operation, consent and problem solving. The main obstacles in the implementation of community policing in practice are related to the role of the police in society in general, police conservatism and different beliefs about real police work. The results of a research project on fear of crime, police crime prevention and public opinion about the police force in Slovenia (Meško, et al., 2000) are also presented in this article. The results of this study imply similar community policing related problems as in the Western societies. Problems which have greatest significance are: different conceptualization and understanding of community policing on different levels of police organization (local, regional and state level), evaluation of community policing efforts, turnover of the police officers, undertrained and underskilled police officers for such a demanding policing work and too large police areas. In addition, the author stresses one of the key factors of community policing which is citizens' readiness to co-operate with the police.

Key words: police, community, community policing, research, Slovenia.

UDC: 796:572:159.946

Roman VODEB: THE CONCEPT OF "MANNA" IN SPORT - SPORT AS MANNA AND HEALTH AS MANNA**Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 290-306**

In sportology, as a science of sport, in context of humanistics and social sciences, there is yet a lot to be said, uncovered, and therefore should finally be written about on those lines and in that direction. Some partisan experiments have been made even in Slovenia. Psychoanalytic and ideological sportological discussions have already lifted a lot of theoretical dust. It is also time for some serious theoretical transfer from anthropology to sportology. The concept of "manna", as a content in magical practices is certainly transferable also into the theory of everyday sport rituals. Sport as "sporting" is a social practice which is, in the present cultural moment, constantly being connected with health. "Sport for health" is one of the most transparent mottos attributed to manifest sport ideology. In this context, sport as well as health may be recognised as manna. Health is manna because it "fills" the empty space in the sense of sport(ing) and, in some manner, legitimises sport. Sport(ing) is, on the other hand also manna which, in a "magical" ritual of movement, promises health.

Key words: psychoanalysis, anthropology, sport, health, manna, belief, hypnosis, effect of expectation.

UDC: 316:612.39

Jelena ALEKSIĆ: IDEOLOGY OF FOOD

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 307-327

The text represents a review of fundamental theoretical approaches within the framework of food studies. In the focal part, in terms of the poststructuralistic paradigm, it presents an interpretation of the interconnection of embodiment, subjectivity and discourse with special attention to symbolic meanings and cultural connotations. The closing text analysis points out an example of discursively determined examination of vegetarianism and carnivory as two basic food or cultural schemes. Throughout history and in praxis the two do not exclude themselves, but are sometimes complementary and sometimes oppositional, especially when one of them plays the role of a social oppositional movement.

Key words: sociological, anthropological and culturological approach, the concept of food ideologies, poststructuralistic paradigm, embodiment, subjectivity, discourse, cultural connotations, symbolic meanings, food schemes, vegetarianism, carnivory, text analysis.

363

UDC: 32:17:613.83

Sebastjan JERETIČ: POLITICAL CORRECTNESS: THE CASE
OF ILLEGAL DRUG USERS

Teorija in praksa, Ljubljana 2001, Vol. XXXVIII, No. 2, pg. 328-345

Political correctness is an important element in the strategy of the politics of emancipation, which can be defined as the fight against cultural injustice. Social reality is a complex of social mechanisms and symbolic fields that circulate in a community. In hegemonic fights some symbolic fields enter the register of social consensus while others are pushed on the social margins. Persons who are represented by, or who identify with the latter, suffer cultural injustices. Political correctness is an act performed by enunciation that is ethically-politically motivated with the aim not to cause cultural injustices. A survey of the discourses on drugs shows that drug users suffer injustices by being denied the status of a subject, by the fact that drug use is being treated as an illness and by being represented negatively. Politically correct utterances in the field of drug use should be based on neutral words that denote the phenomena without introducing negative connotations that are injust to drug users.

Key words: political correctness, cultural injustices, communication, ideology, background beliefs.

Nove knjige založbe ZNANSTVENO IN PUBLICISTIČNO SREDIŠČE

Mirjana Nastran Ule

SODOBNE IDENTITETE

Knjiga sledi najnovejšim spoznanjem sodobne psihologije, sociologije in zlasti socialne psihologije o spremembah identitete in procesih individualizacije v današnjih družbah, ki pomenijo preobrat v življenjskih stilih, načinih mišljenja in delovanja, medosebnih odnosih in družbenih razmerjih. Obravnava najbolj relevantne teorije, empirične raziskave in avtorske obdelave načinov, kako se je naša identiteta skozi čas lomila na mejah zasebno/javno, delo/kapital, delo/prosti čas, na spolnih in drugih tradicionalnih socialnih delitvah, danes pa se lomi zlasti na hitro spremenljivih mejah socialne vključenosti in socialnega izključevanja. Knjigo bodo lahko s pridom uporabljali tako psihologi kot drugi družboslovci, v pomoč pa jim bosta tudi slovarček pojmov ter bogata bibliografija.

360 str., 145x205 mm, broš.,

prodajna cena: 4.320,00 SIT

Zdenka Šadl

USODA ČUSTEV V ZAHODNI CIVILIZACIJI

Monografija odpira novo poglavje v slovenski sociologiji: sociologijo čustev, ki je v svetu v zadnjih dveh desetletjih tako rekoč na pohodu. Avtorica predstavlja in kritično vrednoti prevladujoče racionalistične razlage in odnos do čustev v družboslovju, začenši z antično mislijo, s posebnim poudarkom na treh velikanih sociologije: Webbru, Simmlu in Durkheimu. Pomembne so njene ugotovitve o umeščenosti čustev v razmerja moči in izgrajevanje socialne in spolne hierarhije ter analiza sodobnih razvitih družb Zahoda, ki jih zaznamuje dvojnost emocionalne kulture: osvobajanje čustev in vse večji nadzor nad čustvi.

264 str., 145x205 mm, broš.,

prodajna cena: 3.996,00 SIT

Vladimir Benko

SOCIOLOGIJA MEDNARODNIH ODNOSOV

Avtor večih knjig s področja mednarodnih odnosov in nesporna avtoriteta za to področje v pričujočem delu pristopa k analizi mednarodnih odnosov s perspektive sociološke teorije in socioloških metod v razmerju z drugimi družboslovnimi disciplinami, ki posegajo v znanost o mednarodnih odnosih. V središču njegovega zanimanja je proces globalizacije, ki terja premik od raziskovanja države k sintagmi medsebojne odvisnosti in problematiki gonilnih sil tega pojava. V tem kontekstu predstavlja različne teorije o mednarodnih odnosih ter raznotera razumevanja mednarodne skupnosti, njenega razvoja in struktur. Ob razvitu lastne tipologije prikaže odnose med subjekti mednarodne skupnosti in njihove značilnosti, pomemben del razmisleka pa namenja novejšim oblikam upravljanja v mednarodni skupnosti.

Monografija je opremljena z obsežnim seznamom virov in izbrane literature.

332 str., 145x205 mm, broš.,

prodajna cena: 4.320,00 SIT

Allan P. Merriam

ANTROPOLOGIJA GLASBE

Knjiga iz leta 1964 je danes v svetu klasika, temeljni kamen za študij glasbe in tudi najbolj citirano delo s področja etnomuzikologije in antropologije glasbe. Gre za prvi sintetični prikaz glasbe, tako kar zadeva njen izvor in razširjenost po različnih kontinentih - od glasbe severno in južnoameriških Indijancev prek afriške glasbe do glasbe avstralskih aboridžinov - kakor tudi glede njenih izraznih oblik - zajema ljudsko in umetno glasbo, znotraj tega npr. sakralno in posvetno glasbo, in kar je posebej zanimivo, tudi popularno glasbo (jazz). V naš kulturni prostor, ki je izrazito vezan na srednjeevropske predstave o glasbi in na folkloristiko, bo delo nedvomno prineslo svežino, predmetno širino in metodološko globino.

Delo je opremljeno z obširnimi avtorskim in pojmovnim kazalom ter z bogato bibliografijo.

Prevod: Polona Mesec, predgovor in strokovni pregled: dr. Svanibor Pettan

300 str., 170x240 mm, broš.,

prodajna cena: 3.780,00 SIT

Igor Lukšič (ur.)

NOVA SOCIALDEMOKRACIJA - Opredelitve in kontro- verze tretje poti

Igor Lukšič je zbral najbolj poglobljene razprave o tretji poti, ki so se v zadnjih dveh letih pojavile med evro-ameriškimi družboslovci, zlasti politologi, sam pa je osvetlil polpreteklo zgodovino iskanj tretje poti. Izbor začenja programski tekst britanskega premiera Tonyja Blaira o tretji poti laburistov in o konkretnih korakih posameznih politik na področju sociale, zaposlovanja, izobraževanja, itd. Osrednji del knjige zavzema t.i. Nexus debata prek interneta, v kateri so sodelovali številni ugledni znanstveniki, David Halpern pa je povzel njihove ugotovitve o pojmu tretje poti, o politikah in vrednotah, o globalizaciji in o praktičnih ukrepih tretje poti v nacionalnih politikah. Sledijo teksti Thomasa Meyerja, Simona Szreterja in Stuarta Whitea o pomenu človeškega in socialnega kapitala, državl-janski odgovornosti in enakih priložnostih, vlogi civilne družbe in aktivne države.

Prevod: Igor Lukšič, Jernej Pikalo, Borut Petrovič Jesenovec, Slavica Jesenovec Petrovič in Alina Žugelj,

200 str., 145x205 mm, broš.,

prodajna cena: 3.348,00 SIT

Knjige lahko naročite z 20% popustom pri založbi:

Znanstveno in publicistično središče,

Slomškova 6, p.p. 1710, 1001 Ljubljana,

tel.: + 386 1 434 49 35, fax: + 386 1 434 49 38

e-mail: zps.dario@email.si

ČLANKI

Besedilo. Teorija in praksa (TIP) sprejema v presojo za objavo originalna znanstvena in strokovna besedila, ki še niso bila objavljena drugje niti niso drugje v recenzentskem postopku. Besedila (vključujoč reference in opombe) naj bodo enostransko izpisana v treh izvodih na papirju formata A4 z 1,5 vrstičnim razmikom. Vse strani besedila morajo biti zaporedno oštevilčene. Izpisu je treba priložiti besedilo na 3,5-palčni disketi, na kateri naj bo poleg imena in priimka avtorja označen tudi računalniški program v katerem je besedilo pripravljeno (na primer Microsoft Word 97).

Besedila pošljite na naslov: Teorija in praksa, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana, Slovenija. E-pošta: teorija.praksa@uni-lj.si.

V kolikor je besedilo poslano po elektronski pošti na naslov uredništva, izpis treh kopij ni potreben.

Zaradi dvostranskega anonimnega recenzentskega postopka naj prva stran besedila vsebuje le naslov besedila brez imen avtorjev. Imena avtorjev naj bodo izpisana na posebni naslovni strani pod naslovom prispevka, skupaj s strokovnim nazivom in trenutno zaposlitvijo, s polnim naslovom, telefonsko številko, elektronsko pošto ter na povzetku. Besedilo mora spremljati izjava avtorja, da besedilo še ni bilo objavljeno oz. ni v pripravi za tisk. Uredništvo zavrnjenih besedil ne vrača.

Dolžina besedil. Znanstveni in strokovni članki naj praviloma ne presegajo 8000 besed; pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 3000 besed; recenzije do 1500 besed.

Naslovi. Naslovi morajo biti jasni in povedni. Glavni naslov ne sme presegati dolžine 100 znakov. Besedila daljša od 1500 besed morajo vsebovati podnaslove.

Povzetki. Izvirni znanstveni članki morajo biti opremljeni s povzetkom in smiselnimi ključnimi besedami (oboje v slovenskem in angleškem jeziku) v obsegu do 100 besed. Povzetki naj vsebujejo natančno opredelitev teme besedila, metodo argumentacije ter zaključke.

Tabele in slike morajo biti izdelane kot priloge (ne vključene v besedilo) z jasnimi naslovi. Vsaka tabela in slika mora biti izpisana na posebnem listu papirja. V besedilu naj bo okvirno označeno mesto kamor sodijo.

Opombe morajo biti v besedilu jasno označene z zaporednimi številkami od začetka do konca, nadpisane na ustreznem mestu v besedilu in po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Število in dolžina opomb naj bo omejena.

Opomba o avtorju in zahvala vključuje informacije o organizacijski povezanosti avtorja (avtorjev), ki so relevantne za obravnavano problematiko, ter o finančnih in drugih pomočeh pri pripravi besedila.

RECENZENTSKI POSTOPEK

Uredništvo uporablja za vse članke obojestransko anonimni recenzentski postopek. Članke recenzirata dva recenzenta. Uredništvo lahko brez zunanjega recenziranja zavrne objavo neustreznega članka.

NAVAJANJE

Reference v besedilu: Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani uporabljajte (Novak, 1994:27-8). Če je več avtorjev besedila, uporabljate v tekstu obliko (Novak et al., 1994:27), v seznamu literature pa navedite vse avtorje. Če ne uporabljate prve izdaje knjige, napišite tudi letnico prve izdaje (Novak, 1953/1994:7). Več referenc hkrati ločite s podpičjem (Novak, 1994:7; Kosec, 1998:3-4; Kosec, 1998a:58). Če navajate več del istega avtorja, objavljena v istem letu, dela med sabo ločite s črkami a, b, c, itd. (Novak, 1994a:27-9) (Novak, 1994b:1).

Seznam referenc: v seznam referenc vključite vse uporabljene vire. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaje.

Knjige: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Na primer: Geertz, Clifford (1980): *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba.

Na primer: Palan, Ronen (1999): *Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance?* V Martin Hewson in Timothy J. Sinclair (ur.), *Approaches to Global Governance Theory*, 55-72. Albany: State University of New York Press.

Članki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije Letnik(številka): strani.

Na primer: Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): *Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework*. *American Political Science Review* 57(3): 632-42.

Svetovni splet (WWW): Avtorjev Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno preko Internet naslov, datum dostopa.

Na primer: Deleuze, Gilles (1978): *Spinoza*. Dostopno preko <http://www.imaginet.fr/deleuze/TXT/240178.html>, 10.1.2001.

RECENZIJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. Recenzije naj ne presegajo 1500 besed. Na prvi strani zgoraj naj bo v prvi vrstici napisano ime avtorja recenzirane knjige, v drugi z odebeljeno pisavo naslov in morebitni podnaslov knjige, v tretji vrstici pa je treba navesti sledeče podatke: naziv izdajatelja, kraj izdaje, leto izdaje dela in število strani. Recenzija se podpiše na koncu besedila.

NAVAJANJE

Reference v besedilu: Osnovna oblika reference v besedilu je (Novak, 1994). Za navajanje strani uporabljajte (Novak, 1994:27-8). Če je več avtorjev besedila, uporabljajte v tekstu obliko (Novak et al., 1994:27), v seznamu literature pa navedite vse avtorje. Če ne uporabljate prve izdaje knjige, napišite tudi letnico prve izdaje (Novak, 1953/1994:7). Več referenc hkrati ločite s podpičjem (Novak, 1994:7; Kosec, 1998:3-4; Kosec, 1998a:58). Če navajate več del istega avtorja, objavljena v istem letu, dela med sabo ločite s črkami a, b, c, itd. (Novak, 1994a:27-9) (Novak, 1994b:1).

Seznám referenc: v seznam referenc vključite vse uporabljene vire. Seznam referenc mora biti urejen po abecednem redu priimkov avtorjev ter v primeru istega avtorja po časovnem zaporedju izdaje.

Knjige: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje knjige): Naslov knjige: Morebitni podnaslov. Kraj: Založba.

Na primer: Geertz, Clifford (1980): *Negara: The Theatre State in Nineteenth-Century Bali*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Zborniki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izdaje zbornika): Naslov prispevka v zborniku. V Ime Priimek urednika (ur.), Naslov zbornika, strani prispevka. Kraj: Založba.

Na primer: Palan, Ronen (1999): *Global Governance and Social Closure or Who is to Governed in an Era of Global Governance?* V Martin Hewson in Timothy J. Sinclair (ur.), *Approaches to Global Governance Theory*, 55-72. Albany: State University of New York Press.

Članki: Avtorjev Priimek, Ime (letnica izida članka): Naslov članka. Ime revije Letnik(številka): strani.

Na primer: Bachrach, Peter in Morton S. Baratz (1963): *Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework*. *American Political Science Review* 57(3): 632-42.

Svetovni splet (WWW): Avtorjev Priimek, Ime (letnica): Naslov. Dostopno preko Internet naslov, datum dostopa.

Na primer: Deleuze, Gilles (1978): *Spinoza*. Dostopno preko <http://www.imaginet.fr/deleuze/TXT/240178.html>, 10.1.2001.

RECENZIJJE KNJIG

TIP sprejema v objavo recenzije domačih in tujih znanstvenih del, ki niso starejša od dveh let. Recenzije naj ne presegajo 1500 besed. Na prvi strani zgoraj naj bo v prvi vrstici napisano ime avtorja recenzirane knjige, v drugi z odebeljeno pisavo naslov in morebitni podnaslov knjige, v tretji vrstici pa je treba navesti sledeče podatke: naziv izdajatelja, kraj izdaje, leto izdaje dela in število strani. Recenzija se podpiše na koncu besedila.

100% na kvadrat

Odlični sadni nektarji in 100% sadni sokovi iz Fructala postavljajo užitek na kvadrat! V priročni embalaži so uporabni kjerkoli in kadarkoli. V manjši pospešijo užitek za enega, v veliki Tetra Brik embalaži pa naravo delijo vsem v družini. Z desetino okusov

pomnožijo izbiro. S svojo 100% naravnostjo ohranjajo vsa bogastva jabolk, pomaranč in ananasa, v nektarjih pa združujejo odličnosti marelic, breskev, črnega ribeza, jagod, grozdja, hrušk, borovnic ...

Preprosto na kvadrat!

FRANCE VREG

VOLITVE 2000 IN PREDVOLILNA KAMPANJA

BREDA LUTHAR

ŽURNALIZEM: POETIKA SKUPNOSTI POD KRINKO
KRONOLOGIJE DOGODKOV

MONIKA KALIN GOLOB

JEZIKOVNOKULTURNI VIDIKI VKLJUČEVANJA
SLOVENIJE V EVROPSKO UNIJO

MILAN BALAZIČ

VELIKA SLOVENIJA: KLASIČNI IN NOVI
GEOPOLITIČNI KONCEPTI

BARBARA VERLIČ-CHRISTENSEN

REGISTRACIJA PREBIVALCEV IN PRIJAVA STALNEGA
PREBIVALIŠČA V SLOVENIJI LETA 2000

URBAN VEHOVAR

OD KVANTITATIVNIH H KVALITATIVNIM
RAZSEŽJEM POLIARHIJ

